

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

**SİYASAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE
REVUE DE SCIENCE POLITIQUE

VOLUME • CİLT: 12 / ISSUE • SAYI: 2 SEPTEMBER • EYLÜL 2024
ONLINE ISSN: 2147-6926

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi

Marmara University Journal of Political Science
Université de Marmara Revue de Science Politique

Volume • Cilt: 12 / Issue • Sayı: 2 September • Eylül 2024

6 Aylık Hakemli Bilimsel Dergi • Biannual Peer-Reviewed Scientific Journal

Elektronik ISSN: 2147-6926

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal: M.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Adına, On behalf of Marmara University Faculty of Political Science Prof. Dr. Nail YILMAZ (Dekan • Dean)

Baş Editör • Editor-in-Chief: Prof. Dr. Emre ERŞEN

Alan Editörü • Managing Editor: Doç. Dr. Merve ÖZDEMİRKİRAN EMBEL, Arş. Gör. Dr. Ali Murat KURŞUN

Editör Yardımcıları • Assistant Editors: Haşim ÖZPOLAT, Feride Saliha TAŞPINAR, Ahmet Berk BOZ

Editör Kurulu • Editorial Board

Ersel AYDINLI (Bilkent Üniversitesi)

James M. CONNELLY (University of Hull, İngiltere)

Andrew COOPER (University of Waterloo, Kanada)

Mitat ÇELİKPALA (Kadir Has Üniversitesi)

Yeşeren ELİÇİN (Galatasaray Üniversitesi)

Ahmet İÇDUYGU (Koç Üniversitesi)

Pınar İPEK (TOBB Üniversitesi)

Ayhan KAYA (İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Oxana KHARITONOVA (MGIMO University, Rusya)

Mustafa KİBAROĞLU (MEF Üniversitesi)

Christoph KNILL (Ludwig-Maximilians University, Almanya)

Rajan KUMAR (Jawaharlal Nehru University, Hindistan)

Daniela NASCIMENTO (University of Coimbra, Portekiz)

Tarık OĞUZLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Ziya ÖNİŞ (Koç Üniversitesi)

Gregory SIMONS (Turība University, Letonya)

Jirayudh SINTHUPHAN (Chulalongkorn University, Tayland)

Dimitrios TRIANTAPHYLLOU (Panteion University, Yunanistan)

İlter TURAN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)

Ernest WOLF-GAZO (American University in Cairo, Mısır)

Ayşe ZARAKOL (University of Cambridge, İngiltere)

Dizgi

Burcu DİKER, Burcu YILDIRIM, Elif TUFAN KIRKIL

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address: Marmara Üniversitesi Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul

Tel • Phone: +90 (216) 777 14 00 **Faks • Fax:** +90 (216) 777 14 01

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

İletişim Bilgileri • Contact

Adres • Address: Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Göztepe Kampüsü 34722 / Kadıköy, İstanbul

Tel • Phone: (0216) 777 42 00 **Faks • Fax:** (0216) 777 42 01

E-posta • E-mail: ipsus@marmara.edu.tr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan uluslararası, açık erişimli, hakemli bir dergidir. Dergi siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler ve yerel yönetimler alanında Türkçe, İngilizce ve Fransızca dilinde yazılmış özgün araştırma ve derleme makaleleri kabul etmektedir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Siyasal Bilimler Dergisi **EBSCO**, **Ulrich's Directory** ve **TÜBİTAK ULAKBİM** Sosyal ve Beşerî Bilimler Veri Tabanı'nda taranmaktadır.

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE, having published by Marmara University Faculty of Political Science, since 2013, is an international, open-access, peer-reviewed journal published biannually. The journal publishes original research and review articles written in Turkish, English and French on the fields of political science, public administration, international relations and local governments. The views, opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed in these papers and articles are strictly those of the author(s). They do not necessarily reflect the views of the JPS or Editorial Board or the Publishers. The editors of JPS have the right to edit or to alter all contributions without changing content. Journal of Political Science is currently indexed by **EBSCO**, **Ulrich's Directory** and **Turkish Index of Social Sciences and Humanities** (TR Dizin ULAKBİM).

Takdim

Bu derlemede yer alan makaleler, Türkiye'nin yakın siyasi tarihi, uluslararası güvenlik dinamikleri, insan güvenliği, mikro devletlerin dış politika stratejileri ve yerel siyaset gibi geniş bir yelpazede önemli konuları derinlemesine incelemektedir. Her biri, kendi alanında önemli sorunsallar etrafında şekillenen bu çalışmalar, gerek teorik gerekse ampirik yaklaşımlar kullanarak okuyuculara kapsamlı analizler sunmaktadır.

İlk makale, 2010 Türkiye Anayasa Referandumu etrafında dönen tartışmaları yeniden ele alarak, bu anayasa değişikliklerinin Türkiye'nin demokratikleşmesi açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusunu merkeze alır. Makale, anayasa değişiklik paketini savunan demokratikleşme yanlıları ile eleştirenlerin görüşlerini kıyaslar. Özellikle Andrew Arato ve Aslı Bali'nin karşıt yaklaşımları derinlemesine incelenmiştir. Bali, değişiklikleri Türkiye'deki Kemalist vesayet rejimini aşmak adına bir demokratikleşme adımı olarak değerlendirirken, Arato bu değişiklikleri küresel ölçekte otoriter popülizmin yükselişi ve yargı bağımsızlığına yönelik bir tehdit olarak görmektedir. Bu bağlamda, makale, demokratik geçiş ve otoriter popülizm tartışmalarının ötesine geçerek, Türkiye'nin özgün koşulları ile küresel siyasal eğilimler arasındaki ilişkileri daha dengeli bir şekilde ele alan yeni bir çerçeve önerisi sunmaktadır.

İkinci makale, yapay zekâ teknolojilerinin ABD ve Çin arasındaki askeri rekabete etkilerini ele almaktadır. 21. yüzyılın en kritik güvenlik meselelerinden biri olan yapay zekâ (YZ) ve onun askeri alandaki uygulamaları, büyük güçlerin ulusal güvenlik stratejilerini yeniden şekillendirmektedir. Özellikle ABD ve Çin'in YZ teknolojilerine yaptığı devasa yatırımlar, bu iki ülke arasındaki güç dengesinin değişmesine neden olmuştur. Makale, yapay zekânın konvansiyonel ve nükleer silah sistemlerine entegrasyonu, istihbarat ve siber operasyonlardaki rolü gibi konuları detaylandırmakta ve bu durumun uluslararası güvenlik, nükleer caydırıcılık ve stratejik ittifaklar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışma, bu teknolojik gelişmelerin iki ülke arasındaki silahlanma yarışını hızlandırdığı ve küresel güvenlik dengesini dönüştürdüğü argümanını ileri sürmektedir.

Üçüncü makale, göçmen havalelerinin alıcı ülkelerde insan güvenliği üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Göçmen havaleleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bireylerin ekonomik refahını artıran önemli bir faktör haline gelmiştir. Havalelerin, yalnızca ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda bireylerin kişisel güvenliğine de katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Bu makalede, göçmenlerin gönderdikleri paraların, alıcı ülkelerdeki ailelerin sadece temel ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin "korkudan ve yoksunluktan özgür" bir yaşam sürmelerini sağladığı savunulmaktadır. Makale, geniş bir küresel veri setine dayalı ampirik analizler yaparak, göçmen havalelerinin insan güvenliği üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır.

Dördüncü makale, Avrupadaki denize kıyısı olmayan mikro devletlerin dış politika önceliklerini incelemektedir. Andorra, Lihtenştayn ve San Marino gibi coğrafi dezavantajlara sahip olan bu mikro devletler, güçlü komşularıyla kurdukları ilişkiler ve uluslararası örgüt üyelikleri sayesinde,

bu dezavantajların üstesinden gelmektedirler. Çalışma, bu mikro devletlerin ekonomik kalkınma ve ticarete karşılaştıkları zorlukları nasıl aştığını ve bu süreçte dış politikalarını nasıl şekillendirdiklerini analiz etmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ile olan özel ilişkileri ve uluslararası platformlarda nasıl konumlandıkları üzerine yoğunlaşan makale, bu devletlerin küçük coğrafi boyutlarına rağmen başarılı diplomatik stratejiler geliştirdiğini göstermektedir.

Beşinci makale, Burkina Faso örneği üzerinden Afrika'da demokrasinin güvenlik tehditleriyle sınanmasını incelemektedir. Bu çalışma, güvenlik tehditlerinin demokratik süreçler üzerindeki etkisini terörizm ve diğer demokrasiyle bağlantılı tehditler perspektifinden ele almaktadır. Burkina Faso'daki demokrasinin 2015'ten bu yana terör tehdidi nedeniyle zayıfladığı kabul edilse de, bu süreçte demokrasinin belirli bir dayanıklılık sergilediği vurgulanmaktadır. Makale, güvensizliğin demokratikleşmeyi sona erdirmekten ziyade, demokratikleşmenin dinamizmine yeni perspektifler sunduğu argümanını geliştirmektedir.

Altıncı makale, İhsan Sabri Çağlayangil'in 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye'nin ABD'den uzaklaşma sürecindeki rolünü ele almaktadır. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde ABD ile olan yakın ilişkileri, 1960'lardan itibaren giderek zayıflamaya başlamıştır. Çağlayangil'in dışişleri bakanlığı döneminde bu uzaklaşma daha belirgin hale gelmiştir. Makale, Çağlayangil'in bu süreçte bir politika girişimcisi mi yoksa yalnızca mevcut devlet politikalarının bir uygulayıcısı mı olduğu sorusuna odaklanmaktadır. Analizler, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerindeki değişimin, kişisel çabalarla değil, daha çok uluslararası sistemdeki yapısal değişiklikler ve Türkiye'nin stratejik konumuna dayalı olduğunu öne sürmektedir.

Yedinci makale, Millî Görüş Hareketi'nin çoğulculuk arayışını ve çok hukukluluk kavramını kimlik siyaseti bağlamında değerlendirmektedir. Millî Görüş'ün çok hukukluluk yaklaşımı, özellikle Medine Vesikası'na dayanan tarihsel referanslar üzerinden bir arada yaşama kültürünü vurgulamaktadır. Bu makale, çok hukukluluk anlayışının Millî Görüş Hareketi'nin kültürel çoğulculuk ve kimlik siyaseti bağlamındaki taleplerini nasıl şekillendirdiğini ele almakta ve bu yaklaşımın demokratik bir siyasal sözleşme sunup sunmadığını sorgulamaktadır.

Sekizinci makale ise, İstanbul'da göç ve kentleşmenin yerel siyaset üzerindeki etkilerini incelemektedir. 1950'lerden itibaren yoğun göç alan İstanbul, sosyal ve ekonomik yapısında büyük değişimler yaşamış ve bu süreç yerel siyaseti derinden etkilemiştir. Gelen göçmenler kentin üretim ve dağıtım mekanizmalarına dahil oldukça, kentte yeni elit gruplar ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, yerleşik elitlerin de konumlarını koruyabilmek adına değişime uğramasına neden olmuştur. Çalışma, göç ve kentleşmenin İstanbul'daki elit yapı üzerinde nasıl bir dönüşüm yarattığını ve bu durumun yerel siyasetçi profili ile siyasal taleplere nasıl yansındığını saha araştırmalarıyla desteklenen verilerle açıklamaktadır.

Bunlara ek olarak iki kitap incelemesini okuyucularımıza sunuyoruz. Bunlardan ilki ulus devletin oluşumu sürecinde soyadı verilmesi pratiğinin yeni cumhuriyetin Türkleştirme politikasının etkisi altında şekillendiğini savunan "Bu Soyadı Alınmamış İse..." Ulus İnşası ve Soyadları başlıklı

kitabı ele almaktadır. Son olarak Osmanlı sefaretnamelerinin Avrupa hakkında gözlemlerinin incelendiği “Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa” kitabı değerlendirilmektedir.

Her bir makale, kendi alanında önemli bir katkı sunmaktadır ve bu sayıda bu zengin içeriği sizlerle buluşturmanın heyecanını yaşıyoruz. Eylül 2024 sayısında yer alan çalışmaların sosyal bilimlere farklı açılardan katkıda bulunmasını temenni ediyor ve Siyasal Bilimler Dergisi olarak bu sayıya katkıda bulunan tüm yazar ve hakemlere teşekkür ediyoruz.

Saygılarımızla,

Emre Erşen
Haşim Özpolat
Feride Saliha Taşpınar
Ahmet Berk Boz
Merve Özdemirkıran Embel
Ali Murat Kurşun

İçindekiler / Contents

Takdim IV

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Revisiting the Debates on the 2010 Constitutional Referendum in Turkey: Democratic Transition or Authoritarian Populism?

Türkiye’de 2010 Anayasa Referandumunu Tartışmalarına Yeniden Dönmek: Demokratik Geçiş mi, Otoriter Popülizm mi?

İrem TAŞÇIOĞLU 153

Yapay Zekâ ve Silahlanma Yarışı: ABD ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri
Artificial Intelligence and Arms Race: The Changing Dynamics of the Balance of Power between the U.S. and China

Orhan ÇİFÇİ 175

Migrant Remittances and Human Security

Göçmen Havaleleri ve İnsan Güvenliği

Saadet ULAŞOĞLU İMAMOĞLU 201

Foreign Policy Priorities of European Landlocked Microstates

Avrupadaki Denize Kıyısı Olmayan Mikro Devletlerin Dış Politika Öncelikleri

Yeliz KULALI MARTİN 218

La Démocratie à L’épreuve Des Défis Sécuritaires en Afrique : Cas du Burkina Faso

Afrika’da Demokrasinin Güvenlik Tehditleriyle Sınanması: Burkina Faso Örneği

Samiratou DIPAMA 237

Policy Entrepreneur or Policy Implementer? The Role of İhsan Sabri Çağlayangil in Türkiye’s Distancing from the United States in the 1960s and 1970s

Politika Girişimcisi mi, Politika Uygulayıcısı mı? Türkiye’nin 1960’larda ve 1970’lerde ABD’den Uzaklaşmasında İhsan Sabri Çağlayangil’in Rolü

Serdar ALTUN 265

Millî Görüş Hareketi’nde Çoğulculuk Arayışı: Bir Kimlik Siyaseti Olarak Çok Hukukluluk

The Search for Pluralism in the Millî Görüş Movement: Multi-Legality as a Politics of Identity

Mazlum AR, Nurettin ÖZGEN 287

İstanbul'da Yerel Siyasetin Değişimi: Göç Olgusu ve Kentleşmenin Elit Dönüşümüne Etkileri Change of Local Politics in Istanbul: The Effects of Migration and Urbanization on Elite Transformation Adem Bağış ALÇİÇEK	316
--	------------

BOOK REVIEWS / KİTAP İNCELEMELERİ

Meltem Türköz, <i>"Bu Soyadı Alınmamış İse..."</i> Ulus İnşası ve Soyadları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, 224 s. İsmail BÜYÜKKARADOĞAN	341
Hasan Korkut, <i>Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa</i> , İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007, 254 s. Arzu AL, Yazmyrat CHARYYEV	347

Revisiting the Debates on the 2010 Constitutional Referendum in Turkey: Democratic Transition or Authoritarian Populism?

Türkiye’de 2010 Anayasa Referandumunu Tartışmalarına Yeniden Dönmek: Demokratik Geçiş mi, Otoriter Popülizm mi?

İrem TAŞÇIOĞLU^{*}

Abstract

This article revisits the scholarly debates on the AKP’s constitutional amendment package that was put to vote in the 2010 Turkish Constitutional Referendum. It takes the democratic theorist Andrew Arato and law professor Aslı Bali as major representatives of the two opposing views on the political implications of the reform proposal. It compares and contrasts their arguments particularly in light of their different assessments of the amendments which concern the restructuring of the judiciary, especially the Turkish Constitutional Court. It argues that their fundamental controversy with regard to the democratic or authoritarian nature of these amendments is rooted in the contrast between Bali’s predominantly context-bound and Arato’s predominantly global approach. While Bali affirms the reform proposal as a democratic step forward in transcending the persistent legacy of the Kemalist authoritarian “tutelary” regime represented by the Constitutional Court, Arato interprets it as a manifestation of the global populist-authoritarian retreat that expresses itself most visibly through assaults on the independent judiciary. After a critical reading of these two approaches, this paper finalizes by way of introducing a new framework that would counterbalance the context-bound approach with the global one and *vice versa* that would arguably provide a new perspective through which one could unveil the particular characteristics of the AKP’s populist constitutional politics at the time of the Referendum.

Keywords: 2010 Constitutional Referendum, Turkish Constitutional Court, Judiciary, Populism, Liberal Democracy, Kemalism

Öz

Bu makale 2010 Türkiye Anayasa Değişikliği Referandumu’nda oylamaya sunulan anayasa değişiklik paketi üzerine yapılan bilimsel ve akademik tartışmalara yeniden bakmaktadır. Demokrasi kuramcılarından Andrew Arato ile hukuk profesörü Aslı Bali, bu paketin siyasal içerimlerine dair iki zıt görüşün başlıca temsilcileri olarak ele alınmaktadır. Makale bu iki akademisyenin fikirlerini yargının ve özellikle de Anayasa Mahkemesi’nin yeniden yapılandırılmasını ilgilendiren anayasa değişikliklerine

* Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, irem.tascioglu@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9728-3331

How to cite this article/Atıf için: Taşcıoğlu, İ. (2024). Revisiting the Debates on the 2010 Constitutional Referendum in Turkey: Democratic Transition or Authoritarian Populism? *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 153-174. DOI: 10.14782/marmarasbd.1410719

yönelik yaklaşımları ışığında karşılaştırmaktadır. Bu değişikliklerin demokratik veya otoriter doğasına ilişkin olarak iki yazarın arasındaki ihtilafın, Bali'nin (ağırlıklı olarak) bağlam odaklı ve Arato'nun (ağırlıklı olarak) küresel yaklaşım biçimleri arasındaki farktan kaynaklandığını iddia etmektedir. Buna göre Bali değişiklikleri Anayasa Mahkemesi'nin temsil ettiği Kemalist otoriter "vesayetçi" rejimin süreklilik teşkil eden mirasının aşılması yönünde önemli bir adım olarak olumlarken, Arato aynı değişiklikleri en belirgin olarak bağımsız yargıya yönelik saldırılarda ifadesini bulan küresel bir otoriter-popülist "geri çekilme"nin tezahürü olarak değerlendirmektedir. Bu makale, bu iki yaklaşım biçimine yönelik eleştirel bir değerlendirmeden sonra, Referandum döneminde AKP'nin anayasa siyasetinin özgül niteliklerini kavramak için küresel ve bağlam odaklı yaklaşımları birbirine karşı dengeleyen yeni bir çerçeve sunarak sonlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 2010 Anayasa Referandumu, Anayasa Mahkemesi, Yargı, Popülizm, Liberal Demokrasi, Kemalizm

1. Introduction

Turkish politics is approaching yet another era of constitutional debates. The Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) leader and President Erdoğan's constant calls for a new *civilian* constitution in Turkey will most likely trigger debates on two fronts once again, one concerning the underlying authoritarian political intentions behind this proposal and the other concerning the authoritarian legacy of the constitution-making practices in Turkey which has found its utmost expression in the constitution still in force, i.e. the 1982 Constitution drafted and laid down by the military regime in Turkey (1980-1983). Taking its cue from the anticipation of the likely emergence of discussions around these two aspects, this paper revisits the heated debates on the AKP's constitutional reform proposal that was put to vote in the 2010 Referendum in Turkey.

To recall, Turkey's 2010 Referendum did not only happen to be one of the turning points in the AKP's consolidation of power both with regard to its electoral results, i.e., the ratification of the constitutional proposal by 58 percent of the votes and its consequences in paving the ground for the AKP to restructure the high judiciary, it was also the scene of major political as well as intellectual debates and controversies that still persist in today's discussions. On the one hand, during the Referendum process, there occurred, in Kalaycıoğlu's words, the expected resurgence of a clash between secular and conservative political elites which represented and augmented the already existing *KulturKampf* between the two opposing pro-secular and conservative community life-styles in Turkey, each accusing the other of assaulting democracy in different ways (Kalaycıoğlu, 2012, see Gülağ, 2010). On the other hand, there also emerged a different form of polarization in intellectual and scholarly debates on the potentially democratizing or autocratizing dynamics of this proposal, especially amongst political scientists, constitutional scholars, political activists and journalists. While one side defended the proposal on the grounds that it was a step forward in Turkey's 'democratic transition' insofar as it challenged the bulwarks of the Kemalist¹ authoritarian legacy of Turkish political architecture represented most vividly

1 Kemalism is the founding ideology of the Turkish Republic (1923) named after the founder of the state, Mustafa Kemal Atatürk. In the 1930s, 'Kemalism' has been officially clarified as the *Six Arrows* that constituted the pillars of

by the Constitutional Court (Köker, 2010; Özbudun, 2010; Can, 2010), the other side strongly opposed this view as it presumably downplayed the authoritarian inclinations of the ruling party, especially with respect to its attempt to aggrandize the executive and diminish the separation of powers through monopolistic control over the judiciary, most notably the Constitutional Court (CNN Türk, 2010; Kaboğlu, 2010; Yeğinsu, 2010).²

Taking this highly intriguing polarization as its point of departure, this article picks out two prominent scholars, namely the democratic theorist Andrew Arato and law professor Aslı Bali as two representatives of these conflicting views and scrutinizes how and in what ways they have attached different meanings to the constitutional reform proposal, especially with respect to the amendment concerning the reorganization of the judiciary in their analyses. What makes their elaborations noteworthy for this paper is the following. With different intellectual and academic backgrounds in law (Bali) and political theory (Arato), both scholars have significantly contributed to the global scholarship around the link between constitutional reform and democratic transition through empirically-grounded analyses in different regions. As Arato's recourse to novel constitution-making practices during and after Eastern European revolutions and Bali's quest to formulate models of political reform for the Middle East in the aftermath of the Arab Spring arguably demonstrate, these scholars have mainly elaborated on the question of how constitutional reform could be made part of the process of transforming authoritarian regimes in the direction of democracy (see Arato, 2000; Bali, 2016, pp. 795-817).

Based on this shared *normative* framework, both have effectively indulged in the debates around the reform proposal in Turkey in 2010 as well, dealing with it in terms of democratic transition or regression. In different ways, they have addressed the reform proposal as reflective of wider political processes – of democratization or de-democratization – that go beyond a simple question of legal/constitutional change carried out by the AKP. What makes their interpretations particularly interesting for this paper, though, is the fact that they have delivered either a critical or affirmative reading of this proposal – in terms of its implications for democracy and democratization – which makes them eligible for representing the core polemical views outlined above. While Bali labels the proposal as part of a liberalization and democratization process in its challenge towards the 'tutelary state mechanisms', Arato deems it as part of 'populist' de-democratization in its majoritarian/authoritarian inclinations.

the sovereign ideology: republicanism, secularism, populism, statism, nationalism and revolutionism. The 'Kemalist' ideology was first included in the ruling party CHP's program and later, in the Constitution as an amendment in the 1930s. Thus, with the introduction of the constitutional amendment, Kemalism was proclaimed as the official doctrine of the Republican state (Parla & Davison, 2004).

- 2 The Turkish CC was established by the Constitution of 1961 which was drafted by the military-backed Constituent Assembly after the 1960 Coup d'Etat. It was adopted as a mechanism of judicial review to check the constitutionality of laws. Since its inception, it has been an object of controversy because it was simultaneously part of the 1960–1961 Constituent Assembly's counter-majoritarian agenda to 'balance the powers of government through constitutionalist guarantees' (Arato, 2016) and to restrict and control the political domain – the most visible expression of which is the closing down of parties – in accordance with the constitutive principles of the Turkish Republic (Uran, 2015).

This paper suggests that a close reading of the two authors' arguments discloses the fact that their essential point of controversy stems from the difference between a predominantly context-bound and global approach in scrutinizing the AKP's constitutional politics around 2010. While Bali adheres to a historically contextualized approach and assesses the reform proposal against Turkey's political/constitutional background, overwritten by the persistent legacy of the Kemalist authoritarian tutelary regime and its enduring institutions like the Constitutional Court (CC from now on) and the military, Arato puts forward a global approach and interprets the reform proposal as a manifestation of the global populist challenge to the normative liberal-democratic framework and its indispensable formal institutional prerequisites that guard horizontal accountability, one example being the independent judiciary. Thus, this paper argues that their difference of opinions with regard to the most contested part of the amendment that concerns the restructuring the CC is essentially an extension of the difference between a context-bound and a global perspective. This paper suggests that an investigation into how these different perspectives effect their judgements on the AKP's reform proposal can offer us a new lens through which we can unearth the fundamental points of disagreement that structure the scholarly disputes around the 2010 Referendum in Turkey.

In the second part, this paper gives a brief historical summary of the political context that provides the background to the 2010 Referendum. It argues that this context is determined by the crisis-ridden tensions and confrontational encounters between the AKP and the 'secular establishment' embodied most visibly by the CC. After investigating this context, the third and fourth parts of this paper first investigate Arato's reading of the constitutional amendment package in 2010 and then, show how Bali puts forth a contrasting reading on the same issue. It argues that these readings should be analyzed in terms of their diverse approaches to the AKP's (constitutional) politics at the time which either label it as populist in its majoritarian/authoritarian inclinations or democratic in its challenge towards the 'tutelary state mechanisms'. It particularly deals with how they conceive the role of the CC as the antagonistic other of the AKP's politics at the time. It argues that while Arato utilizes populism as a global political logic characterized by an embodiment model of representation and an incentive to colonize the state – which are embedded in its *telos* towards promulgating an authoritarian 'hybrid' regime – in order to assess the reform package, Bali emphasizes the 'particularity' of the Turkish context and offers a context-bound analysis that leads her to affirm the reform proposal as liberal-democratic. In the fifth part, it critically deals with each argument and asks whether there is a way to counterbalance the 'context-bound' approach with the 'global' and *vice versa* in order to provide a more comprehensive framework through which to understand the AKP's constitutional politics around 2010.

2. Turkey's 2010 Constitutional Referendum

Turkey went through an important constitutional referendum on September 12, 2010, the date marking the 30th year of the military take-over which in turn heightened its symbolic value as a contestation of and confrontation with the *coup d'état*. Resulting in the passage of a package of

constitutional amendments with the support of 58 percent of voters, the referendum perpetuated the AKP and its leader PM Erdoğan's self-image as the initiator of a new social contract forged between the people and their 'real' representatives in the government. The constitutional amendment package consisted of twenty-six amendments and these all made important changes to the 1982 Constitution which was and is still in force.

These twenty-six amendments included provisions that fell directly within the government's allegedly liberal-democratic stance in 'civilianizing' and 'liberalizing' the coup-era constitution and covered making possible individual appeals to the CC; strengthening gender equality and protection for children, the elderly, veterans and the disabled; and improving collective bargaining rights (Köse, 2014, p. 124-125). In line with these amendments but with much wider implications for the AKP's self-presentation as a liberal-democratic political actor that challenges the vestiges of the military junta regime (1980-1983), there were also constitutional provisions that removed constitutional immunities for the perpetrators of the military coup of 1980; reduced the jurisdiction of the military courts and brought the decisions of the Higher Military Council (*Milli Güvenlik Kurulu*, MGK) under judicial review (Bilgin, 2010; Özbudun, 2011; Kalaycıoğlu, 2012). What caused much controversy during the Referendum process though was the constitutional provisions that directly aimed at altering the composition of the judiciary, mainly the Turkish CC and the High Council of Judges and Public Prosecutors (*Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu*, HSYK)³. According to this new arrangement, the number of sitting judges in the CC would increase from 11 to 17. The parliament would select three judges from the candidates nominated by bar associations and the Supreme Court of Appeals (*Yargıtay*) and the President would appoint the other 14 judges (Özbudun, 2011). In line with this expansion of CC, the number of the members of the judicial council, HSYK increased from seven to 22 and they would no longer be elected only by the Supreme Court of Appeals (*Yargıtay*) and the Council of State (*Sayıştay*), making the appointment procedure more open to the effects of lower-level administrative and judicial institutions.

The 2010 Referendum has taken place in the AKP's second term of office (2007-2011) which was a crisis-driven context in which the ruling party struggled to simultaneously preserve and consolidate its power against the established secular power, i.e., the military and the judiciary (Akça and Balta-Paker, 2013, pp. 83-84; Akça, 2014; Yeğen 2017, pp. 76-79). Following the initial phase (2002-2007) which thrived on a peaceful co-existence between the secular establishment and the AKP as a consequence of the latter's leading role in a passive-revolutionary project, i.e., the absorption of the anti-systemic legacy of Islamism into the enduring patterns of secularism – alongside neoliberalism – around the label of conservative democracy (Tuğal, 2009), this latter period was marked by tensions that eventually evolved into an antagonistic confrontation between the two power-blocs of the secular establishment and the AKP (Akça, 2014). This transformation was most visible in the changing nature of the constitutional politics. While the AKP's first term was marked by a 'consensus' between the ruling party and the main opposition

3 In Turkey, HSYK is responsible for judges' and prosecutors' appointments, promotions and transfers as well as disciplinary proceedings.

party, the secularist Republican People's Party (CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi*) on constitutional reform in line with the EU standards (Kalaycıoğlu, 2011, pp. 272-73; Yeğen, 2017) which had no sign of disagreement from either military or judiciary, this latter period was mostly distinguished by the struggles between the aforementioned two power-blocs. There were important turning points that pointed to and exacerbated the tension between the two which in turn added impetus to the AKP's attempts for constitutional change in matters directly related to its survival as well as its power consolidation.

The first crisis erupted in the 2007 presidential elections. PM Erdoğan's call to Abdullah Gül – who was the former prime minister from the AKP cadres – for nomination for presidency unleashed the already present suspicions with regard to the AKP's underlying motives for a regime change. After the first round of elections for Gül's candidacy, the Office of the Chief of General Staff issued a memorandum, reminding the public that the army in Turkey had the duty and responsibility of protecting the fundamental principles of the Republic. In addition to that, the CC attempted to block Gül's candidacy at the behest of the opposition party, CHP with a decision on the minimum number of parliamentary deputies required for the votes for the presidential candidate. This counterattack resulted in the AKP's call for early general elections which finalized with the increase of support for its rule and the inauguration of the AKP's second term in office (Hale and Özbudun, 2010, pp. 39-42). The crisis that erupted in the presidential elections intensified in the upcoming years and unfolded more and more through the use of constitutional/legal means as instruments of political struggles from both sides. There were many instances that testified to such crisis-induced instrumentalization of constitutional/legal means like 1) the 2007 constitutional referendum that allowed for direct presidential election, 2) the AKP government's constitutional proposal to reform the (constitutional) law that banned the wearing of headscarves in institutions of higher education and the CC's decision to overturn this legislation, and 3) the AKP closure case and the CC's – at least the majority of judges' – decision that the AKP had indeed served as a 'focal point' for anti-secular activities (Tomuş, 2020, p. 78). Especially the CC's increasing role in hindering the AKP's political initiatives was an expression of the intensification of the process called 'judicialization of politics', i.e. the High Court's judicial activism in matters related to politics (Belge, 2006; Shambayati, 2008; Tezcür, 2009). In other words, the party closure case (Özbudun, 2010) as well as the CC's controversial decisions on the 'unconstitutionality of constitutional amendments' regarding the issue of headscarf ban (Yolcu and Roznai, 2012) disclosed the High Court's involvement in politics through constitutional review. In both cases, such judicial activism occurred on behalf of the *founding principles* of Kemalism (mainly secularism) which were entrenched in the eternity clauses of the 1982 Constitution and which expressed – according to the reports prepared by the CC on the headscarf issue – the irrefutable and irreversible decision of 'the constituent power' (Arato, 2010b, p. 481). From this perspective that anchored itself on the unamendable articles which were directly derived from the decision of the constituent will and entrenched in the 1982 Constitution, the legislative majorities like the AKP would only represent a constituted power

which had no legitimate authority whatsoever to alter the hierarchically superior decisions of the constituent power (Yolcu and Roznai, 2012, pp. 197-198).

The backlashes from the CC have only served to accelerate the AKP's antagonization of the High Court and its activism as it perceived the latter as an "unelected guardian" that trumped the governmental initiatives to legislate according to the electoral mandate. Building on the confidence of 'electoral victory' in 2007 as well as the voters' support for the constitutional amendment the same year, the AKP decided to take on the challenge from the high judiciary in 2010 (Yeğen, 2017, p. 77). It proposed a major reform package that most significantly amended the constitutional articles regarding the structure of the CC as well as the HSYK and this package was passed via the Referendum held in 2010 with a massive support from the voters.

The brief summary presented above shows that the 2010 Referendum is directly an expression of the AKP's struggles to preserve and consolidate its power against the Kemalist/secular establishment, specifically against the CC's interventions and interruptions which had erupted on behalf of 'constituent power' and 'constituent principles' of the Turkish (constitutional) polity. While most scholars noted and agreed upon the political stakes behind the call for Referendum, there were nonetheless divergent opinions on the political implications of the constitutional amendments, and this was intimately related to their overall assessment of the AKP's politics as a democratizing or non-democratizing force in the face of challenges from the CC.

3. Andrew Arato's Liberal-Democratic Critique of the Constitutional Amendments: The AKP as an Authoritarian-Populist Force

A prominent democratic theorist well-known for his work on democratic transitions as well as for his pioneering studies on the paradigm of post-sovereign constitution-making (2016), constituent power (2017) and populism (2022), Andrew Arato has been actively involved in the polemical debates around the implications of the constitutional amendments in 2010 (Arato, 2010a & 2010b). His involvement continued in later periods as well, focusing on the intrinsically linked trajectories of the AKP's political mode of governance and its pursue of constitutional change/replacement (Arato, 2019 & 2022). His approach towards the 2010 amendment package was highly critical and he challenged it basically on two fronts, one related to the method of its deliverance and the other related to its content. While the first critique was rooted in his preferred normative model of how a 'democratic transition' should be pursued, the other concerned his analysis of the AKP's attempt to reorganize the High Courts (Arato, 2010a, pp. 345-350 & Arato, 2016, pp. 248-251).

One should argue from the outset that even though Arato initially introduced his arguments through a context sensitive analysis of the path-dependent trajectories of Turkish constitutional history, he nonetheless aspired to deliver a globally operative dichotomy between populism and liberal-democracy which presumably unfolded in the two aforementioned aspects of the AKP's reform proposal. In Arato's global understanding of the populist challenge to the

liberal-democratic framework, the former is defined as a political logic that takes recourse to the unmediated expression of the popular will embodied by a sovereign representative and challenges the constitutional mechanisms of liberal-democracy as mediations and limitations that hinder such expression (Arato, 2022, p. 145). On the other side of the equation, we encounter a normative definition of the liberal-democratic articulation which thrives on the inseparability between the democratic and liberal pillars. Against some democratic scholars' contention that populism is indeed a challenge that upholds the democratic peoplehood against the growing encroachment of the liberal-institutional framework occurring within neoliberal processes of depoliticization (Mouffe, 2018) , Arato utilizes an Habermasian and Lefortian understanding that underlines the necessary role of the normative and institutional premises of liberalism like the rule of law, the constitutional protection of rights and separation of powers for a functioning democracy (Arato, 2022, p. 145). From this perspective, contrary to being obstacles to the *expression* of the democratic ideal of self-rule, the liberal/constitutionalist ideals, procedures and institutions provide the very conditions for it. For, it upholds the people as the source of political legitimacy (popular sovereignty) while making sure to (ideally) *include* all citizens. On the one hand, as Habermas argues, the liberal safeguards for *inalienable* individual liberties make sure that the will of the people is generated by the 'actual process of deliberation between *free (autonomous) and equal citizens*' which is – ideally – inclusive of the *whole* demos (Habermas, 1996, pp. 118-131). On the other hand, as Lefort suggests, the institutional/procedural framework (free elections etc.) informed by the minimal requirements of liberalism (especially the principle of limiting power) makes sure that no party excludes the minorities on the fallacious presumption of embodying/incarnating the People as a substantial unity (Lefort, 1988, pp. 8-20). As populism is aversive to the procedural and liberal *mediations* which comprise the ideas of rule of law, checks and balances, personal liberties and a fair competitive electoral field, it disfigures and derogates the democratic space, paving the way for an authoritarian/dictatorial power to claim to speak on behalf of the People.

Based on this conceptual framework, Arato first argued that the AKP followed the method of populist majoritarian imposition which was already prevalent in the ways in which it pursued constitutional change, at least since 2007 crisis on the presidential election (Arato, 2010a, p. 345, Arato, 2016, p. 248). His critique of this aspect of method was driven both by his particular reading of the constitutional crisis in the time span covering 2007-2011 in Turkey and his general normative approach to the question of the politically legitimate ways of replacing/changing the constitution. With respect to the first level, he argued that the aforementioned constitutional crisis between the CC and the AKP unfolded in two rounds ('of horse race') and these were 1) the High Court's decision to remove the amendments regarding the headscarf issue followed by 2) the party closure case which nearly finalized with the Court's decision to ban the AKP (Arato, 2016, pp. 238-244). According to Arato, in the aftermath of such crisis-inducing confrontations, the AKP explicitly chose to antagonize the TCC and followed the populist-majoritarian route toward constitutional change in 2010 ('third round of horse race') instead of seeking consensus and compromise for a new constitution through negotiations between parliamentary and

non-parliamentary parties (Arato, 2016, p. 248). The AKP's method of majority imposition that was based on a full-fledged confrontational stance was *partially* a response to the CC's attempts to 'freeze the constitutional process' which became especially visible in the above-mentioned first round. The CC's controversial decision on banning the (constitutional) amendments to articles 10 and 42 which were proposed in order to lift the ban on headscarf in Turkish universities rose upon on the normatively problematic assumption of 'preserving' the originary constituent power's decision – on secularism – that could not be altered by any legislative majority insofar as the latter was strictly in the confines of 'constituted power' (Arato, 2016, pp. 242-243). This normatively fallacious 'preservationist' argument, in Arato's view, has in turn intensified the AKP's majoritarian as well as antagonistic stance which *answered back* on the grounds of an equally problematic claim on deriving its "constituent authorization from the democratic electorate" (Arato, 2012, p. 474). He summarized the AKP's self-presentation as a legitimate actor with constituent authority in the following way: "The parliamentary majority has been elected by and therefore expresses the will of the majority of the Turkish people, who have the right to give themselves *any* constitution they please." (Arato, 2016, p. 239). Here, according to Arato, we come across two problematic claims put forward by the AKP: 1) the constituent power of the people can be embodied by an elected authority and 2) the 'majority' of the Turkish electorate can account for the People as a whole. First of all, the AKP's claim to voice the demands of the majority of the people was built upon a false premise as the "majorities of both 2002 and 2007 were artefacts of the very exclusionary electoral law with a ten percent threshold that eliminated many otherwise viable parties from parliament." (Arato, 2016, p. 239) Second and most importantly, such a unilinear extension of the people's constituent power to the parliamentary majority's presumable constituent authority did in fact conflate constituent and constituted power, ascribing the latter a 'sovereign' capacity to *make* a new constitution from scratch.

Put in the wider context of Arato's work, the AKP's claim amounted to nothing less than 'populism' defined as a particular political logic of embodiment: "Populism seeks to occupy the space of the constituent power." (Arato, 2017) According to Arato, what is at stake in populism as a political logic is not solely 'electoral majoritarianism', i.e. democratic legitimacy in a purely majoritarian manner (Arato, 2019) but a party's or a sovereign figure's claim to *embody* the people as a whole. In more of a theoretically-oriented quest to depict the 'theologico-political' matrix that is constitutive of populism, he argues that the latter thrives on the proto-totalitarian logic of popular sovereignty in claiming that there is an undivided and indivisible identity of *the* People with a unitary will ('Hidden God') and that this will can be *embodied* by a party, leader or a sovereign organ like the parliament (Arato, 2013). Thus, the AKP's claim to embody the constituent power of the people and replace the constitution accordingly pinpoints towards such a populist embodiment. Although the AKP had not succeeded in replacing the constitution with a new one, the reasoning behind their self-admitted authority to change the constitution as a single party still derived from such a fallacious populist assumption.

For Arato, such a populist assumption had made the AKP's majoritarian method of constitutional change normatively illegitimate from the perspective of constitutional democracy. According to

him, the normative criterion for distinguishing between the legitimate and illegitimate forms and methods of constitution-making (or amending) is their proximity to the ‘post-sovereign constitution-making’ paradigm or lack thereof – with the obvious proviso that every country seeking democratic transition has its own independent trajectories (Arato, 2010b, p. 476). What ultimately defines the post-sovereign paradigm is the multi-stage process of constitution-making with the basic constitutionalist principles of “inclusion, compromise, publicity, free elections, self-limitation and enforceable legality” applied to the process itself, getting in the way of a particular group to elevate itself to the sole embodiment of the constituent power of the people (Arato and Tombuş, 2013, p. 428; see Tombuş, 2020). In Arato’s view, the prefix – post in the post-sovereign paradigm designates the “rejection of embodied, unitary, ‘substitutionist’ popular sovereignty in favor of a pluralistic conception of democratic legitimacy” (Arato and Tombuş, 2013, p. 428). In this juxtaposition of popular sovereignty and constitutional democracy, the underlying normative reference point is the Lefortian principle of keeping the (procedural-institutional) place of power empty: no body, institution, or person should be able to claim to fully embody the sovereign people, whose place must remain “an empty place” (Arato, 2016, p. 239; also see Tombuş, 2020, p. 79). It was precisely the AKP’s disregard for keeping the place of power empty, visible in the very – majoritarian and antagonistic – procedure of changing the constitution which made the whole process leading to 2010 referendum constitutionally illegitimate.⁴

Arato argued that the ‘strategic’ intentions behind the proposal which have to do with the content of the proposed amendments raised a lot of questions as well. Keeping in mind that he always underlines the inextricable link between the content of constitutional change/replacement and the method of its deliverance (Arato, 2016, p. 223), this argument of his was not surprising. He argued that the essence of the amendment package lied in the constitutional provision that reorganized the composition of the High Courts and diminished the CC’s power to review constitutional amendments (Arato, 2010, p. 346, Arato, 2016, p. 248). For Arato, the AKP’s attempts to alter the membership, jurisdiction and voting rules of the TCC were only parts of the ‘court-packing’ strategy aimed at neutralizing the judiciary (Arato, 2016, p. 249). The other (liberal-democratic) provisions, e.g. proposals on affirmative action, collective bargaining and removal of immunity afforded to the perpetrators of the 1980 coup were only instrumental, tactical maneuvers to attract constituencies with pro-liberal and pro-democratic views (Arato, 2010a, p. 346). He argued that the judicial reorganization plan unveiled the AKP’s populist-authoritarian route as it aspired to remove the ‘obstacles’ that interfered with its governmental initiatives. By doing this, the AKP was following the patterns of the other populist actors *in power* who resist “all the relevant forms of power limitation, and any agency seeking to enforce it.” (Arato, 2016, p. 249)

According to Arato, populists in power generally antagonize the High Courts as the latter would intervene in order to guard “the differentiation and separation of powers none of which having the right to monopolize speaking in the name of the popular sovereignty.” (Arato, 2019, p. 331) What this guarding role of the High Courts amounts to is nothing less than keeping the aforementioned Lefortian place of power empty. As many authors suggest, the (institutional-procedural) delimitation of the empty place of power requires a constitutionalist background, i.e.,

checks and balances, free competitive elections, independent judiciary and a strong commitment to 'rule of law' (Müller, 2016, p. 68; also see Blokker, 2019; Arato, 2022, pp. 125-126). For Arato, the Constitutional Courts specifically play a significant role in preserving this background as they do not only check whether the proposed constitutional amendments are constitutionalist and thus, potentially stand in the way of the executive's possible arbitrary infringement on the constitutionalist principles of rule of law, individual liberties and so on but they also "distinguish between the democratic constituent power and the constitutionally delegated (constituted) powers of executive and legislatures." (Arato, 2022, p. 137) Thus, the very nature of the CCs in guarding this differentiation challenges the populist executive's ideal model of representation which hinges on the model of the embodiment of the democratic constituent power (Arato, 2022, p. 150). Even though Arato argues that the Turkish CC was neither the guardian of such differentiation nor liberal-constitutionalist separation of powers in ideal terms, its increasing activism during the 2007-2010 period nonetheless signified the "attempt to establish at least one check and balance in an increasingly monolithic system." (Arato, 2016, p. 248; Arato, 2022, p. 170). Thus, within a normative liberal-democratic framework, the CC still stood as a possible challenge against the AKP's populist authoritarian incentives and the most eligible way to side-step its intrusions was to pack it according to the needs of the government.

For Arato though, it was not only the AKP's antagonization and reorganization of the CC but also, its intention for the authoritarian colonization of the state that disclosed the AKP rule's populist nature. At this point, we come across a new qualification of populism that is more concerned with its processual nature as a ruling power. Such nature resides in its tendency towards incremental autocratization and aspiration for 'occupying' and 'colonizing' the state institutions that perforce clashes with the liberal-democratic differentiation of executive, legislative and judicial powers (Urbinati, 2017, p. 584; Müller, 2017, p. 596).

Arato's concern with populist de-democratization as a gradual process makes his account a part of the general literature on populism-in-power that emphasizes the latter's gradual move towards 'regime hybridization'. Scholars like Peruzzotti, Finchelstein and Urbinati argue in different ways that (modern) populism arises as a ruling power and unfolds within a democratic setting in the broader post-WW2 context of post-fascism and challenges (liberal-constitutional) democracy *from within* (Finchelstein, 2017, p. 93, 134, 150; Finchelstein and Urbinati, 2018, pp. 16-17; Peruzzotti, 2017, p. 322). More specifically, Peruzzotti describes this immanent challenge in terms of a (progressive) hybridization in which there occurs a "slow, yet steady process of transformation of the institutional landscape of democracy via the gradual dismantling of constitutive elements of liberal democratic regimes." (2017, p. 315) In a similar line of thought, Urbinati and Finchelstein argue that populism is an *internal periphery of democracy* which grows within the latter and incrementally disfigures it, "taking away most of its open, pluralistic, and deliberative traits but not its institutions and procedures as such." (2018, p. 22) Thus, in all these accounts, we encounter a transnational and cross-regional governmental mode that does not denunciate the democratic procedures (like elections, majority principle or even functioning judiciary) but incrementally transfigures and desubstantializes them in the service of aggrandizing the populist

executive. Arato's reading on populism-in-power resonates and dovetails with these accounts as he depicts the populist route towards authoritarianism as a form of democratic hybridization defined as the mixing of authoritarian practices and norms into formally democratic institutions within the gradual move towards hollowing out the latter (Arato, 2022, p. 20, 112). Within this overall understanding, he reformulates the AKP's strategy to pack courts as part of a wider process underwritten by a stealth and incremental authoritarianism that passes through different stages the endpoint of which seem to be the establishment of a distinct regime with a presidentialist constitution (Arato, 2022, p. 170; Varol, 2018, p. 339). In other words, such strategy is part of populism's *telos* towards passing the threshold between constitutional democracy and authoritarianism which unfolds, in Arato's overall schema, through an ideal-typical sequence in which populism as a governmental mode of power goes through the stages of populism-in-government, populism-as-government and populism-as-regime along a *continuum*, each one depicting a more authoritarian characteristic than the previous one (Arato, 2022, pp. 121-138).

All in all, Arato's reading predominantly utilizes populism which he associates with a global anti-constitutionalist political logic in order to understand the main features of the AKP's reform proposal in 2010. He designates the (authoritarian) populist features of the AKP's constitutional politics – in terms of method and content – around 2010 at two interrelated dimensions: its proto-totalitarian logic of claiming to embody the constituent power of the people *and* its governmental logic that incrementally derogates and disfigures constitutional democracy.

4. Aslı Bali's Affirmative Reading of Constitutional Amendments: AKP as a Liberal-Democratic Force

On the other hand, Aslı Bali, a professor of law who is well known for her studies on the particular constitutional trajectories of Turkey and democratic transition in the Middle East, has also written extensively on the 2010 Referendum and claimed that her analysis of the same process leading up to the referendum was based on a methodological and historiographic move that would refrain from obscuring the specificities of the Turkish constitutional context and instead attend to “the constitutive processes, institutional legacies, ideological commitments, historical patterns, and social stratification” (Bali, 2012, p. 315) that determine the latter. Her particular attention to the itineraries of Turkish constitutional history followed along the lines of the ‘strong state’ thesis that had been widely circulating among the liberal-democratic scholars for more than three decades (Heper, 1992; Özbudun, 1996). In broad terms, this thesis refers to a founding yet persistent authoritarian-modernist mind-set identified as Kemalism⁴ that presumably maintains and perpetuates the patrimonial and state-centric political culture of the Turkish-Ottoman Empire and that is continuously implemented by the democratically unaccountable acts of the civilian and military bureaucracy (for a critical account see Dinler, 2003; Aydın, 2006; Bakıner, 2018). It was particularly her adoption of this thesis that grounded her identification of the AKP as an

4 See *supra* note 1.

agent of democratization and liberalization who aspired to put an end to the 'Kemalist' tutelary regime and the judicial guardianship that acted on the latter's behalf (2010, 2012).

Following this thesis, Bali argued that the very authoritarian and statist foundations of the Republic that unfolded through the (founding) Kemalist elites' top-down modernizing project of constructing a nation has tainted the whole trajectory of Turkish politics (2012, p. 262). The state-society cleavage that determined this initial 'modernist' project has "later transposed into a division between the civilian and military bureaucracy of the state (*devlet*) and the elected branches of the government (*hükümet*)", planting the later seeds of the particular conflict between the CC (as the 'guardian' of the state) and the AKP (as a democratically-elected government). (2012, p. 263) In other words, the judiciary's resistance to constitutional reform(s) in 2007-2010 and the crisis induced by such resistance was directly a manifestation of a "stalled democratic consolidation originated in dynamics dating back to the founding of the Republic." (2012, p. 309) Turkish Republican history after the single-party rule (1923-1946) was, in Bali's words, more or less overridden with cycles of repression and liberalization whereby the 'state' continuously reasserted control on behalf of Kemalist ideological orthodoxy through military interventions (1960, 1971 1980, 1997) against the democratic – civilian groups (mostly governments) who were eager to liberalize the country (2012, p. 279, 310) For Bali, the post-Cold War context coupled with the destabilizing effects of military interventions have led to a minor change of strategy on the side of the Kemalist elites within this continuous schema as they began to deploy "the judiciary as a final line of defense against democratic demands for liberalization." (2012, p. 280) Nothing really changed in terms of the crisis-inducing dynamics of state-society and/or state-government cleavage but only the role of the judiciary intensified as the "guardian of the founding ideological commitments of the state." (2012, p. 320)

Bali's context-bound reading of the constitutional trajectories of Turkey delivered a different interpretation of the "independent judiciary" presumably dictated by liberal-democracy. She argued that, contrary to the Western constitutionalist paradigm within which High Courts are embedded in a rights-based constitutionalism and their practices of "judicial review" protect a substantive set of individual rights against the state's possible encroachments, the CC's predominant role has always been guarding the ideological commitments of the state in Turkey (Bali, 2012, p. 311). Thus, from a liberal-democratic normative standpoint, the independence of the Turkish judiciary paradoxically served the sustainment of the founding authoritarian ideology of Kemalism, not least because it has always been insulated from democratic accountability in order to control and contain the possible dangers that the electoral majorities' divergence from the state's ideological commitments might introduce (Bali, 2012, p. 258).

Thus, the AKP's responses – in spite of all the frustrations caused by the judiciary – in advancing the reform process in 2010 were in fact an insistence on liberalizing/ democratizing the Turkish political/constitutional context in accordance with the demands from the 'democratic' electorate hitherto pushed to the 'margins' of politics designed by the Kemalist elites comprising of the military, judiciary and the Kemalist middle-class involving the CHP (Bali, 2012, pp. 295-296). In

contrast to Arato, Bali suggested that the four key areas of reform – individual freedoms, political rights, civilianization *and judicial reform* – in the package were inseparably linked as they were advancements towards liberalizing and democratizing the semi-authoritarian regime in Turkey (Bali, 2010). Suggesting that a context-sensitive reasoning would necessarily uphold *judicial accountability* (to other branches of checks and balances like the elected officials) over *judicial independence* in Turkey, she argued that the change in the composition and election process of high judiciary was nothing less than a “greater democratic accountability in the appointments process.” (2010) The expansion of the CC (from eleven to seventeen members) as well as the HSYK (from seven to twenty-two members) made sure that the appointment procedure was more democratic, enhancing the role of the Parliament in the appointments to the TCC as well as the role of lower-level administrative and judicial institutions in appointments to the HSYK. This new make-up promulgated, according to Bali, the loosening of the Kemalist ‘ideological’ guardianship that was also a consequence of the ‘elitist’ circumscription of the judiciary, i.e., the restriction of the available candidates for the TCC and HSYK to the members of the High Courts (Bali, 2010).

So, all in all, Bali’s interpretation of the AKP’s reform proposal significantly diverged from Arato’s critical reading and this was mainly due to her emphasis on the particularity of Turkish historical context underwritten by the persistence of an Kemalist authoritarian tutelary regime. It is this context-bound interpretation that led her to affirm the so-called liberal-democratic aspects of the reform proposal.

5. Arato’s Global and Bali’s Context-Bound Readings: A Critical Commentary

Until now, this paper has aimed to investigate the ways in which Arato’s global and Bali’s context-bound approach have determined their particular interpretations of the AKP’s constitutional reform proposal in 2010 respectively. In this final section, it aims to present the possible ways through which one could enrich these accounts via counterbalancing the global approach with the context-bound one and *vice versa* which will arguably provide a more comprehensive picture of the AKP’s constitutional politics around 2010.

Her illuminating insights into the context-bound trajectories of Turkey’s long-standing authoritarian constitutional politics notwithstanding, Bali’s context-bound reading suffers from two major shortcomings. First, she tends to conflate context-sensitivity with a form of exceptionalism, i.e., reading Turkish constitutional history along the lines of a *sui generis* dichotomy between state and society or between the Kemalist tutelary regime and democratically-elected civilian governments. In such an exceptionalist framework, she completely disregards judicial independence as a form of Kemalist guardianship which in her view paradoxically “serves to sustain the power of old-regime decision makers and block pathways to future political liberalization.” (Bali, 2012, p. 243) Such an assessment leads her to completely ignore the possibility that the AKP’s attempt to restructure the judiciary might not be democratic but

authoritarian. In fact, we now have empirical findings that assert the view that the result of the ratification of the reform proposal has in fact contributed to the authoritarian capture of the judiciary in line with the AKP's Islamic conservative ideological commitments (see Varol, Pellegrina and Garoupa, 2017). For instance, just after the ratification of the amendment package in 2010, there occurred a highly controversial election for the selection of the members for HSYK and the pro-government candidates won all ten seats, brushing aside candidates who are members of different organizations (like *YARSAV* and *Demokrat Yargı*) (Bakiner, 2016, p. 150; İnel, 2010). In a similar manner, the CC's approval of the educational reform which was based on the so-called Law 4+4+4 in 2012 and which provided courses of Islamic instruction in the middle and high schools curricula with extra elective courses also pinpointed towards the populist-majoritarian leanings of the new CC as its decision supported the exclusive teaching of the majority religion of Sunni-Islam (Öder, 2017). Even the later trajectories of the AKP's constitutional politics have confirmed this overall tendency to capture and monopolize the judiciary to the point of making it totally subservient to the policies of the new Presidential regime that was ratified in the 2017 Constitutional Referendum, a Referendum which took place during the state of emergency declared after the coup attempt in 2016 (Aydın-Çakır, 2023, p. 13). Significantly, such ratification – which has empowered the executive in unprecedented ways – was accompanied by the ratification of constitutional provisions that significantly strengthened the AKP's power over the CC and HSYK. For, all appointments would now be made either by the parliament dominated by the AKP or the President who would now officially declare himself as the leader of the incumbent party as one of the amendments opened the way for him to let go of political neutrality, affirming Arato's – rather than Bali's – views on the AKP's populist incentives to gradually colonize the state (see Ekim and Kirişçi, 2017).

Although it would be a strictly retrospective judgement to claim that Bali has mistaken the AKP's authoritarian populism for democratization and liberalization, one could still argue that her excessive emphasis on the contextual itineraries of Turkey's Kemalist-republican authoritarian legacy embodied by the High Courts leads her to oversee the possibility of a similar authoritarian political logic carried out by the AKP at the time.

Second, she overrides the possibility that a strict dichotomic vision of Turkish politics that opposes the 'center' (state) to the periphery ('the marginalized masses') is not reflective of a sociological reality but an extension of the hegemonic operation carried out by the conservative right-wing political legacy in Turkey (Ateş, p. 111). As some scholars have illuminatingly noted, the dualistic narrative around state and society (or 'center' and 'periphery') in fact has actually played a critical discursive role, especially in the period between 2002-2010, in the AKP's endeavor to garner support from the electorate (See Tombuş, 2020, pp. 60-61; Bakiner, 2018, p. 504; Sözen, 2020, p. 222). Thus, at this level, her context-bound analysis comes close to recirculating an already present populist hegemonic discourse without giving due attention to how it might serve the AKP's power consolidation.

In both of these dimensions, Bali's context-bound account needs to be counter-weighted by a global understanding of populism's autocratic dynamics like the one put forward by Arato that would offer us a new perspective on the AKP's possible tendencies for power concentration and consolidation.

Arato's utilization of the normative imaginary around the dichotomy between populism and liberal democracy is particularly useful as it helps us to insert the AKP's reform proposal within the emergent global authoritarian retreat which is emblemized by the incrementally autocratizing dynamics of populism in power. In fact, the globally observable trend in the populists' use of legal/constitutional means in the service of consolidating their power, curbing democratic mechanisms of horizontal accountability, e.g., the judiciary and constructing a more authoritarian order validates Arato's analysis. In fact, some examples like the right-wing populist Fidesz party and its leader Orban's use of constitutional amendments and eventually, constitutional replacement (2012) to restructure the Hungarian Constitutional Court's size, appointment procedures as well as its jurisdiction *or* Venezuela's left-wing populist regime's utilization of court-packing strategies under the leadership of Chavez and Maduro within the time span of two decades starting from 1999 clearly show us the trans-regional dynamics of a populist de-democratization across different political spectrums (Landau, 2013, p. 208-209; Holgado and Urribarri, 2023, pp. 266-272).

However, his approach has to be complemented and qualified by an analysis of the context-bound trajectories of the Turkish right-wing religious-conservative politics that finds its latest expression and resurgence in the AKP's populist discourse as well as its operational logic of governance in the crisis-driven context that covers the period between 2007 and 2010 (see Taşkın, 2008). In addition, it is necessary to enrich his account by giving due attention to how the liberal-democratic values became constitutive of the AKP's populist discourse in its anti-coup rhetoric which essentially targets the 1980 military intervention and the 1982 Constitution.

Starting with the first dimension, although a comprehensive balance sheet of the mentioned right-wing legacy is beyond the scope of this paper, it is crucial to note its core element, namely its rhetoric of "national will" in the service to understanding the AKP's constitutional politics and Referendum campaign around 2010. A rhetoric that has gained its prominence with the rise of the conservative right-wing Democrat Party (DP) and its electoral success in the 1950 elections that ended the Kemalist one-party rule, "national will" has been equated strictly with the electoral majority that is then further refined and represented as the authentic ("culturally-conservative") people who are deprived of their democratically legitimate power by the entrenched bureaucratic elites' anti-democratic occupation of the state (Sozen, 2008, 2020; Kazım Ateş, 2017). Significantly, the imagined elites included the judiciary alongside military as well, especially after the 1960s as the new constitutional regime which was promulgated in the wake of the military overthrow of the DP government has institutionalized the CC as a checking mechanism over the possible majoritarian/ist capture of the state and the elective majorities' possible divergence from the founding Kemalist principles (Işıksel, p. 714; Belge, p. 663).

There are specifically three features of this right-wing conservative politics that makes it populist and these concern its anti-elitism, its vision of democracy and its particular aim to transfigure the electoral-representative procedures into a tool of confirmation of an already existent people. Its anti-elitism targeting the power bloc comprised of military and civil bureaucracy is an example of the (Laclauian) populist discursive construction of an antagonistic frontier separating people from (institutionalized) power: ‘... populism involves the division of the social scene into two camps. This division presupposes the presence of some privileged signifiers which condense in themselves the signification of a whole antagonistic camp (‘the regime’, ‘the oligarchy’, and ‘the dominant groups and so on, for the enemy...’) (Laclau, 2005, p. 87). Also, its preferred model of democracy is populist as it is imagined *solely* in terms of a procedural/electoral mode of authorization of the rulers by the electorate and a reconquering of the state mechanisms by the “authentic” popular will most elaborately represented/embodied by the executive power (Somer, 2016). For, such a view of democracy primarily excludes the liberal-constitutionalist safeguards that would pose counter-majoritarian limits for the unbridled expression of popular will and deems them anti-democratic, attesting to the aforementioned authoritarian tendencies of populism. Finally, its particular approach to the semantics around the procedure of electoral authorization is also populist as it aims to transfigure the representative nature of elections in the direction of affirming an already existent people (see Sözen, 2019, 277) and effectively hollowing out the transformative nature of the prefix – re of re-presentation that would modify the people as a procedurally mediated aggregate of individual votes or in Lefort’s words, a numerical element rather than a substantial and unitary “will” (Lefort, 1988, p. 230; see Arditi, 2003, p. 22). In this approach, the elections are not considered as an institutional device for assessing different competitive claims to *represent* the latent popular will for a brief period of time but “as the revelation of a majority that is claimed to already exist (‘the good’ or ‘authentic people’)”. (Urbinati and Finchelstein, 2018, p. 23).

All these three populist features of the conservative right-wing legacy reappear in the AKP’s constitutional politics in the process that leads up to the 2010 referendum (2007-2010), designating a break from the intermittent period of the AKP rule (2002-2007) characterized by a pro-EU and pro-liberal stance that was conciliatory with and non-confrontational towards the “secular” establishment (Turam, pp. 34-35; Yavuz, p. 68). To reiterate, in the later period leading up to the Referendum, the AKP antagonized the CC as a juristocratic body composed of bureaucratically enclaved elites who hinder the parliament-led democratic processes of amendment (“anti-elitism”)⁵, envisioned the democratic transition in terms of redesigning the judiciary as a servant to the so-called people (“vision of democracy as reconquering the state”)⁶ and finally, depicts the Referendum as a mode of acclamation of the AKP leadership by an already existent “authentic”

5 During the Referendum campaign, PM Erdoğan declared: “We are defending change against the bureaucratic elites who resist change.” *Sabah*, August 13, 2010.

6 In an Istanbul meeting, Erdoğan declared that “the judiciary, which used to be their back garden, is now going to be the nation’s [people’s] front garden” (2010, Istanbul meeting).

people against the vestiges of elite power who are part of a broad coalition deemed as the ‘axis of evil’ (“transfiguration of elections”)⁷.

Interestingly, during the 2010 Referendum, the rhetoric of national will coexisted with a liberal-democratic discourse that presented the reform proposal as a chance to implement democracy along the lines of rule of law and human rights. However, this reference to liberal ideals was part and parcel of the AKP’s populist discursive articulation of the victimized people against the oppressive measures adopted by the military regimes, the latest example of which is the 1980-1983 junta. In this regard, Arato’s assertion that the liberal provisions of the reform proposal – including the amendment that lifts the ban on putting the junta leaders on trial – are merely a window-dressing, i.e., instrumental measures that veil the AKP’s populist authoritarian intentions misses out the fact that the liberal rhetoric in fact constituted an integral part of the AKP’s time-bound populist hegemonic politics at the time. Here, the normative imaginary around a strict dichotomy between liberal-democracy and populism falls into disarray, at least when we take into consideration the fact that the AKP formulated its populist discursive articulation in terms of a liberal (“yes to rule of law, no to the rule of rulers”) challenge to the lingering effects of the 1980 military coup during the campaign for the 2010 Referendum (see Hürriyet, 2010). Promulgated in the prevalent counter-hegemonic memory narrative of “coming to terms with the past” at the time (Bakiner, 2013), the AKP’s Referendum campaign counter-posed the rule of law and human rights against the past injustices, cruelties and atrocities committed by the junta during its reign (1980-1983) and presented the Referendum as a necessary step towards confronting these assaults as well as the authoritarian/illiberal nature of the 1982 Constitution (Birnbaum, 2010).

In the end, the intricate ways in which the AKP’s populism combines the right-wing conservative legacy of the “national will” with a liberal-minded “anti-coup” rhetoric around 2010 provides us with a context-sensitive perspective that would arguably enrich and complement Arato’s otherwise useful global analysis of the reform proposal.

6. Conclusion

This article has revisited two opposing narratives on the implications of the AKP’s constitutional reform proposal that has been put to Referendum in 2010 in order to excavate the tensions between a predominantly context-bound and global approach. Its main intent was to provide a new lens through which we could elaborate on the reasons as to why there was such a visible divergence in the scholarly assessments on the nature of the reform proposal at the time of the Referendum and propose a new analytical framework based on the juxtaposition and interpenetration of the ‘global’ and the ‘contextual’. It has picked out the constitutional scholar Bali and democratic theorist Andrew Arato as two main representatives of these two approaches and compared and contrasted their views on the question of whether the amendment package would be considered

7 During the Referendum campaign, PM Erdoğan declared: “They run away from democracy and freedom. However, they agreed to oppose the amendments that will enlarge the people’s horizons. This is a coalition of the evil.” *Hürriyet*, August 1 2010.

an important step for democratic transition or instead a part of the global retreat realized by the populist dynamics of authoritarianization against the normative bulwarks of the liberal-democratic institutional framework. In both views, it argued, the main lynchpin around which the affirmative and critical assessments revolved has been the amendments concerning the reorganization of the judiciary. It has attested to the ways in which Bali's context-bound approach has mainly emphasized the ossified Kemalist authoritarian political culture and interpreted the reform proposal as part of a wider liberalization and democratization attempt to transcend it, while Arato's global approach has focused on the populist-authoritarian incentives behind the proposal. It has also argued that while Bali's approach should be counter-weighted with an analysis attuned to the global dynamics of populism, Arato's approach has to be complemented by an analytical framework more attentive to the AKP's indigenous form of populism underwritten by the curious amalgam of the right-wing conservative legacy and a liberal "anti-coup" rhetoric in the period around 2010 Referendum. In light of the likely reemergence of discussions around a new constitution in Turkey, one can conclude that such a perspective that reinterprets the global through the contextual and *vice versa* will not only help us navigate through the scholarly debates around 2010 but also, understand the present political conjuncture, given the fact that 'populism' and 'Kemalism' still remain to be the two major lynchpins around which the political debates under the AKP rule revolve.

References

- Akça, İ. & Balta Paker, E. (2013) Beyond Military Tutelage? Turkish Military Politics and the AKP Government. In E. Canan Sokullu (ed.), *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century* (77–92). London: Lexington Books.
- Akça, İ. (2014) Hegemonic Projects in Post-1980 Turkey and the Changing Forms of Authoritarianism. In İ. Akça et al. (eds.), *Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony* (13–46). London: Pluto Press.
- Akkoyunlu, K. (2014). *The Rise and Fall of Hybrid Regimes: Guardianship and Democracy in Iran and Turkey* [unpublished PhD dissertation]. London: London School of Economics.
- Arato, A. (2000). *Civil Society, Constitution and Legitimacy*. London & New York: Rowman & Littlefield.
- Arato, A. (2010a) The Constitutional Reform Proposal of the Turkish Government: The Return of Majority Imposition. *Constellations* 10(2), 345–350.
- Arato, A. (2010b) Democratic Constitution-making and Unfreezing the Turkish Process. *Philosophy & Social Criticism* 36(3–4), 473–487.
- Arato, A. (2013) Political Theology and Populism. *Social Research* 80(1), 143–72.
- Arato, A. (2016) *Post-Sovereign Constitutional Making: Learning and Legitimacy*. Oxford: Oxford University Press.
- Arato, A. (2017) How We Got Here: Transition Failures, Their Causes, and the Populist Interests in the Constitution. *Public Seminar*, October 11. <http://www.publicseminar.org/2017/10/how-we-got-here/> (Accessed: 20.10.2023).
- Arato, A. (2019) Populism, CCs and Civil Society. In C. Landfried (ed.), *Judicial Power: How CCs Affect Political Transformations* (318–341). Cambridge: Cambridge University Press.
- Arato, A. & Tomuş, E. (2013) Learning from Success, Learning from Failure: South Africa, Hungary, Turkey and Egypt. *Philosophy & Social Criticism* 39(4–5), 427–441.

- Arato, A. & Cohen J. L. (2022) *Populism and Civil Society: The Challenge to Constitutional Democracy*. New York: Oxford University Press.
- Ateş, K. (2017) AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olmayan. *Mülkiye Dergisi*, 41(1), 105–129.
- Aydın, S. (2006) Paradigmada Tarihsel Yorumun Sınırları: Merkez-Çevre Temellendirmeleri Üzerinden Düşünceler. *Toplum ve Bilim*, no. 105, 96–128.
- Aydın-Çakır, A. (2023) Court-curbing through Legal Reforms or Coercion? In R. M. Howard, K. A. Randazzo & R. A. Reid (eds.), *Research Handbook on Law and Political Systems* (8–24). Cheltenham & Northampton: Edgar Elwar Publishing.
- Bakiner, O. (2013) Is Turkey Coming to Terms with its Past? Politics of Memory and Majoritarian Conservatism. *Nationalities Papers* 41(5), 691–708.
- Bakiner, O. (2016) Judges Discover Politics: Sources of Judges' Off-Bench Mobilization in Turkey. *Journal of Law and Courts* 4(1), 131–157.
- Bakiner, O. (2018) A Key to Turkish Politics? The Center-Periphery Framework Revisited. *Turkish Studies* 19(4), 503–552.
- Bali, A. (2010) Unpacking Turkey's Court-Packing Referendum. *Middle East Report*, May 11. <https://merip.org/2010/11/unpacking-turkeys-court-packing-referendum/> (Accessed: 18.11.2023).
- Bali, A. (2012) Perils of Judicial Independence: Constitutional Transition and the Turkish Example. *Virginia Journal of International Law* 52(2), 235–320.
- Belge, C. (2006) Friends of the Court: The Republican Alliance and Selective Activism of the Constitutional Court of Turkey. *Law and Society Review* 40(3), 653–692.
- Bilgin, F. (2010) Turkey's 'Constitutional Moment'. *The Washington Review of Turkish & Eurasian Affairs* (June).
- Birnbaum, B. (2010) Erdogan Scores Victory in Turkish Statute Vote. *The Washington Times*, September 12. <https://www.washingtontimes.com/news/2010/sep/12/constitution-reform-moves-turkey-more-toward-islam/> (Accessed: 12.04.2024).
- Blokker, P. (2019) Populist Constitutionalism. In C. de la Torre (ed.), *Routledge Handbook of Global Populism* (113–128) London and New York: Routledge.
- Can, O. (2010) Referendum Results According to Osman Can. *İlke Haber*, July 12. <https://www.ilkehaber.com/haber/osman-cana-gore-referandum-sonucu-10288.htm> (Accessed: 16.10.2023).
- CNN Türk (2010) YARSAV: Darbe Anayasasına Kaçak Kat. July 30. <https://www.cnnturk.com/turkiye/yarsav-darbe-anayasasına-kacak-kat> (Accessed: 12.11.2023).
- Dinçşahin, Ş. (2012) A Symptomatic Analysis of the Justice and Development Party's Populism in Turkey, 2007–2010. *Government and Opposition* 47(4), 618–640.
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, no. 9, 17–54.
- Ekim, S. & Kirişçi, K. (2017) The Turkish Constitutional Referendum Explained. *Brookings*, April 13. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/04/13/the-turkish-constitutional-referendum-explained> (Accessed: 18.10.2023).
- Finchelstein, F. (2017) *What is Populism in History? From Fascism to Populism in History*. California: University of California Press.
- Gülalp, H. (2010) The Battle for Turkey's Constitution. *The Guardian*, September 4. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/sep/04/turkey-constitution-undemocratic> (Accessed: 10.10.2023).
- Habermas, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge: MIT Press.

- Hale, W. & Özbudun, E. (2010) *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey*. London & New York: Routledge.
- Heper, M. (1992) The 'Strong State' and Democracy: The Turkish Case in Comparative and Historical Perspective. In S. Eisenstadt (ed.), *Democracy and Modernity* (142–163) Leiden: Brill.
- Holgado, B. G & Urribarri, R. S. (2023). Court-Packing and Democratic Decay: A Necessary Relationship? *Global Constitutionalism* 12(2), 350–377.
- Hürriyet (2010) *İdam Edilen Gençlerin Mektuplarını Okudu*. July 20. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/idad-edilen-genclerin-mektuplarini-okudu-15360936> (Accessed: 10.12.2023).
- İşiksel, T. (2003). Between Text and Context: Turkey's Tradition of Authoritarian Constitutionalism. *I-CON* 11(3), 702–726.
- İnsel, A. (2010). HSYK Seçimi Şaibeli Değil mi? *Radikal*, October 19.
- Kaboğlu, İ. (2010) Anayasa Neden Değiştirilir? *Birgün*, March 25. <https://www.birgun.net/makale/anayasa-neden-degistirilir-12293> (Accessed: 08.10.2023).
- Kalaycıoğlu, E. (2010) Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics* 17(1), 1-22.
- Kalaycıoğlu, E. (2011) The Turkish–EU Odyssey and Political Regime Change in Turkey. *South European Society and Politics* 16(2), 265-278.
- Köker, L. (2010) Turkey's Political-Constitutional Crisis: An Assessment of the Role of the Constitutional Court. *Constellations* 17(2), 328-344.
- Köse, M. (2014) *The Evolution of the Separation of Powers in the Turkish Republic: The Case of the 2010 Constitutional Referendum* [unpublished MA thesis]. Istanbul: Boğaziçi University.
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. London & New York: Verso.
- Landau, D. (2013) Abusive Constitutionalism. *U.C. Davis Law Review* 47(1) 189–260.
- Lefort, C. (1988) *Democracy and Political Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mouffe, C. (2018) *For a Left Populism*. London and New York: Verso.
- Müller, J. W. (2016) *What is Populism?* University Park: University of Pennsylvania Press.
- Müller, J. W. (2017) Populism and Constitutionalism. In C.R. Kaltwasser et al. (eds.), *The Oxford Handbook of Populism* (590–606). Oxford: Oxford University Press.
- Öder, B. E. (2017) Populism and the Turkish Constitutional Court: The Game Broker, the Populist and the Popular. *Verfassungblog*, May 2. <https://verfassungblog.de/populism-and-the-turkish-constitutional-court-the-game-broker-the-populist-and-the-popular/> (Accessed: 18.11.2023).
- Özbudun, E. (1996) The Continuing Ottoman Legacy and the State Tradition in the Middle East. In L. C. Brown (ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* (133–157), New York: Columbia University Press.
- Özbudun, E. (2010) Röportaj. *Liberal Düşünce* 15(57–58), 17–26.
- Özbudun, E. (2011) Turkey's Constitutional Reform and the 2010 Constitutional Referendum. *Mediterranean Politics Turkey*, 191–194.
- Özbudun, E. (2012) Turkey's Search for a New Constitution. *Insight Turkey* 14(1), 39–50.
- Parla, T. & Davison, A. (2004) *Corporatist Ideology in Turkey: Progress or Order?* New York: Syracuse University Press.
- Peruzotti, E. (2017) Populism as Democratization's Nemesis: The Politics of Regime Hybridization. *Chin. Polit. Sci. Rev.*, no. 2, 314–327.

- Shambayati, H. (2008) The Guardian of the Regime: The Turkish CC in Comparative Perspective. In S. A. Arjomand (ed.), *Constitutional Politics in the Middle East* (99–121). Oxford & Portland: Hart Publishing.
- Somer, M. (2016) Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism. *Southeast European and Black Sea Studies* 16(4), 481–503.
- Sözen, Y. (2008) Turkey between Tutelary Democracy and Electoral Authoritarianism. *Private View*, no. 13, 78–84.
- Sözen, Y. (2017) Populist Peril to Democracy: The Sacralization and Singularization of Competitive Elections. *Political Studies Review* 17(3), 268–283.
- Sözen, Y. (2020) Popular Will against Democracy: Populist Autocratization in Turkey. *Reflektif: Journal of Social Sciences* 1(1), 9–29.
- Taşkın, Y. (2008) AKP's Move to "Conquer" the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process. *Turkish Studies* 9(1), 53–72.
- Tezcür, M. G. (2009) Judicial Activism in Perilous Times: The Turkish Case. *Law & Society Review* 43(2), 305–336.
- Tombuş, E. (2020) The People and Its Embodiment: Authoritarian Foundations of Constitutions in Turkey. In F. Petersen & Z. Yanaşmayan (eds.) *The Failure of Popular Constitution Making in Turkey: Regressing towards Constitutional Autocracy* (59–83) Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuğal, C. (2009) *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. California: Stanford University Press.
- Turam, B. (2006) *Between Islam and the State: The Politics of Engagement*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Uran, P. & Pasquino, P. (2015) The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court. *Journal of Politics and Law* 8(2), 88–97.
- Urbinati, N. (2017) Populism and the Principle of Majority. In C.R. Kaltwasser et al. (eds.) *The Oxford Handbook of Populism* (554–570). New York: Oxford University Press.
- Urbinati, N. & Finchelstein, F. (2018) On Populism and Democracy. *Populism* 1(1), 15–37.
- Varol, O., Pellegrina, L. D. & Garoupa, N. (2017) An Empirical Analysis of Judicial Transformation in Turkey. *The American Journal of Comparative Law* 65(1), 187–216.
- Varol, O. (2018) Stealth Authoritarianism in Turkey. In M. A. Graber et al. (eds.) *Constitutional Democracy in Crisis?* (339–354). New York: Oxford University Press.
- Yalvaç, F. & Joseph, J. (2019) Understanding Populist Politics in Turkey: A Hegemonic Depth Approach. *Review of International Studies* 45(5), 786–804.
- Yavuz, M. H. (2009) *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yeğen, O. (2017) Constitutional Changes under the AKP Government in Turkey. *BIJ DE BUREN* (January), 70–84.
- Yeğinsu, C. (2010) Turkey Packs the Court. *The New York Review*, September 22. <https://www.nybooks.com/online/2010/09/22/turkey-packs-court> (Accessed: 12.20.2023).
- Yolcu, S. & Roznai, Y. (2012) An Unconstitutional Constitutional Amendment – The Turkish Perspective: A Comment on the Turkish CC's Headscarf Decision. *I-CON* 1(1), 175–207.

Yapay Zekâ ve Silahlanma Yarışı: ABD ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri

Artificial Intelligence and Arms Race: The Changing Dynamics of the Balance of Power between the U.S. and China

Orhan ÇİFÇİ^{ID}

Öz

21. yüzyılda yapay zekâ teknolojileri uluslararası güvenlik gündemi üzerinde önemli bir değişim yaratma potansiyeli taşımaktadır. Günümüzde söz konusu teknolojiler devletlerin ulusal güvenlik ve askeri stratejilerinde gözlemlenebilir bir değişime neden olmakta ve aynı şekilde, savaş sahası üzerinde ve savaşın icra ediliş biçiminde de hızlı bir dönüşüm yaratmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojileri istihbarat, siber, uzay ve bilgi operasyonları alanlarına da her geçen daha fazla sirayet etmektedir. Uluslararası sistemin iki büyük gücü olan ABD ve Çin mevcut şartlarda yapay zekânın askeri uygulamalarına en fazla bütçe ayıran ve bu teknolojileri askeri modernizasyon sürecine en hızlı dahil eden devletler olarak ortaya çıkmaktadır. Her iki devlet ordu kuvvetlerinin neredeyse tamamına yapay zekâ teknolojilerini hızlı bir şekilde entegre etmekte ve bu teknolojileri gerek konvansiyonel gerekse nükleer silah sistemlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin artan askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasındaki güç dengesine nasıl ve hangi yönleriyle etki ettiği sorusuna cevap aramaktadır. Buradan yola çıkarak çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasında bir silahlanma yarışına dönüşerek güç dengesi özelinde güvenlik ikilemi, nükleer caydırıcılık, savaş eşiği ve ittifak sistemlerinde değişiklik yarattığı argümanını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Silahlanma Yarışı, ABD, Çin, Güç Dengesi

Abstract

In the 21st century, artificial intelligence technologies have the potential to bring about a momentous change on the international security agenda. Currently, these technologies observably set a new agenda in the national security and military strategies of states as well as in the battlefield and the methods of conducting warfare. Artificial intelligence technologies are also gradually incorporated into the fields of

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Ankara, Türkiye E-posta: orhan.cifci93@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5746-4258

How to cite this article/Atıf için: Çiftçi, Orhan (2024). Yapay Zekâ ve Silahlanma Yarışı: ABD ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 12(2), 175-200. DOI: 10.14782/marmarasbd.1436516

intelligence, cyber, space and information operations. Among all states, the U.S. and China, as the two great powers of the international system, allocate the largest budget to military applications of artificial intelligence and ambitiously integrate these technologies into military modernization processes. Both states swiftly apply artificial intelligence technologies to almost all of their military forces and strive to make these technologies an integral part of conventional and nuclear weapons systems. This article seeks an answer to the question of how military applications of artificial intelligence determine the security agenda between the U.S. and China. The article maintains that military applications of artificial intelligence technologies have turned into an arms race between the U.S. and China. Artificial intelligence potentially affects the balance of power between the US and China and reshapes the security dilemma, nuclear deterrence, war threshold and alliance formation between the two.

Keywords: Artificial Intelligence, Arms Race, U.S., China, Balance of Power

1. Giriş

Yapay zekâ teknolojisi dijital ve fiziksel ortamlarla kurduğu etkileşim ile gelişim kaydeden ve algılama, öğrenme, konuşma ve akıl yürütme gibi karmaşık görevler üstlenen bilgisayar sistemleridir. Makine öğrenimi ve otonom sistem gibi modern teknolojiler ile birbirine doğrudan bağlı olan yapay zekâ, günümüzde hızla gelişen bilgisayar teknolojileri sayesinde birçok farklı kaynaktan veri toplayabilen, bu verileri işleyebilen ve çok sayıda problemi kendi başına çözebilen bir teknoloji halini almıştır (West, 2018; Gadiyar, Zhang ve Sankaranarayanan, 2019, s. 167). Gerek sivil gerekse askeri uygulamaları nedeniyle çift kullanımlı (Dual-Use) bir teknoloji olma özelliğini taşıyan yapay zekâ 21. yüzyılda güvenlik, politika, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanda gözlemlenebilir bir değişim yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ teknolojisi diğer tüm alanlarda olduğu gibi uluslararası güvenlik gündemi üzerinde de somut bir değişim yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yapay zekâ destekli silah sistemleri savaş sahasında kullanılıyor olmasına rağmen günümüzde bu teknolojiler devletlerin ulusal güvenlik ve askeri stratejilerinde büyük bir devrim yaratmaya devam etmektedir. Bu değişim sonucunda, yapay zekâ teknolojilerinin devletlerin ulusal güvenliği ya da uluslararası güvenlik üzerinde nasıl ve ne derecede bir dönüşüm yaratacağı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu tartışmaların bir kısmı orta ve uzun vadede yapay zekânın askeri teknolojilerdeki statükoyu bütünüyle yeniden tanımlayacağı, devletlerin güvenlik stratejilerine ilişkin yerleşik anlayışı değiştireceği, savaşın genel karakteristiğinde ve icra ediliş biçiminde radikal bir değişim yaratacağı ve savaşların robotlaşma sürecini hızlandıracağını ileri sürmektedir (Davis, 2019, s. 5-6; Rickli, 2020, s. 41-42; Rickli ve Mantellasi, 2023, s. 15). Öte yandan, bu konuya ilişkin diğer bir hakim görüş ise yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarının uluslararası güvenlik üzerinde yaratacağı potansiyel etkilere daha temkinli yaklaşmaktadır. Bunlar, yapay zekâ teknolojilerinin savaşın kaotik ve yıkıcı doğasını değiştiremeyeceğini savunmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekânın devletlerin kurumsal, organizasyonel ve stratejik kültürü üzerinde bir dönüşüm yaratamayacağı, savaşların yapay zekâdan çok insan zekası ve tecrübesine ihtiyaç duymaya devam edeceği ve yine yapay zekânın devletler için bir silahtan çok stratejik bir danışman olduğu argümanları bu görüşün diğer parçalarını oluşturmaktadır (Ayoub ve Payne, 2016, s. 808-809; Hynek ve Solovyeva, 2022, s. 90).

Uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatüründe bu tartışmalar yoğun bir şekilde devam ederken, eş zamanlı olarak devletler yapay zekâ destekli silah sistemleri üzerine hızlı bir çalışma yürütmektedir. Bu kapsamda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin yapay zekânın askeri uygulamalarına en fazla bütçe ayıran ve yapay zekâyı askeri modernizasyon sürecine en hızlı dahil eden iki devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Her iki devlet yapay zekâ teknolojilerini kara, hava, deniz, uzay ve siber kuvvetlerine entegre etmekte ve bu teknolojilerin yardımıyla silahlı kuvvetlerinin kapasitesini artırmaya çalışmaktadır. Buradan yola çıkarak, bu çalışma yapay zekâ teknolojilerinin artan askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasındaki güç dengesine nasıl ve hangi yönleriyle etki ettiği sorusuna cevap aramaktadır. Söz konusu araştırma sorusuna yanıt bulabilmek amacıyla her iki devletin askeri alandaki yapay zekâ çalışmalarını ayrıntılı bir şekilde inceleyen bu makale, yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasında bir silahlanma yarışına dönüşerek güç dengesi özelinde güvenlik ikilemi, nükleer caydırıcılık, savaş eşliği ve ittifak sistemlerinde değişiklik yarattığı argümanını ileri sürmektedir. Bu çerçevede, Çin'de yapay zekâ çalışmaları 2013 yılında iktidara gelen Xi Jinping yönetimiyle hız kazanırken, ABD'de ise 2014 yılında hayata geçirilen Üçüncü Ofset Stratejisi (Third Offset Strategy) ile yapay zekânın askeri uygulamalarına geçmişe nazaran çok daha fazla odaklanılmıştır. Dolayısıyla yapay zekânın askeri uygulamalarının güç dengesi üzerindeki etkileri özellikle son on yıllık süreçte daha gözlemlenebilir bir hale gelmiştir. Bu kapsamda, çalışmada ilk olarak yapay zekâ teknolojileri çerçevesinde yürütülen kavramsal tartışmalar ve yapay zekânın uluslararası güvenlik gündemine yansımaları teorik boyutlarıyla açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ABD ve Çin'in takip ettiği yapay zekâ stratejisi ve her iki devletin yapay zekâ teknolojilerini silah sistemlerine nasıl entegre ettikleri tartışılacaktır. Nihai olarak, çalışmanın ileri sürdüğü temel argümana paralel bir şekilde yapay zekânın askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasındaki güç dengesi üzerinde yarattığı etkilere açıklık getirilecektir.

2. Yapay Zekâ Teknolojisine Yönelik Kavramsal Tartışmalar ve Uluslararası Güvenlik Alanına Yansımaları

Yapay zekâ teknolojisi görsel algı, konuşma, tanıma ve karar verme gibi normalde insan zekası gerektiren görevleri yerine getirebilen bilgisayar sistemlerini ifade etmektedir. Dijital ve fiziksel çevresiyle kurduğu etkileşim sayesinde ilerleme kaydeden bu teknolojiler insan benzeri algılama, planlama, öğrenme, iletişim veya fiziksel eylem gerektiren görevleri çözme potansiyeline sahiptir (West, 2018; Johnson, 2019, s. 14-15). “Basit”, “Dar” ve “Genel” olarak üç kategori altında sınıflandırılabilen ve oldukça geniş bir altyapısı bulunan yapay zekâ teknolojilerinin bazıları yalnızca tekrarlayan uygulamalar yoluyla sınırlı bir gelişim performansı gösterirken, ileri seviyedeki yapay zekâ teknolojileri çok daha esnek ve kabiliyetli olup neredeyse sınırsız olarak tanımlanabilecek problemi kendi başına çözebilme yeterliliğine sahiptir. Eş zamanlı olarak birçok farklı kaynaktan veri toplayabilen yapay zekâ teknolojilerinin tamamı üstlendikleri görev hakkında öğrenme, akıl yürütme ve kendini düzeltme gibi yöntemlerle zaman içerisinde performanslarını artırma eğilimindedir. Bilgisayar ve robotik sistemlerin bir anlamda en üst seviyesi olan yapay zekâ teknolojisi uzun yıllardır var olan robotik teknolojilerin günümüzde akıl

yürütmesini, hareket etmesini ve mevcut duruma uyum sağlamasına imkan tanıyan bir teknoloji haline dönüşmüştür (Gadiyar, Zhang ve Sankaranarayanan, 2019, s. 167).

Hem sivil hem askeri uygulamalarda kullanılabilmesi nedeniyle çift kullanımlı (Dual-Use) bir teknoloji olma özelliği taşıyan yapay zekâ, insan hayatının neredeyse her alanına aşamalı olarak dahil olmakta ve güvenlik, politika, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanda radikal bir değişim yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır. Her ne kadar yapay zekâ kavramı ilk kez 1955 yılında bilgisayar bilimci John McCarthy tarafından ortaya atılmış olsa da söz konusu teknolojinin özellikle son on yıl içerisinde çok daha fazla ön plana çıkmasının nedeni algoritma, büyük veri kaynakları, makine öğrenimi ve gelişmiş bilgisayar sistemlerinin geçmişe nazaran hızlı bir ilerleme sürecine girmesidir (Boulanin ve Verburggen, 2017, s. 89). Ancak bu bağlamda vurgulanması gereken husus en azından günümüz şartlarında yapay zekânın tam anlamıyla insan zekasının yerini alamadığı, tersine, insan düzeyinde geniş bir görev yelpazesine sahip yapay zekâ teknolojisinin geliştirilmesinin uzun vadede gerçeğe dönüşeceği (Springer, 2018, s. 9; Sayler, 2020, s. 2). Nitekim yapay zekâ halen araştırma ve geliştirme süreci insan tarafından yürütülen ve insan tarafından programlanan bir teknoloji olma özelliğini taşımaya devam etmektedir (Tangredi ve Galdorisi, 2021, s. 14).

Güvenlik ve savaş çalışmaları alanında yapay zekâdan söz ederken 21.yüzyıla devrimsel boyut kazandıran diğer modern teknolojilerin de dikkatle göz önünde bulundurulması büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede, yapay zekâ teknolojisi makine öğrenimi ve otonom sistem teknolojileri ile doğrudan birbirine bağlıdır. Farklı bir ifadeyle, yapay zekâ teknolojisi, içerisinde otonom sistem ve makine öğreniminin bulunduğu büyük bir birleşim kümesinin tezahürüdür (Morgan, Boudreaux, Lohn, Ashby, Curriden, Klima ve Grossman, 2020, s. 11). Bahse konu birleşim kümesi içerisinde makine öğrenimi yapay zekâ teknolojisinin temelini oluştururken, otonom sistemler yapay zekânın bir yan ürünü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu birleşim kümesi içerisinde yapay zekâ teknolojisini otonom sistemlerin ve makine öğreniminin esas katalizörü olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır. Haliyle yapay zekâ teknolojisinin tam olarak anlaşılabilmesi için otonom sistem ve makine öğrenimi teknolojilerine de açıklık getirilmesi yerinde olacaktır.

Otonom teknolojiler, bilgisayar sistemlerinin insan müdahalesi olmadan ya da çok az insan müdahalesiyle gözlemlene, planlama ve karar verme gibi karmaşık görevleri yerine getirebildiği teknolojileri ifade etmektedir (Hagström, 2019, s. 32; Boulanin ve Verburggen, 2017, s. 7-12). İnsan müdahalesinin derecesine göre farklılık gösteren otonom sistemler; tam otonom sistem, yarı otonom sistem ve insan denetimli otonom sistemler olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Tam otonom sistemler bir insan operatörünün gözetimi altında olmadan ve tam bağımsız çalışan sistemlerdir. Yarı otonom sistemler ise bazı görevleri tamamen insan müdahalesinden bağımsız yürütmesine rağmen genel anlamda bir insan operatörünün aktif kontrolü altında çalışan sistemlerdir. Son olarak, insan denetimli otonom sistemler, insan operatörünün tam gözetimi altında ancak tamamen otonom olarak görev yürüten sistemleri ifade etmektedir (Boulanin ve Verburggen, 2017). Öte yandan, yapay zekânın bir alt kümesi şeklinde konumlandırılabilcek

makine öğrenimi geleneksel insan eliyle kodlanmış programların aksine, kendiliğinden öğrenebilen sistemler oluşturan ve daha sonra bu sistemlere çeşitli yöntemler kullanarak ne yapacaklarını öğreten bir teknolojidir. Bilgisayarların algılama yeteneğini güçlendiren makine öğrenimi verileri sınıflandırmaya, veriler arasındaki anomaliyi yok etmeye ve gelecek hakkında tahmin yürütmeye yardımcı olmaktadır (Condliffe, 2020).

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Phalanx yakın hava savunma sistemi, Mark-60 deniz mayını, Arena tank, MQ-1 insansız hava aracı ve nükleer erken uyarı gibi basit seviyedeki yapay zekâ destekli otonom sistemler savaş sahasında kısmen kullanılıyor olmasına rağmen son on yıllık süreçte bu teknolojilerdeki ilerlemeler devletlerin ulusal güvenlik stratejileri ve askeri teknolojilerinde geçmişe nazaran çok daha büyük bir devrim yaratmaktadır (Tangredi ve Galdorisi, 2021, s. 25-26). Dördüncü Sanayi Devrimi'nin de bir parçası olan yapay zekânın yakın ve orta vadede askeri teknolojilerdeki statükoyu yeniden tanımlayabileceği veya söz konusu teknolojilere ilişkin yerleşik anlayışı tam anlamıyla değiştirebileceği öngörülmektedir. Bu yönüyle günümüz koşullarında yapay zekâ, askeri teknolojiler özelinde savaş sistemleri, stratejik karar verme aşamaları, savaş simülasyonları, hedef tanıma, tehdit izleme, drone teknolojileri ve siber teknolojiler gibi çok sayıda alana giderek daha fazla entegre edilmektedir. Tüm bunların yanında, otonom silah sistemlerinin verimliliğini artırma, savaş alanına ilişkin gerçek zamanlı veri analizi sağlama, insan-makine ekip çalışmasına yardımcı olma ve karar alma sürecini destekleme kapasitesiyle yapay zekâ teknolojilerinin askeri alana nüfuz etme potansiyeli her geçen gün artmaktadır (Rickli ve Mantellasi, 2023, s. 12). Nitekim savaşın genel karakteristiğinin tarihsel seyri üzerine çalışma yürüten birçok uzman barut ve nükleer silahlardan sonra savaş alanında gerçekleşen üçüncü devrimin yapay zekâ merkezli olduğu tezini savunmaktadır (Lee, 2021). Geçmiş yüzyıllarla kıyaslandığında savaş sahasında tecrübe edilen bu hızlı ve radikal dönüşüm devletlerin yapay zekâ destekli silah sistemlerine olan talebinin giderek artırması ve bu alana daha fazla bütçe ayırması için uygun ortamı oluşturmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak teknolojik ilerlemeler doğrultusunda ve geleneksel silahlanma yarışında bütünüyle yeni bir gündem ortaya çıkarmakta ve devletleri yeni stratejiler belirlemeye itmektir. Yapay zekâ teknolojilerinin ortaya koyduğu etkinin mevcut uluslararası istikrarın devamlılığını sağlayan güç dengesini bozma ihtimali ise bölgesel ve uluslararası düzeyde yeni çatışma ve istikrarsızlıkları ortaya çıkarabilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri küresel düzeyde birçok devlet tarafından askeri araçlara hızla entegre ediliyor olmasına rağmen bu teknolojinin özellikle savaş ve çatışma alanı üzerinde hangi derecede etki yaratacağı bir tartışma konusudur. Kimi yaklaşımlar yapay zekânın ilerleyen süreçlerde savaşın karakteristiğinde ve doğasında ya da aynı şekilde operasyonel, stratejik ve taktik seviyede büyük bir değişime neden olarak bu alanda bir devrim yaratacağını iddia etmektedir (Hunter, Albert, Henningan ve Rutland, 2023, s. 208-209). Bu yaklaşıma göre, yapay zekâ teknolojileri otonom silah sistemlerinin kullanımını giderek güçlendirmekte ve savaşın robotlaşma sürecini kademeli olarak daha ileri boyuta taşımaktadır. Yapay zekâ destekli silah sistemleri ayrıca karmaşık savaş taktiklerini insan müdahalesine ihtiyaç duymadan uygulayarak, düşman manevralarına anında

yanıt oluşturarak ve savaş alanındaki fırsatlardan hızla yararlanarak savaşın icra ediliş biçimde de radikal bir dönüşüm dinamiğini ortaya koymaktadır (Davis, 2019, s. 5-6).

Yapay zekâ teknolojisinin savaş ve çatışmanın doğasında kesin bir dönüşüm yaratacağına ilişkin iddialar yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Yapay zekâ destekli silah sistemlerinin sahaya sürülmesinin savaşın hızını artıracacağı ve yakın gelecekte yapay zekâ kullanan ordu kuvvetlerinin, kullanmayan ordu kuvvetlerine göre belirgin bir üstünlük kazanacağı yine bu düşünce setinin diğer bir parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ destekli silah sistemlerinin savaşın acımasız ve şiddetli doğasını değiştireceği argümanı da benzer yaklaşımlar arasında değerlendirilebilir. Bu argümana göre savaşın karakteristiğinde yaşanan teknolojik dönüşüm ile gelecekteki savaşlarda yapay zekâ teknolojileri sayesinde savaş alanı boşalacak ve yapay zekâ destekli savaş makinelerinin birbirleri arasında yürüteceği yeni savaş alanları ortaya çıkacaktır (Rickli ve Mantellasi, 2023, s. 15). Yapay zekânın gelecekteki savaşların yapısında kesin bir değişim yaratacağını savunan tezlerden bir diğeri bu hususu uluslararası siyasette güç kullanma ilkesi bağlamında değerlendirmektedir. Buna göre, her ne kadar yapay zekânın devletler arası güç kullanım tehdidi üzerinde caydırıcı mı yoksa tırmandırıcı mı bir etki yaratacağı belirsizliğini korusa da uluslararası siyaset ve hukuk çerçevesinde devletlerin güç kullanım kapasitesi yapay zekâ teknolojileri çerçevesinde yeni bir gündem kazanacaktır (Rickli, 2020, s. 41-42).

Yapay zekânın savaş alanında ve devletlerin askeri stratejilerinde büyük bir değişim yaratacağına ilişkin yukarıda değinilen argümanlara yöneltilen eleştiriler de dikkatle göz önünde bulundurulmalıdır. Bu eleştiriler ağırlıklı olarak yukarıda altı çizilen düşüncelerin gerçeklik payının bulunmadığı fikrini ortaya koymaktadır. Büyük ölçüde Carl von Clausewitz'in düşüncelerinden yola çıkan ve savaşa geleneksel bakış açısıyla yaklaşan askeri bilimciler, yapay zekâ ve diğer benzeri modern teknolojilerin devletlerin askeri stratejilerinde kendine giderek daha fazla yer bulduğunu kabul etmesine rağmen savaşın şiddet içeren, kaotik, yıkıcı ve öldürücü doğasının bu teknolojilerle değişmeyeceğini ileri sürmektedir. Buna göre, yapay zekâ olgunlaşmamış, güvensiz ve öngörülebilir olmayan bir teknolojidir. Yapay zekâ savaşın genel karakteristiğinde ve istihbarat, operasyonel planlama ya da taktiksel seviye gibi aşamalarda nispeten değişiklik yaratmakta ancak bu teknoloji savaş üzerinde devrimsel değil evrimsel bir değişime neden olmaktadır (Egel, Robinson, Cleveland ve Oates, 2019). Bu yaklaşımın arka planında ise yapay zekâ teknolojilerinin askeri silah sistemlerine adapte edilebilecek bir teknoloji kümesinden fazlası olmaması ve savaşın hala büyük oranda insan zekası ve tecrübesine ihtiyaç duymaya devam etmesi bulunmaktadır. Bu nedenle, halihazırda insan tecrübesinin başrolde olduğu savaş ortamında yapay zekâ yalnızca stratejik bir danışman olarak görev yapmakta ve bu teknolojiyi kullanan tarafa göreceli olarak avantaj sağlamaktadır. Ölümcül güç kullanımı gibi görevlerde yapay zekânın görevi insan merkezli karar alıcının yerini almak değil daha çok ona yardımcı olmaktır (Hynek ve Solovyeva, 2022, s. 90). Bu haliyle yapay zekâ teknolojileri insanların gözden kaçırabileceği riskleri öngörebilmeye ya da insanların sahip olduğu bilişsel önyargıları elimine ederek objektif karar vermeye yardımcı olan bir teknolojiden fazlası değildir (Ayoub ve Payne, 2016, s. 808-809).

Yapay zekânın savaş sahası üzerinde yaratacağı potansiyel etkiye yöneltilen diğer bir eleştirel yaklaşım bu teknolojinin mevcut durumda silahlı kuvvetlerin çalışma biçiminde radikal bir değişim yaratmadığıdır. Askeri anlamda yeni operasyonel konsept veya yeni kurumsal yapı olmadan yapay zekâ tek başına askeri çatışmanın neden ve sonuçları üzerinde temelden büyük bir etki yaratmamaktadır (Rickli ve Mantellassi, 2023, s. 16). Bu yaklaşıma göre, yapay zekânın devletlerin askeri stratejilerinde geniş yelpazede bir etki yaratabilmesi için bu teknolojinin orduların yapısında kapsamlı bir kültürel, kavramsal ve kurumsal bağlama oturtulması gerekmektedir (Borchert, Schütz ve Verbovszky, 2021, s. 13).

Yapay zekâ teknolojilerinin devletlerin askeri stratejileri ve savaş sahası üzerinde hangi derecede etki yaratacağına ilişkin tartışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu tartışmalarla eş zamanlı olarak yapay zekâ teknolojileri başta ABD, Çin, Rusya, Japonya, Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok devlet tarafından askeri silah sistemlerine hızla entegre edilmekte ve devletler arasındaki stratejik rekabetin doğal bir parçasına dönüşerek silahlanma yarışını tetiklemektedir. Örneğin; Türk TB-2, Amerikan X-47B, Çin Wing Loong, Fransız Neuron ve Rus Hunter insansız hava araçları devletler arasındaki stratejik rekabeti giderek daha görünür kılmaktadır. Bunların dışında, sayısı 90'ü bulan devlet ve devlet dışı aktörün insansız hava aracı ürettiği ya da bu araçlara sahip olduğu da yine otoriter kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır (Ewers, Fish, Horowitz, Sander ve Scharre, 2017, s. 4). Savaş sahasında özellikle bu silah sistemlerini kullanan devletlerin gözlemlenebilir bir avantaj elde etmesi diğerlerinin de bu alanda her geçen yatırım yapma zorunluluğunu ortaya çıkararak güvenlik ikilemi ve silahlanma yarışını yoğunlaştırmaktadır. Ancak bu silahlanma yarışı yalnızca hava araçlarıyla sınırlı kalmamakta, aksine, yapay zekâ teknolojileri birçok devlet tarafından özellikle istihbarat, gözetleme, keşif, lojistik, siber operasyonlar, uzay operasyonları, bilgi operasyonları, otonom ve yarı otonom silah sistemler başta olmak üzere birçok sisteminin bir parçası haline dönüştürülmektedir (Sayler, 2020, s. 10).

Devletler arası konvansiyonel silahlanma yarışının yanı sıra yapay zekâ destekli silah sistemlerinin nükleer ve stratejik silahlanma üzerinde de önemli bir değişim yarattığı aşikardır. Günümüzde ABD, Çin ve Rusya gibi devletler nükleer silahların yapay zekâ teknolojisi sayesinde otonom şekilde çalışabileceği ve doğru hedefi daha hassas bir biçimde vurabileceği yönünde hesaplamalar yapmaktadır. Benzer bir şekilde, hipersonik füze sistemlerine sahip devletler söz konusu füzelerin vuruş kabiliyetini geliştirmek amacıyla yapay zekâ teknolojilerinden faydalanmaya devam etmektedir. Aynı şekilde, füze savunma sistemleri ve siber saldırı kapasitesiyle birlikte insansız hava araçları ve insansız su altı araçlarının nükleer vuruş kabiliyetinin yapay zekâ teknolojisi ile daha fazla güçlendirilebileceği hesaplanmaktadır (Boulanin, 2019, s. 57). Yapay zekâ teknolojisi bu yönleriyle nükleer silahların vuruş gücü kabiliyetinin geliştirilmesine de büyük bir imkan tanımaktadır. Ancak tüm bu imkanlarla beraber yapay zekânın nükleer süper güçler arasındaki caydırıcılık stratejilerini daha fazla karmaşıklatabileceği ve nükleer caydırıcılık özelinde stratejik belirsizliği artırabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim yapay zekâ teknolojileri ile güçlendirilen nükleer silah sistemlerinin nükleer güçlerin ikinci vuruş gücü kabiliyetlerinin azalmasına neden olabileceği gibi nükleer silahların hedef alma ve karşı koyma

gücünde de değişiklik yaratmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojilerinin konvansiyonel silahların kapasitesini artırması bu tür silahların nükleer silahlara karşı koyma ihtimalini de güçlendirerek devletleri yeni ve karmaşık stratejiler belirlemeye itmektedir. Tüm bu parametreler, özellikle nükleer silaha sahip devletlerin bu alana daha fazla yatırım yapmasına ortam hazırlayarak nükleer güç dengesinin değişimine, nükleer alanda silahlanma yarışının belirginleşmesine ve birbirlerinden tehdit algılayan nükleer güçler arasındaki güvenlik ikileminin pekişmesine neden olmaktadır.

3. Çin'in Yapay Zekâ Stratejisi ve Askeri Alana Uygulamaları

Çin uzun yıllardır çok sayıda alanda yapay zekâ teknolojilerine yatırım gerçekleştirmekte ve söz konusu teknolojileri özellikle askeri ve savunma sektörlerine aktarmaya öncelik vermektedir. Bu kapsamda, Çin ordusu PLA'nın (People's Liberation of Army) yapay zekâya ve özellikle de robotik teknolojilere yönelik yatırımları 1980'li yıllarda başlatılan "Plan 863" isimli projeye kadar uzanmaktadır. Otomasyon, robotik ve bilgi teknolojilerinin merkeze konulduğu bu projenin çalışmaları 1990'lı yıllarda sürekliliğe oturtulmuş ve bu yıllarda yapay zekâ teknolojilerinin silah sistemlerindeki kullanımına görece olarak daha fazla ağırlık verilmeye başlanmıştır. 2000'li yılların başından itibaren yapay zekâ çerçevesinde yürütülen araştırma-geliştirme (Ar-Ge) çalışmalarına daha fazla odaklanan Çin bu dönemde "Plan 863" programının kapsamını genişletmiş ve seyir ve balistik füzelerine "otomatik hedef tanıma" teknolojisi entegre ederek askeri alandaki yapay zekâ çalışmalarını hızlandırmıştır (Kania, 2019, s. 10). Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen altı çizilmesi gereken temel husus Xi Jinping dönemine kadar Çin'in yapay zekâ teknolojilerine olan yatırımlarında büyük bir verimlilik sağlanamadığıdır. Nitekim Çin ilk etapta kaynak ve yetenek yetersizliği gibi parametreler nedeniyle yapay zekânın askeri silah sistemlerine entegre edilmesinde ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Xi Jinping öncesi dönemde yapay zekâ teknolojilerinde kayda değer bir gelişim performansı gösteremeyen Çin, Xi'nin iktidara gelişiyle yapay zekâ çalışmalarında bütünüyle yeni bir döneme kapı aralamıştır. Tüm sektörlerde halihazırda 10 ila 15 milyar dolar arasında yapay zekâ yatırımında bulunan Çin'in 2026 yılından önce bu yatırımlarını 27 milyar dolara çıkarması beklenmektedir. Bu oran, küresel seviyede yaklaşık %8,9'luk bir dilime tekabül etmekte ve Çin'i ABD'nin ardından ikinci sıraya yerleştirmektedir (International Data Corporation, 2022). Yapay zekâ çalışmalarına ayrılan bütçedeki artışın yanı sıra Xi Jinping dönemiyle beraber ortaya konulan hedefler de küresel seviyede ve özellikle ABD ile rekabetinde Çin'in başat aktörler arasına yerleşmesine imkan tanımaktadır. Örneğin, 2015 yılında ilan edilen ve Çin'i yüksek teknoloji üretiminde merkez aktör konumuna yerleştirmeyi hedefleyen "Made in China 2025" planında yapay zekâ en fazla öncelik verilen teknolojiler arasına yerleştirilmiştir. Benzer şekilde, 2016 yılında ortaya konulan 13. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yapay zekâ teknolojisi Çin'in hızla büyümekte olan sanayisinde kuantum, büyük veri ve siber teknolojilerle beraber en fazla önem arz eden teknolojiler arasında konumlandırılmıştır (Central Committee of the Communist Party of China, 2016). Bütün bunların yanında, 2017 yılı Çin'in yapay zekâ çalışmalarında bir dönüm

noktası olma özelliğini taşımaktadır. Bu dönemde Çin Devlet Konseyi “Yeni Nesil Yapay Zekâ Gelişim Programı”yla bu teknolojiye ilişkin en kapsamlı inisiyatifi ortaya koymuş ve yapay zekâyı geleceğe yön verecek merkez teknoloji şeklinde tanımlamıştır. Söz konusu program Çin’in 2030 yılına kadar yapay zekâ teknolojileri alanında dünya lideri olma yönündeki hedefini açıkça ortaya koymaktadır (China State Council, 2017).

Yukarıda altı çizilen gelişmelerle eş zamanlı olarak Çin ordusu PLA yapay zekâ üzerine Ar-Ge faaliyetlerini özellikle Xi yönetimiyle beraber oldukça hızlandırmıştır. Yapay zekâ yatırımlarındaki bu ivmelenmenin şüphesiz ki Çin’in artan savunma harcamaları ve değişen askeri stratejisiyle doğrudan ilişkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Çin halihazırda savunma harcamalarına yaklaşık 300 milyar dolar bütçe ayırmakta ve bu bütçe Çin’i ABD’nin ardından ikinci sıraya konumlandırmaktadır (SIPRI, 2023). Aynı şekilde, Çin günümüzde bilgi teknolojilerinin (Informatised) hakim olduğu savaş alanında gelecekte yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerin (Intelligentised) daha fazla yer kazanacağını vurgulamaktadır. Savunma belgelerinde de açıkça yer verdiği üzere Çin askeri modernizasyon sürecinde yapay zekâ teknolojilerine her geçen gün daha fazla önem atfetmektedir (China State Council, 2015; China State Council, 2019). Bu çerçevede, yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarına verilen bu önemin en önemli göstergelerinden biri Çin’in askeri modernizasyon sürecinde yapay zekâyı ayırdığı bütçe oranıdır. Bu alanda yayınlanan son verilere göre Çin yapay zekânın askeri uygulamalarına yıllık 1,6 ila 2,7 milyar dolar bütçe ayırmakta ve Amerikan ordusunun 1,3 milyar dolarlık bütçesinin ötesine geçmektedir. Bu bütçeyle Çin yapay zekâ harcamalarına savunma bütçesinde yaklaşık %1-1,5’lik bir pay ayırırken, ABD’nin bu alanda ayırdığı toplam oran %0,2 civarında kalmaktadır. Yakın gelecekte de Çin’in yapay zekâ yatırımlarında ABD’nin önünde olması yine otoriter kaynaklar tarafından güçlü ihtimaller arasında değerlendirilmektedir (The US House Committee on Armed Services, 2023, s. 3). Çin tarafından belirlenen orta ve uzun vadeli hedeflerin yanı sıra yapay zekâ yatırımlarına her geçen yıl daha fazla bütçe ayrılması Çin’in ABD ile mevcut durumda bir rekabet içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bahse konu bütçe ve hedefler doğrultusunda Çin’in gelecek dönemlerde yapay zekânın askeri uygulamalarını hızlandırarak ve yeni silah teknolojilerini kullanarak güç dengesini kendi lehine çevirmeye çalışacağı aşikardır.

PLA tarafından yayınlanan ve otoriter bir kaynak olma özelliği taşıyan Askeri Strateji Bilimi belgesinde (The Science of Military Strategy) yapay zekâ teknolojilerinin askeri alanda ve savaş sahasında büyük bir devrim yarattığı ve aynı zamanda, büyük güçler arasındaki stratejik rekabette yeni bir sayfa açtığı net bir biçimde vurgulanmaktadır. Bu belgeye göre modern dönemde askeri operasyonlar yapay zekâ destekli otonom sistemlerin ayrılmaz bir bileşenine dönüşmüş ve yapay zekâ teknolojileri mevcut silah sistemlerinin teknik ve taktiksel düzeydeki performansını artırmıştır (Science of Military Strategy, 2020, s. 175-176). Çin’e göre yakın ve orta vadede geleneksel savaş teorileri, savaş yöntemleri, savaş biçimi ve askeri kurumsal yapının yapay zekâ teknolojilerinin gelişimine göre yeniden şekillenmesi kaçınılmaz bir gerçekliğe doğru evrilmektedir (Science of Military Strategy, 2020, s. 176).

PLA'yı dünya klasmanında orduya dönüştürme hedefi doğrultusunda Xi yönetimiyle beraber ordu kuvvetlerinin neredeyse tamamına yapay zekâ teknolojileri entegre edilmeye başlanmıştır. Açık kaynak verilerine göre günümüze kadar Çin kara, hava, deniz ve uzay gibi tüm alanlarda robotik ve insansız silah sistemlerini test etmiş ve bunların bir kısmını da hizmete sokmuştur (Qiao-Franco ve Bode, 2023, s.120; Fedasiuk, Melot ve Murhpy, 2021, s. iv). Bu çerçevede, PLA Kara Kuvvetleri daha çok lojistik alanında kullanılabilceği insansız robotik sistemler ve kara araçları üzerine odaklanırken, PLA Deniz Kuvvetleri otonom ve yarı otonom çalışan yüzey gemileri ve denizaltılar geliştirmeye devam etmektedir. Benzer şekilde, halihazırda çok sayıda insansız hava aracına sahip PLA Hava Kuvvetleri bu sistemlerden oluşan ve ortak hareket edebilecek bir ekip oluşturma çabasında, PLA Roket Kuvvetleri tam otonom bir şekilde uzaktan algılama, hedef alma ve karar verme kabiliyetine sahip füze sistemleri üzerinde çalışmayı sürdürmektedir (Kania, 2020, s. 3).

Çin günümüzde özellikle orta irtifa uçuş özelliği taşıyan insansız hava araçlarının üretiminde başat aktörler arasında yer almakta ve daha da önemlisi, bunların uluslararası silah pazarına ihracatında lider durumunda bulunmaktadır. Çin'in en büyük savunma sanayii şirketlerinden olan Çin Havacılık Sanayii Kurumu (AVIC) ve Çin Havacılık Bilimi ve Teknolojisi Kurumu (CASC) tarafından üretilen Wing Loong ve CH-4 isimli insansız hava araçları küresel piyasada en fazla talep gören ürünler arasındadır. Şüphesiz ki, Çin'in bu silahların satışı özelinde ABD'nin önünde bulunmasının temel nedeni bu ürünlerin nispeten daha uygun fiyatlı olması ve ABD'nin siyasi, diplomatik ya da askeri sebeplerle satış yapmak istemediği ülkelere herhangi bir sınır gözetmeksizin kolay satış yapma politikası izlemesinden kaynaklanmaktadır. Yine de, insansız hava araçlarının giderek önem kazandığı mevcut uluslararası stratejik ortamda ve özellikle silah satışları hususunda ABD ile rekabetinde Çin'in giderek güç kazanan bir aktöre dönüştüğü oldukça önem arz etmektedir (Cebul, 2018). Çin ordusu ayrıca günümüzde gelişim sürecinde ya da operasyonel faaliyette bulunan ve sayısı 30'u aşkın insansız hava aracı üretim aşamasındadır. Bunlar arasında erken uyarı sistemine sahip JY-300, yüksek irtifa uçuş özelliği taşıyan Soar Dragon, insansız saldırı araçları WJ-600 ve Sky Saker, Blowfish A2 drone helikopter, hayalet saldırı aracı GJ-11 ve Sharp Sword, istihbarat ve gözetleme görevleri için üretilen SG-60 ve WZ-8 gibi askeri sistemler hava sahasındaki rekabette Çin'in ABD ile güç mücadelesini yoğunlaştırmaktadır (Military Factory, 2023).

İnsansız hava araçlarının yanı sıra Çin'in havadaki rekabette pozisyonunu güçlendiren başka bir aracı, yapay zekâ teknolojisi ile güçlendiren sistemler olan Scavenger uydularıdır. Otonom teknolojilerin yardımıyla bu uydular dönüş hızını ve tam bağlantı yörüngesini kendi hesaplayabilmektedir. Daha önemlisi, çift kullanım özelliğine sahip olan ve yeryüzü takibinden kaçabilen bu sistemlerin uydu savar silah olarak kullanılabilme potansiyelini taşıması özellikle her geçen gün önem kazanan uzay rekabetinde Çin'e önemli bir avantaj sağlamaktadır (Vecchio, 2019). Füze sistemlerinde de yapay zekâ teknolojilerini geliştirmeyi sürdüren Çin, DF-ZF hipersonik kayma aracı, havadan atılan seyir füzesi CJ-10 ve aynı şekilde, hava savunma ve gemi kaynaklı balistik füzelerine de bu teknolojiyi entegre etmektedir (Boulain ve diğerleri, 2020, s. 76).

Öte yandan, özellikle Asya-Pasifik bölgesinde siyasi ve askeri varlığını artırmaya çalışan Çin bölgede büyük bir filo inşa etme çabasındadır. Halihazırda küresel düzeyde sayısal olarak en büyük deniz kuvvetine sahip olan Çin yapay zekâ destekli silah sistemlerinin yardımıyla ve A2/AD (Erişim Engelleme/Bölgeden Men Etme) doktrinini hayata geçirerek ABD'nin bölgedeki varlığını azaltmaya ve Asya-Pasifik'teki güç dengesini kendi lehine çevirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, Çin'in yapay zekâ çalışmalarını artırdığı en önemli araçlar arasında denizaltılar bulunmaktadır. Günümüzde yapay zekâ destekli ve otonom teknolojiler ile çalışan denizaltılar özellikle büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin en önemli parçalarından birine dönüşmüş durumdadır. Bu çerçevede PLA Deniz Kuvvetleri özellikle nükleer yakıtla çalışan ve nükleer silaha sahip denizaltılarını, diğer devletlerin askeri araçlarını otonom bir şekilde tespit etmek ve çeşitli deniz operasyonları yürütebilmek amacıyla yapay zekâ teknolojisi ile donatmayı planlamaktadır. Nitekim Çin tarafından geliştirilen ve saldırı özelliğine sahip ekstra büyük (XLUUV) boyutundaki HSU-001 isimli denizaltı bu planlamanın en önemli parçalarından birini yansıtmaktadır. Birçok Batılı kaynak HSU-001'nin gemi savar ve denizaltı savar gibi özellikler taşıması nedeniyle operasyonel aşamaya geçtiğinde denizaltı rekabetinde ABD'nin önüne geçebileceği yönünde varsayımında bulunmaktadır (Sutton, 2023). Otonom denizaltı çalışmalarının yanı sıra amfibi drone botu Marine Lizard, deniz mayınlarının tespit edilmesi için üretilen EA-63, savunma gemisi L-30 ve M-75 ve otonom görev yürütebilen insansız hava aracı gemisi Zhu Hai Yun Çin'in yapay zekâ teknolojileri yardımıyla deniz kuvvetlerini güçlendirdiği araçlar arasındadır (Huang, 2022; Peck, 2019). Asya-Pasifik'te ABD ve Çin arasındaki rekabetin giderek yoğunlaştığı ve deniz kuvvetlerinin büyük güçler rekabetinde giderek önem kazandığı göz önünde bulundurulduğunda Çin'in yapay zekâ destekli su altı ve su üstü gemileri inşa etmesi durumunun yakın gelecekte iki büyük güç arasındaki güç geçişini hızlandırabileceği düşünülmektedir (Chen, 2018). PLA Deniz Kuvvetleri'nin bölgede özellikle hibrit bir savaş aktörü olarak kullandığı sahil güvenlik gücünün bu gibi yapay zekâ teknolojileriyle daha fazla donatılması ABD ile bölgesel rekabetin yanı sıra Avustralya, Japonya, Güney Kore, Vietnam ve diğer Amerikan müttefiklerine karşı sağladığı askeri üstünlüğü pekiştirmesine ve Çin bölgedeki nüfuz alanını genişletmesine yardımcı olmaktadır.

4. ABD'nin Yapay Zekâ Stratejisi ve Askeri Alana Uygulamaları

ABD yapay zekânın askeri uygulamalarına ilk kez 1980'li yıllarda öncelik vermeye başlamıştır. Bu dönemde Amerikan Savunma Bakanlığı yapay zekâyı savaşın karakteristiğini değiştirebilecek bir teknoloji olarak tasvir etmiş ve teknik düzeyde yapay zekânın askeri uygulamalarını içeren projeler başlatmıştır. Savunma Bakanlığı, 2000'li yılların başında bu çalışmalarını bir adım ileriye taşıyarak pilot asistanları ve otonom araçlar gibi özel yapay zekâ uygulamalarına ilişkin Ar-Ge faaliyetleri yürütmeye devam etmiştir (Boulanin ve diğerleri, 2020, s.35). Buna rağmen önceki dönemlerle kıyaslandığında ABD'de yapay zekânın askeri uygulamalarının özellikle 2014 yılı sonrasında Üçüncü Ofset Stratejisi (Third Offset Strategy) ve Maven Projesi (Project Maven) gibi girişimlerle hız kazandığı net bir biçimde gözlemlenmektedir. Özellikle Çin'in giderek artan yapay zekâ yatırımlarına cevaben bu dönem itibarıyla yapay zekânın askeri uygulamalarına çok

daha fazla odaklanan ABD, bu teknolojilerle bağlantılı olarak 2023 yılında 130 milyar dolarlık bir bütçeyi Ar-Ge çalışmalarına aktarmıştır. Nitekim günümüz şartları incelendiğinde ABD askeri ve savunma alanlarında yürütülen Ar-Ge çalışmalarına en fazla bütçe ayıran devlet olma durumunu korumaktadır. Yapay zekâ çalışmalarına ayrılan bütçedeki artışı devamlılığa oturtmaya çalışan ABD ayrıca 2024 yılı savunma bütçesinde yapay zekâ ve diğer yan teknolojilerin askeri yatırımları için 1,8 milyar dolar değerinde talepte bulunmuştur (Gill, 2022). Bu çerçevede, ABD günümüzde komuta-kontrol, siber operasyonlar, lojistik, bilgi operasyonları, istihbarat toplama, otonom ve yarı otonom araçlar olmak üzere çok sayıda alanda yapay zekâ çalışmasını devam ettirmektedir (Sayler, 2020, s. 1-10; Katagiri, 2023, s. 34).

Tıpkı Çin gibi ABD de yapay zekâ teknolojilerinin savaş sahasında ve mevcut askeri teknolojilerin yapısında büyük bir dönüşüm yaratacağı fikrini savunmaktadır. Dolayısıyla sahip olduğu konvansiyonel ve stratejik silah kapasitesiyle mevcut askeri üstünlüğünü sürdürmeye çalışan ABD, yapay zekâ teknolojilerinin askeri alanda tam potansiyeliyle kullanılmaması durumunda Çin'in gerisinde kalabileceği kaygısını taşımaktadır. 2021 yılında ABD tarafından yayınlanan Ulusal Güvenlik Komisyonu raporu Çin'in yapay zekâ teknolojilerinde ABD'yi geride bırakacak güce sahip olduğunu ve en gelişmiş yapay zekâ çalışmalarını sürdürdüğüne açıkça işaret ederek Çin'i ABD için bir tehdit kaynağı olarak göstermiştir (Schmidt, 2021, s.1-2). Bunun ötesinde, kendi üstünlüğünü koruyabilmek için ABD ayrıca pro-aktif adımlarla Çin'in yapay zekâ çalışmalarını yaptırım ve yatırımları engelleme gibi ekonomik yöntemlerle yavaşlatmaya çalışmakta ve Çin tarafından yürütüldüğü iddia edilen teknolojik casusluk faaliyetlerinin önüne geçmektedir. ABD ayrıca teknoloji yarışındaki güç dengesini koruyabilmek için Çin'i uluslararası normlara angaje etmeye çalışmakta ve bir anlamda Çin'in bu alandaki hızlı ilerlemesinin önüne set çekmektedir (Stokes, 2024, s. 10).

2014 yılında Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından ilan edilen Üçüncü Ofset Stratejisi yapay zekâ, otonom ve robotik teknolojilerin ordu kuvvetlerine entegre edilmesi sürecini hızlandıran girişimlerin başında gelmektedir. Bu stratejiyle beraber ABD'nin kara, hava, deniz, uzay ve siber alanlarda düşman karşısında teknolojik üstünlüğün beraberinde getirdiği bir askeri güce sahip olma hedefini ortaya koyması büyük bir önem arz etmektedir. Söz konusu strateji kapsamında ABD, yapay zekâ teknolojilerini yeni dönemde önemi giderek belirgin hale gelen elektronik, uzay ve füze saldırılarına daha hızlı yanıt verebilmek için vazgeçilmez bir teknoloji olarak tanımlamıştır. Askeri karar alıcıların daha hızlı ve doğru karar verebilmelerine yardımcı olabilecek insan-makine işbirliğinin geliştirilmesi ve kendiliğinden öğrenebilen komuta, kontrol, iletişim ve istihbarat ağına bağlı silah platformlarının üretilmesi yine bu stratejinin temel öncelikleri olarak belirlenmiştir. Bütün bu hedefler doğrultusunda, yapay zekâ teknolojisinin merkeze konularak ordu modernizasyonun devamlılığa oturtulması ilk kez Üçüncü Ofset Stratejisi'nde vurgulanan ve bu stratejinin temel prensibi haline dönüşen bir yaklaşım olma özelliği taşımaktadır (Hillner, 2019, s. 3).

Çin'in yapay zekâ teknolojilerindeki yükselişine karşı ABD'nin bu alanda attığı tek adımı Üçüncü Ofset Stratejisi ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Yine Amerikan Savunma Bakanlığı

tarafından ilan edilen Maven Projesi, ABD'nin yapay zekâ teknolojilerini askeri uygulamaları çerçevesinde pratiğe döktüğü girişimlerden bir diğeridir (Magnuson, 2017, s. 22). Yapay zekâ çalışmalarında ABD için bir dönüm noktası olma özelliği taşıyan bu projeye beraber Amerikan Savunma Bakanlığı çatısı altında "Algoritmik Savaş Ekibi" kurulmuş ve yapay zekânın yanına makine öğrenimi ve derin öğrenme teknolojileri eklenerek savaş sahasındaki stratejik üstünlüğün devamlılığı hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, Amerikan Savunma Bakanlığı aynı dönemde "Ortak Yapay Zekâ Merkezi"ni kurmuş ve bu merkezle yapay zekâ teknolojilerinin silah sistemlerinde kullanım ve silah sistemlerine adaptasyon sürecini ivmelendirmiştir. Çok sayıda savaş sistemine yapay zekâ teknolojilerinin dahil edilmesi ve bu teknoloji yardımıyla kuvvetler arası ortak veri kümesi oluşturulması motivasyonu bu merkezin en önemli görev tanımını yansıtmaktadır (Defense-Aerospace, 2020).

Çin'de yapay zekânın askeri uygulamaları üzerine yürütülen çalışmalara cevaben ABD'nin ayrıca yapay zekâ alanında araştırma yürüten özel sektörle etkileşimini artırdığı ve sivil-askeri işbirliğini bir adım ileri taşıdığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, Amerikan Savunma Bakanlığı yapay zekânın askeri uygulamalarında küresel seviyede daha rekabetçi bir pozisyon alabilmek amacıyla özellikle Silikon Vadisi'nde faaliyet yürüten çok sayıda savunma şirketiyle sıkı bir işbirliği halinde hareket etmektedir (Maaser ve Verlaan, 2022). Örneğin, Silikon Vadisi'nde faaliyet gösteren şirketlerden biri olan Sairdron, ABD'nin Güney Çin Denizi'nde yürüttüğü gözetleme faaliyetlerine yardımcı olabilmek için yapay zekâ sistemlerinden oluşan çok sayıda deniz aracını Amerikan donanmasına teslim etmiştir. Benzer bir şekilde, gelişmiş otonom sistemler konusunda uzmanlaşan şirketlerden biri olan Anduril Industries, insansız hava araçlarını tespit eden teknoloji konusunda Amerikan Savunma Bakanlığı ile bir milyar dolar değerinde sözleşme imzalamıştır. BlackSky ve PlanetLabs gibi şirketler de gerçek zamanlı görüntü sağlayabilecek yapay zekâ ve uydu teknolojileri konusunda çalışmalarını sürdürmektedir (Kinder, 2023). Bu alanda başka bir önemli örnek, 2022 yılında ShieldAI şirketinin F-16 savaş uçağı ile ilk kez insansız uçuş gerçekleştirmesidir. Gelişmiş insansız hava araçları ve yapay zekâ pilotları konusunda uzmanlaşan ShieldAI şirketiyle Amerikan Hava Kuvvetleri'nin imzaladığı bu sözleşme yapay zekânın askeri uygulamalarında önemli bir atılım olarak değerlendirilebilir. Bu örnek konvansiyonel askeri sistemlere yapay zekânın entegre edilebileceğini ve sonraki jenerasyon savaş uçaklarında yapay zekânın daha aktif bir rol kazanacağını göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. ShieldAI şirketinin aynı zamanda insansız hava araçlarının mevcut durumda en yüksek teknolojileri arasında yer alan sürü (Swarm) teknolojilerini de Amerikan Hava Kuvvetleri'ne teslim etmesi beklenmektedir (Kinder, 2023).

Hava kuvvetleri rekabetinde ABD sahip olduğu küresel stratejik üstünlüğünü devamlılığa oturtabilmek için yapay zekâ teknolojilerini hava sistemlerine dahil etmeye çalıştığı oldukça açıktır. Bu araçlar arasında en fazla öne çıkan otonom sistemlerden olan MQ-9 Reaper ve RQ-4 Global Hawk insansız hava araçları 30 ila 40 saat yakıt ikmali yapmadan görev yapabilmeye kabiliyetine sahiptir. İnsan kontrolündeki araçların en fazla 10 saat uçuş yapabildiği göz önünde bulundurulduğunda söz konusu araçlar ABD'ye hava askeri rekabetinde önemli bir avantaj sağlamaktadır. Nitekim MQ-9 Reaper insansız hava aracı 16 adet füze taşıyabilme ve 325 saat

uçuş gerçekleştirilme kapasitesiyle ABD'ye özellikle yapay zekâ destekli saldırı kabiliyeti konusunda önemli bir avantaj sağlamaktadır. Daha da önemlisi, Çin tarafından üretilen Wing Loong insansız hava aracının, MQ-9'un özellikleri kopyalanarak üretildiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Çin özellikle orta irtifa insansız hava araçlarının satışında ön sıralarda yer alsada bu durum insansız hava araçları alanındaki teknoloji yarışında ABD'nin bir adım önde olduğunu gösterir niteliktedir (Gao, 2021).

Yakın ve orta vadede ABD'nin daha fazla sayıda ve daha ileri teknolojiye sahip otonom ve yarı otonom hava araçlarının hizmete gireceği düşünüldüğünde bu alandaki rekabetin artacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda en göze çarpan örneklerden birisi uzun menzil bombardıman uçağı ve radarda görünmezlik özelliğı taşıyan B-21 Raider uçaklarıdır. Gerek tam otonom gerekse insan kontrolünde kullanılabilme özelliğı taşıyan B-21'in Raider'ın en önemli özelliğı nükleer vuruş gücü kabiliyetine sahip olmasıdır. Bu alanda araştırma yürüten otoriter kaynaklar, B-21 Raider araçlarının ilk etapta Guam ve Avustralya'ya konuşlandırılacağını duyurmuştur. Dolayısıyla B-21 Raider'ın daha çok Çin'e karşı bir caydırıcılık aracı olarak kullanılması beklenmektedir (Tegler, 2024). B-21 Raider'a benzer şekilde yüksek irtifada uzun süre görev yapabilen ve düşük görünürlüğe sahip olan RQ-180'nin de özellikle Asya-Pasifik'te yürütülecek istihbarat ve gözetleme faaliyetleri için yakın gelecekte hizmete geçmesi beklenmektedir. Çin'in benzer özellikler taşıyan insansız hava araçları olan CH-7 Rainbow ve Star Shadow uçaklarının da yakın gelecekte hizmete geçeceği göz önünde bulundurulduğunda bu alandaki rekabetin artması ve yapay zekâ yardımıyla Çin'in Asya-Pasifik'teki hava sahası üzerindeki nüfuz alanının daralması yine güçlü ihtimaller arasına yerleşmektedir.

ABD ordusunun yapay zekâ uygulamalarında öncelik verdiği alanlardan bir diğeri deniz kuvvetleridir. Hava kuvvetlerinde olduğu gibi bu alanda da sahip olduğu teknolojik üstünlüğü sürdürmeyi önceleyen ABD, 2020 yılında yayınlanan "Deniz Operasyonları" isimli belgesinde 2045 yılından önce 150'den fazla insansız yüzey gemisi ve denizaltıyı hizmete sokacağını altını çizmektedir. Bu veri, ortaya konulan hedefin gerçekleşmesi durumunda ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait toplam gemi sayısının 1/3'ünün otonom çalışacağını göstermektedir (The US Navy, 2022, s.10). Bu kapsamda ABD özellikle orta ve büyük ölçülerdeki insansız yüzey araçlarıyla ekstra büyük insansız denizaltı araçlarına önemli ölçüde yatırım yapmakta ve halihazırda bu araçların gelişim sürecine 500 milyon doların üzerinde bütçe ayırmaktadır (O'Rourke, 2023, s.1). ABD'nin yakın gelecekte hizmete girmesi beklenen ORCA isimli denizaltısı ilk insansız ve uzun menzilli vuruş gücüne sahip deniz aracı olma özelliğini taşımaktadır. ORCA denizaltısının yanında ABD ayrıca Snakehead, Razorback ve Viperfish gibi otonom su altı araçları üzerine çalışmalarını sürdürmektedir (Heckman, 2023). Su altı gemilerinin yanı sıra ABD, Savunma Bakanlığı aracılığıyla başlattığı "Hayalet Filo" isimli projeye insansız su üstü gemileri çalışmalarını da hızlandırmıştır. Bu projenin parçası olarak ABD Sea Hunter, Ranger, Nomad, Mariner ve Vanguard gibi insansız su üstü araçlarının çalışmalarını sürdürmektedir (Department of Navy, 2021, s. 15-16).

5. Yapay Zekâ Teknolojisi, ABD-Çin Rekabeti ve Güç Dengesi Üzerine Etkileri

ABD ve Çin son 10 yılda yapay zekâ çalışmalarını hemen her sektörde hızlandırmış ve bu durum kaçınılmaz olarak iki büyük güç arasındaki askeri rekabet alanına da sirayet etmiştir. Bu süreçte her iki devlet ordu kuvvetlerinin neredeyse tamamına yapay zekâ teknolojilerini entegre etme çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Böylelikle, halihazırda yoğun bir konvansiyonel ve stratejik askeri rekabet durumunda bulunan ABD ve Çin, yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarında da bir silahlanma yarışı içerisine girmiştir. Mevcut şartlarda küresel politikada savunma harcamalarına en fazla bütçe ayıran ve en hızlı modernizasyon sürecine sahip olan ABD ve Çin arasındaki bu yeni rekabet alanı güç dengesi üzerinde önemli bir dönüşüm yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır. Farklı bir ifadeyle, ABD ve Çin'in yapay zekâ teknolojilerinin askeri uygulamalarını hızlandırması iki büyük güç arasındaki güvenlik ikilemi, nükleer caydırıcılık, savaş eşiği ve ittifak sistemleri gibi alanlarda gözlemlenebilir bir değişime neden olmaya devam etmektedir. Ancak bu bağlamda vurgulanması gereken hususlardan biri günümüz şartlarında her iki devletin askeri yapısı, organizasyonu ve savunma planlamasının yapay zekâ tarafından tam olarak nasıl etkilenebileceğini hesaplamının kolay olmadığıdır. Nitekim yapay zekâ teknolojisi henüz ABD ya da Çin'in askeri örgütlenme, doktrin veya stratejik kültürlerinin merkezine tam olarak yerleşmemiştir. Bundan ziyade, yapay zekâ teknolojileri her iki devlet tarafından askeri modernizasyon sürecinin ve karşılıklı stratejik rekabetin vazgeçilmez bir parçası olarak tanımlanmaktadır.

Mevcut silahlanma yarışı içerisinde yapay zekâ teknolojileri ABD ve Çin arasındaki güvenlik ikilemini aşamalı olarak daha somut hale getirmektedir. Uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatüründe özellikle realist teorisyenlerin üzerinde durduğu güvenlik ikilemi, bir devletin silahlanma ve ittifak kurma gibi yöntemlerle diğer devletlerin güvenliğini azaltması ve buna yanıt olarak, güvenliği azalan devletin benzer yöntemlerle bu duruma cevap vermesi olarak tanımlanmaktadır. Bu teorik yaklaşıma göre, devletlerin güvenliğini pekiştirme kaygısı silahlanma yarışını beraberinde getirerek güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Herz, 1950, s. 173; Jervis, 1978, s. 167). ABD ve Çin'in yapay zekâ teknolojilerini konvansiyonel ve nükleer silah sistemlerine entegre etmesi ya da bu teknolojilerin yardımıyla yeni silah sistemlerini faaliyete sokması güvenlik ikilemi yaklaşımının öngördüğü silahlanma yarışını tetiklemektedir. Bu nedenle yapay zekânın askeri uygulamalarındaki üstünlük yarışı ABD ve Çin'in birbirlerine yanıt olarak bu alandaki askeri yatırımlarını kesintisiz artırmasına ve bu durumun nihayetinde güvenlik rekabeti çerçevesinde bir sarmala dönüşmesine neden olmaktadır.

ABD ile mukayese edildiğinde Çin günümüzde yapay zekânın askeri uygulamalarına görece olarak daha fazla bütçe ayırmakta ve yakın gelecekte de bu durumun devam edeceğine yönelik tahminler yürütülmektedir (The US House Committee on Armed Services, 2023, s.3). Bu durum doğal olarak küresel teknoloji rekabetinde lider durumunda bulunan ABD'nin Çin'e karşı duyduğu güvenlik kaygısını daha da pekiştirmektedir. Dolayısıyla her ne kadar ABD'nin teknoloji üstünlüğü küresel seviyede devamlılığını korusa da Çin'in bu alanda ABD'yi yakalama ihtimali ABD'de siyasi ve askeri karar alıcıların yapay zekâ alanında çok daha net adımlar

atmasını zorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde, her iki devletin stratejik dokümanları ve savunma belgeleri askeri alanda artan yapay zekâ kullanımını kendi ulusal güvenliklerine açık birer tehdit kaynağı olarak tanımlamakta ve karşılıklı tehdit algısına karşı yapay zekâ yatırımlarını artırma önerisinde bulunmaktadır (Science of Military Strategy, 2020; Schmidt, 2021). ABD, Çin'in yapay zekâ liderliği arayışı ile jeopolitik hedefleri arasında sıkı bir bağ olduğunu ve ABD'nin teknolojik hegemonyasına bir meydan okuma yarattığı düşüncesiyle yapay zekâ yatırımlarını kesintisiz artırmaktadır. Bahse konu yatırımlarının yanı sıra ABD ayrıca yapay zeka teknolojilerinin askeri uygulamalarında üstünlük sağlayabilmek amacıyla Çin'e yüksek teknoloji ürünlerinde ticari yaptırımlar ve kısıtlamalar uygulamaya devam etmekte ve Amerikan Savunma Bakanlığı da bu yaptırımlar serisine destek sunmaktadır. Böylece yapay zeka teknolojileri çerçevesinde ortaya çıkan güvenlik ikileminde ABD, Çin'e karşı yeni ticari ve ekonomik meydan okuma alanları yaratarak kendi konumunu güçlendirmeye ve Çin'i teknolojik üretim alanında yalnızlığa iterek silahlanma yarışında Çin'in önüne geçmeye çalışmaktadır (Hirsh, 2023). Kaldı ki, yapay zekâ teknolojilerinin yarattığı teknolojik dönüşümün Çin tarafından ABD ile stratejik rekabette büyük bir fırsat olarak görüldüğünü ileri sürmek yanlış olmayacaktır (Godement, 2018, s. 3-5). Nitekim ABD ve Çin arasında yapay zekâ teknolojilerinin beraberinde getirdiği silahlanma yarışı ve güvenlik ikilemi durumu ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki uzay rekabetine benzetilerek yeni bir "Sputnik Anı" (The Sputnik Moment) analogisi de yaratılmaktadır (Wang, 2021).

ABD ve Çin arasında yapay zekâ teknolojilerinin ortaya çıkardığı güvenlik ikilemi durumunun en somut örneğine karşılıklı rekabetin en net gözlemlendiği alan olan Asya-Pasifik bölgesinde rastlamak mümkündür. Hem ABD hem Çin tarafından birer stratejik öncelik olarak belirlenen Asya-Pasifik bölgesinde her iki devlet hava ve deniz kuvvetlerine bağlı araçlarını yapay zekâ teknolojileriyle güçlendirmeye devam etmektedir. Örneğin, gerek ABD gerekse Çin insansız hava ve deniz araçlarının saldırı yeteneklerini geliştirirken, hava ve denizaltı savunma sistemleri gibi teknolojilerde savunma yeteneklerini yapay zekâ ile güçlendirmeyi sürdürmektedir. Aynı şekilde, iki devlet de yapay zekâ teknolojilerinin yardımıyla insansız araçlarının gizlilik kapasitesi ve hızını artırarak saldırı kabiliyetlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. İnsansız su altı gemileri ve yüzey gemilerinin üretiminde de hızlı bir silahlanma yarışında içerisinde olan ABD ve Çin'in deniz kuvvetleri özelindeki rekabeti giderek daha belirgin bir hal almaktadır. Bu araçların yapay zekâ teknolojisiyle düşman denizaltılarını tespit etmek, devre dışı bırakmak veya yok etmek gibi yetenekleri eş zamanlı olarak güçlenmektedir (Johnson, 2019, s. 150). Bu kapsamda, Çin özellikle ABD'nin denizaltındaki askeri üstünlüğüne son verme ve Asya-Pasifik'te ABD'nin etki alanını sınırlandırma motivasyonu ile insansız sistemlerinden oluşan bir "Sualtı Çin Seddi" (Underwater Great Wall) inşa etmeye çalışmaktadır (Johnson, 2020, s. 25). Öte yandan, denizlerdeki rekabete benzer bir durumun ABD ve Çin arasındaki füze teknolojileri rekabeti için de geçerli olduğu görülmektedir. İki devlet birbirlerinden algıladığı tehdide karşı özellikle hipersonik ve uzun menzil füze vuruş gücünü güçlendirmek ve aynı şekilde, bunlara karşı savunma yeteneklerini kuvvetlendirmek amacıyla yapay zekâ çalışmaları yürütmektedir. ABD ve Çin'in yapay zekâ teknolojilerini gerek saldırı gerekse savunma araçlarına entegre etmesi güvenlik ikilemi özelinde iki devlet arasındaki saldırı-savunma dengesine de etki etmektedir. Bu durum haliyle ABD ve Çin

arasında güvenlik ikilemi yaklaşımının öngördüğü güvensizlik, belirsizlik ve yanlış algılamayı güçlendirebilecek bir durumu ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin ortaya çıkardığı güvenlik ikilemi durumunun ABD ve Çin arasındaki savaş eşliğini düşürme veya küçük ve orta büyüklükteki çatışmaları tetikleme ihtimali göz önünde bulundurulması gereken diğer bir parametredir. Yapay zekâ destekli silah sistemlerinin yaygınlaşmasının savaşlardaki askeri personel ve insan gücü zayıyatını azaltması beklenmektedir. Bu durum insani bir kayıp yaşanmayacak olan çatışmalarda her iki ülkedeki kamuoyunun tepkisinin azalması ve doğal olarak iki güç arasındaki potansiyel bir çatışmanın eşliğini aşağı çekebilecek bir durumu ortaya koymaktadır. Öte yandan, yapay zekâ destekli tam otonom silah sistemlerinin insan kontrolü dışında hareket etmesi, insani yargılardan bağımsız çalışması, operasyonel hata ve yanlış karar verme olasılığının bulunması ve aynı şekilde operasyonel bir görev esnasında arızalanma riski de savaş ya da farklı boyutlardaki çatışmaları tetikleyebilecek bir durum yaratmaktadır. ABD ve Çin'in söz konusu silah sistemlerine her geçen daha fazla yatırım yapması ve bunları operasyonel olarak faaliyete sokması bütün bu ihtimallerin gerçeğe dönüşme olasılığını artırarak muhtemel bir krizi tirmandırma riskini taşımaktadır. Bununla birlikte, ABD ve Çin tarafından otonom silahların kullanımının yaygınlaşması iki devletin birbirlerinin eylemlerini ve niyetlerini yanlış yorumlama ihtimalini artırmaktadır. Dolayısıyla, özellikle Tayvan, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi çevresinde kullanımını giderek yaygınlaşan otonom silah sistemlerinin ABD ve Çin arasında bir çatışmaya neden olma ihtimali göz ardı edilmemelidir (Zhu ve Long, 2019, s. 146).

Konvansiyonel silah sistemlerinde olduğu gibi yapay zekâ teknolojilerinin nükleer silahlara uygulanması mevcut güç dengesi çerçevesinde ABD ve Çin arasındaki nükleer ve stratejik caydırıcılığın temelini aşındırabilecek ayrı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin nükleer silahlardaki sensör teknolojisinin gelişimini hızlandırması, nükleer denizaltı ve füze sistemlerine entegre edilmesi ya da diğer devletlerin nükleer silahının yerini daha kolay belirleyerek bunları imha etme kabiliyetinin artması iki devlet arasındaki caydırıcılıkta yeni bir gündem yaratmaktadır. Bu durum haliyle hem ABD hem Çin'in halihazırda sahip oldukları ikinci vuruş gücü kabiliyetinde görece bir azalma yaşanmasına ve mevcut durumdaki nükleer caydırıcılığın da aşınmasına neden olabilecektir. Bununla beraber, yapay zekâ teknolojilerinin nükleer füze sistemlerine otomatik yönlendirme ve otomatik hedef tanıma özelliği getirmesi ve bu füzelerin manevra kabiliyeti ve vuruş kapasitesini artırması iki devlet arasındaki nükleer caydırıcılık dinamikleri yeniden şekillendirmektedir. Nükleer füze sistemleri için daha iyi hedefleme getiren bu teknolojilerin erken uyarı ve nükleer füze savunma sistemlerinin performansını da geliştirdiği görülmektedir (Horowitz, 2018). Nükleer füze sistemlerinin yanı sıra insansız yüzey ve su altı araçlarına yapay zekâ destekli uzaktan algılama sistemlerinin yerleştirilmesi ABD ve Çin arasındaki denizler üzerindeki caydırıcılığı ortadan kaldıracılabileceği düşünülmektedir. Dahası, yapay zekâ teknolojileri sayesinde nükleer vuruş gücünün insansız silah sistemlerine ve robotik teknolojilere entegre edilmesinin giderek kolaylaşması ABD ve Çin arasındaki nükleer savaş ihtimalini de güçlendirmektedir. Kimi araştırmalar yapay zekâ teknolojilerinin hızlı yayılımı ve nükleer silahların otonom karakter kazanması sonucunda 2040

yılından önce ABD ve Çin arasında nükleer bir savaşın ortaya çıkma ihtimalinin arttığına vurgu yapmaktadır (Geist ve Lohn, 2018).

Açıkça görüleceği üzere yapay zekânın konvansiyonel ve nükleer silah sistemlerine entegre edilmesi sonucunda ABD ve Çin arasındaki silahlanma yarışı bütünüyle sıfır toplamı bir oyun görünümü kazanmıştır. Söz konusu silahlanma yarışı ve güvenlik ikileminin beraberinde getirdiği rekabet durumunun yansımalarından bir diğeri Asya-Pasifik'teki ittifak ilişkileridir. Devletler arasında ortak veri tabanı oluşturulması, karar alım süreci ve komuta-kontrol aşamalarında işbirliğinin sağlanması gibi durumlarda yapay zekâ teknolojilerinin devletler arası askeri ilişkiler ve ittifak dinamiklerini etkilediği gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ABD özellikle Çin ile olan yapay zekâ rekabetinde Asya-Pasifik bölgelerindeki ülkelerle yapay zekâ üzerine askeri işbirliğini giderek genişletmektedir. Bu bağlamda en önemli örneklerden birisi Asya-Pasifik'te Çin'e karşı ABD, İngiltere ve Avustralya tarafından oluşturulan AUKUS Güvenlik Pakti'dir. Söz konusu pakt her ne kadar nükleer enerjiyle çalışan bir denizaltı projesi olsa da ABD bu pakt aracılığıyla özellikle Avustralya ile yapay zekânın askeri uygulamalarındaki işbirliğini ilerletmektedir. Bu işbirliğindeki temel motivasyon ise yapay zekâ yardımıyla Çin'in bölgede faaliyet gösteren denizaltılarını takip etmektir (Demarest, 2024). Avustralya'nın yanında ABD ayrıca Japonya, Güney Kore ve Singapur ile de yapay zekâ üzerine askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır (Dominguez, 2023). Bu durum ABD'nin Asya-Pasifik'teki ittifakları aracılığıyla yapay zekâ teknolojilerini Çin'i çevrelemek için bir araç olarak kullandığını göstermektedir.

6. Sonuç

Yapay zekâ teknolojisi günümüzde uluslararası güvenlik gündemi üzerinde önem bir değişim yaratma potansiyeline sahiptir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapay zekâ destekli silah sistemleri savaş sahasında kısmen kullanılıyor olsa da bu teknoloji 21. yüzyılda devletlerin ulusal güvenlik ve askeri stratejilerinde kendine giderek daha fazla yer bulmuştur. Yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşan bu kullanımı ve kazandığı önem uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatüründe ağırlıklı olarak tartışılan konular arasına yerleşmiştir. Bu tartışmaların bir kısmı yapay zekâ teknolojilerinin özellikle savaş sahası ve devletlerin ulusal güvenlik gündeminde radikal bir değişim yaratacağını savunmaktadır. Bu düşünce seti devletlerin yakın ve orta vadede yapay zekâ teknolojilerini silah sistemlerine çok daha fazla entegre edeceğini, savaş sahasının giderek robotlaşacağını ve karar alım süreci dahil olmak üzere güvenlik aşamalarının bütünüyle yapay zekâyı devredileceğini savunmaktadır. Ancak literatürdeki tartışmalar yalnızca bu bakış açısıyla sınırlı olmayıp, yapay zekânın askeri uygulamalarına daha temkinli yaklaşan argümanlar da bulunmaktadır. Yapay zekâyı bir silahtan çok devletler için kolaylaştırıcı bir teknoloji olarak gören bahse konu yaklaşımlar bu teknolojiyi devletlerin ulusal güvenlik stratejileri ve savaşın merkezine yerleştirmekten imtina etmektedir.

Yapay zekânın uluslararası güvenlik üzerinde gözlemlenebilir bir değişim yarattığını savunan bu çalışmada yapay zekâ teknolojilerinin artan askeri uygulamalarının ABD ve Çin arasındaki güç

dengesine nasıl ve hangi yönleriyle etki ettiği sorusuna cevap aranmıştır. Mevcut uluslararası politik ortamda ABD ve Çin yapay zekânın askeri uygulamalarına en fazla yatırım yapan iki devlet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum halihazırda konvansiyonel ve nükleer askeri rekabet içerisinde bulunan ABD ve Çin'in yapay zekâ alanında da bir silahlanma yarışı içerisine girmesine ortam hazırlamıştır. Böylelikle, söz konusu silahlanma yarışı ABD ve Çin arasındaki güç dengesi üzerinde bir değişim yaratma potansiyelini ortaya koymuştur. Farklı bir ifadeyle, yapay zekâ çerçevesinde devam eden silahlanma yarışı ABD ve Çin arasındaki güvenlik ikilemi, nükleer caydırıcılık, savaş eşiği ve ittifak sistemlerinde gözlemlenebilir bir değişime neden olmaktadır. Mevcut şartlarda yapay zekânın askeri uygulamaları üzerine herhangi bir silahlanma kontrolünün inşa edilmemesi ve her iki devletin bu alandaki yatırımlarını kesintisiz bir biçimde artırmaları gelecek dönemlerde de ABD ve Çin arasında yapay zekâ üzerine devam eden silahlanma yarışının daha fazla yoğunlaşacağını açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Ayoub, K. & Payne, K. (2016) Strategy in the Age of Artificial Intelligence. *Journal of Strategic Studies* 39(5–6), 793–819.
- Borchert, H., Schütz, T. & Verbovsky, J. (2021) Beware the Hype: What Military Conflicts in Ukraine, Syria, Libya, and Nagorno-Karabakh (Don't) Tell us about the Future of War. *Defense AI Observatory*. <https://openhsu.ub.hsu-hh.de/server/api/core/bitstreams/95a86f2a-d92b-4ff6-9eca-2eed7fdbe03c/content> (Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- Boulanin, V. (2019) The Future of Machine Learning and Autonomy in Nuclear Weapon Systems. V. Boulanin (ed.), *The Impact of Artificial Intelligence on Strategic Stability and Nuclear Risk* (53–62). Stockholm: SIPRI.
- Boulanin, V. & Verbruggen, M. (2017) *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems*. SIPRI. https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-11/siprireport_mapping_the_development_of_autonomy_in_weapon_systems_1117_1.pdf (Erişim Tarihi: 06.12.2023).
- Boulanin, V. et al. (2020) Artificial Intelligence, Strategic Stability and Nuclear Risk. *SIPRI*. https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-06/artificial_intelligence_strategic_stability_and_nuclear_risk.pdf (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- Cebul, D. (2018, 18 Haziran). Strict Export Regulations May Be Costing Us Industry Billions in Foreign Sales. *Defense News*, June 18. <https://www.defensenews.com/newsletters/unmanned-systems/2018/06/18/strict-export-regulations-may-be-costing-us-industry-billions-in-foreign-sales/> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Central Committee of the Communist Party of China (2016) *The 13th Five-Year Plan for Economic and Social Development of The People's Republic of China*. <https://en.ndrc.gov.cn/policies/202105/P020.210.5277858.001.03339.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- Chen, S. (2018). China's Plan to Use Artificial Intelligence to Boost the Thinking Skills of Nuclear Submarine Commanders. *South China Morning Post*, February 4. https://www.scmp.com/news/china/society/article/2131127/chinas-plan-use-artificial-intelligence-boost-thinking-skills?campaign=2131127&module=perpetual_scroll_0&pgtype=article (Erişim Tarihi: 26.11.2023).
- China State Council (2015) *China Defense White Paper*. https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281.475.115610833.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2023).

- China State Council (2019) *China Defense White Paper*. https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html (Erişim Tarihi: 26.11.2023).
- China State Council (2017) *China Issues Guideline on Artificial Intelligence Development*. http://english.www.gov.cn/policies/latest_releases/2017/07/20/content_281.475.742458322.htm (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Condliffe, J. (2020, 2 Nisan) Dueling Neural Networks. *MIT Technology Review*. <https://www.technologyreview.com/technology/dueling-neural-networks/> (Erişim Tarihi: 12.10.2023)
- Davis, Z. S. (2019) *Artificial Intelligence on the Battlefield: An Initial Survey of Potential Implications for Deterrence, Stability, and Strategic Surprise*. Livermore: Lawrence Livermore National Library.
- Defense-Aerospace (2020) Pentagon Contract Announcement. May 19. <https://www.defense-aerospace.com/booz-allen-wins-800m-to-deliver-ai-enabled-products/> (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Department of Navy (2021) Unmanned Campaign Framework. <https://s3.documentcloud.org/documents/20514552/2021-navy-unmanned-campaign-plan.pdf> (Erişim Tarihi: 04.10.2023).
- Demarest, C. (2024) From Drones to Sonobuoys, AUKUS Partners Betting on AI. *C4ISRNET*, January 10. <https://www.c4isrnet.com/artificial-intelligence/2024/01/10/from-drones-to-sonobuoys-aukus-partners-betting-on-ai/> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Dominguez, G. (2023) Japan Joins U.S.-led Effort to Regulate Military Use of AI. *The Japan Times*, November 14. <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/11/14/japan/politics/japan-us-ai-military-declaration/> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Egel, D. et al. (2019) AI and Irregular Warfare: An Evolution, Not a Revolution. *War on the Rocks*, October 31. <https://warontherocks.com/2019/10/ai-and-irregular-warfare-an-evolution-not-a-revolution/> (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Ewers, E. C. et al. (2017) Drone Proliferation. *Center for A New American Century*. <https://s3.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNASReport-DroneProliferation-Final.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2023).
- Fedasiuk, R., Melot, J. & Murphy, B. (2021) Harnessed Lightning: How the Chinese Military is Adopting Artificial Intelligence. *Center for Security and Emerging Technology*. <https://cset.georgetown.edu/publication/harnessed-lightning/> (Erişim Tarihi: 16.11.2023).
- Gadiyar R., Zhang T. & Sankaranarayanan A. (2019). Artificial Intelligence Software and Hardware Platforms. In M. Gilbert (ed.), *Artificial Intelligence for Autonomous Networks* (165–188). Boca Raton: CRC Press.
- Gao, C. (2021) Meet the 5 Most Dangerous Drones on the Planet. *National Interest*, February 19. <https://nationalinterest.org/blog/reboot/meet-5-most-dangerous-drones-planet-178520> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Geist, E. & Lohn, A. J. (2018) How Might Artificial Intelligence Affect the Risk of Nuclear War? *RAND Corporation*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE296/RAND_PE296.pdf (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Gill, J. (2022) Pentagon's New Data and AI Office Hits IOC Milestone, Gets \$500M Budget. *Breaking Defense*, February 2. <https://breakingdefense.com/2022/02/pentagons-new-data-and-ai-office-hits-ioc-milestone-gets-500m-budget/> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Godement, F. (2018) The China Dream Goes Digital: Technology in the Age of Xi. *European Council on Foreign Affairs*. https://ecfr.eu/wp-content/uploads/China_Analysis_China_and_Technology_pages.pdf (Erişim Tarihi: 22.11.2023).

- Hagström, M. (2019) Military Applications of Machine Learning and Autonomous Systems. V. Boulanin (ed.), *The Impact of Artificial Intelligence on Strategic Stability and Nuclear Risk* (32–38). Stockholm: SIPRI.
- Heckman, L. (2023) Just in: Navy's First 'Extra' Large Unmanned Sub to Go Underwater 'Very Soon'. *National Defense*, January 30. <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/1/30/just-in-navys-first-extra-large-unmanned-sub-to-go-underwater-very-soon> (Erişim Tarihi: 16.11.2023).
- Herz, J. (1950) Idealist Internationalism and Security Dilemma. *World Politics* 2(2), 157–180.
- Hillner, E. P. (2019) The Third Offset Strategy and the Army Modernization Priorities. *U.S. Army Center for Army Lessons Learned*. <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2023/01/31/15d7ef42/the-third-offset-strategy-and-the-army-modernization-priorities-may-19-public.pdf> (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Hirsh, M. (2023) How AI Will Revolutionize Warfare. *Foreign Policy*, April 11. <https://foreignpolicy.com/2023/04/11/ai-arms-race-artificial-intelligence-chatgpt-military-technology/> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Horowitz, M. C. (2018) The Promise and Peril of Military Applications of Artificial Intelligence. *Bulletin of the Atomic Scientist*, April 23. <https://thebulletin.org/2018/04/the-promise-and-peril-of-military-applications-of-artificial-intelligence/> (Erişim Tarihi: 21.11.2023).
- Huang, K. (2022) China Showcases Never Before Seen Range of Unmanned Maritime Vehicles at Zhuhai Air Show. *South China Morning Post*, November 13. <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3199399/china-showcases-never-seen-range-unmanned-maritime-vehicles-zhuhai-air-show> (Erişim Tarihi: 10.11.2023).
- Hunter, L.Y. et al. (2023) The Military Application of Artificial Intelligence Technology in the United States, China, and Russia and the Implications for Global Security. *Defense & Security Analysis*, 39(2), 207–232.
- Hynek, N. & Solovyeva, A. (2022) *Militarizing Artificial Intelligence: Theory, Technology and, Regulation*. London: Routledge.
- International Data Corporation (2022) China's Artificial Intelligence Market Will Exceed US\$26.7 Billion by 2026, according to IDC. <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prAP49740122> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Jervis, R. (1978) Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics* 30(2), 167–214.
- Johnson, J. (2019) Artificial Intelligence & Future Warfare: Implications for International Security. *Defense & Security Analysis* 35(2), 147–169.
- Johnson, J. (2020) Artificial Intelligence. *Strategic Studies Quarterly* 14(1), 16–39.
- Kania, E. B. (2019) Chinese Military Innovation in Artificial Intelligence. *Center for a New American Century*. https://www.uscc.gov/sites/default/files/June%202020Hearing_Panel%201_Elsa%20Kania_Chinese%20Military%20Innovation%20in%20Artificial%20Intelligence.pdf (Erişim Tarihi: 18.11.2023).
- Kania, E. B. (2020) AI Weapons in China's Military Innovation. *Brookings*, April 27. https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2020/04/FP_20200427_ai_weapons_kania_v2.pdf (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Katagiri, N. (2023) Artificial Intelligence and Cross-domain Warfare: Balance of Power and Unintended Escalation. *Global Society* 38(1), 34–48.
- Kinder, T. (2023) How Silicon Valley is Helping the Pentagon in the AI Arms Race. *Financial Times*, July 30. <https://www.ft.com/content/2ed278cc-6c3f-4569-b73c-64ad378f3ea8> (Erişim Tarihi: 12.11.2023).

- Lee, K. (2021) The Third Revolution in Warfare. *The Atlantic*, September 11. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2021/09/i-weapons-are-third-revolution-warfare/620013/> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Maaser, L. & Verlaan, S. (2022) When the Pentagon Comes to Silicon Valley. *Rosa Luxemburg Stiftung*. <https://www.rosalux.de/en/news/id/46642/when-the-pentagon-comes-to-silicon-valley> (Erişim Tarihi: 04.11.2023).
- Magnuson, S. (2017) Project Maven's Objectives. *National Defense* 102(764), 22.
- Military Factory (2023) Chinese Drone Aircraft. <https://www.militaryfactory.com/aircraft/chinese-military-drone-aircraft.php> (Erişim Tarihi: 20.11.2023).
- Morgan, F. E. et al. (2020) Military Applications of Artificial Intelligence: Ethical Concerns in an Uncertain World. *RAND Corporation*. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3139-1.html (Erişim Tarihi: 18.10.2023).
- O'Rourke, R. (2023) Navy Large Unmanned Surface and Undersea Vehicles: Background and Issues for Congress. *Congressional Research Service*. <https://sgp.fas.org/crs/weapons/R45757.pdf> (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Peck, M. (2019) Meet the Marine Lizard: Is China's New Tank All Hype? *The National Interest*, February 3. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/meetmarine-lizard-chinas-new-tank-all-hype-53212> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Qiao-Franco G. & Bode, I. (2023) Weaponised Artificial Intelligence and Chinese Practices of Human-Machine Interaction. *The Chinese Journal of International Politics* 16, 106-128.
- Rickli, J. (2020) The Strategic Implications of Artificial Intelligence. A. Naqvi & J. M. Mark (eds.), *Handbook of Artificial Intelligence and Robotic Process Automation: Policy and Government Applications* (41-56). New York: Anthem Press.
- Rickli, J. & Mantellassi, F. (2023) Artificial Intelligence in Warfare: Military Uses of AI and Their International Security Implications. M. Raska & R. A. Bitzinger (eds.), *The AI Wave in Defence Innovation: Assessing Military Artificial Intelligence Strategies, Capabilities, and Trajectories*. London: Routledge.
- Sayler, K. M. (2020) Artificial Intelligence and National Security. *Congressional Research Service*. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45178.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).
- Schmidt, E. (2021) Final Report: National Security Commission on Artificial Intelligence. Cyber Cemetery. <https://cybercemetery.unt.edu/nscai/202.110.05220330> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Science of Military Strategy (2020) Washington: National Defense University Press.
- SIPRI (2023) World Military Expenditure Reaches New Record High as European Spending Surges. April 24. <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- Springer P. J. (2018) *Outsourcing War to Machines: The Military Robotics Revolution*. Santa Barbara: Praeger.
- Stokes, J. (2024) Military Artificial Intelligence, the People's Liberation Army, and U.S.-China Strategic Competition. *Center for a New American Security*. <https://www.cnas.org/publications/congressional-testimony/military-artificial-intelligence-the-peoples-liberation-army-and-u-s-china-strategic-competition> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- Sutton, H. I. (2023) China Reveals New Heavily Armed Extra-large Uncrewed Submarine. *Naval News*, February 23. <https://www.navalnews.com/event-news/navdex-2023/2023/02/china-reveals-new-heavily-armed-extra-large-uncrewed-submarine/> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).

- Tangredi, S.J. & Galdorisi, G. (2021) Introduction. S. J. Tangredi & G. Galdorisi (eds.), *AI at War: How Big Data, Artificial Intelligence, and Machine Learning are Changing Naval Warfare*. Naval Institute Press.
- Tegler, E. (2024) As 'Cerberus' is Flight Testing, Future B-21 Bases are Being Weighed. *Forbes*, January 19. <https://www.forbes.com/sites/erictegler/2024/01/19/as-cerberus-is-flight-testing-future-b-21-bases-are-being-weighed/?sh=10eab16c5637> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- The US House Committee on Armed Services. (2023) Statement by Alexandr Wang: Man and Machine: Artificial Intelligence on the Battlefield. <https://armedservices.house.gov/committee-activity/hearings/citi-hearing-man-and-machine-artificial-intelligence-battlefield> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- The US Navy (2022) *Chief of Naval Operations: Navigation Plan*. https://media.defense.gov/2022/Jul/26/200.304.2389/-1/-1/1/NAVIGATION%20PLAN%202022_SIGNED.PDF (Erişim Tarihi: 12.11.2023).
- Vecchio, A. (2019). China Operating the Scavenger Satellites: Only in Anti-debris Function? *Difesa Online*, June 18. <https://en.difesaonline.it/mondo-militare/cina-operativi-i-satelliti-spazzini-solo-funzione-anti-detriti> (Erişim Tarihi: 30.10.2023).
- Wang, D. (2021) China's Sputnik Moment? How Washington Boosted Beijing's Quest for Tech Dominance. *Foreign Affairs*, July 29. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/chinas-sputnik-moment> (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- West, D. M. (2018) What is Artificial Intelligence? *Brookings*, April 4. <https://www.brookings.edu/articles/what-is-artificial-intelligence> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- Zhu, Q. & Long, K. (2019) How Will Artificial Intelligence Impact Sino-US Relations? *China International Strategy Review* 1, 139–151.

Artificial Intelligence and Arms Race: The Changing Dynamics of the Balance of Power Between the U.S. and China

Orhan ÇİFÇİ*

Artificial intelligence technology is a computer system that makes progress with its interaction with digital and physical environments and that undertakes complex tasks such as perception, learning, speech and reasoning. Due to rapidly developing computer hardware and other emerging technologies, artificial intelligence has now turned into a technology that can collect and process data simultaneously from many different sources. Although the concept of artificial intelligence was first put forward by computer scientist John McCarthy in the 1950s, this technology has become more prominent especially in the last decade since algorithms, big data sources and advanced computer systems have enabled artificial intelligence to make much faster progress than in the past. Artificial intelligence, which is a dual-use technology due to both its civilian and military applications, also holds the potential to create observable change in many areas such as security, politics, economy and law in the 21st century. However, the key point that should be emphasized in this context is that artificial intelligence cannot completely replace human intelligence, at least under the current circumstances. On the contrary, the development of artificial intelligence technology that can perform a wide range of human-level tasks will become a reality in the long term.

As in all other areas, artificial intelligence technology creates a concrete change on the international security agenda. Although artificial intelligence-centered weapon systems have been used on the battlefield since World War II, currently these technologies continue to make a great revolution in the national security agenda and military strategies of states. However, how and to what extent these technologies will transform the national security of states, or the international security environment is an important question mark. Some argue that in the medium and long term, artificial intelligence will entirely redefine the status quo in the military technologies, change the established understanding of the security strategies, cause a radical change in the characteristics of warfare and the way it is carried out, and accelerate the robotization process of wars. On the other hand, another dominant view on this debate is more cautious about the potential effects that artificial intelligence technologies will have on international security. These basically claim

* Polis Akademisi, Ankara, Türkiye E-posta: orhan.cifci93@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5746-4258

that artificial intelligence technologies cannot transform the chaotic and destructive nature of warfare. Accordingly, artificial intelligence will not be able to transform the institutional, organizational and strategic culture of states. Likewise, wars will continue to require human intelligence and experience, and this technology will only serve as a strategic advisor for states rather than a weapon.

China has been investing in artificial intelligence technologies in numerous fields for many years. It prioritizes transferring these technologies particularly to the military and defense sectors. It is obvious that until the Xi Jinping period, great efficiency was not achieved in China's investments in artificial intelligence technologies. After Xi became president, China has made a major breakthrough in artificial intelligence technologies. China is currently one of the states that allocate the highest budget to military applications of artificial intelligence technologies. According to open source data, to date, China has tested numerous robotic and unmanned weapon systems in all areas such as land, air, sea and space and has put some of them into operational service. While the PLA Ground Force focuses mostly on unmanned robotic systems and land vehicles that can be used in logistics, the PLA Navy continues to develop autonomous and semi-autonomous surface and underwater vehicles. Similarly, the PLA Air Force, which currently has a large number of unmanned aerial vehicles, attempt to form a team consisting of autonomous systems that can operate jointly. PLA Rocket Forces continue to work on missile systems with fully autonomous remote sensing, targeting and decision-making capabilities.

It is evidently observed that the military applications of artificial intelligence in the U.S. have accelerated, particularly after 2014, with initiatives such as the "Third Offset Strategy" and "Project Maven". The Third Offset Strategy is one of the plans that accelerate the integration of artificial intelligence, autonomous and robotic technologies into arm forces. Project Maven, on the other hand, is a turning point for the U.S. in military applications of artificial intelligence. Within the scope of this project, the "Algorithmic Warfare Team" was established under the umbrella of the U.S. Department of Defense, and the continuity of strategic superiority in the battlefield is also aimed by integrating machine learning and deep learning technologies alongside artificial intelligence. In response to China's increasing potential in military applications of artificial intelligence, the U.S. also has amplified its contact with the private sector operating in the field of artificial intelligence and has taken civil-military cooperation in this field one step further. Military weapon systems that perform autonomous or semi-autonomous missions, such as MQ-9 Reaper, RQ-4 Global Hawk, B-21 Raider, and ORCA submarine strengthen the position of the U.S. in strategic competition with China.

This article seeks an answer to the question of how and in what aspects the increasing military applications of artificial intelligence technologies affect the balance of power between the U.S. and China. The article argues that military applications of artificial intelligence technologies have turned into an arms race between the U.S. and China and have created observable changes in the security dilemma, nuclear deterrence, war threshold and alliance systems within the framework of the balance of power between the two. The U.S. and China have increased their investments

in artificial intelligence in almost every sector in the last ten years, and this has inevitably been reflected in the military competition between the two great powers. In this process, both states have intensified their efforts to integrate artificial intelligence technologies into almost all part of their arm forces. Similarly, artificial intelligence technologies have become an integral component of the military modernization process and contemporary military capabilities of both states. Strategic and military documents of both define the increasing use of artificial intelligence in the military field as a source of open threat to their national security. These documents call for focus on artificial intelligence investments to counter perceived threats. As a result of this, the U.S. and China have entered an arms race in the military applications of artificial intelligence technologies. This new field of competition and arms race between the U.S. and China reveals the potential to generate a significant transformation in the balance of power. In other words, the acceleration of the military applications of artificial intelligence technologies by the U.S. and China continues to trigger an apparent change in areas such as the security dilemma, nuclear deterrence, war threshold and alliance systems between the two great powers.

Migrant Remittances and Human Security

Göçmen Havaleleri ve İnsan Güvenliği

Saadet ULAŞOĞLU İMAMOĞLU*

Abstract

The estimated number of people living in a country other than their country of birth has increased over the past five decades. With the rising number of migrants around the world, one of the significant implications of migrant movements is that international remittances have increased over time and exceeded the level of official development aid, which is described as government assistance dedicated to advancing the economic development and prosperity of developing countries. Consistent with the rising level of international remittances, there has been a proliferation of research examining the impact of remittances on development in remittance-recipient countries in recent years. While the effects of remittances upon development in recipient states have been broadly studied, the relationship between remittances and human security in remittance-recipient countries has been insufficiently investigated. In order to fill this gap, this study theoretically discusses and empirically examines the link between migrant remittances and human security. It argues that remittances enhance human security by providing remittance-recipients with extra income to meet their socioeconomic needs and increase their personal safety, enabling them to be free from want and free from fear. The findings of quantitative analysis conducted based on a global data set show evidence that migrant remittances improve human security in remittance-recipient countries.

Keywords: Migrant Remittances, Human Security, Migration, Recipient Countries, Quantitative Analysis

Öz

Doğdukları ülkeden başka bir ülkede yaşayan insanların tahmin edilmekte olan sayısı geçtiğimiz elli yıl içerisinde artış göstermiştir. Dünya çapında göçmen sayısının artış göstermesi ile birlikte, göçmen hareketliğinin önemli sonuçlarından biri olarak kabul edilen uluslararası göçmen havalelerinin miktarı da zaman içerisinde yükseliş göstermiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma ve refahını arttırmaya yönelik hükümet yardımları olarak tanımlanan resmi kalkınma yardımlarının miktarını geçmiştir. Uluslararası göçmen havalelerinin artan miktarı ile uyumlu olarak bu havalelerin alıcı ülkelerdeki ekonomik kalkınma üzerine etkilerini inceleyen araştırma sayısında yakın zamanda bir yükseliş söz konusu olmuştur. Göçmen havalelerinin bu havaleleri kabul eden ülkelerdeki ekonomik

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, u.saadet@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1548-029X

How to cite this article/Atf için: Ulaşoğlu İmamoğlu S. (2024). Migrant Remittances and Human Security. *Marmara University Journal of Political Science*, 12(2), 201-217. DOI: 10.14782/marmarasbd.1513568

kalkınma üzerine etkileri geniş çaplı bir şekilde çalışmalara konu olmuşken havalelerin alıcı ülkelerdeki insan güvenliği ile arasındaki ilişki yeterince araştırılmamıştır. Sözkonusu boşluğu doldurmak için bu çalışma, göçmen havaleleri ile insan güvenliği arasında var olan ilişkiyi teorik olarak tartışmakta ve ampirik olarak incelemektedir. Çalışmanın savına göre, uluslararası göçmen havaleleri, sosyo ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaları ve kişisel güvenliklerini arttırmaları için havale alıcılarına fazladan gelir sağlayarak bu kişilerin yoksulluktan ve korkularından kurtulmalarını sağlamakta ve bu sayede alıcı ülkelerdeki insan güvenliğini arttırmaktadır. Küresel bir veri setine dayalı olarak gerçekleştirilen nicel analizin sonuçları, göçmen havalelerinin bu havalelerin alıcısı olan ülkelerdeki insan güvenliği üzerine iyileştirici etkisi olduğuna dair kanıtları göz önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen Havaleleri, İnsan Güvenliği, Göç, Alıcı Ülkeler, Nicel Analiz

1. Introduction

According to the latest World Migration Report released by the International Organization for Migration (IOM), the stock of international migrants is estimated to be almost 281 million in 2020, compared to 272 million in 2019, reaching 3.6 percent of the world's population (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021). When examining the destination countries for international migrant populations, as seen in Figure 1 plotted based on the data coming from United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division (UN DESA), more than fifty countries around the world hosted over 1 million international migrants by the end of 2020. Among these countries, the United States is the leading country with over 50 million migrants (UN DESA, 2021). Following the United States, Germany and Saudi Arabia are the second and the third largest destination countries with over 16 million and 13 million international migrants, respectively (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021).

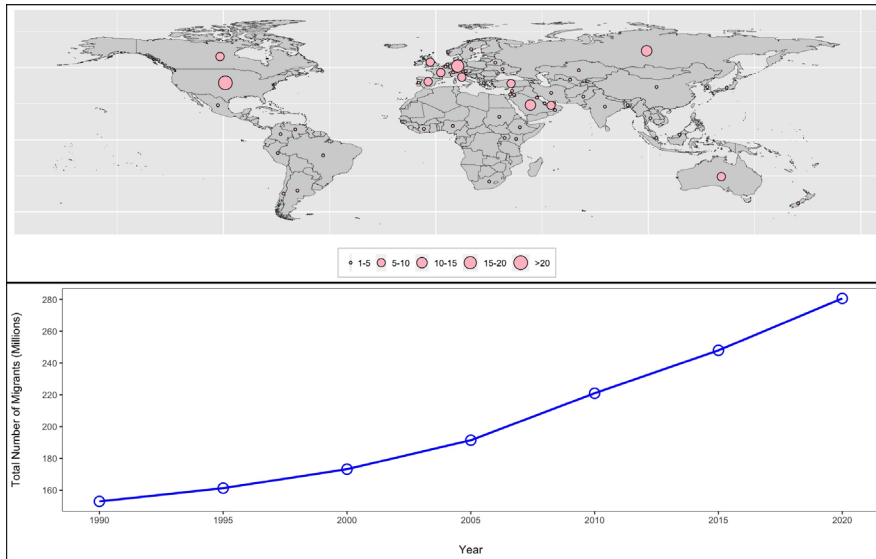

Figure 1. Total Number of Migrants Worldwide

Source: UN DESA, Population Division, n.d. (Accessed December 2023)

As one of the fundamental results of migrant movements, remittances, defined as monetary or in-kind transfers sent by emigrants to individuals living in their countries of origin (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021), provide a vital source of revenue for recipient households and foreign exchange entries in developing countries. International remittance receipts, incorporating both developing and high-income countries, have increased from USD 128 billion in 2000 to USD 702 billion in 2020 (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021). As seen in Figure 2, remittances to low – and middle-income countries have exceeded official development assistance since the middle of the 1990s and reached close to the level of foreign direct investment (FDI) flows. Owing to the increasing level of remittances, the World Bank identifies remittances as a significant source of funding for developing countries and a less volatile source of outside funding compared to foreign direct investments (Ratha, Kim, Plaza, Seshan, Riordan & Chandra, 2021).

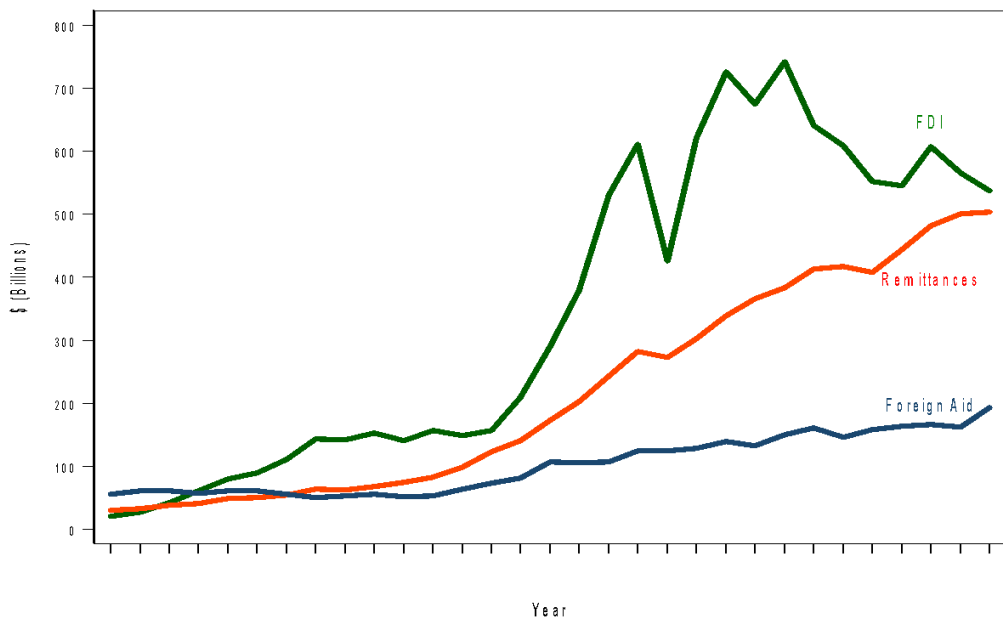

Figure 2. Remittance Flows to Low – and Middle-Income Countries (1990-2020)

Source: World Bank, n.d. (Accessed December 2023).

With the increasing number of migrants worldwide, recent research has paid substantial attention to the influences of migrant remittances on micro and macro level development in receiving countries. Some studies show that remittances improve recipients' well-being through their effects on poverty, educational attainment, healthcare, and physical security (Adams & Page, 2003; Brito, Corbacho & Osorio, 2014; Chaaban & Mansour, 2012; Doyle & Garcia, 2021; Zhunio, Vishwasrao & Chiang, 2012). Other studies find that migrant remittances improve the macroeconomic conditions of home countries, such as economic growth, balance of payments and interest rates (Bugamelli & Paterno, 2009; Giuliano & Ruiz-Arranz, 2009; Gupta, Pattillo & Wagh, 2007).

While the effects of remittances upon development in recipient states have been broadly studied, less is known about the effect of remittances on human security. The 1994 Human Development Report (HDR) revealed by the United Nations Development Programme (UNDP) identifies human security as individuals' right to live free from fear and free from want by emphasizing the importance of protecting people from threats to their welfare and safety. Following the framework developed by the 1994 HDR, human security has been recently defined by Reinsberg, Shaw and Bujnoch (2024) as the ability of a person to live free from threats to their physical integrity or deliberate harm in addition to the ability to meet their fundamental physical and social desires (p. 3). Suggesting that advancement in one area will affect the progression in the other, human security has been recognized as an essential part of human development (UNDP, 1994). Acknowledging the human development-security nexus, this study aims to advance the research on migration by examining whether remittances sent by migrant populations living abroad have an impact on human security in recipient states.

The main argument in this study is that remittances improve human security in remittance-receiving countries by raising social welfare and personal safety. According to this argument, remittances promote human security by providing extra income to individual households, thereby increasing their ability to meet essential socioeconomic needs, such as education, health and food. In addition to assisting people to meet their fundamental needs, remittances raise human security by enhancing recipients' personal safety through extra income to spend on increased protection such as moving to safer communities, changing to safer transportation forms, and building fences among other measures. Similarly, remittances advance human security by allowing people to avoid threats to their physical security coming from governments, as remittances decrease economic grievances by diminishing the demand for social welfare expenditures. Based on quantitative analysis using a data set including 179 countries over the period between 1980 and 2019, this study finds evidence that remittances promote the level of human security in recipient states.

The remaining parts of the paper are organized as follows: the next section provides a concise summary of the research that links migrant remittances to development in the remittance-receiving countries. The third section presents the main argument about the influence of remittances on human security and derives a hypothesis to be tested. The fourth section introduces the research design, discussing the data as well as the estimation method, while the fifth and sixth sections present the main results and robustness checks respectively. The seventh section provides a discussion on a case illustrating the connection between remittances and human security. The eight and final section presents an overview of the results and an argument on the imminent implications of this study.

2. Background

With the rising level of international migrant remittances, scholars have studied their implications on development. Previous research has found evidence that remittances mitigate poverty in recipient countries (Adams & Page, 2003; Gupta, Pattillo & Wagh, 2009; Yoshino, Taghizadeh-Hesary & Otsuka, 2017). Similarly, remittances promote recipients' living standards through their positive

impact on educational attainment (Chaaban & Mansour, 2012; Ponce, Olivie & Onofa, 2011) and health outcomes such as life expectancy and vaccination (Zhunio, Vishwasrao & Chiang, 2012). Recognized as of great importance in raising the living standards of recipients, remittances also assist to changing traditionally accepted gender roles within households (Lopez-Ekra, Aghazarm, Kotter & Mollard, 2011). Additionally, remittances alleviate citizen access to public goods traditionally provided by governments, such as clean water and drainage (Adida & Girod, 2011), as well as public security (Brito, Corbacho & Osorio, 2014; Doyle & Garcia, 2021).

As remittances improve the economic conditions of recipients through their direct effect on household income, recent research has found that remittances also promote financial development in recipient countries through their indirect effect on macroeconomic indicators such as growth, exchange rates, and interest rates (World Bank, 2006). Providing another way to fund investment and assisting in solving liquidity problems, remittances advance growth in countries with less developed monetary systems (Giuliano & Ruiz-Arranz, 2009). Moreover, migrants can create a steady source of foreign-exchange earnings by increasing the level of exports from country of origin and tourism revenues (Gould 1994; Head & Ries, 1998; Orozco, 2003). Leading to a robust flow of foreign exchange earnings, remittances contribute to higher credibility for foreign debt, thus increasing access to funds and decreasing borrowing costs (World Bank, 2006). Additionally, remittances promote financial stabilization by boosting foreign exchange inflows that provide funds to reduce the deficit of current account of balance of payment (Bugamelli & Paterno, 2009).

While human security has been recognized as essential for development (UNDP 1994), empirical examination of the human security consequences of remittances has been limited. This was partly related to the lack of a comprehensive measure for human security, although there have been several attempts to create an index before. A well-known attempt to provide an index for human security was conducted by Hastings (2009, 2010), but this index has not been publicly available. Another attempt to create a human security index was managed by Werthes, Heaven and Vollnhals (2011), however, their measure is limited to a small number of countries and provides information for a limited time period. Recently, Reinsberg, Shaw and Bujnoch (2024) have introduced a new human security index that offers information for a large set of countries over a long time period. This publicly available index allows researchers to empirically examine the human security implications of international migrant remittances.

As a result, a substantial level of attention has been paid to remittances' influence on development at the micro and macro levels while their impact on human security has been insufficiently investigated. In order to fill this gap, this study examines whether migrant remittances affect human security in remittance-recipient countries.

3. Remittances and Human Security

From the beginning of the United Nations, human security has been emphasized for enduring peace. However, until the end of the Cold War, the concept of human security was equated with the protection

of territories from an external threat and absence of a nuclear war. After the Cold War, the attention on traditional security linked to the territorial integrity shifted to a broader notion of security threats targeting individuals. The 1994 UNDP Human Development Report recognizes human security as an essential component of development and stresses that once people feel secure economically, politically, and socially, they will be able to contribute to development. The 1994 Report focuses on two aspects of human security: “freedom from want and freedom from fear” (UNDP, 1994). While the first aspect implies liberation from threats of hunger, disease, and poverty, the second aspect requires security from disturbances in daily life such as losing jobs, homes, or loved ones.

This paper argues that remittances improve human security in recipient states as they generate extra income for individual welfare spending and reduce threats to individuals’ security. First, remittances advance human security by decreasing the dependency of people on welfare politics and thus their need for government transfers. When people in foreign countries send money to individuals in their countries of origin, they increase household income in recipient countries that could be spent on food, housing, and transportation (Chimhowu, Piesse & Pinder, 2005). Remittances also enable recipient families to spend more on education and health care services (Yang, 2008; Chami, Fullenkamp & Jahjah, 2003). While remittances positively affect child schooling and decrease the chance of children dropping out of school (Cox Edwards & Ureta, 2003; Yang, 2011; World Bank, 2006), they also have a positive impact on the health of recipient families through increased access to health care services (World Bank, 2006). As a source of extra income for individual households, remittances enable families to afford to pay private healthcare facilities and send their children to private schools (Kapur, 2010). Other than increasing individual level-welfare, remittances increase communal well-being when they are used to improve government-driven public services such as access to cleaner water and better sanitation systems (Adida & Girod, 2011), along with public safety (Doyle & Garcia, 2021).

Although remittances are directly sent to individual households, studies show evidence that they provide an important source of income for home country governments as well. Remittances lead to macroeconomic growth through productive activities (Chami, Fullenkamp & Jahjah, 2003; Rao & Hassan, 2011) or consumption (Glytsos, 2005). They can raise government revenue through spending on goods and services as well as value-added taxes (Singer, 2012). Remittances, as more stable revenue sources than foreign aid or foreign direct and portfolio investments, provide foreign currency to repay foreign debts (Bugamelli and Paterno 2009) and help to reduce interest rates (Gupta, Pattillo & Wagh, 2007). Moreover, remittances contribute to productive activities, as migrants who are well-informed about the market in their home countries, owing to their acquaintance with the culture and language are willing to invest in their home countries (Schuttler, 2007; Schulte, 2008). Migrants who are able to provide information to investors in host countries reduce transaction costs due to their familiarity with language and regulations in their home countries, and thus increase the flows of both portfolio and foreign direct investments between their home and host countries (Leblang, 2010).

Second, remittances increase human security by enhancing recipients’ personal security. Remittances provide recipient households with extra income to take measures to avoid crime such as moving to

secure neighborhoods, buying safer transportation vehicles, building fences etc. (Doyle & Garcia, 2021). Additionally, remittances sent by international migrants reduce the pressures on governments for public service provision, since recipient families are able to fulfill their fundamental necessities such as food, medicine, clothing and transportation (Singer, 2012). Through their positive effect on individual well-being, remittances reduce economic grievances by substituting social welfare spending (Doyle, 2015). When economic grievances of remittance recipients decrease, they become less likely to punish their governments (Tertychnaya et al. 2018). As the threat to the government and/or leader survival is smaller, the risk of physical integrity violations will be lower (Davenport, 1995, 2007). Since governments are more inclined to become coercive once they encounter threats (Gurr, 1988; Poe, Tate & Keith, 1999), governments of remittance-recipient countries will not need to abuse physical integrity of citizens to eliminate threats to their survival.

Consequently, this paper argues that remittances improve human security in recipient states. On the one hand, they increase individual households' welfare by giving remittance recipients alternative ways to increase their income and thus provide freedom from want. On the other hand, remittances strengthen personal security by helping remittance recipients access secure neighborhoods and avoid threats to their physical integrity coming from governments. This argument brings the consequent hypothesis: *Remittances improve human security in recipient countries.*

4. Research Design

To test whether remittances improve human security, this study employs a data set that covers 179 countries for a time period spanning from 1980 to 2019. The unit of analysis is country-year.

Since the main argument is about the effect of remittances on human security, the dependent variable in this study is *Human Security*. The data to measure the dependent variable, *Human Security*, come from Reinsberg, Shaw and Bujnoch (2024). They define human security as the potential of governments to fulfill the fundamental socioeconomic and security needs of their citizens (Reinsberg, Shaw & Bujnoch, 2024). In accordance with its definition, the human security index is constructed based on a latent factor analysis, capturing the extent to which people afford to meet their physical and social necessities, such as education, food, health, and water, as well as the extent to which they live free from threats to their physical security, such as homicides, human rights violations, terrorist attacks, and conflicts (Reinsberg, Shaw & Bujnoch, 2024). The human security index is a continuous variable, with higher values indicate greater levels of human security.

In accordance with this study's argument about the improving effect of remittances on human security, the main independent variable in this study is *Remittances*, measured by the amount of remittances received by states annually. Data on this variable are available from the World Bank's World Development Indicators (2019). The World Bank provides the most recent annual data on migrant remittances, comprising workers' remittances, compensation of employees, and migrants' transfers (World Bank, 2019). It is important to note that the World Bank only estimates

the remittance inflows sent through official transmission channels, and remittances sent through unofficial channels are not covered by this data. Natural log transformation for *Remittances* is used to balance out the skewness of the distribution.

In addition to the main independent variable, *Remittances*, several control variables that are likely to impact the association between remittances and human security are added to the main model. First, *GDP per capita*, is added to the analysis because it has been linked to abuses towards physical integrity as well as the living standards of people (Mitchell & McCormick, 1988; Poe & Tate, 1994; UNDP, 1990). The data indicating economic wealth come from the World Bank (2019). To balance out the skewed distribution, natural log transformation for GDP per capita is used.

Second, *Population* is added to the analysis since recent studies have discussed that highly populated countries are more likely to have problem in satisfying their citizens' needs and expectations (Henderson, 1993). *Population* is measured using the data coming from the World Bank (2019). This variable is also logged to balance out the skewed distribution.

Third, *Democracy*, is included in the model to account for its possible effect on the link between remittances and human security because regime type has been discussed as a significant factor affecting physical integrity rights violations (Poe & Tate, 1994; Poe, Tate & Keith, 1999) along with human well-being (Gerring, Thacker & Alfaro, 2012). The data come from Polity IV index, ranging from - 10 (highly autocratic) to +10 (highly democratic), with greater values showing advanced levels of democracy (Marshall, Gurr & Jaggers, 2019). Democracy is coded as 1 for countries having a score of 6 and above, and 0 otherwise.

Fourth, *Civil Conflict*, as another control variable, is added to the analysis since recent research has acknowledged conflicts as important in explaining physical integrity rights abuses (Poe & Tate, 1994; Poe, Tate & Keith, 1999) as well as adverse economic performance (Collier, 1999; Abadie & Gardeazabal, 2003). The data for this variable come from the Uppsala Conflict Data Program/Peace Research Institute Oslo Armed Conflict Data set (Davies, Pettersson & Oberg, 2022; Gleditsch, Wallensteen, Eriksson, Sollenberg & Strand, 2002). This indicator is coded as 1 for years in which civil conflicts are experienced, and 0 otherwise.

Finally, a variable for human rights violations, *PTS_S*, is included in the model in order to account for its effect on the relationship between remittances and human security. The data for this variable come from the Political Terror Scale (Gibney & Dalton, 1996; Wood & Gibney, 2010). PTS data measure physical integrity rights violations within a range from 1 to 5, coded from '1' indicating the highest level of government respect to '5' indicating the lowest level of respect for physical integrity rights.

4.1. Model Specification

The basic structure of the data is time-series cross-sectional. The yearly data extend to a maximum of 179 countries and cover the 1980-2019 time period. In order to test the hypothesis, this study employs linear regression analysis with country-specific fixed-effects. Fixed-effects regression is

an effective way to investigate how changes in remittances affect human security in a given state since it allows for the control of the effect of individual country characteristics. All the right-hand side variables are lagged one year to precede the dependent variable. The basic fixed-effects model is the following:

$$HS_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 X_{i,t} + \beta_2 Z_{i,t} + u_i + e_{i,t}$$

where $HS_{i,t}$ represents the dependent variable in this study, human security in a country i at year t , whereas $X_{i,t}$ indicates the main independent variable, migrant remittances; and $Z_{i,t}$ is a vector involving control variables. Lastly, u_i is the country fixed effects and $e_{i,t}$ is a well-behaved error term.

The summary statistics for all the variables that have been discussed in the Research Design section are presented in Table 1. The first and second columns in Table 1 indicate the name and the number of observations for all the variables consecutively. The third and fourth columns of Table 1 demonstrate the mean and standard deviations for all the variables, while the fifth and sixth columns show the minimum and maximum values, respectively.

Table 1. Summary Statistics

Variable	Obs.	Mean	Std.Dev.	Min	Max
Human Security	7954	-0.03	0.95	-3.48	1.45
Log of Remittances	5588	19.05	2.57	8.71	25.15
Log of GDP Per Capita	6988	7.97	1.62	3.13	12.22
Log of Population	7599	15.34	2.17	8.95	21.07
Democracy	7758	0.55	0.50	0	1
Civil Conflict	7758	0.14	0.35	0	1
PTS_S	7022	2.37	1.18	1	5

5. Results

Model 1 in Table 2 shows the results of fixed effects model for each individual variable included in the main model. First of all, as expected, the main independent variable in this study, Remittances, has a significant positive effect on human security in remittance-receiving countries. This result indicates that the more remittances received in recipient countries, the level of human security will be higher. In addition to the main independent variable, *Remittances*, Model 1 in Table 2 demonstrates the results for control variables. Among them, *GDP Per Capita*, *Population* and *Democracy* have significant positive effects on human security. These findings indicate that wealthier, more populous, and more democratic countries have higher levels of human security. As reported in Model 1 in Table 2, other control variables, *Civil Conflict* and *PTS_S*, have significant negative effects on human security. According to these results, countries with civil conflicts and higher levels of human rights abuses have lower levels of human security.

Table 2. Remittances and Human Security, 1980-2019 (Main Results)

	(Model 1) DV: Human Security	(Model 2) DV: Human Security	(Model 3) DV: Human Security
Remittances _(t-1)	0.034*** (0.009)	0.034*** (0.009)	0.034*** (0.009)
Log of GDP Per Capita _(t-1)	0.135*** (0.019)	0.147*** (0.028)	0.142*** (0.024)
Log of Population _(t-1)	0.995*** (0.092)	1.036*** (0.120)	1.017*** (0.118)
Democracy _(t-1)	0.052* (0.029)	0.069** (0.030)	0.052* (0.029)
Civil Conflict _(t-1)	-0.227*** (0.037)	-0.234*** (0.038)	-0.227*** (0.037)
PTS_S _(t-1)	-0.090*** (0.012)	-0.085*** (0.012)	-0.089*** (0.012)
Time Trend			-0.001 (0.002)
Constant	-17.029*** (1.378)	-17.756*** (1.888)	-15.680*** (2.898)
Observations	5413	5413	5413
Number of Groups	179	179	179
Country FE	Yes	Yes	Yes
Year FE	No	Yes	No
Time Trend	No	No	Yes
Wald chi p-value	0.000	0.000	0.000

Note: Clustered standard errors are in parenthesis. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Model 2 in Table 2 shows the results after controlling for year fixed effects as well as country fixed effects. As seen in the second model in Table 2, the main independent variable of interest, *Remittances*, still has a significant positive effect on the dependent variable, *Human Security*. This result confirms the main argument that remittances promote human security in remittance recipient countries. Similarly, among the control variables, *GDP Per Capita*, *Population* and *Democracy* still have significant positive associations with the outcome variable, *Human Security*. These findings suggest that increasing levels of wealth, population and democratic values improve human security in recipient countries. As with other control variables reported in Model 2 in Table 2, *Civil Conflict* and *PTS_S* still have a significant negative relationship with the outcome variable, *Human Security*. Those results indicate that civil conflicts and human rights violations deteriorate human security in countries.

In Model 3 reported in Table 2, a time trend is added to the model instead of year effects. The association between *Remittances* and *Human Security* remains unchanged. It is still positive and significant, showing the enhancing impact of remittances on human security. Additionally, the sign and significance of all the control variables remain the same after adding a time trend to the model. Among them, *GDP Per Capita*, *Population* and *Democracy* still have a significant positive association with the outcome variable, *Human Security*. These results imply that more prosperous,

populous, and democratic countries have higher levels of human security. On the other hand, as seen in Model 3 reported in Table 2, *Civil Conflicts* and *PTS_S* have a significant negative relationship with the outcome variable, *Human Security*. These findings indicate that countries experiencing civil conflicts and human rights violations have lower levels of human security.

6. Robustness Checks

In the main model presented in Table 2, the results support the main argument in this study that remittances improve human security in remittance recipient countries. Additional tests are run to examine the robustness of these results. The inflow of foreign direct investments (*FDI*) is added to the analysis as another control variable to account for its possible effect on the relationship between human security and remittances. Second, net official development aid and foreign aid, *Net ODA and Aid*, is included in the model in order to address its possible effect on the relationship between human security and remittances. The data for these two variables come from the World Bank (2019). Both variables are logged and lagged for one year.

Table 3. Remittances and Human Security, 1980-2019 (Robustness Checks)

	(Model 4) DV: Human Security	(Model 5) DV: Human Security	(Model 6) DV: Human Security	(Model 7) DV: Human Security
Remittances	0.032*** (0.009)	0.032*** (0.010)	0.031*** (0.010)	
Remittances % of GDP				0.005*** (0.001)
Log of GDP Per Capita	0.138*** (0.029)	0.131*** (0.036)	0.120*** (0.037)	0.150*** (0.033)
Log of Population	0.968*** (0.111)	0.967*** (0.162)	0.895*** (0.152)	0.970*** (0.117)
Democracy	0.070** (0.030)	0.047 (0.032)	0.049 (0.032)	0.086*** (0.029)
Civil Conflict	-0.232*** (0.036)	-0.244*** (0.041)	-0.239*** (0.038)	-0.235*** (0.036)
PTS_S	-0.075*** (0.011)	-0.092*** (0.013)	-0.081*** (0.012)	-0.086*** (0.012)
FDI	0.026*** (0.006)		0.032*** (0.007)	
Net ODA and Aid		0.492** (0.202)	0.421** (0.184)	
Constant	-17.123*** (1.763)	-18.019*** (2.651)	-17.235*** (2.450)	-16.191*** (1.863)
Observations	5003	4184	3878	5548
Number of Groups	179	155	155	180
Country FE	Yes	Yes	Yes	Yes
Year FE	Yes	Yes	Yes	Yes
Wald chi p-value	0.000	0.000	0.000	0.000

Note: Clustered standard errors are in parenthesis. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.10

As seen in Model 4 reported in Table 3, after adding *FDI* to the main model, the main independent variable of this study, *Remittances*, still has a positive and significant effect on human security, indicating that an increasing level of remittances will lead to an increased level of human security in countries. According to the findings presented in Model 4 in Table 3, *FDI* has a significant positive relationship with human security, showing that an increasing level of foreign direct investment inflows raises human security in countries. Similarly, *GDP Per Capita*, *Population* and *Democracy* has significant positive associations with the dependent variable, *Human Security*. These findings indicate that wealthier, more populous, and more democratic countries have higher levels of human security. On the other hand, *Civil Conflict* and *PTS_S* have a significant negative relationship with the dependent variable, *Human Security*. According to these results, countries experiencing civil conflicts and with a higher level of human rights violations have lower levels of human security.

The results remain mostly the same after adding another variable, *Net ODA and Aid*, to the model. As seen in Model 5 in Table 3, *Remittances* still has a significant positive relationship with human security, indicating that higher levels of remittances lead to higher levels of human security in countries. As expected, *Net ODA and Aid* has a significant positive effect on human security, showing that raising levels of net development aid and foreign aid leads to higher levels of human security. All the other variables except *Democracy* keep their sign and significance. The results presented in Model 5 in Table 3 indicate that *GDP Per Capita* and *Population* still significantly enhance human security in countries. While *Democracy* still has a positive association with the dependent variable, *Human Security*, this effect is no longer significant. As expected, *Civil Conflict* and *PTS_S* still have a negative association with the dependent variable, confirming their deteriorating effects on human security.

Moreover, Model 6 in Table 3 shows the results after including two extra variables, *FDI* and *Net ODA and Aid*, together in the same model. The result for the effect of remittances on human security remains unchanged. *Remittances* still have a positive and significant effect on the dependent variable, *Human Security*. This result confirms the main argument and shows that remittances promote human security in recipient countries. Similarly, *FDI* and *Net ODA and Aid* have a significant positive association with the dependent variable, indicating that foreign direct investments and net official development aid and foreign aid advance human security. Among the control variables reported in Model 6 in Table 3, *GDP Per Capita* and *Population* still have significant positive effects on the dependent variable, confirming that more affluent and populous countries have higher levels of human security, while the positive impact of regime type, *Democracy*, on human security is not significant. *Civil Conflict* and *PTS_S* have a significant negative relationship with the dependent variable, indicating that they diminish human security.

Finally, Model 7 in Table 3 presents the findings after replacing *Remittances % of GDP* with remittance inflows as the main independent variable. The data for this variable come from the World Bank (2019). As seen in Model 7 in Table 3, after changing the main independent variable from remittance inflows to remittances as a percent of GDP, remittances still have a significant

positive relationship with the dependent variable, *Human Security*. This finding supports the main argument that remittances improve human security in recipient countries. After including *Remittances % of GDP* instead of remittance inflows as the main independent variable, among the control variables, *GDP Per Capita*, *Population*, and *Democracy* have a significant positive association with the dependent variable, *Human Security*. These results display that more populous, democratic, and wealthy countries have higher levels of human security. The other control variables included in Model 7 reported in Table 3, *Civil Conflict* and *PTS_S*, have significant negative impacts on the dependent variable, confirming their worsening effects on human security.

7. Discussion

The findings of the statistical analysis based on the aggregate-level data confirm this study's main argument that remittances improve human security in remittance-recipient countries. While the aggregate-level data provide information that allows researchers to make generalization about the phenomena at hand, they make it hard to identify the mechanism behind the investigated relationship. To clarify the link between remittances and human security, this study relies on the evidence from case studies analyzing implications of remittances in individual countries. Among them, Mexico is a significant illustrative case that presents how remittances promote human security in remittance-recipient countries. With around 11 million emigrants, mostly living in the United States, Mexico is acknowledged as the second-largest origin country in the world in 2020 (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021). As a significant implication of having a large emigrant population living abroad, Mexico is one of the important remittance-receiving countries, the third largest in the world, while remittance inflows to the country have risen from around USD 23 billion in 2005 to around USD 43 billion in 2020 (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021).

In Mexico, remittances play a significant role in advancing human security by enabling recipients to meet their essential needs, such as food, healthcare, education, and safety. Firstly, remittances sent by Mexicans living abroad enable recipient households to invest more in food (Mora-Rivera & van Gameren, 2021). In addition to increasing household expenditures on food, remittances provide Mexican recipients with extra income, allowing children in recipient households to achieve significantly more years of educational attainment (Hanson & Woodruff, 2003). Similarly, remittance-recipient households in Mexico are able to allocate more resources to healthcare (Valdero-Gil, 2009). Remittances sent by Mexican migrants also help improve access to public goods such as clean water and drainage (Adida & Girod, 2011). Additionally, in Mexico, remittance recipients are less likely to face crime, specifically homicides, because they can afford to take measures to prevent crime (Brito, Corbacho & Osorio, 2014).

Consequently, congruent with the concept of human security, this study argues that remittances improve human security in recipient countries by providing remittance-recipients with extra income to meet their basic necessities and increase their personal security. Through the evidence on the positive effects of remittances on food consumption, schooling, healthcare, and personal safety, Mexico illustrates the main argument in this study.

8. Conclusion

Owing to the rise in international migrants, a substantial amount of research has been undertaken linking remittances to micro and macro-level development. Recent research has found evidence that remittances lead to improved macroeconomic indicators, such as increased level of economic growth, exchange rates, and balance of payments, while another line of research has indicated that remittances are significant predictors of micro-level development in recipient states. However, the effect of remittances on human security has still been waiting to be examined.

With the aim of advancing the research on migration, this study theoretically discusses and empirically examines the link between remittances and human security, arguing that migrant remittances lead to an increased level of human security in remittance-recipient states. According to this argument, in order to have higher levels of human security, people should have economic liberty and personal safety. When international migrants remit money to advance the quality of life of their relatives abroad, they also assist in reducing poverty in the countries of origin. The extra income coming from international migrants reduces the clientelist relationship between governments and the citizens in recipient states, as people with a rise in household income to meet their most fundamental necessities, such as food, education, and health care, become less dependent on governments for welfare spending.

Besides, remittance-receivers spend the extra income coming from abroad to increase their personal safety by taking some measures, including moving to a safer community, buying private cars, or building fences. In addition to the personal measures that remittance-receivers take, people would be free from threats to their physical security coming from governments in recipient countries. Since remittance-receivers will be less dependent on social welfare spending, they will be less opposed to governments, and in turn, governments will be less likely to use coercive mechanisms that would violate citizens' physical integrity.

Based on statistical analysis employing a global data set, including 179 countries between the years 1980 and 2019, this study shows evidence for a significant positive relationship between migrant remittances and human security in remittance-receiving countries. One important implication of this study is that international migration improves individuals' safety and living standards in home countries. International and domestic policy makers should take the implications of remittances for human security into consideration and take measures to ease the inflows of remittances, such as lowering the costs for transactions. Additionally, future research might explore possibilities to create indicators capturing different forms of securities to advance our understanding of the nexus between remittances and human security.

References

- Abedie, A. & Gardeazabal, J. (2003) The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country. *The American Economic Review*, 93(1), 113–132.

- Adams, R. & Page, J. (2003) *International Migration, Remittances, and Poverty in Developing Countries*. Washington: World Bank.
- Adida, C. L. & Girod, D. M. (2011) Do Migrants Improve Their Hometowns? Remittances and Access to Public Services in Mexico, 1995-2000. *Comparative Political Studies* 44(1), 3–27.
- Brito, S., Corbacho, A. & Osorio, R. (2014) Remittances and the Impact on Crime in Mexico. *IADB*. <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/Remittances-and-the-Impact-on-crime-in-Mexico.pdf> (Accessed: 10.05.2024).
- Bugamelli, M. & Paterno, F. (2009) Do Workers Remittances Reduce the Probability of Current Account Reversals? *World Development* 37(12), 1821–1838.
- Chaaban, J. & Mansour, W. (2012) The Impact of Remittances on Education in Jordan, Syria and Lebanon. *Economic Research Forum*. <https://erf.or.eg/app/uploads/2014/08/684.pdf> (Accessed: 06.05.2024).
- Chami, R., Fullenkamp, C. & Jahjah, S. (2003) *Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development?* Washington: IMF.
- Chimhowu, A., Piesse, J. & Pinder, C. (2005) The Socioeconomic Impact of Remittances on Poverty Reduction. In S. M. Maimbo & D. Ratha (eds.), *Remittances: Development Impact and Future Prospects* (83–102), Washington: World Bank
- Collier, P. (1999) On the Economic Consequences of Civil War. *Oxford Economic Papers* 51(1), 168–183.
- Cox Edwards, A. & Ureta, M. (2003) International Migration, Remittances, and Schooling: Evidence from El Salvador. *Journal of Development Economics* 72(2), 429–462.
- Davenport, C. (1995) Multi-dimensional Threat Perception and State Repression: An Inquiry into Why States Apply Negative Sanctions. *American Journal of Political Science* 39(3), 683–713.
- Davenport, C. (2007). *State Repression and the Domestic Democratic Peace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, S., Pettersson, T. & Oberg, M. (2022). Organized Violence 1989-2021 and Drone warfare. *Journal of Peace Research* 59(4), 593–610
- Doyle, D. (2015) Remittances and Social Spending. *American Political Science Review* 109(4), 785–802.
- Doyle, D. & Lopez Garcia, A. I. (2021). Crime, Remittances, and Presidential Approval in Mexico. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47(6), 1395–1413.
- Gerring, J., Thacker, S. C. & Alfaro, R. (2012) Democracy and Human Development. *The Journal of Politics* 74(1), 1–17.
- Gibney, M. & Dalton, M. (1996) The Political Terror Scale. *Policy Studies and Developing Nations* 4(1), 73–84.
- Giuliano, P. & Ruiz-Arranz, M. (2009) Remittances, Financial development, and Growth. *Journal of Development Economics* 90(1), 144–152
- Gleditsch, N. P. et al. (2002) Armed Conflict 1946 – 2001: A New Dataset. *Journal of Peace Research*, 39(5), 615–637.
- Glytsos, N. P. (2005) The Contribution of Remittances to Growth: A Dynamic Approach and Empirical Analysis. *Journal of Economic Studies* 32(6), 468–496.
- Gould, D. M. (1994) Immigrant Links to the Home Country: Empirical Implications for U.S. Bilateral Trade Flows. *The Review of Economics and Statistics* 76(2), 302–316.
- Gupta, S., Pattillo, C. & Wagh, S. (2007) Making Remittances Work for Africa. *Finance and Development* 44(2), 1–8.
- Gupta, S., Pattillo, C. A. & Wagh, S. (2009). Effect of Remittances on Poverty and Financial Development in Sub-Saharan Africa. *World Development* 37(1), 104–115.

- Gurr, T. R. (1988) War, Revolution, and the Growth of the Coercive State. *Comparative Political Studies* 21(1), 45–65.
- Hanson, G. H. & Woodruff, C. (2003) *Emigration and Educational Attainment in Mexico*. University of California at San Diego: Mimeo. School of International Relations and Pacific Studies.
- Hastings, D. A. (2009) *From Human Development to Human Security: A Prototype Human Security Index*. New York: UNESCAP.
- Hastings, D. A. (2010) The Human Security Index: An Update and A New Release. International Symposium on Geoinformatics for Spatial Infrastructure Development in Earth and Allied Sciences.
- Head, K. & Ries, J. (1998). Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics* 31(1), 47–62.
- Henderson, C. W. (1993) Population Pressures and Political Repression. *Social Science Quarterly* 74(2), 322–333.
- Kapur, D. (2010). *Diaspora, Development, and Democracy: The Domestic Impact of International Migration from India*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Leblang, D. (2010) Familiarity Breeds Investment: Diaspora Networks and International Investment. *American Political Science Review* 104(03), 584–600.
- Lopez-Ekra, S. et al. (2011) The Impact of Remittances on Gender Roles and Opportunities for Children in Recipient Families: Research from the International Organization for Migration. *Gender and Development* 19(1), 69–80.
- Marshall, M. G., Gurr, T. R. & Jaggers, K. (2019) Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2018. *Systemic Peace*. <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html> (Accessed: 22.04.2024).
- McAuliffe, M. & Triandafyllidou, A. (2021) World Migration Report 2022. *International Organization for Migration*. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (Accessed: 22.04.2024).
- Mitchell, N. J. & McCormick, J. M. (1988) Economic and Political Explanations of Human Rights Violations. *World Politics* 40(4), 476–498.
- Mora-Rivera, J. & Van Gameren, E. (2021) The Impact of Remittances on Food Insecurity: Evidence from Mexico. *World Development* 140, 1–21.
- Orozco, M. (2003) Hometown Associations and Their Present and Future Partnerships: New Development Opportunities? *IADB*. <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/Hometown-Associations-and-Their-Present-and-Future-Partnerships-New-Development-Opportunities.pdf> (Accessed: 02.03.2024).
- Poe, S. C. & Tate, C. N. (1994) Repression of Human Rights to Personal Integrity in the 1980s: A Global Analysis. *American Political Science Review* 88(4), 853–872.
- Poe, S. C., Tate, C. N. & Keith, L. C. (1999) Repression of the Human Right to Personal Integrity Revisited: A Global Cross-National Study Covering the Years 1976–1993. *International Studies Quarterly* 43(2), 291–313.
- Ponce, J. E. Olivie, I. & Onofa, M. (2011) The Role of International Remittances in Health Outcomes in Ecuador: Prevention and Response to Shocks. *International Migration Review* 45(3), 727–745.
- Rao, B. B. & Hassan, G. M. (2011) A Panel Data Analysis of the Growth Effects of Remittances. *Economic Modelling* 28(1), 701–709.
- Ratha, D. et al. (2021) *Recovery: COVID-19 Crisis through a Migration Lens*. Washington: KNOMAD-World Bank.

- Reinsberg, B., Daniel O. S. & Bujnoch, L. (2024) Revisiting the Security-Development Nexus: Human Security and the Effects of IMF Adjustment Programmes. *Conflict Management and Peace Science* 41(1), 72–95.
- Singer, D. A. (2012) The Family Channel: Migrant Remittances and Government Finance. *MIT Political Science Department Research Paper*, no. 2012-23.
- Schulte, B. (2008) Second Generation Entrepreneurs of Turkish Origin in Germany. Diasporic Identity and Business Engagement. *Centre on Migration, Citizenship and Development*. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/35349> (Accessed: 22.04.2024).
- Schuttler, K. (2007) *The Moroccan Diaspora in Germany: Its Contribution to Development in Morocco*. Eschborn: Federal Ministry for Economic Cooperation and Development.
- Tertytchnaya, K. et al. (2018). When the Money Stops: Fluctuations in Financial Remittances and Incumbent Approval in Central Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia. *American Political Science Review* 112(4), 758–774.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (2021) International Migrant Stock 2020. <https://www.un.org/en/desa> (Accessed: 20.04.2024).
- United Nations Development Programme (1990) Human Development Report 1990. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1990encompletenostatspdf.pdf> (Accessed: 20.04.2024).
- United Nations Development Programme (1994) Human Development Report 1994. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostatspdf.pdf> (Accessed: 20.04.2024).
- Valdero-Gil, J. (2009). Remittances and the Household's Expenditures on Health. *Journal of Business Strategies* 26(1), 119–140.
- Werthes, S., Heaven, C. & Vollnhals, S. (2011) *Assessing Human Insecurity Worldwide: The Way to A Human (In)security Index*. Institute for Development and Peace, University of Duisburg-Essen, INEF-Report 102/2011.
- Wood, R. M. & Gibney, M. (2010) The Political Terror Scale (PTS): A Re-introduction and A Comparison to CIRI. *Human Rights Quarterly* 32(2), 367–400.
- World Bank (2006) Global Economic Prospects: Economic Implications of Remittances and Migration. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/507.301.468142196936/pdf/Global-economic-prospects-2006-economic-implications-of-remittances-and-migration.pdf> (Accessed: 18.04.2024).
- World Bank (2019) World Development Indicators 2019. <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators> (Accessed: 18.04.2024).
- Yang, D. (2008) International Migration, Remittances and Household Investment: Evidence from Philippine Migrants Exchange Rate Shocks. *The Economic Journal* 118(528), 591–630.
- Yang, D. (2011) Migrant Remittances. *The Journal of Economic Perspectives* 25(3), 129–152.
- Yoshino, N., Taghizadeh-Hesary, F. & Otsuka, M. (2017) International Remittances and Poverty Reduction: Evidence from Asian Developing Countries. *Asian Development Bank Institute*. <https://www.adb.org/publications/international-remittances-and-poverty-reduction> (Accessed: 20.04.2024).
- Zhunio, M. C., Vishwasrao, S. & Chiang, E. P. (2012) The Influence of Remittances on Education and Health Outcomes: A Cross Country Study. *Applied Economics* 44(35), 4605–4616.

Foreign Policy Priorities of European Landlocked Microstates

Avrupa'daki Denize Kıyısı Olmayan Mikro Devletlerin Dış Politika Öncelikleri

Yeliz KULALI MARTİN*

Abstract

A 'microstate' is defined in its simplest terms as a territory with a very small surface area and a low population ratio. On the other hand, a 'landlocked' country is a state that lacks direct access to the sea. When these two geographical characteristics are combined, they create natural disadvantages leading to the expectation that such states will experience lower levels of prosperity. However, the Principality of Andorra, the Principality of Liechtenstein and the Republic of San Marino – each possessing these characteristics in Europe – do not face these disadvantages in the same way. This study focuses on the foreign policy tendencies of these three states and analyzes how they overcome their geographical disadvantages. With strong neighboring countries, memberships in international organizations and special relations with the EU, these states do not encounter significant difficulties in trade, development or simply in their 'survival'. Within this framework, the study examines how these states leverage their geographical situation to mitigate the impacts of their unfavorable conditions.

Keywords: Small State, Microstate, Landlocked Countries, Europe, Regional Studies

Öz

'Mikro-devlet' genel olarak çok küçük bir yüzölçümüne ve çok az bir nüfusa sahip ülkeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. 'Denize kıyısı olmayan ülke' ise okyanuslara ya da açık denizlere erişimi olmayan devletleri ifade etmektedir. Bu iki coğrafi özellik birleştiğinde bazı doğal olumsuz koşullar ortaya çıkmakta ve bu özelliklere sahip devletlerin de düşük bir refah seviyesine sahip olması beklenmektedir. Ancak Avrupa kıtasında yer alan ve bu özellikleri barındıran Andorra Prenslüğü, Liechtenstein Prenslüğü ve San Marino Cumhuriyeti bu olumsuz koşullarla aynı şekilde uğraşmamaktadır. Bu çalışma, bu üç Avrupa devletinin dış politika eğilimlerini inceleyerek mikro-devlet ve denize kıyısı olmayan ülke özelliklerinden kaynaklanan coğrafi olumsuzlukların nasıl üstesinden geldiklerine odaklanmaktadır. Güçlü komşulara sahip olan, uluslararası örgütlerde üyelikleri bulunan ve AB ile özel ilişkiler geliştiren bu devletler, günümüzde ticaret ve kalkınma gibi alanlarda ya da en temel olarak 'varlıklarını sürdürme'

* Dr. Öğr. Üyesi, Galatasaray Üniversitesi, ykulali@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1548-029X

How to cite this article/Atf için: Martin, Y.K. (2024). Foreign Policy Priorities Of European Landlocked Microstates. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 218-236. DOI: 10.14782/marmarasbd.1513568

konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamaktadır. Bu çerçevede bu çalışma, olumsuz coğrafi koşullara rağmen, içinde yer aldıkları bölge sayesinde bu devletlerin doğal olumsuz koşulların üstesinden nasıl gelebildiklerini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küçük Devlet, Mikro Devlet, Denize Kıyısı Olmayan Ülkeler, Avrupa, Bölge Çalışmaları

1. Introduction

Interest in the study of small states has increased in the field of International Relations (IR) as the number of such states has grown since the end of the Cold War. Even though contemporary studies still focus primarily on great powers, especially after 2010, more researchers are turning their attention to small states theory. One of the important reasons behind this rise of interest is, without a doubt, that the actual system is defined as ‘multipolar’ by many experts (Mearsheimer, 2019, p. 8). In a context where multiple actors – such as various international organizations, individuals, and corporations – can exert influence, small states also have a greater voice. According to the World Bank data, there are approximately 50 small states in the world today (The World Bank, 2024). Studies on small states typically focus on their definition and classification, foreign policy tendencies, and regional dynamics. In particular, research on island states, and more specifically small island states, has garnered significant attention.

The variety in definition and classification is the most problematic aspect of small states studies, but it also provides the greatest maneuvering possibilities. Small states are no longer regarded as ‘weak states’, which belong to a different literature within the international relations discipline. Instead, they are defined and classified according to various criteria. The foundation of these studies can be traced back to the ‘small and great powers’ classification established during the Vienna Congress in the 19th century (Neumann and Gstöhl, 2006, p. 5). This classification, which was originally centered around the concept of power, has since evolved into various other forms. When defining a small state today, quantitative criteria such as surface area and population typically come to mind first. Utilizing quantitative criteria simplifies categorization, and many theorists classify states based on these metrics, particularly in regional studies. While scholars like Tom Crowards, Maurice East and Harvey Armstrong emphasize quantitative criteria for classification, others, such as Olav Knudsen, Jeanne A. K. Hey, Robert Rothstein, and Hans Vogel, focus more on qualitative criteria. (Demir and Kulalı, 2019, p.120).

Tür and Salık (2017, p. 7) categorize the criteria for defining small states into “quantitative, qualitative and perceptual approaches”. The variety of definitions and classifications provides experts with the opportunity to maneuver because the concept of a small state lacks a ‘precise’ definition. In other words, the ambiguity in the small state literature allows researchers to analyze and comment more freely by selecting the criteria they wish to employ.

The most commonly used and objective method in small state studies relies on quantitative criteria. This method typically eliminates ambiguity regarding the categorization of states based on surface area or population. A small population or a limited surface area is sufficient for a

state to be defined as a 'small state'. In addition to statistics from international organizations, comprehensive studies utilizing quantitative criteria include the study by East (1973) comparing 32 countries and Crowards (2002) covering 190 states.

On the other hand, qualitative and perceptual criteria represent more subjective approaches that can vary depending on the actors involved. For instance, the concept of 'power' is no longer widely regarded as a criterion by many theorists due to its negative connotations. Instead, it has been supplanted by other criteria, such as a state's dependency on another actor or the role the state plays within the international system. In other words, dependency and a state's influence in the international arena can be considered qualitative criteria. Another important criterion relates to how a state defines itself and how it is perceived by other actors. 'Auto-identification' is a significant factor in micro – and small state theories and can serve strategic purposes, particularly for small states (Demir and Kulali, 2019, p. 121).

Simpson (2022, p. 1) argues that "in contemporary political science, there is no general consensus as to what defines a microstate. (...) The term 'micro' in microstates signifies an extreme smallness in size when referring to sovereign statehood." As mentioned earlier, there is ambiguity in the literature regarding the definition of microstates, particularly within the microstate subfield of small state studies. Consequently, microstates, as indicated in the above definition, are easier to define than small states based on quantitative criteria, as they possess significantly smaller surface areas and populations. In other words, even if there is no absolute consensus on the definition, the term microstate raises fewer questions. This applies both to the microstates themselves and to how other actors in the system perceive them. For example, while analyzing small states in the international system poses significant challenges for experts in the field, studying microstates tends to be more straightforward. Generally, experts categorize microstates solely based on quantitative criteria, with the use of qualitative criteria being rare. Additionally, the foreign policy tendencies of the states analyzed in small state studies provide insights into the foreign policy of microstates. From this perspective, the two bodies of literature should be examined together. While the present study focuses on microstates, it will heavily draw on small state theory to analyze their foreign policies.

Being a microstate brings its own set of challenges to the states in terms of geography. A small surface area means fewer resources, and a small population means a smaller workforce. However, being a landlocked state in addition to being a microstate brings even more difficulties. From the perspective of political geography experts, 'access to the sea' is always advantageous for states (Rosiere, 2007, p. 146). Studies on landlocked states in our time mostly focus on these states' economy or on maritime law. Economy-based studies analyze the costs of not having access to the sea. On the other hand, maritime law studies examine how these states find their place in the maritime law framework and the conventions they sign. Another area of study concerns the previously mentioned political geography. There are not many studies on landlocked states in the international relations literature.

“Despite the rapidly growing proliferation of landlocked states in recent decades, no major studies have been published on the influence of land-locked location on foreign policy. (...) The geography literature on landlocked states has focused on three aspects: (1) categorization of the geographic traits of landlocked states (2) the status of landlocked states under international law and (3) the influence of location vis-à-vis the sea on economic power. Economists have looked at the economic traits and development challenges of landlocked states” (Idan and Shaffer, 2011, p. 242).

The place of this type of state in the system is usually treated in regional studies. The regional studies in this area generally examine the regions of Africa and Asia. The present study also focuses on a region and analyses the foreign policy choices of this type of state, particularly in Europe.

Almost three-quarters of Europe consists of small states according to both quantitative and qualitative criteria. This article uses the study by Pierre Alexis Blevin (2017, p. 31) as basis for the definition of microstates in Europe. According to the study, the criteria for a microstate in Europe is having a surface area of less than 500 km² and a population of less than 100,000 people. There are five states in Europe that match these criteria: Vatican, Andorra, Monaco, Liechtenstein and San Marino. Among these states Vatican, Andorra, Liechtenstein and San Marino are geographically landlocked states. Vatican is excluded from the present study because of its religious status. Within this framework Andorra, Liechtenstein and San Marino will be examined as both micro – and landlocked state examples.

The foreign policy choices and foreign relations of these three European landlocked microstates constitute the main focus of the study. In this context, the literature on landlocked states and microstates will be featured. After defining the general foreign policy tendencies of this type of state, the three landlocked microstates will be examined in the specific context of Europe. Another important question of the present study concerns the place of these European examples in the general microstates and landlocked states studies. A key question that needs to be answered is whether these states fit into the generalizations of the area or if they have a *sui generis* structure. The present study also intends to contribute to the areas of small states theory, regional studies and political geography. As a method, focusing on case studies after a theoretical framework has been deemed suitable.

2. Theorizing Landlocked States: Foreign Policy Tendencies

In the literature, a landlocked country is defined in various ways. Some scholars argue that a landlocked country is “entirely or nearly entirely enclosed by land, meaning they have no shoreline on open seas, as opposed to closed seas or freshwater bodies” (Arvis et al., 2011, p. 1). Other definitions indicate that a landlocked country is “an independent sovereign state that does not have direct access to an ocean, such as the Atlantic, or to a sea that is not landlocked, such as the Mediterranean” (Britannica, 2024). Additionally, “the commonly accepted and

used definition of a 'landlocked country' describes it as a nation that is entirely enclosed by the landmass of neighboring states or inland seas and lakes" (Kassen, 2018, p. 315). Some scholars also define a landlocked state as states with no seacoast. "Thus, states with that are surrounded by the land of other states are called land-locked states. Land-locked states are distinct from other states in one decisive fact: they lack access to and from the sea" (Buchanan, 2023, p. 211).

The most important element that all the above-mentioned descriptions have in common is that the lands of landlocked states have no access to the sea. This geographical situation gives rise to economic, commercial or transportation problems, making research on maritime law and potential for the development of societies in these areas the main subjects of interest. As indicated by Lahiri and Masjidi, "while approximately 20% of the countries in the world are landlocked, they are distributed as approximately 40% of the world's low-income economies and less than 10% in the world's high-income countries" (Lahiri and Masjidi, 2012, p. 506). According to the statistics, the landlocked microstates in Europe fall within the mentioned 10% of high-income states (Çamyamaç, 2010, p. 1258). Specifically, Liechtenstein, San Marino, and Andorra are considered exceptions in this regard. Therefore, one of the aims of the present study is to investigate the reasons behind this exceptional outcome. In short, the lack of access to the sea experienced by landlocked states leads to various challenges, particularly in the realms of economics, commerce, and transportation. Understanding the unique circumstances of high-income landlocked microstates in Europe, such as Liechtenstein, San Marino, and Andorra, is a key focus of the current study.

High-income or low-income, all landlocked countries rely on their neighboring countries due to being enclosed within their own lands. This dependence typically falls into four categories: "dependence on neighbors' infrastructure; dependence on sound cross-border political relations; dependence on neighbors' peace and stability; and dependence on neighbors' administrative practices" (Faye, McArthur, Sach and Snow, 2024, p. 31). For example, neighboring countries with good infrastructure facilitate transportation, while positive cross-border political relations contribute to border transparency. Essentially, stronger political relations with neighbors lead to higher border permeability.

The third point can be explained by the political, economic and juridical stability of the neighbor. If the surrounding states have fewer problems, they are more likely to provide assistance. For example, in some economically and politically unstable African countries undergoing post-war transitional justice process, the ability to assist landlocked states is very limited as they prioritize their own survival.

Finally, the levels and forms of government influence bilateral agreements and the ability to access water resources, creating a dependence for landlocked states. This dependence has two main difficulties: "coastal countries may have political and economic intensives to impose costs on landlocked countries, [and] infrastructure development across national borders is more difficult to arrange than similar investment within a country" (Arvis, Raballand and Marteau, 2010, p. 1).

It is important to note that neighboring countries can hinder the arrival of even the most basic materials into the landlocked state. This situation becomes even more critical if the landlocked state is also a microstate with limited resources as it may struggle to provide essential items like water, cereals and bread. In such conditions, landlocked states with multiple neighbors are more advantageous, as having multiple neighbors increases the chances of negotiation (Lahiri, 2012, p. 518).

Economic experts explain the disadvantages of being landlocked through various economic theories including the new trade theory, new economic geography, neo-classical theory and growth theories. According to these theories, landlocked states trade less than coastal states, experience weaker growth than maritime countries and have recourse to International Monetary Fund (IMF) assistance for longer periods than coastal states (Arvis, Raballand and Marteau, 2010, p. 2). However, some economists do not believe that there is a direct link between trade and being landlocked, as “there is no evidence in cross-country data of a systematic relationship between the landlocked status of a country and its share of trade in GDP” (Carmignani, 2015, p.1594).

Maritime law holds great significance for landlocked states, as it governs the agreements that can be signed between landlocked and coastal as well as the rules regulating this situation. The most important foreign policy priority of a landlocked state is to guarantee its access to the sea. The study by Çamyamaç (2010, pp. 1258-1259) provides detailed insights into the international agreements in which landlocked states generally participate and the entire doctrine concerning this subject. The 1982 UN Convention on the Law of the Sea is a focal point in the doctrine, as it not only regulates maritime law, but also frames the access of the landlocked states to the sea (UN Treaty Collection, 2024). However, “although there is a legal basis for rights of landlocked transit as outlined in Article 125(1) of the United Nations Convention on the Law of the Sea (United Nations, 1982), in practice, this right of access must be agreed upon with the transit neighbor (Article 125(2) and (3) and is determined by the relationship between the countries” (Faye et al., 2024, p. 45). International organizations such as the World Trade Organization (WTO), UN Development Program (UNDP) or the World Bank also play an active role in the development of landlocked states (Peyrony, 2015, p. 13). Despite the legal framework, what truly protects these states are the bilateral or multilateral agreements they sign.

A strong transportation infrastructure, freight services and cross-border transparency are crucial for landlocked states (Kashiha, Thill and Depken, 2016, p. 1). Solutions to address the challenges faced by landlocked states include economic and political unions, the removal of borders – as exemplified by the European microstates examined in the present study – and the right to use the ports of neighboring countries as their own or the creation of free zones in ports (Çamyamaç, 2010, pp. 1262-1263). Other solutions involve developing raw material importation, establishing a strong presence in international trade despite being landlocked – similar to Switzerland’s approach – and seeking membership in international organizations (Peyrony, 2015, p. 13). Additionally, “for landlocked countries, connectivity should be improved to promote freer movement and trade” (Miyawaki, 2018, p. 53).

Except for the landlocked states situated in Europe, such states are generally considered to be disadvantaged and the aforementioned solutions are particularly relevant to them. However, Andorra, Liechtenstein and San Marino, which constitute the case study of the present study, are exceptions to the landlocked states theory. In the final section, it will be analyzed how these states, which are also exceptions to the microstates theories, managed to reach such positions.

3. Theorizing Microstates: Foreign Policy Tendencies

A microstate is simply defined as “a very small state” (Richards, 1990, p. 40) or “the smallest of the small states” (Neemia, 1995, p. 4). “Microstates are semblance of states” (Duranton, 2012, p. 785) and “entities with exceptionally small territories and populations” (Duursma, 1996, p. 2). Similar to their use in the terminology of small states, quantitative, qualitative and perception criteria can also be applied to the microstates. The primary criterion for these diminutive lands is typically their status as a sovereign state, with the current standard being legally based on the 1933 Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. Additional factors include surface area and population size, which may vary across different regions. Membership in the UN, the international organization with the highest number of member states globally, is also considered a significant criterion (Simpson, 2022, p. 2).

Simpson (2022, p. 2) classifies modern microstates based on three criteria: “being a state according to the 1993 Montevideo Convention, being a member of UN, [and] having a population of less than one million.” In contrast, war theorist Laurent Adam’s definition of microstates is considerably broad, encompassing criteria such as “having a population of less than one million, a surface area of less than 6,000 km², being a landlocked state or an island state, having a GNP of less than 0.5 billion dollars, being independent after 1963, not being a member of the UN, [and] not having a regular army” (Adam, 1995, p. 587). Wivel and Oest (2010, p. 429) define microstates as “always weak at all levels, unless dealing with other microstates.” Additionally, Dumienksi (2014, p. 22) suggests that “microstates are modern protected states, i.e. sovereign states that have been able to unilaterally depute certain attributes of sovereignty to larger powers in exchange for benign protection of their political and economic viability against their geographic or demographic constraints.”

As mentioned in the introduction, defining microstates is easier compared to small states. However, as demonstrated above, there is a wide range of definitions that vary from expert to expert and from region to region, mirroring the complexity observed in the theory of small states. For the purpose of this study, Blevin’s research has been selected as the basis for defining microstates situated in Europe. This choice was motivated by Blevin’s comprehensive analysis of the European region, which incorporates international law, the work of international organizations and insights from regional experts. According to Blevin’s criteria, a microstate in Europe must have a population of less than 100,000 people and a surface area of less than 500 km²

(Blevin, 2017, p. 31). Notably, Andorra, Liechtenstein and San Marino meet the criteria outlined in this description.

To understand the general foreign policy tendencies of microstates, it is essential to consider the criteria put forth by Jeanne K. Hey, who is a significant theorist specializing in the foreign policy of small states:

“exhibit a low level of participation in world affairs, address a narrow scope of foreign policy issues, limit their behavior to their immediate geographic area, employ diplomatic and economic foreign policy instruments, as opposed to military instruments, emphasize internationalist principles, international law, and other moral minded ideals, secure multinational agreements and join multinational institutions whenever possible, choose neutral positions, rely on superpowers for protection, partnerships, and resources, aim to cooperate and to avoid conflict with others, spend a disproportionate amount of foreign policy resources on ensuring physical and political security and survival” (Hey, 2003, p. 5).

Among the above-mentioned foreign policy choices, the following are particularly suited to microstates: exhibit a low level of participation in world affairs, employ diplomatic and economic foreign policy instruments, secure multinational agreements and join multinational institutions, choose neutral positions, rely on superpowers for protection, partnerships and resources and aim to cooperate. Due to their inherent natural disadvantages, microstates typically lack substantial armies and resources, making it logical to distance themselves from global issues. Consequently, many microstates opted for neutral positions during the two World Wars, although in reality declaring neutrality often did not prevent invasions. While Hey’s generalization emphasizes seeking protection from superpowers, microstates, particularly in the European region, often look to neighboring countries for such support. For example, while not considered superpowers in a global context, Italy holds significance for the survival of San Marino and Switzerland plays a crucial role in the survival of Liechtenstein. Therefore, entering into a ‘treaty of friendship’ with these neighbors or obtaining memberships in international organizations proves advantageous for these countries. Pursuing cooperation and utilizing diplomatic tools are essential strategies for ensuring the survival of these countries.

The geographical conditions of microstates often compel them to cooperate with various actors and become dependent, to varying extents, on larger or adjacent states with which they share strong historical bonds. Consequently, their requests for membership in the UN have been rejected. This rejection is not due to issues related to national sovereignty or statehood criteria, but rather stems from their perceived ‘over-dependence’ on immediate neighbors. In essence, the issue is not solely about their geographical size, but rather about their dependence on other actors (Dumienski, 2014, p. 17).

On the other hand, Sharman elucidates how these states can maintain independence despite their dependence within the international context: “Specifically, their survival and multiplication illustrate the obsolescence and irrelevance of fears of conquest traditionally said to be an inherent feature of international anarchy” (Sharman, 2017, p. 560). The current system, instead of pursuing the conquest of such states, is geared towards ensuring their survival through various strategic mechanisms.

Arguably the most important factors contributing to the survival of these states can be summarized as ‘good relations with neighbors’, economic partnerships’ and ‘skillful diplomacy’. While trade relations with neighboring states are important, the diplomatic prowess of these microstates may be even more vital. Diplomacy supported by skilled diplomats plays an important role in ensuring the survival of these states. Furthermore, diplomatic success coupled with stability in domestic policies benefits these states (Scheldrup, 2014, p. 3). In these countries, the interconnectedness of individuals fosters a social environment where almost everyone knows each other, leading to individuals exerting a noteworthy influence on politics, aligning with the level of analysis in the social sciences (Veenendaal, 2015, p.100).

4. The Case of Landlocked Microstates of Europe: Andorra, Liechtenstein and San Marino’s Foreign Relations

As also indicated by Veenendaal, “having long successfully maintained their political independence and even surviving two world wars, the four European microstates appear to be remarkably effective in the management of their international affairs” (Veenendaal, 2020, p. 162). This observation includes Monaco along with Andorra, Liechtenstein and San Marino, which are the landlocked microstates of Europe constituting the case studies of the present work. As previously mentioned in the sections about landlocked theory and microstates theory, the survival of these three countries in the international system is a great achievement considering their geographical disadvantages. For example, in Asia or Africa, landlocked states, regardless of whether they are microstates or not, are usually at the lowest ranks of development or economic indexes. In other words, even being only landlocked is a disadvantage for the development of these countries. These three states which are both micro and landlocked are ‘exceptions’ not only in the European region but also in the international system.

These three European states which could be described as “land-connected”(Casal and Selamé, 2015, p. 270) are highly integrated into one of the richest world-regions and engage in intense trade with wealthy neighbors as well as globally, thanks to excellent connecting infrastructures, capitals near the sea, and plenty of navigable rivers (Casal and Selamé, 2015, p. 270). This observation explains the actual ‘exceptional’ situation of Andorra, Liechtenstein and San Marino. The factor that liberates these diplomatically strong states from their geographical disadvantages is their ‘powerful’ neighbors. Consequently, these states are almost considered to be ‘land-connected’. They do not experience the disadvantages of not having access to the sea like other countries, and

they do not have negative economic impacts. Andorra's ties with France and Spain, with which it is double-landlocked; Liechtenstein's relations with Switzerland and Austria, with which it is also double-landlocked; and finally San Marino's intimacy with Italy, in which it is an enclave, greatly affect the survival of these microstates.

Moreover, despite not being members of the European Union (EU), the expansion policies of the union have been advantageous for these microstates. "Cornerstones of EU policy, among which open borders, the free flow of people and goods and the single market have provided the microstates with a politically secure and economically highly profitable external environment, offering them opportunities that are far out of reach for microstates and small states in other world regions" (Veenendaal, 2020, p. 163).

Within this framework, the theoretical section summarizes the factors ensuring the survival of the European landlocked microstates as good diplomacy, positive neighborhood relations and strong economic partnerships. Meanwhile, the reasons behind their decent level of prosperity can be attributed to their good relations with their 'powerful' neighbors with which they are 'landlocked' and also by their relations with the EU. The following sections will discuss Andorra, Liechtenstein and San Marino's country profiles and foreign relations in an attempt to substantiate the above observations.

4.1. Principality of Andorra

Andorra, one of the three micro principalities of Europe, is a double landlocked state situated between Spain and France. (BBC News, 2023a) With a surface area of 468 km² and a population of 86,600 people according to 2024 data (Britannica, 2024), Andorra fulfills the criteria of European microstates outlined by Blevin in the theoretical section. Operating under a dyarchical system (i.e. a system where power is vested in two rulers or authorities), Andorra boasts one of the most atypical government structures in the world (Blevin, 2017, p. 86). As a co-principality, one of Andorra's princes is the Bishop of Urgell in Spain, with whom it shares spiritual ties, while the other is the President of France, with whom it maintains political ties. In 2024, these roles are held by Joan Enric Vives i Sicília, the Bishop of Urgell and the French President Emmanuel Macron. Of particular relevance to the present study is the fact that Spain and France are the very states that place Andorra in a landlocked position. In essence, Andorra is wedged between French and Spanish territories, however, it maintains strong historical and political ties with both states.

Duursma, explains Andorra's liberation from the disadvantages of being both a microstate and landlocked through its diverse foreign policy strategies. These strategies align with the microstates theory, encompassing the adoption of the neutrality principle on occasions, membership in international organizations such as the UN and close ties with the EU. Additionally, they align with the landlocked theory, involving the establishment of political and commercial ties with France and Spain (Duursma, 1996, pp. 334-367).

When analyzing the relations with its neighbors, it must be mentioned that Andorra made bilateral agreements known as *paréage* which defined the country's actual borders and geographical situation in 1278 and 1288 with Spain (Urgell) and France (Comté de Foix). Consequently, 1278 is recognized as Andorra's official date of independence. During the 16th and 17th centuries, French kings implemented protective policies regarding Andorra, in coordination with Urgell. Despite remaining neutral during the Second World War, Andorra experienced two great crises with France in 1957 and 1971 about its representation in UNESCO. For a long time, France did not recognize Andorra as a sovereign state (Blevin, 2017, pp. 86-99).

Andorra commenced its diplomatic activities following the 1993 Trilateral Treaty of Vicinage signed with France and Spain, and approved its new constitution the same year. With the trilateral treaty, France and Spain's authority to represent Andorra in third countries was also accepted. However, France or Spain alone cannot act as Andorra's highest representatives, as the principality is politically sovereign. Additionally, France and Spain are responsible for guaranteeing Andorra's defense as it does not maintain its own army (Coprince France, 2024).

The country which lacks maritime ports or airports boasts numerous heliports. Both aerial and land transportation necessitate crossing through French or Spanish territories. Consequently, foreigners visiting Andorra must have the right to transit through France or Spain (Britannica, 2024). In other words, possessing a Schengen visa is essential. There are two official land entry-exit points: 'La Seu d'Urgell' town in Spain where the Bishop of Urgell resides and 'El Pas de la Casa', a mountainous area in France. Additionally, thanks to an agreement, Andorra can use the small Seo de Urgell airport in Catalonia. France and Spain serve as the main import and export partners (Britannica, 2024). Furthermore, through another agreement signed in 2003 with France and Spain, the entry and exit of foreigners are regulated jointly. "Having close relations with both its French and Spanish neighbors, Andorra relies on these two countries for various services and before the introduction of the euro Andorra used both the French franc and the Spanish peseta" (Veenendaal, 2015, p. 163).

When examining Andorra's process of membership in international organizations, it should be noted that the country joined the UN in 1993, Council of Europe in 1994, Organization for Security and Co-operation in Europe in 1996, International Criminal Court (ICC) in 2002, and IMF in 2020 (Afers Exteriors Govern d'Andorra, 2024). It is also a member of many other international organizations. It is also interesting to note that Andorra is one of the few countries that use the euro without being a member of the EU (Klieger, 2013, p. 36). In this sense, it "enjoys a 'special relationship' with the EU, such as being treated as an EU member for trade in manufactured goods (no tariffs) and as a non-EU member for agricultural products" (Department of Foreign Affairs, 2024).

Tourism, banking and the financial sectors are important sources of income for Andorra despite its small surface area.

“Previously a longstanding tax-free entity, Andorra has enacted policies committing to greater domestic and international tax compliance (...) Andorra has signed tax information exchange agreements (TIEAs), including the OECD Declaration in 2014, and TIEAs with Spain and Italy in 2015. It has also signed double taxation treaties, including with France and Portugal” (Department of Foreign Affairs, 2024).

In short, Andorra’s current situation can be attributed to the 1993 treaty with its neighbors France and Spain, with which it is landlocked as well as to the special relations it has cultivated with the EU and its thriving banking sector. Andorra’s ‘protective’ neighbors also bolsters the country’s relations with the EU. The strong international and European positions of France and Spain, coupled with their mutual harmony, provide Andorra with a distinct advantage in line with the landlocked theory. Consequently, Andorra does not face significant challenges in the realms of transportation, trade, or development.

4.2. Principality of Liechtenstein

With a surface area of 160 km² and a population of 39,700 people according to 2023 data (European Commission, 2024), the Principality of Liechtenstein, like Andorra, fits Blevin’s definition of a European microstate (BBC News, 2023b). Moreover, it is double-landlocked with Switzerland and Austria. Liechtenstein is one of the wealthiest countries not only in Europe but also in the world despite its status as a microstate and its landlocked position (Bloomberg, 2024). This observation is particularly relevant for the present study. At the same time, the Liechtenstein Dynasty is recognized as Europe’s richest royal family (Business Standard, 2024). The country also holds the distinction of being the landlocked nation with the highest GDP per capita (World Atlas, 2024).

As mentioned in the introduction, when considering other landlocked micro states from a quality-of-life perspective, Liechtenstein along with Andorra and San Marino is certainly an exception. However, beyond being merely an ‘exception’, Liechtenstein has now reached a ‘unique’ position. Some researchers believe that this microstate’s economic power and presence in the international system depend partly on luck and partly on the intelligence and determination of its governors regarding independence (Klieger, 2013, p. 53).

“Liechtenstein presents the clearest example of the single-minded determination of one family to create a polity free of the constraints of excessive alliances and military deployment, rich in traditional particularisms, graced with direct democracy, dedicated to social welfare, and above all, framed with the recognized right of self-determination for all its people” (Klieger, 2013, p. 53). The principality governed by the House of Liechtenstein for centuries is named after the Castle of Liechtenstein in Austria, near Vienna. Liechtenstein maintained close ties first with the German Confederation and then with Austria for many years. It became independent in 1866, but continued to sign treaties of friendship with the Austro-Hungarian Empire. Following

the disintegration of the Austro-Hungarian Empire after the First World War, the borders of Liechtenstein were recognized in accordance with Article 27 of the 1919 Saint-Germain Treaty. After the war, Liechtenstein grew closer to Switzerland, the other country with which it is landlocked (Blevin, 2017, pp. 69-81).

Duursma explains Liechtenstein's success through dynamics similar to those of Andorra, including close relations with Austria and Switzerland with which it is landlocked, membership in international organizations and the occasional adoption of the neutrality principle (Duursma, 1996, p. 160). Similar to Andorra, if one focuses on Liechtenstein's relations with the countries with which it is double-landlocked, it must be noted Austria and Switzerland are also states with high levels of prosperity. As mentioned in the theoretical section, when the neighboring countries surrounding a landlocked state have high prosperity levels, lack infrastructure problems and are not involved in military conflicts, the situation tends to benefit the landlocked country. Additionally, similar to Andorra, Liechtenstein has historical ties with both Switzerland and Austria, leading to cultural and historical closeness between their societies.

Liechtenstein does not have a political system that creates co-principality. This situation reinforces the image of Liechtenstein as an independent entity within the international system.

“Switzerland has safeguarded Liechtenstein's interests abroad since 1919. With the Customs Treaty of 1923, the Principality of Liechtenstein joined the Swiss economic area. Liechtenstein introduced the Swiss franc as its official currency in 1924. This common economic area continues even following Liechtenstein's accession to the European Economic Area (EEA) in 1995. In 1919, Liechtenstein opened a legation in Bern, which – following a temporary closure – was transformed into an embassy in 1969” (Confédération Suisse, 2024).

In other words, Liechtenstein, which does not have an army, mainly secures its defense through the treaty signed with Switzerland, and the two countries share an important economic partnership as well. In 2023, the 100th anniversary of the Customs Treaty was celebrated. Today, the only physical separation between Switzerland and Liechtenstein – which are both located in the Schengen zone – consists of metal signposts and there are no controls when crossing from one country to the other (Swiss Info, 2011).

Liechtenstein has no airports and has signed over 50 treaties with Austria, its other neighbor, in areas such as culture, health, defense, justice, economy and social matters (National Administration Li, 2024). It should be noted that Austria is also part of the Schengen zone. While Liechtenstein has established close relations with both of its neighbors and has no conflicts concerning its borders, it can be said that it maintains closer ties with Switzerland as evidenced by the 1923 Custom Treaty and its membership in the European Free Trade Association (EFTA).

In addition to EFTA, Liechtenstein is also a member of the Council of Europe. While it is not a member of the EU, it joined the European Economic Area in 1995 and the Schengen Area in

2011. Additionally, it is a member of the WTO and became a member of the UN in 1990. As also noted by some scholars, “Liechtenstein has achieved an advantageous position in Europe in terms of conducting its own foreign policy. The principality, which is internationally acknowledged as the prime example of a successful microstate, was able to strengthen its sovereignty vis-à-vis Switzerland through its membership in the European Economic Area (EEA)” (Forster and Mallin, 2014, p. 2). Even though it does not possess rich natural resources, it is still a highly industrialized economy, supported by a thriving financial sector. “Major industries include metal manufacturing, textile, food processing, pharmaceuticals, and power tools. Besides the financial sector, tourism also contributes significantly to the country’s GDP” (World Atlas, 2024).

In short, Liechtenstein is an example of a successful microstate, just as its neighbor Switzerland exemplifies a successful small state. While the ties of Andorra and Monaco with France, or San Marino’s position within Italy are often questioned, there are few doubts regarding Liechtenstein’s independence today. In fact, it is one of the wealthiest countries in Europe despite its landlocked status. Compared to other microstates, it is less dependent on its neighbors. With the exception of defense matters, it possesses nearly the profile of a self-sufficient state.

4.3. Republic of San Marino

With a surface area of 61.2 km² and a population of 35,200 people according to 2024 data (Britannica, 2024) there is no doubt that the Republic of San Marino is a microstate. Unlike Liechtenstein and Andorra, San Marino is a landlocked state is completely surrounded by Italy. From this perspective, it has limited options for overcoming its geographical disadvantages and has historically maintained good relations with Italy.

San Marino, which declared independence in 300 A.D., is considered one of the oldest existing republics. The microstate established its first constitution in 1600 and was recognized by the Pope in 1631. From the very beginning, San Marino has maintained peaceful relations with both Italy and other European countries. Invited to the 1815 Vienna Congress as a state, it declared neutrality during the First and Second World Wars (Blevin, 2017, pp. 120-126). Since 1862, San Marino and Italy have regularly renewed their ‘Customs Union and Friendship’ treaties (BBC, 2023c).

Duursma has adapted her analysis of Andorra and Liechtenstein to San Marino. According to her findings, San Marino’s foreign policy tendencies include: first, the close ties established with Italy; second, adherence to the principle of neutrality; third, the reinforcement of its international status; fourth, contributions to the resolution of international problems; and fifth, membership in international organizations (Duursma, 1996, p. 222). In line with the foreign policy tendencies of landlocked countries, membership in international organizations and good relations with Italy are also significant for San Marino, similar to the other examples discussed in this study. Additionally, the principle of neutrality aligns well with microstate theory. What sets San Marino apart from the other cases is that, despite being a microstate, it does not remain indifferent to

the dynamics of the international landscape. Within this context, peace, human rights, and the development of individuals and wealth are the primary focuses (Duursma, 1996, p. 223).

The ties between San Marino and Italy, which landlocks it, are stronger than those seen in Andorra and Liechtenstein. For example, San Marino cannot make decisions regarding financial measures without Italy's approval. The influence of Italian financial institutions on San Marino's banking sector is substantial, most judges in the justice system are Italian, and the media sectors of both countries cooperate closely. In instances where San Marino lacks its own consular or diplomatic representation, Italy fulfills this role (Duursma, 1996, p. 257). On the other hand, when examining the political landscape, it is noted that "democratization in this microstate has largely mirrored developments in Italy" (Veenendaal, 2020, p. 103). In terms of political, economic, and defense matters, San Marino is more dependent on its neighbor than other microstates. Italy remains its primary commercial partner. There is a level of transparency between Italy and San Marino similar to that between Italy and the Vatican. San Marino is easily accessible from Italy, with Rimini Airport located only 16 kilometers away. The country faces few challenges regarding transportation and access to resources, thanks to treaties with Italy that have been regularly renewed since 1862. Being completely 'enclaved' by Italy and not double-landlocked like Andorra and Liechtenstein, San Marino is more dependent on its neighbor. This situation significantly limits its maneuvering opportunities in foreign policy. Furthermore, being surrounded by a single state means that San Marino is affected by international crises concerning Italy almost to the same degree as Italy itself.

San Marino applied for membership in the UN in 1947 and became a member in 1992. It joined the Council of Europe in 1988 and is also a member of various international organizations, including the IMF, World Health Organization (WHO) and ICC. While it has been using the euro as a currency since 2012, it is not a member of the Schengen Area. In 2023, it signed the "Association Agreement between the EU and Andorra and San Marino", which facilitates mutual cooperation on issues such as the internal market, financial services, areas of common interest, and institutional frameworks (European Commission, 2023). It has also been a member of the International Maritime Organization (IMO) since 2002 and has ratified all conventions (Daily Cargo News, 2024), which is an aspect that distinguishes it from Andorra and Liechtenstein.

5. Conclusion

Landlocked countries are often considered geographically disadvantaged because access to water is crucial for the development of any state. Being classified as a microstate – defined by quantitative criteria such as a very small surface area and a small population – also inherently presents disadvantages. In fact, whether or not they have access to the sea, these countries face restricted resources. Today, the landlocked microstates of Europe are viewed as exceptions, despite typically experiencing the drawbacks associated with these two geographical conditions.

In the European region where they are located, Andorra, Liechtenstein, and San Marino have not faced significant issues related to their economies, development or survival for many years.

The present study aims to explain how the European landlocked microstates of Andorra, San Marino, and Liechtenstein have navigated their geographical limitations by focusing on their foreign policy priorities. There are notable similarities in the foreign policies of these three countries. Firstly, Andorra maintains close relations with France and Spain, which landlock it; Liechtenstein has strong ties with Austria and Switzerland, while San Marino is closely linked to Italy. These relationships stem not only from geographical proximity but also from historical and cultural connections. The neighboring countries, often referred to as “shelters” (Thorhallsson, 2018), provide support in areas such as transportation, development, economy, trade, politics, and defense. Through treaties signed with these neighboring states, which act as ‘protectors’, the landlocked microstates can mitigate the challenges posed by their geographical situations.

It is important to note that all these neighboring states possess robust economies and infrastructures, which, according to landlocked theory, creates advantages for the countries receiving support. Furthermore, the neighboring countries generally maintain amicable relations with each other, and this peaceful environment also benefits the landlocked states. While there are no significant issues regarding the independence of these three states, it should be emphasized that San Marino’s enclave position makes it more dependent on Italy. In contrast, the double-landlocked positions of Liechtenstein and Andorra provide them with greater options. Among these states, Liechtenstein stands out as the most independent in terms of foreign policy.

In line with microstate theory, these three states are members of numerous international organizations and maintain good relations with the EU, which contributes to their economic development. Additionally, in accordance with microstate theory, these countries excel in diplomacy and have embraced the principle of neutrality, particularly during the world wars.

In summary, what distinguishes Andorra, Liechtenstein, and San Marino as ‘exceptions’ is the unique dynamics of their region. While these states possess their own economic resources, such as tourism and the banking sector, their primary advantages stem from the prosperity of their neighboring countries and their interaction with the EU. From this perspective, it can be argued that the economic conditions of these states are largely influenced by the EU, whereas their survival is a result of their own diplomatic successes. As noted by Dumienski (2014, p. 22), “the European microstates truly are ‘medieval relics,’ but not because of their size, rather because they are the only surviving protected states.” Referring to the observations of Casal and Selamé (2015), it is more appropriate to describe these states as ‘land-connected countries’. Finally, in the context of political geography studies, it is important to recognize that the dynamics of a region can be crucial for overcoming geographical challenges. The presence of strong neighbors and the support of the EU have played significant roles in the survival of Andorra, Liechtenstein, and San Marino as sovereign states.

References

- Adam, L. (1995) Le Concept de Micro-Etat: Etats lilliputiens ou parodies d'Etats? *Revue Internationale de Politique Comparée* (2)3, 3577–3592.
- Afers Exteriors Govern d'Andorra (2024) Andorra and International Organizations. <https://www.exteriors.ad/en/multilateral-affairs-and-cooperation/andorra-and-international-organizations> (Accessed: 19.06.2024).
- Arvis, J., et.al. (2011) *Connecting Landlocked Developing Countries to Markets*, Washington: World Bank.
- Arvis, J., Raballand, G. & Marteau, J. (2010). *The Cost of Being Landlocked*. Washington: World Bank.
- BBC News (2023a) Andorra Country Profile. <https://www.bbc.com/news/world-europe-17028050> (Accessed: 18.06.2024).
- BBC News (2023b) Liechtenstein Country Profile. <https://www.bbc.com/news/world-europe-17535108> (Accessed: 18.06.2024).
- BBC News (2023c) San Marino Country Profile. <https://www.bbc.com/news/world-europe-17842338> (Accessed: 20.06.2024).
- Blevin, P. (2017) *Les Micro-Etats Européens, Etude historique, juridique et fiscal*. Paris: L'Harmattan.
- Bloomberg (2024) Centuries-Old Principality Set to Become IMF's Youngest Member. April 16. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-04-16/centuries-old-principality-set-to-become-imf-s-youngest-member> (Accessed: 19.06.2024).
- Britannica (n.d. a) Landlocked Country. <https://www.britannica.com/topic/landlocked-country> (Accessed: 06.06.2024).
- Britannica (n.d. b) Andorra. <https://www.britannica.com/place/Andorra> (Accessed: 18.06.2024).
- Britannica (n.d. c) San Marino. <https://www.britannica.com/place/San-Marino-republic-Europe> (Accessed: 18.06.2024).
- Buchanan, I. (2023) Foreign Policy and Development Strategies of Small and Landlocked States: The Case Study of Rwanda. C. Bhatta & J. Menge (eds.) *Walking among Giants: Foreign Policy and Development Strategies of Small and Landlocked Countries* (209–225). Nepal: Friedrich-Ebert.
- Business Standard (2024) Europe's Richest Royal Family Builds Nearly 300 Billion Finance Empire. September 23. https://www.business-standard.com/world-news/europe-s-richest-royal-family-builds-nearly-300-billion-finance-empire-123.092.901398_1.html (Accessed: 19.06.2024).
- Carmignani, F. (2015) The Curse of Being Landlocked: Institutions Rather than Trade. *The World Economy* 38(10), 1594–1617.
- Casal, P. & Sélamé, N. (2015) Sea for the Landlocked: A Sustainable Development Goal? *Journal of Global Ethics* 11(3), 270–279.
- Confédération Suisse (2024) Bilateral Relations Switzerland-Liechtenstein. <https://www.eda.admin.ch/countries/liechtenstein/en/home/switzerland-and/bilateral-relations.html> (Accessed: 19.06.2024)
- Coprinse France (2024) Constitution de la Principauté d'Andorre. <http://www.coprinse-fr.ad/ca/constitution-principaute-andorre> (Accessed: 15.06.2024).
- Crowards, T. (2002) Defining the Category of Small States, *Journal of International Development* 14(2), 143–179.
- Çamyamaç, A. (2010) Denize Kıyısı Olmayan Devletlerin Denize Çıkışlarına İlişkin Bazı Uç Öneri ve Projelerin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12, 1257-1301.

- Daily Cargo News (2024) Analysis: Landlocked Micronation San Marino's New Ship Registry. <https://www.thedcn.com.au/news/bulk-trades-shipping/analysis-landlocked-micronation-san-marinos-new-ship-registry/> (Accessed: 20.06.2024).
- Demir, A. F. & Kulalı, Y. (2019) Avrupadaki Mikro-Devletler ve Türk Dış Politikası Açısından Konumları. *The Turkish Yearbook of International Relations* 50, 117–138.
- Department of Foreign Affairs (2024) Andorra Country Brief. <https://www.dfat.gov.au/geo/andorra/andorra-country-brief> (Accessed: 18.06.2024).
- Dumienski, Z. (2014) *Microstates as Modern Protected States: Towards A New Definition of Micro-Statehood*. Reykjavik: The Centre for Small States Studies.
- Duranthon, A. (2012) Qu'est-ce qu'un micro-Etat aujourd'hui? *Revue Française de Droit Constitutionnel* 4(92), 785–797.
- Duursma, J. (1996) *Fragmentation and the International Relations of Micro-States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- East, M. (1973) Size and Foreign Policy Behaviour: A Test of Two Models, *World Politics* 25(4), 556–577.
- European Commission (2023) The Commission Welcomes the End of the Negotiations for An Association Agreement with Andorra and San Marino. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_6522 (Accessed: 20.06.2024).
- European Commission (2024) Liechtenstein: Population: Demographic Situation, Languages and Religions. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/liechtenstein/population-demographic-situation-languages-and-religions> (Accessed: 19.06.2024)
- Faye, M. et.al. (2004) The Challenges Facing Landlocked Developing Countries. *Journal of Human Development* 5(1), 31–68.
- Forster, N. & Mallin, F. (2014) The Association of European Microstates with the EU. SWP. https://www.files.ethz.ch/isn/180736/2014C27_frr_mln.pdf (Accessed: 20.06.2024).
- Hey, J. A. K. (2003) *Small States in World Politics*. London: Lynne.
- Idan, A. & Shaffer, B. (2011) The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States. *Post-Soviet Affairs* 27(3), 241–268.
- Kashiha, M., Thill, J. & Depken, C. (2016) Shipping Route Choice across Geographies: Coastal & Landlocked Countries. *Transportation Review* 91, 1–14.
- Kassen, M. (2018) Understanding Foreign Policy Strategies of Kazakhstan: A Case Study of the Landlocked and Transcontinental Country. *The Cambridge Review of International Affairs* 31(3–4), 314–343.
- Klieger, C. (2013) *The Microstates of Europe*, London: Lexington Books.
- Lahiri, B. & Masjidi, F. (2012). Landlocked Countries: A Way to Integrate with Coastal Economies, *Journal of Economic Integration* 2(4), 505–519.
- Merriam Webster Dictionary (2024) Dyarchy. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dyarchy> (Accessed: 18.06.2024).
- Miyawaki, N. (2018) Without Sea, Can Landlocked Countries Hope Economic Security? *Journal of Policy Science* 12, 49–55.
- National Administration Liechtenstein (2024) Bilateral Relations: Austria-Liechtenstein. <https://www.llv.li/en/national-administration/diplomatic-representations/vienna-a-/bilateral-relations-austria---liechtenstein> (Accessed: 19.06.2024).
- Neemia, U. (1995) *Smallness, Islandness and Foreign Policy Behaviour: Aspects of Island Microstates Foreign Policy Behaviour with Special Reference to Cook Islands and Kiribati* [unpublished PhD thesis]. Wollongong: University of Wollongong.

- Neumann, I. & Gstöhl, S. (2006) Introduction: Lilliputians in Gulliver's World. C. Ingebritsen et al. (eds.), *Small States in International Relations* (3–36). Seattle: University of Washington Press.
- Mearsheimer, J. (2019) Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security* 43(4), 7–50.
- Peyrony, E. (2015) *Les Pays Enclaves et la Mer*. Paris: Centre d'études stratégiques de la marine.
- Richards, J. (1990) Micro-States: A Specific Form of Polity? *Politics* 10(1), 40–46.
- Rosiere, S. (2007) *Géographie politique et Géopolitique*, Paris, Ellipses.
- Scheldrup, M. (2014) *Lilliputian Choice: Explaining Foreign Policy Variation* [unpublished undergraduate thesis]. Colorado: University of Colorado Boulder.
- Sharman, J. C. (2017) Sovereignty at the Extremes: Micro-States in World Politics. *Political Studies* 65(3), 559–575.
- Simpson, A. (2022) On the Identification and Definition on Microstates, *Journal of International Affairs* 74(2), 67.
- Swiss Info (2011) No More Controls on Swiss-Liechtenstein Border. December 19. <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-politics/no-more-controls-on-swiss-liechtenstein-border/31796054> (Accessed: 19.06.2024)
- The World Bank (2024) Small States Overview. <https://www.worldbank.org/en/country/smallstates/overview> (Accessed: 05.06.2024).
- Thorhallson, B. (2018). *Small States and Shelter Theory*. London: Routledge.
- Tür Ö. & Sahk N. (2017) Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları. *Uluslararası İlişkiler* 14(53), 3–22.
- UNTreatyCollection (2024) United Nations Convention of Law of the Sea, 1982. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI - 6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en (Accessed: 11.06.2024)
- Veenendaal, W. (2015) Democracy in Microstates: Why Smallness Does not Produce A Democratic Political System. *Democratization* 22(1), 92–112.
- Veenendaal, W. (2020) Politics of the Four European Microstates: Andorra, Liechtenstein, Monaco and San Marino. G. Baldacchino & A. Wivel. *Handbook on the Politics of the Small States* (150–167). Cheltenham: Elgar.
- Wivel, A. & Oest, J. N. (2010) Security, Profit or Shadow of the Past? Explaining the Security Strategies of Microstates. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(3), 429–453.
- World Atlas (2024) Landlocked Countries of the World. <https://www.worldatlas.com/articles/landlocked-countries-of-the-world.html> (Accessed: 19.06.2024).

La Démocratie à L'épreuve Des Défis Sécuritaires en Afrique : Cas du Burkina Faso

Afrika'da Demokrasinin Güvenlik Tehditleriyle Sınanması: Burkina Faso Örneği

Samiratu DIPAMA

Résumé

Cet article analyse les impacts des défis sécuritaires sur les acquis démocratiques au Burkina Faso en conceptualisant les défis sécuritaires sous l'angle des menaces liées au terrorisme et la démocratie comme intégrant la protection des libertés individuelles, la démocratie électorale et les mécanismes de check & balances entre les institutions étatiques. Cet article montre que si la violence terroriste à laquelle fait face le Burkina Faso depuis 2015 a fragilisé la démocratie, il n'en reste pas moins que celle-ci fait preuve de résilience. Dès lors, l'insécurité, loin de mettre un terme à la démocratisation, ouvre plutôt de nouvelles perspectives pour sa dynamisation.

Mots clés: Démocratie, Sécurité, Transition, Coup d'État, État d'urgence, Élections, Libertés individuelles.

Öz

Bu makale, güvenlik tehditlerinin Burkina Faso'daki demokratik sürecin başarısı üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu amaçla güvenliği terörizm ve demokrasiyle bağlantılı tehditler perspektifinden ele almakta ve bireysel özgürlüklerin, seçim demokrasisinin ve devlet kurumları arasındaki kontrol ve denge mekanizmalarının korunmasını kapsayacak şekilde kavramsallaştırmaktadır. Bu değerlendirmeye göre demokrasinin Burkina Faso'da 2015'ten bu yana terör tehdidi nedeniyle zayıfladığı doğru olmasına rağmen demokrasi bu ülkede yine de bir miktar dayanıklılık göstermiştir. Dolayısıyla güvensizliğin demokratikleşmeyi sona erdirmekten ziyade demokratikleşmenin dinamizmine yeni perspektifler sunduğu iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Güvenlik, Geçiş Süreci, Askeri Darbe, Olağanüstü Hal, Seçimler, Bireysel Özgürlükler.

* Assist. Prof., Thomas Sankara University, Burkina Faso, dipamamis@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-6599-5980

How to cite this article/Atf için: Dipama, S. (2024). La Démocratie à L'épreuve Des Défis Sécuritaires en Afrique : Cas du Burkina Faso. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 237-264. DOI: 10.14782/marmarasbd.1518721

1. Introduction

La sécurité demeure au centre des préoccupations de l'état moderne ainsi qu'un des éléments clés de sa légitimité. En d'autres termes, la légitimité de l'état est mesurée par sa capacité à assurer la sécurité et la quiétude de ses citoyens et à sécuriser ses frontières (Roché, 2004). Dans cet élan de protection de ses citoyens par la relève des défis sécuritaires, l'état peut être amené à utiliser des moyens à même de constituer une violation flagrante des règles démocratiques. Dans le contexte de multiplication des crises sécuritaires avec notamment l'av nement du terrorisme, la question de la compatibilité entre démocratie et (in)sécurité est progressivement devenue un sujet majeur dans les débats académiques et politiques. Cette question est particulièrement d'actualité dans les pays du Sahel, notamment le Mali, le Niger et le Burkina Faso qui sont la cible des groupes armés, pour certains depuis près d'une décennie (Djingarey,2021 ; Akinyetun 2023).

Malgré le processus de démocratisation amorcé depuis le début des années 1990 (Loada, A. & Wheatley 2014), la démocratie n'est pas consolidée car elle est loin d'être la règle légitime de régulation du champ politique (Diamond & Plattner 2010). Une grande partie de ces démocraties naissantes des années 1990 se sont mutées en autoritarismes ou en régimes politiques hybrides (Carothers 2002 ; Van De Walle 2009). Ces régimes ont la particularité de concilier une architecture juridique démocratique avec des pratiques autoritaires (Diamond 2002 :21-35). Dans le cas du Niger, du Burkina Faso et du Mali, des tentatives de coup d'état constitutionnels marqués par des vellétés de prolongation de mandat ont été observées. Ces dynamiques ont pour la plupart été soldées par des coup d'état militaires comme ce fut les cas du Mali en 2012 et 2020 et du Niger en 2010 et 2023 ou des soulèvements populaires comme ce fut le cas du Burkina Faso en 2014 (Afrikajom Center, 2020).

Ces difficultés dans la construction démocratique se sont accentuées avec l'insécurité. Le Burkina Faso, depuis 2015 fait face à une dégradation de sa situation sécuritaire (Saidou & Bertand 2022) marquée par une multiplication des attaques terroristes avec comme corollaire la reprise du pouvoir par les militaires successivement le 24 janvier 2022 et le 30 septembre 2022(Oliver De Sardan 2023 ; Bagayoko 2021 ; Diallo 2020). Dans le même sens, le Mali a fait l'expérience de deux coups d'état le 18 Août 2020 et le 24 mai 2021 ; le Niger quant à lui vient de connaitre son premier coup d'état le 26 juillet 2023.L'argument principal avancé par les militaires pour justifier le coup d'état était notamment l'incapacité du gouvernement destitué à lutter efficacement contre le terrorisme (Roussy 2022 ; Loada 2023 ; Topanou 2022) et à asseoir la bonne gouvernance. Cette instabilité politique secrétée par la guerre contre le terrorisme suscite des interrogations quant à la compatibilité entre insécurité et démocratie. D'où la question de départ suivante : La démocratie peut-elle survivre dans un état faisant face à des défis sécuritaires ? A cette question, les opinions sont partagées et diversifiées dans la littérature.

Selon certains politologues et juristes, les lois '*patriot act*' ou la loi C-36 adoptées par les assemblées législatives canadiennes et américaines à la suite de l'attaque terroriste du 11 septembre 2001 ont ouvert la voie à un fossé entre la théorie de la démocratie libérale défendue par ces derniers et sa

pratique (Daniels, Macklem & Roach 2001 ; Dworkin 2002). Un autre auteur attire l'attention sur les éventuelles dérives auquel l'État peut s'adonner dans sa politique de lutte contre le terrorisme car cet État « peut à tout moment être sujet à la provocation du terrorisme et se transformer lui-même en terroriste » (Agamben 2001). Certains auteurs abondent dans le même sens en arguant que l'état d'exception est devenu le paradigme courant de légitimation des actions de l'État dont la souveraineté est désormais réduite à une guerre contre le terrorisme, laquelle guerre conduira à long terme à l'impossible réconciliation entre la démocratie et l'état d'exception (Blumenthal 2006). Selon un autre auteur, vu que la sécurité parfaite et absolue est impossible à atteindre, la société et les individus qui la composent doivent trouver de façon impartiale et objective un consensus autour du degré suffisant de sécurité (Weinstock, 2003 :195).

La plus grande partie de la littérature s'est largement appuyée sur le cas des démocraties libérales occidentales assez vieilles pour l'analyse de la question du lien entre la sécurité et la démocratie. Cependant, force est de reconnaître que cette question est de plus en plus d'actualité dans les jeunes démocraties du continent africain, notamment dans la région du Sahel en proie au terrorisme (Villalon&Idrissa 2020 ; Saidou 2024). En ce qui concerne la région du Sahel, certains auteurs soulignent que dans le contexte de la crise sécuritaire actuelle, le budget de la défense, qui échappe généralement au contrôle du parlement, a augmenté exponentiellement ces dernières années et cela pourrait conduire à un recul démocratique marqué surtout par une résurgence des coups d'État (Raffinot 2023). D'autres ajoutent que le terrorisme a conduit à la secondarisation de l'agenda démocratique au Sahel étant donné que la nouvelle génération de coup d'État dans cette région s'appuie sur la question sécuritaire liée au terrorisme et pourrait déboucher sur l'instauration de nouveaux régimes « néo dictatures » (ni démocratie, ni dictature) (Raffinot, M. 2023; Przeworski 1991; Dahl 2008).

Cet article en prenant appui sur le cas du Burkina Faso tente de répondre à cette question centrale de recherche : comment les défis sécuritaires liés au terrorisme affectent-ils les acquis démocratiques au Burkina Faso ? Dans le cadre de cette recherche, les défis sécuritaires sont conceptualisés sous l'angle des menaces liées au terrorisme. Quant à la démocratie, elle a été théorisée de diverses manières dans la littérature académique, reflétant la richesse et la complexité de ce concept fondamental. Joseph Schumpeter (1972) propose une vision minimaliste ou électoraliste de la démocratie, où celle-ci est essentiellement réduite à un processus institutionnel de sélection des dirigeants politiques par le biais d'élections concurrentielles. Cette approche met l'accent sur les procédures électorales et considère la compétition électorale comme le cœur de la démocratie. En revanche, Robert Dahl (1971) offre une conception maximaliste de la démocratie, élargissant le cadre au-delà des simples élections pour inclure des dimensions telles que l'égalité, la participation effective des citoyens et la protection des libertés civiles. Dans le cadre de cette étude, la démocratie est opérationnalisée d'une manière holistique, englobant non seulement la tenue régulière d'élections libres et équitables mais aussi la protection des libertés individuelles et le respect des mécanismes de freins et contrepoids (*checks and balances*) entre les différentes branches du pouvoir. Cette approche permet de mieux appréhender la qualité et la résilience des institutions démocratiques en assurant un équilibre entre la compétition politique, la

participation citoyenne et le respect des droits individuels (Loada 2014). Le concept de terrorisme ne fait pas l'objet de définition unanimement acceptée en raison de la subjectivité et l'influence des perceptions politiques. Martha Crenshaw (1981) décrit le terrorisme comme « une stratégie de violence conçue pour provoquer un changement politique » en soulignant l'utilisation de la violence comme outil stratégique pour atteindre des objectifs politiques, indépendamment des cibles spécifiques. Hoffman (2006) définit le terrorisme comme « la violence préméditée et politiquement motivée perpétrée contre des cibles non-combattantes par des groupes sub-nationaux ou des agents clandestins, généralement dans l'intention d'influencer une audience ». Cette dernière définition qui met en avant la préméditation, la motivation politique et l'objectif de terroriser une population au-delà des victimes immédiates sera retenue dans le cadre de cette étude.

La contribution de cet article à la littérature existante serait d'apporter une perspective critique des rapports complexes existants entre la démocratie et la sécurité (ou l'insécurité) dans un État non démocratiquement consolidé étant donné que généralement, la littérature tend à se focaliser sur le cas des démocraties consolidées pour analyser cette question. L'innovation majeure de cet article serait donc d'investiguer ce dilemme dans le cadre d'un pays africain qui connaît un retour des coups d'État dans un contexte d'insécurité.

En vue d'apporter des éléments de réponse à la question centrale de recherche, des données ont été collectées et analysées à travers une approche qualitative. Il s'est agi concrètement d'une analyse documentaire minutieuse des articles scientifiques, des études, travaux et articles de presse traitant de la question en vue de comprendre les dynamiques profondes liées à l'intersection entre la démocratie et la sécurité dans ce contexte de crises multidimensionnelles au Sahel. Cet article situe temporellement son analyse à partir de la période marquant le début de la crise sécuritaire avec la première attaque terroriste d'envergure survenue le 15 janvier 2016 (Nanema et al. 2017 ; Balima 2016).¹ L'analyse permet de montrer que si l'insécurité affecte la démocratie dans certaines de ses dimensions (I), il n'en reste pas moins que celle-ci fait preuve de résilience (II). Autrement dit, tout en étant fragilisée par l'insécurité, la démocratie est loin d'être totalement ébranlée.

2. Une démocratie fragilisée

L'analyse sur les implications des défis sécuritaires pour la démocratie met en évidence la fragilisation progressive du paysage démocratique depuis la fin des années 2015 qui a consacré le début des attaques terroristes. Cette fragilisation de la démocratie peut être élucidée d'une part par la mise à rude épreuve de l'agenda électoral marquée par la minimalisation du jeu électoral et la secondarisation des élections et d'autre part par l'érosion des libertés individuelles et collectives.

1 Cette attaque est survenue en plein cœur de la capitale aux environs de 19 heures et a visé principalement le café Capuccino beaucoup fréquenté par les expatriés, un grand hôtel de la place, ainsi qu'un bar jouxtant l'hôtel et a fait une trentaine de morts.

2.1. L'agenda électoral à l'épreuve

La mise à rude épreuve de l'agenda électoral, une des manifestations du recul démocratique en contexte d'insécurité, trouve son fondement d'une part dans l'organisation d'élections à minima privant une bonne partie des citoyens de leur droit de vote et d'autre part par la secondarisation des élections caractérisée par la fabrique de discours politiques tendant à justifier l'inopportunité du retour à l'ordre constitutionnel en période d'insécurité.

2.1.1. Des élections à minima ?

Les élections, définies comme une consultation populaire permettant aux citoyens de se prononcer sur le choix des candidats qui proposent des programmes différents de gouvernance de l'État et de participer à la gestion de la chose publique, constituent une composante clé de la démocratie (Walzer 1997 :60 ; Webler & Tuler, 2021 ; Lijphart 1999 ; Lindberg 2006 ; Adejumobi 1998). La tenue d'élections libres et transparentes nécessite l'existence de mécanismes visant à faire respecter les droits de l'homme ainsi que les libertés politiques et individuelles (Dahl 1971 ; Landman 2013). L'organisation et la tenue des élections sont encadrées juridiquement par des règles dont notamment la loi électorale, qui se veut être aussi démocratique et inclusive que possible.

Au Burkina Faso, les élections sont encadrées juridiquement par la loi n°014-2001/AN du 03 juillet 2001 portant code électoral, laquelle loi a successivement connu des modifications. Parmi toutes ces modifications, celle de 2020 mérite le plus d'attention car elle a remis en cause le caractère inclusif et représentatif du jeu électoral. En effet, le projet de loi portant modification du code électoral introduit par le pouvoir en place en son temps et adopté par l'Assemblée nationale le 25 août 2020, définit un seuil d'au moins 50% des circonscriptions électorales dans la commune pour la validation des résultats. Cette modification prévoit qu'en cas de « force majeure ou de circonstances exceptionnelles », seuls les résultats des bureaux de vote ayant ouvert seront pris en compte. Cette posture d'élections à tout prix vient entacher certains aspects clés de la démocratie.

Tout d'abord, ces modifications ayant permis la tenue des élections présidentielles et législatives couplées le 22 novembre 2020 ont remis en cause le principe de l'universalité et de l'égalité du vote en privant les populations dans les zones sous forte menace terroriste de leur droit à la participation de la vie publique à travers le vote en raison du fait que ces zones étaient quasiment inaccessibles aux agents de la Commission électorale nationale indépendante (CENI), principal organe chargé de l'organisation et de la supervision des élections. Cette inaccessibilité a débouché sur l'organisation d'élections à minima étant donné que selon les chiffres officiels environ 1.619 secteurs et villages sur les 9.299 n'ont pas été couverts par l'opération d'enrôlement sur les listes électorales de 2020 (International Crisis Group. 2020).

Des centaines de milliers de personnes déplacées internes n'ont pas pu être enrôlés dans les sites de déplacés internes faute de documents d'identité. Sur ce point, il est nécessaire de préciser que la légitimité des résultats électoraux dépend en grande partie de la crédibilité dans la confection

du fichier électoral. La restriction de la couverture géographique des opérations de recensement électorales et de constitution du fichier électoral a impacté nécessairement sur la légitimité des résultats des élections de 2020 (Ouédraogo 2023). A titre illustratif, alors que le taux de participation était de près de 60% lors des élections présidentielles de 2015 au Burkina Faso, il correspond à environ 50% lors des élections couplées de 2020. A titre comparatif, le taux de participation des élections législatives au Mali organisé le 29 mars 2020, s'élevait timidement à 36 % des électeurs inscrits au niveau national. Ces chiffres suscitent des interrogations du point de vue de la légitimité des gouvernants (Ouédraogo & Ouédraogo 2020) élus en période d'insécurité.

Aussi, lorsqu'on prend en compte le fait le Burkina comptait en son temps près d'un million de déplacés internes, dont 30 pour cent se trouvent dans l'impossibilité de voter faute de pièces d'identité (Douce 2020a) on peut questionner le caractère démocratique et légitime de ces élections qui ont exclu une bonne frange de la population. Les personnes qui se sont vues privées de leur droit de vote sont en réalité celles qui sont les plus touchées par la menace terroriste et de ce fait leurs voix étaient primordiales dans la légitimation des résultats des élections surtout que les campagnes électorales de 2020 se sont centrées sur les questions de sécurité (Saidou & Bertrand 2022). C'est ce qu'a relevé un ex député-maire de Dori, dans la région du Sahel, l'une des zones plus touchées du pays, lorsqu'il a justifié son veto à ce projet de loi à l'Assemblée nationale par son caractère anti-démocratique étant donné que les résultats des élections seront légitimés sans tenir compte des centaines de milliers de Burkinabè qui ne vont potentiellement pas pouvoir voter pour des raisons de sécurité (Jeune Afrique, 2022).

Par ailleurs, en excluant une bonne partie de la population, cette nouvelle loi vient renforcer la polarisation politique déjà importante du fait des inégalités entre le centre et les périphéries du pays. En effet, au niveau national, sur les 860 villages où les élections n'ont pas eu lieu, 55 % se trouvent dans la région du Sahel (Douce 2020b) Ce nouveau code électoral a ainsi affecté la démocratie en creusant davantage le fossé entre les régions sécurisées et celles non sécurisées en raison du fait qu'une grande majorité de l'électorat dans les zones périphériques en proie à l'insécurité a été exclue de la loi électorale de 2020. Le même constat a été fait au Mali lors des élections présidentielles de 2018 tenues malgré le contexte sécuritaire défavorable car ces élections ont été marquées par une faible participation et des accusations de fraude et d'irrégularités, notamment dans les zones affectées par le terrorisme (Posthumus 2018).

Enfin, malgré les possibilités de reporter d'un an les élections législatives prévues par la constitution du Burkina Faso en son article 81 alinéa 2 « en cas de force majeure ou de nécessité constatée par l'Assemblée nationale à la majorité absolue des députés », l'exécutif a tenu mordicus à organiser les élections dans des conditions remettant en cause l'égalité de vote des citoyens. Ce qui peut amener à considérer que les élections de 2020 loin de symboliser le moment de redevabilité des dirigeants et de participation directe des citoyens, ont été réduites à des instruments de survie et de consolidation des pouvoirs des élites.

Dans cette lancée, les rumeurs d'accords secrets conclus avec les groupes terroristes dans la perspective de garantir temporairement une certaine calamité pendant le déroulement des élections conforte davantage cette critique de la démocratie électoraliste qui a guidé la modification de la loi électorale. Il est important de préciser qu'un rapport de l'Assemblée nationale soumis au président Kaboré et proposant le découplage des élections législatives et leur report d'un an en raison du contexte sécuritaire, a été rejeté en bloc non seulement par les partis de la majorité mais aussi par ceux de l'opposition (L'Économiste du Faso 2020). Cette posture des partis d'opposition dans ce projet de modification de la loi électorale vient partiellement battre en brèche le paradigme assez répandu selon lequel les partis au pouvoir, plus que les partis d'opposition, seraient généralement plus enclin à défendre le respect de l'échéance électorale en raison de leurs fermes convictions à toujours remporter les élections organisées par eux-mêmes. Cette posture d'élections minima de 2020 est actuellement contrastée par la tendance de secondarisation des élections qui prévaut actuellement sous les régimes militaires de transition

2.1.2. Des élections aux « calendes grecques »

Le régime de l'ex-président Roch Kaboré qui a gouverné le pays de 2015 à janvier 2022 a été largement critiqué par la population en raison de la perception grandissante de son incapacité à lutter efficacement contre le terrorisme (Diaw & Gongo 2021). Cette perception a été confortée suite aux attaques d'Inata survenues le 14 novembre 2021 dans la province du soum où plusieurs policiers ont été tués (BBC 2022) et s'est traduite par diverses manifestations appelant au départ de Roch Kaboré. Profitant d'un tel contexte défavorable au régime civil de l'époque, des militaires sous le leadership du Lieutenant-Colonel Paul-Henri Sandaogo Damiba ont fait irruption à Ouagadougou et fomenté un coup d'État contre le régime.

A priori, depuis janvier 2022, le Burkina Faso connaît formellement un processus d'autoritarisme caractérisé par la transition d'un régime civil à un régime militaire. Cette évolution vient remettre en cause le paradigme de la transition démocratique selon lequel les pays comme le Burkina Faso relevant de la troisième vague de démocratisation allaient progressivement évoluer vers une démocratie consolidée après leur libéralisation politique marquée par la tenue régulière d'élections (Carothers 2002 ; O'Donnell, 1994). Ce coup d'État qui semble avoir été accueilli favorablement par la population (La croix, 2022 ; Ramde 2023) vient aussi rappeler la tendance grandissante à remettre en cause la capacité des régimes civils dans la lutte contre le terrorisme en Afrique (Ramde 2023)² et par ricochet à la légitimation des coups d'État dits « salvateurs » (Ouédraogo & Ouédraogo 2021).

2 Il résulte du sondage 2023 de Afro baromètre que 92% des citoyens estiment que les Forces de Défense et de Sécurité sont « quelque peu » ou « beaucoup » utiles pour aider le Burkina Faso à recouvrer son intégrité territoriale et son unité nationale et 83% insistent sur le fait que les régimes militaires de transition actuelle au Burkina Faso devraient se concentrer entièrement sur la lutte contre l'insécurité au lieu de faire aussi de la politique (Ramde 2023). Ces éléments illustrent l'opinion grandissante consistant à faire de la lutte contre la crise sécuritaire le domaine de compétence exclusif des militaires.

En outre, l'effet de mode consistant à faire adopter une charte de la transition (en rétablissant la constitution dans ses dispositions qui ne lui sont pas contraires) à la suite des coups d'État survenu au Burkina Faso en janvier et septembre 2022 (TV5 Monde, 2022) et parallèlement au Mali en 2020 et 2022 et à se faire investir par le conseil constitutionnel comme un président légitimement élu (VOA Afrique 2022), vient témoigner de la volonté manifeste des putschistes à donner illégalement une assiste légale à leur prise illégale de pouvoir (Parjouet 2021 ; Perlo 2014), voire à remettre en cause le paradigme faisant des élections la seule voie légale d'accès au pouvoir. Cette investiture par le conseil constitutionnel a été vivement critiquée par une frange de la population dont les juristes notamment qui estiment que cette investiture reviendrait à donner une certaine légitimité aux putschistes et par ricochet aux coups d'État et équivaudrait à un autre coup d'État constitutionnel (Traore 2022). Sur ce point, il convient de s'interroger sur la marge de manœuvre du Conseil constitutionnel dans un régime d'exception (Soma 2016), surtout que celui-ci dans beaucoup de cas de figure en Afrique se trouve en quelque sorte sous le contrôle de l'exécutif même dans les gouvernements civils.

Par ailleurs, bien que les autorités militaires sous le régime Damiba aient accepté de ramener le délai de la transition à juin 2024 à la suite de concertations avec la Communauté Economique des États de l'Afrique de l'Ouest (CEDEAO) (Le Monde 2022), cette concession en apparence semble avoir été faite simplement par crainte de subir les mêmes représailles que le Mali voisin de la part de la CEDEAO (Le Point,2022). Etant donné que ces autorités ont pris le pouvoir sur la base de discours de délégitimation des actions anti-terroristes de l'ex-président Kaboré et de légitimation de leur capacité en tant que militaires à mettre en œuvre des actions de lutte anti-terroristes plus efficaces, elles ne pouvaient pas risquer de subir des sanctions de la CEDEAO. De toute évidence, de telles sanctions allaient entraver leurs capacités de mobilisation financière pour résoudre la crise sécuritaire et maintenir leur légitimité populaire. Partant de ce constat, l'on peut en déduire que la concession faite par les autorités militaires sous Damiba répondait à cette idée d'élections aux calendes grecques qui consiste à accepter une date raisonnable de retour à l'ordre constitutionnel tout en sachant consciemment que cette date n'arrivera jamais. En quelque sorte, ils ont accepté l'échéance de 2024 pour pouvoir échapper à d'éventuelles sanctions de la CEDEAO et jouer sur le temps qui leur est imparti pour assoir et consolider leur légitimité populaire, laquelle légitimité populaire leur sera utile lorsque ces autorités de la transition voudraient aller à l'encontre de la date fixée de concert avec la CEDEAO. La décision de retrait de la CEDEAO prise par les régimes militaires au Burkina Faso, au Mali et au Niger, le 28 janvier 2024, laisse présager une moindre probabilité de retour à l'ordre constitutionnels dans les délais impartis par la CEDEAO car ces régimes voient ce retrait comme le moyen ultime de se défaire de tout engagement pris vis-à-vis de la CEDEAO, notamment par rapport au respect du calendrier électoral qui arrivaient à échéance dans les prochains mois pour le Burkina Faso et le Mali. Cette idée a été confirmée par les récentes assises nationales au Burkina Faso et au Mali qui ont débouché sur la prolongation de la durée de la transition respectivement de cinq et trois ans (Toulemonde 2024).

En outre, suite au renversement du régime militaire de Damiba par une autre junte dirigée par le capitaine Ibrahim Traoré, les élections ont été progressivement reléguées au second plan même

dans les discours officiels. Le président Traoré a clairement indiqué lors d'une interview accordée à la RTB en mai 2023 que les élections se tiendront lorsque le territoire sera suffisamment sécurisé, ceci pour souligner le fait que les élections ne constituent pas nécessairement une priorité dans un pays en proie au terrorisme. Dans cette même lancée, le Premier ministre actuel, Apollinaire Joachimson Kyélem de Tambèla, a renchérit dans son discours sur la « situation de la nation » que la sécurité prévalait sur les élections en ces termes : « Il n'y a pas d'élections sans sécurité. (...) Si vous avez une baguette magique qui peut nous assurer la sécurité le plus rapidement possible, nous organiserons les élections, c'est tout » (*Africa News*, 2023). Alors que le nexus démocratie-sécurité postule que la démocratie et la sécurité se renforcent mutuellement sans que l'une ait une prééminence sur l'autre, les discours de ces élites politiques viennent remettre en cause l'esprit de ce nexus en faisant justement de la sécurité une condition préalable à la tenue des élections. Cette secondarisation des élections constitue la manifestation d'un recul démocratique car selon certains auteurs chaque compétition électorale permet de faire avancer les perspectives pour la démocratie (Lindberg 2006 ; Carothers 2002). D'autres théoriciens de la démocratie, à travers la thèse de la fin du paradigme de transition avaient prédit que la plupart des pays africains sont condamnés à alterner des périodes démocratiques instables et imparfaites et des phases plus autocratiques car ils ne remplissent pas les conditions structurelles requises pour une véritable démocratie (Carothers 2002). Partant de ce paradigme, les crises sécuritaires récurrentes causées par des facteurs structurelles tels que la mauvaise gouvernance socio-économique et institutionnelle, entraîneraient des phases inévitables de recul démocratiques au Burkina Faso qui ne peut pas connaître une transition démocratique linéaire.

Enfin, cette secondarisation des élections semble être soutenue par une partie de la population, notamment par les organisations de la société civile de soutien à la transition actuelle telle que le collectif « Les Anges de la transition ». Ayant établi leur quartier général au rond-point des Nations Unies, en pleine centre-ville de Ouagadougou, on peut apercevoir une banderole sur lequel on peut lire des phrases qui s'inscrivent en droite ligne avec le discours des autorités actuelles, comme « Election oui. Mais la sécurité d'abord » (Studio Yafa, 2023). Cette secondarisation des élections est de plus en plus accompagnée de discours considérant la démocratie électoraliste occidentaliste comme inadaptée aux réalités et valeurs culturelles des pays africains et appelant à une refondation du modèle social et de gouvernance. Ces idées culturalistes devenues de plus en plus courantes dans de nombreux pays africains en proie au terrorisme comme le Burkina, le Mali et le Niger, viennent battre en brèche les théories classiques de la consolidation démocratique qui écartent les facteurs structurels et culturels du processus de démocratisation/ d'autoritarisme des pays de la troisième vague de démocratisation (Bratton and van de Walle 1997). La mise à rude épreuve de l'agenda électoral est aussi accompagnée d'une violation progressive des libertés publiques.

2.2. L'érosion des libertés individuelles et collectives

L'insécurité au Burkina Faso contribue à éroder la démocratie dans ses principes libéraux. Cet affaiblissement de la démocratie dans le contexte d'insécurité a été marqué par les velléités de contrôle des médias et par la suspension des activités des partis politiques.

2.2.1. Les velléités de contrôle des médias

Les libertés publiques sont des droits juridiquement encadrés par les normes nationales dont la Constitution ainsi que par des instruments régionaux ratifiés par le Burkina Faso. Cependant, force est de constater que ces libertés sont de plus en plus remises en cause dans cette période de crise sécuritaire. D'abord, le discours de la menace terroriste a été utilisé pour légitimer l'instauration en décembre 2018 de l'état d'urgence par l'ex président Roch Kaboré, lequel état d'urgence est jusque-là prolongé chaque année (Le Monde, 2019). Cet état d'urgence légitimant l'adoption de mesures exceptionnelles pour justifier l'exceptionnalité de la situation contribue généralement à renforcer le pouvoir de l'exécutif (Vauchez 2017 :113). La tentative de contrôle des médias dans le contexte d'insécurité s'est manifestée à travers les dispositions de l'article 312-16 de la loi N°044-2019/AN portant modification de la loi n°025-2018/AN du 31 mai 2018 portant Code Pénal qui soumet les médias à une autorisation préalable pour la diffusion d'informations liées aux « images et sons de scènes d'infractions de nature terroriste ». Cette criminalisation de la publication d'informations relatives au terrorisme pourrait non seulement être inefficace dans son objectif de lutte contre le terrorisme mais aussi pourrait verser l'État Burkinabè dans un autoritarisme absolu (Dakuyo 2023).

Dans la foulée, le contrôle de l'information a été progressivement utilisé depuis le régime de Roch Kaboré pour camoufler les faillites des dirigeants politiques dans la lutte contre le terrorisme. A titre illustratif, ce régime avait pris une mesure de suspension de l'accès à la connexion internet mobile sur toute l'étendue du territoire national suite à la colère de la population provoquée par le drame d'Inata en novembre 2021(Lassad, 2021) et a justifié cette mesure par des obligations de défense nationale et de sécurité publique. De surcroit, ces velléités de contrôle des médias sont devenues plus prononcées sous les régimes de transition militaire. Dans ce contexte, l'actuel président de la transition, a décrété le 19 avril 2023 la mobilisation générale et la mise en garde pour une période de douze mois. Ce décret qui concentre le maximum de pouvoirs entre les mains de l'exécutif en lui accordant une large marge de manœuvre dans la lutte anti-terroriste, va de toute évidence ouvrir la voie légale à la violation des principes démocratiques y compris des libertés individuelles.

En sus, dans l'optique de faire des médias gouvernementaux le seul canal d'information sur la crise sécuritaire, la participation traditionnelle des journalistes et hommes de médias à l'hebdomadaire Conseil des ministres ainsi que l'accès aux camps de personnes déplacées à l'intérieur du pays ont été progressivement limités, et les demandes de reportage à l'état-major général des armées refusées de plus en plus pour des raisons de sécurité (Courrier international,

2023). Ces restrictions ont contraint un grand nombre de journalistes à se contenter des sources d'information gouvernementales et aussi limite la production et la diffusion alternative et critique d'information sur la situation sécuritaire.

En outre, il est important de souligner les décisions de suspension de médias internationaux notamment de Radio France Internationale (RFI) et France 24 ainsi que de médias locaux dont Radio Omega prise par le président de la transition actuelle, respectivement le 3 décembre 2022 et le 27 mars (Jeune Afrique, 2022) et le 10 août 2023 (Burkina 24, 2023a). Ces suspensions font suite aux accusations dirigées par le gouvernement à l'encontre de ces médias de servir d'agence de communication pour ces groupes. Ces différentes suspensions démontrent la volonté des autorités de contrôler l'information et la communication sur le terrorisme et constituent une violation d'une des composantes clés de la démocratie substantielle, à savoir le respect des libertés publiques (Dahl 1971). Qui plus est, ces suspensions de médias décidées par le gouvernement constituent visiblement une violation des dispositions législatives Burkinabè, notamment du décret de 2013 qui confère au Conseil Supérieur de la Communication (CSC), l'organe de régulation des activités des médias, le pouvoir de décider de la suspension ou de la sanction d'un media, lesquelles décisions finales peuvent faire l'objet d'un appel devant les tribunaux compétents. Cette violation de compétence par le gouvernement montre clairement la concentration des pouvoirs au sein de l'exécutif au mépris du principe de la séparation des pouvoirs et des exigences démocratiques de garantie de l'indépendance des médias.

À ces suspensions de médias, il faut ajouter les arrestations arbitraires et les menaces de mort visant des journalistes, avocats et hommes de médias locaux pour le simple fait que ces derniers expriment des opinions n'allant pas dans le sens du régime en place (Burkina24 2022). A titre d'exemple, en décembre 2022, un membre d'un collectif pro-transition ayant appelé publiquement au meurtre de Lamine Traoré, journaliste du groupe Omega Médias et de Newton Ahmed Barry, journaliste indépendant, en réaction à leur indépendance éditoriale (Amnesty International 2023), n'a été finalement arrêté que sous la pression d'une partie de la population pour finalement n'être condamné qu'avec sursis malgré la gravité de ses propos. La récurrence des attaques de ces journalistes et avocats par une partie de la population est en partie soutenue par des discours politiques tendant à qualifier les défenseurs des droits humains et journalistes de « terroristes qui communiquent pour les terroristes combattants » (Ibid). Ces discours tenus à l'encontre des journalistes ont contribué à nourrir le ressentiment de la population vis-à-vis des hommes de médias et à légitimer les vellétés gouvernementales de contrôle des médias et de répression des hommes de médias auprès de la population.

En bref, on constate un recul de la liberté d'information et de l'accès à une information de qualité ces dernières années et cela est démontré par le fait que le pays a reculé du 36ème rang en 2019 au 37ème rang en 2021, puis au 41ème rang en 2022 et enfin au 58ème rang en 2023 sur 180 pays du Classement mondial de la liberté de la presse établi par Reporters sans frontières³. Outre les vellétés de contrôle des médias, les activités des partis politiques ont aussi été suspendues.

3 Cf. <https://rsf.org/fr/classement>

2.2.2. La suspension des activités des partis politiques

Les partis politiques constituent un acteur clé du pluralisme politique et de l'animation de la vie politique (Seiler 2000). De ce fait, ils ont un rôle clé à jouer dans le maintien et la consolidation du paysage démocratique à travers leurs fonctions de compétition électorale, de mobilisateurs des citoyens à la participation politique et d'encadrement de la société. Dans le contexte du Burkina Faso cependant, les activités des partis politiques ont été suspendues depuis le putsch du 30 septembre 2022, interdisant tout rassemblement à ces partis politiques (TV5 Monde, 2023) à travers un communiqué N°3 signé par le capitaine Ibrahim Traoré, lors de sa prise de pouvoir (Faso7, 2022). A titre comparatif, le régime militaire au pouvoir au Mali depuis 2020 avait également suspendu les activités des partis politiques en Avril 2024 (TV5 monde, 2024).

Cette décision de suspension constitue une violation des libertés politiques garanties dans une démocratie car les partis politiques surtout d'opposition et la société civile jouent le rôle de contre-pouvoirs dans une démocratie et contribuent à sa consolidation. L'interdiction de toute activité à ces acteurs clés du système démocratique contribue à consolider davantage le pouvoir du régime militaire et à caricaturer les acteurs politiques comme une gêne ou un obstacle à la poursuite de l'objectif de sécurisation du territoire. Cela revient à faire intégrer dans l'esprit des populations l'idée selon laquelle la lutte contre le terrorisme ressort de la compétence des militaires qui devraient pouvoir mener avec succès cette mission si la compétition politique est suspendue. Cette décision de suspension a été critiquée aussi quant à mise en œuvre cohérente en raison du constat qui a été fait que des activistes, acteurs de la société civile pro-gouvernementale ne se voient opposés l'interdiction de rassemblements. Cela soulève des soupçons quant à la neutralité de cette décision de suspension qui semble utiliser le prétexte sécuritaire pour délégitimer les acteurs actifs susceptibles de constituer une menace pour la survie du régime tout en instaurant un système de pensée unique au sein de la population.

Il faut noter que le principal parti d'opposition, notamment l'Union pour le Progrès et le Changement (UPC), a saisi la justice administrative pour contester la légalité de la décision d'interdiction par le gouvernement de la tenue de son bureau politique (Burkina 24,2023b) fondée sur le communiqué, en arguant que le rétablissement de la constitution par la transition vient rétablir tous les droits garantis et obligations prévus par la constitution dont l'obligation pour les partis politiques de tenir un bureau politique national. Cependant, le juge administratif a déclaré son incompétence pour connaître de la conformité d'un acte administratif à la constitution car la référence par le Conseil constitutionnel au communiqué du 30 septembre 2022 lors de l'investiture du Président Traore marque l'entrée de ce communiqué dans le bloc de constitutionnalité (Le Faso.net, 2023a). Eu égard à cet argument du juge administratif pour débouter sa compétence, on peut être tenté de dire que cette décision était politiquement motivée et rendue largement sous influence des autorités du régime militaire actuel. Tout cela entraîne donc la remise en cause de l'indépendance de la justice dans les contextes des pays faisant face aux menaces terroristes.

Enfin, selon certains auteurs, face à une tendance à l'autoritarisme, une unicité des partis d'opposition bien structurés est cruciale pour stopper l'hémorragie démocratique et rouvrir la voie vers le processus de démocratisation (Lindberg 2009). Force est de constater cependant que le contexte Burkinabè a été marqué par le manque d'unicité des partis politiques pour faire front à et attaquer ce communiqué de suspension de leurs activités politiques. Il n'a pas été fait cas d'une action collective des autres partis politiques pour soutenir l'UPC dans son action en justice intentée contre la décision d'interdiction de tenue de bureaux politiques. Conformément à la logique développée par Lindberg (2009), le manque d'unicité a contribué à réduire les coûts de renonciation aux dérives autoritaires pour les autorités de la transition actuelle.

Table 1 : L'indice de démocratie libérale (IDL) du Burkina Faso (Liberal Democracy Index-LDI)

Année	1991	2005	2010	2015	2016	2018	2020	2022	2023
Score	0,12	0,33	0,36	0,31	0,51	0,49	0,48	0,24	0,18

Source: V-Dem data, Country graph, https://v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/

Nb. L'IDL intègre des éléments de démocratie tels que les libertés civiles, l'État de droit, un système judiciaire indépendant, la démocratie électorale et des freins et contrepoids efficaces. Intervalle, de bas en haut (0-1).

Le tableau ci-dessus présenté illustre clairement l'impact négatif de la crise sécuritaire liée au terrorisme sur le processus de démocratisation au Burkina Faso. Depuis le début de cette crise en 2016, le score du Burkina Faso dans l'indice de démocratie libérale a montré une diminution progressive. En 2016, le score moyen de l'indice était de 0,51, mais il a chuté à 0,18 en 2023. Cette baisse significative indique une transition du Burkina Faso d'un statut de démocratie électorale vers celui d'une autocratie fermée. En conséquence, le pays se classe au deuxième rang mondial en termes d'ampleur de la détérioration du processus démocratique pour l'année 2023. Cette évolution souligne la dégradation grave des institutions démocratiques et des processus politiques dans le contexte d'une crise sécuritaire persistante.

Bien qu'indéniable que la démocratie a été essoufflée par la crise sécuritaire liée au terrorisme au Burkina Faso, force est de constater que cette démocratie demeure résiliente.

3. Une démocratie résiliente

En dépit des menaces que les défis sécuritaires représentent pour la démocratie au Burkina Faso, force est de constater que cette démocratie a montré une certaine résilience face à la crise sécuritaire. Cette résilience est marquée d'une part par les efforts conjugués pour maintenir le fonctionnement des institutions publiques à travers la tenue des élections en contexte d'insécurité et d'autre part par la résistance aux restrictions des libertés individuelles.

3.1. L'adaptation des processus électoraux

La résilience de la démocratie dans le contexte d'insécurité prévalant au Burkina Faso a été caractérisée par les efforts fournis pour respecter le délai électoral à travers la tenue des élections couplées de 2020 et par la place prépondérante qu'a occupé la sécurité dans la campagne électorale de 2020.

3.1.1. *La réforme de la loi électorale de 2020*

Depuis la chute du régime de l'ex-président Blaise Compaoré qui a gouverné le Burkina Faso pendant 27 ans, s'en est suivi un régime de transition qui a débouché sur un retour à l'ordre constitutionnel en novembre 2015 avec l'élection de l'ex-président, Roch Marc Kaboré à la tête du pays. A l'échéance de son premier mandat en 2020, de nouvelles élections présidentielles et législatives ont été organisées en novembre 2020 malgré le contexte sécuritaire difficile du moment. En effet, les attaques continuellement perpétrées par les groupes terroristes face à la faible capacité de l'État à prévenir et contenir ces attaques, a entraîné un déplacement massif de populations ainsi que le recul de l'autorité de l'État sur les zones tombées désormais sous contrôle des groupes terroristes. Cette catastrophe humanitaire et sécuritaire constitue une véritable menace pour la survie des institutions étatiques et la souveraineté territoriale de l'État car il était visiblement difficile de tenir des élections dans un tel contexte.

Cependant, les institutions étatiques ont montré leur résilience face à la violence terroriste en adaptant le code électoral au contexte sécuritaire du moment pour assurer la tenue des élections dans les délais prévus et la continuité des institutions. C'est dans ce contexte qu'un projet de loi portant modification de la loi électorale de 2001 qui a été favorablement accueilli par les députés avec un vote affirmatif de 107 députés sur 120 à l'Assemblée nationale le 25 août 2020, apporte des modifications substantielles à la loi électorale. Il ressort de ces modifications qu'en cas d'impossibilité d'organiser les élections législatives et présidentielles sur toute l'étendue du territoire national pour raisons de force majeure ou de circonstances exceptionnelles dument constatées, il est prévu la possibilité de tenir les élections et de valider les résultats des élections organisées seulement sur une ou les parties du territoire national non affectées par la force majeure ou la circonstance exceptionnelle⁴.

Ces dispositions de modification de la loi électorale sont en partie la manifestation de la résilience de la démocratie face aux défis sécuritaires d'autant plus que la décision d'exclure une partie du territoire affectée par la force majeure des élections n'intervient pas après décision unilatérale du président, mais plutôt à la suite d'un constat dument fait par le conseil constitutionnel après rapport circonstancié de la CENI. S'agissant des élections de 2020, la force majeure empêchant la tenue des élections sur certaines parties du territoire avait été dument constaté par le Conseil constitutionnel sur 17,7 % du territoire, à cause de la « présence de groupes terroristes dans les

4 Cf. articles 122.2, 148 et 155 du code électoral modifié de 2020.

localités, l'absence de l'administration dans les zones affectées, l'abandon par les populations de leurs sites d'habitation » (Douce 2020b). Cela a permis de valider les résultats des élections tenues partiellement sur une partie du territoire.

Selon les instigateurs de ce projet de loi modificatif, le nouveau texte adopté visait à permettre de sauvegarder les institutions et la démocratie, malgré la hausse de l'insécurité dans certaines zones du pays (Roger 2020). De ce fait, la tenue des élections de 2020 était perçue comme un défi à relever face aux groupes terroristes qui avaient commencé à multiplier les attaques à l'approche des élections en vue de paralyser le fonctionnement des institutions étatiques. Il est important de noter que la multiplication des attaques à l'approche des élections de 2020 par les groupes terroristes confortait cette idée selon laquelle ces groupes étaient dans un élan de sabotage des élections en semant la terreur au sein de la population. L'ex-président de la CENI, Ahmed Newton Barry avait fait remarquer que « La situation est volatile, on observe une résurgence des attaques ces dernières semaines. On pensait inclure Gorom-Gorom dans le vote par exemple, mais l'attaque [du 8 novembre] vient de la faire basculer en rouge » (Douce, 2020b). Non seulement la nouvelle loi électorale a permis d'assurer la continuité de l'État, mais elle a aussi permis de recentrer la campagne électorale de 2020 autour de questions sécuritaires. Le Burkina Faso n'est pas un cas isolé car des pays tels que le Niger et le Nigeria qui font face aussi à une insurrection de Boko Haram ont adopté diverses stratégies électorales pour permettre la tenue régulière des élections (Saidou 2024 ; Olivier De Sardan 2023 ; Tidjani Alou 2020).

3.1.2. La sécurisation de la campagne électorale de 2020

Dans les régimes hybrides intégrant des processus électoraux (Levitsky & Way 2010) comme le Burkina Faso, le report des élections pourrait accroître les incertitudes politiques, voire entacher l'état de droit (Landman & Splendore 2020). De ce fait, les efforts conjugués pour permettre la tenue des élections dans les délais légaux prévus malgré le contexte sécuritaire défavorable en 2020 pourraient être considérés comme un signe d'une démocratie qui se veut résistante.

Dans cet élan, la campagne électorale de 2020 a été bien encadrée autour des questions de sécurité (Saidou & Bertrand 2022), et cela a permis d'uniformiser les attentes des électeurs, de recentrer les débats électoraux autour de questions existentielles, d'accroître le sentiment de reddition des candidats et de rediscuter le qualificatif de 'bétail électoral' généralement attribué aux électeurs en Afrique. En effet, les électeurs attendaient de chaque candidat le développement de stratégies claires et réalistes de lutte contre le terrorisme et de ce fait c'était la conquête de l'électeur 'rationnel' et non celle du pouvoir qui était au cœur des campagnes électorales. Pendant que les partis d'opposition battaient leurs discours électoraux autour de la légitimation de la stratégie qu'ils entendent élaborer pour remédier aux failles de la stratégie de lutte anti-terroriste de Rock⁵, le parti de Kaboré par contre dans son discours essayait de justifier les failles perçues dans la

gestion de la crise par l'instrumentalisation d'une partie de l'armée par le régime déchu de Blaise Compaoré pour faire échouer sa gouvernance (International Crisis Group 2020).

En outre, il a été observé une étroite collaboration entre la CENI et l'ex ministère de la défense nationale et de la sécurité qui ont mis au point un « plan de sécurisation exceptionnel » des élections (Diallo 2020) dont l'objectif était d'assurer la sécurité des candidats et des électeurs en raison de la multiplication des attaques par les groupes terroristes à l'approche des élections. Dans ce contexte, environ 50 000 membres des forces de sécurité ont été mobilisés le jour du scrutin pour sécuriser les bureaux de vote (BBC 2020). En plus de cela, une garde rapprochée a été allouée à chacun des treize candidats à la présidentielle et des « bulles sécuritaires » ont été définies dans les provinces en vue de permettre aux candidats de battre sereinement campagne sans craindre avec l'obligation pour les partis de faire part à l'avance de tous leurs déplacements (Topona 2020).

En dehors du dispositif sécuritaire mis en place par les institutions étatiques, certains candidats ont eu recours à des moyens de sécurité supplémentaires privés, y compris des milices et cela témoigne de la résilience des acteurs politiques également⁶. Cela est dû au fait que le dispositif sécuritaire mis en place par l'État s'est révélé insuffisant eu égard au nombre élevé de candidats et à sa faible couverture géographique. Compte tenu de l'inaccessibilité de certaines zones, les candidats ont procédé également à des campagnes électorales par procuration via les réseaux sociaux ou ils font appel aux électeurs et leur transmettent des messages via les représentants locaux (Douce 2020b).

En résumé, le positionnement de la sécurité au centre du processus électoral de 2020 à travers les efforts de sécurisation des zones de campagnes électorales témoigne de la résistance des acteurs et des institutions face aux défis sécuritaires et de leur attachement à la continuité des institutions à travers ces élections. Dans la même lancée, le contexte sécuritaire a contribué à accroître le sentiment de responsabilité des partis politiques vis-à-vis de la situation sécuritaire. Cela s'est manifesté par la place primordiale que les questions sécuritaires ont occupé dans le projet de campagne des différents candidats. Un tel contexte a permis de recentraliser les débats électoraux autour de questions d'intérêt commun et d'empêcher l'instrumentalisation habituelle des électeurs par les hommes politiques à l'approche des élections (Larcher 2020)⁷. Une certaine résilience face aux vellétés de restriction des libertés publiques a également été observée.

6 Les rumeurs de recours aux milices pour sécuriser les campagnes électorales de certains partis dont notamment le Mouvement du peuple pour le progrès (MPP), ont été confirmés par Ali Konaté, le président de l'Union nationale des dozos interviewé lors du meeting du MPP le 05 Novembre 2020 dans la région de l'ouest, à Bobo Dioulasso, en ces termes : « On nous a demandé de sécuriser l'événement contre rémunération. Nous étions plusieurs centaines, dans le stade et à l'extérieur, certains en tenue, d'autres en civil. A chaque fois que les partis ont besoin de nous, ils nous appellent » (Douce 2020b).

7 Comme le souligne Maré Dobi Parfait, le président de l'association estudiantine e l'université de Ouagadougou, Génération Joseph-Ki-Zerbo, et fondateur de la revue Kamite, « Nous avons assisté à une campagne sans débordements ni effusions, sans vraiment d'attaques personnelles ni instrumentalisation des communautés. Le débat a porté sur des questions politiques et non sur des questions de personnes » (Larcher 2020).

3.2. Les résistances face aux restrictions des libertés

La résilience de la démocratie dans le contexte d'insécurité a aussi été caractérisée par les résistances face aux restrictions des libertés dans les espaces publics et par celles des institutions étatiques. Ces résistances des acteurs témoignent de l'ancrage social de la démocratie malgré le contexte de crise.

3.2.1. Les résistances dans les espaces publics

Partant de la théorie de la transition imbriquée (Tsebelis 1990), certains auteurs affirment que l'unification des réformistes démocratiques est cruciale pour la réussite de la transition démocratique car elle augmentera, les coûts d'oppression du pouvoir en place, qui va obliger ce dernier à ouvrir une brèche de dialogue avec le bloc des réformistes (Lindberg 2009). Les facteurs influençant les coûts de la répression incluent entre autres l'existence d'une société civile bien organisée (Ibid).

En dépit des velléités de restrictions des libertés individuelles, il est important de noter les tendances aux résistances et de revendications de ces libertés dans les espaces publics à travers les dénonciations par des journalistes et via les plateformes sociales de ces tentatives de violation des libertés publiques. Cette résistance a été institutionnalisée avec la création en avril 2023 du « Collectif des journalistes, activistes et leaders d'opinion victimes de menaces au Burkina Faso »⁸ dont la mission est de défendre la liberté des médias et de lutter contre les menaces proférées par des individus à l'endroit des journalistes et des leaders d'opinion et d'alerter la communauté nationale et internationale. C'est dans ce contexte que suite à l'arrestation de l'un de leurs membres, le collectif a issu un communiqué largement diffusé dans les médias en ligne pour dénoncer le caractère arbitraire de l'arrestation et exiger la mise en liberté de leur membre ainsi que le respect des règles de droit en matière de poursuites judiciaires (KOACI.com, 2023).

En outre, malgré les tentatives de contrecarrer la production alternative et concurrentielle de l'information liée à la crise sécuritaire par les autorités étatiques, force est de constater l'apparition de nouveaux acteurs non étatiques capable de produire de façon concurrentielle l'information, notamment les organisations de la société civile dans les zones dites rouges ainsi que les regroupements des ressortissants des localités attaquées. Ces nouveaux acteurs saisissent de plus en plus les médias privés pour informer la communauté nationale des faits réels se produisant dans leurs zones. Cette collaboration permet aux médias basés dans les zones non touchées de réduire leur dépendance vis-à-vis des sources d'information étatiques dans la production et le traitement de leurs informations. Les résistances des hommes de médias confortées par le soutien

8 Les principaux leaders de ce collectif sont notamment Dr. Arouna Loure (médecin), Lookman Sawadogo (journaliste éditorialiste), Zaida Pascal (coordonnateur national du Cadre d'expression démocratique), Ahmed Newton Barry (rédacteur en chef du journal privé l'Evènement, ex-président de la CENI), Issaka Lingani (journaliste et directeur de publication de l'hebdomadaire « L'Opinion ») et Lamine Traore (Journaliste à Radio Omega). Il faut noter que la majorité des leaders de ce collectif ont fait l'objet d'intimidation, de menaces, d'interpellation policière voire d'arrestation et de jugement pour diverses raisons sous le régime de transition actuelle.

qu'ils reçoivent des ressortissants des zones touchées contribuent à limiter les décideurs politiques dans leur élan de contrôle total de l'information.

Enfin, il est utile de mentionner les actions des journalistes, activistes et leaders d'opinion qui consistent à utiliser les réseaux sociaux tels que Facebook, twitter et télégramme pour exprimer librement leurs opinions et dénoncer ces restrictions à leurs libertés et prendre la communauté Burkinabè sur ces réseaux sociaux à témoin sur les éventuels châtements dont ils pourraient faire l'objet dans ce contexte où ils sont de plus en plus considérés comme les complices des groupes terroristes. Malgré les menaces de mort et les violences verbales qu'ils subissent tous les jours sur les réseaux sociaux, ces leaders d'opinion montrent leurs résiliences en continuant à exprimer leurs opinions et points de vue sur la gestion actuelle de la crise sécuritaire. Les institutions étatiques ne sont pas restées en marge de ce dynamisme de résilience démocratique.

4. Les résistances des institutions démocratiques

En dehors des acteurs, les institutions résistent également aux menaces d'affaiblissement de la démocratie. Parmi ces institutions, l'appareil judiciaire se hisse en haut de celles qui essaient par tous les moyens de défendre les acquis démocratiques. Il ressort de la littérature que l'appareil judiciaire peut jouer un rôle clé dans la transition vers la démocratie en revendiquant son indépendance vis-à-vis de l'exécutif car cela va changer la balance de pouvoirs ainsi que les concessions de la part du pouvoir autoritaire en place (Moraksi 2009 ; Barkan, 2008).

De prime abord, la justice Burkinabè, malgré le contexte défavorable et délicat actuel, fait des efforts pour revendiquer son indépendance et protéger l'état de droit. A ce titre, elle a interpellé, jugé et condamné à deux ans de prison avec sursis le leader d'un mouvement pro-régime, pour avoir menacé de mort un célèbre journaliste accusé de défendre les groupes terroristes et d'être un ennemi du peuple. Il convient de noter que la personne a par la suite été interpellé par la justice pour « *diffamation et mise en danger de la vie d'autrui* » après être accusé d'avoir affirmé que la gendarmerie nationale ne s'investissait pas « *à cent pour cent* » dans la lutte contre les djihadistes (TV5 Monde 2023). Le fait que la justice condamne cette personne, défenseur en apparence du régime Traoré pour des faits portant atteinte aux droits d'un journaliste et à un appareil sécuritaire, la gendarmerie, témoigne de la volonté de la justice à montrer clairement son indépendance et sa neutralité.

En outre, cette résistance de l'organe judiciaire s'est par ailleurs manifestée avec la décision de suspension des activités des organes judiciaires par le Syndicat des magistrats Burkinabè et le Syndicat National des Avocats du Burkina Faso, laquelle décision a été entérinée par le Conseil Supérieur de la Magistrature (CSM). Cette décision fait suite à l'extirpation musclée de la guérisseuse de Rakissé, qui a fait l'objet d'interpellation par les forces de l'ordre, par des individus se réclamant de l'Agence Nationale de Renseignement (Jeune Afrique,2023), Cette interpellation fait suite à des images de violence exercées par ses employés sur un patient, circulant sur les réseaux sociaux (Le Faso.net,2023b). Cette descente musclée a été critiquée farouchement par le

procureur général à travers un communiqué car remettant en cause l'indépendance de la justice et le principe de séparation des pouvoirs.

Cette résistance de la justice a résulté sur des concessions faites par l'exécutif qui a organisé une rencontre de concertation avec les acteurs de la justice, lesquelles concertations ont abouti à la décision par le procureur général près la cour d'appel de Ouagadougou de l'incarcération à la Maison d'Arrêt et de Correction des Armées (MACA) pour raisons de sécurité de la concernée en attente de son jugement. A la suite de cet accord, Le CSM, dans un communiqué publié sur sa page Facebook en date du 09 août 2023, a tenu à souligner l'intervention illégalement fondée du médiateur du Faso dans une affaire judiciaire en cours tout en condamnant les atteintes à l'indépendance de la justice et en souhaitant l'opérationnalisation impartiale de la décision d'incarcération à la MACA de la prévenue.

Dans cette même veine, le tribunal administratif a montré une certaine résilience face aux arrestations jugées arbitraires de certains journalistes et avocats par le régime actuel. C'est dans cet élan de défense des acquis démocratiques et de l'indépendance de la justice que le tribunal administratif avait ordonné la suspension des enrôlements forces contre les journalistes Issaka Lingani, Rasmané Zinaba et Bassiroun Badjo ainsi que la libération immédiate de l'avocat Maître Herve Kam détenu à la direction générale de la sûreté de l'État. Bien que les autorités militaires aient ignoré ces décisions du tribunal administratif, le rendu de décisions remettant en cause les actes pris par le régime militaire, constitue une preuve de la résilience du pouvoir judiciaire en contexte de crise des acquis démocratiques.

En dehors de la justice, le Conseil Supérieur de la Communication (CSC) fait des efforts pour revendiquer son autonomie et promouvoir sa mission principale qui est celle de promouvoir la liberté de la presse. Ainsi, dans un communiqué publié le 29 mars 2023, le CSC affirme « constater avec regret la récurrence des menaces proférées à l'endroit d'organes de presse et d'acteurs des médias » (Faso 7. 2023) et demande aux autorités burkinabè de « prendre les mesures idoines pour assurer la sécurité des médias et des journalistes dans l'exercice de leur profession » (Ibid).

La résilience de la démocratie burkinabè face à la crise sécuritaire liée au terrorisme est démontrée par le maintien de scores relativement élevés dans l'indice de démocratie libérale durant la période de 2016 à 2020, malgré un recul démocratique observé au cours des dix dernières années. En effet, durant cette période, le Burkina Faso a enregistré des scores de l'indice variant entre 0,48 et 0,51, indiquant une performance démocratique relativement plus élevée par rapport aux scores enregistrés avant le début de la crise sécuritaire, qui se situaient entre 0,12 et 0,36 (cf. tableau 1 ci-dessus). Ce maintien relativement élevé des scores dans l'indice de démocratie libérale souligne la capacité du pays à préserver certains acquis fondamentaux de la démocratie en dépit des défis sécuritaires importants.

5. Conclusion

La région du Sahel, englobant des parties de l'Afrique de l'Ouest telles que le Mali, le Niger, le Burkina Faso et le Tchad, est devenue un point focal pour l'extrémisme violent. Parallèlement, le Sahel a été témoin d'efforts vers la démocratisation, bien que ceux-ci aient connu des succès variés. Des pays comme le Mali, le Niger et le Burkina Faso ont traversé des périodes de transition démocratique, caractérisées par des élections multipartites, une participation politique accrue et une activation de la société civile. Cependant, ces acquis démocratiques sont souvent restés fragiles, affrontant des défis importants provenant de menaces internes et externes, y compris le terrorisme. L'interaction complexe entre le terrorisme et la démocratie dans cette région présente un défi unique et le Burkina Faso illustre parfaitement le nexus complexe entre le terrorisme et la démocratie au Sahel. Cet article examine les répercussions des défis sécuritaires posés par le terrorisme sur les acquis démocratiques du Burkina Faso depuis la fin de l'année 2015. Il commence par analyser les menaces auxquelles la démocratie burkinabè est confrontée dans ce contexte d'insécurité. Cette analyse révèle que la menace terroriste affaiblit le paysage démocratique, perturbant l'agenda électoral et érodant les libertés individuelles et collectives. La crise sécuritaire a notamment conduit à l'organisation d'élections minimales et non inclusives en 2020, réduisant ainsi la légitimité démocratique des résultats. Les élections de 2020 ont été marquées par une faible participation électorale dans les zones affectées par les conflits, soulignant l'impact du terrorisme sur la participation démocratique. De plus, les deux régimes militaires successifs de 2022 ont relégué les agendas électoraux au second plan en invoquant la situation sécuritaire défavorable. La menace persistante du terrorisme au Burkina Faso a aussi conduit à une sécurisation de la gouvernance, où les mesures de sécurité sont priorisées au détriment des libertés démocratiques. Cela se traduit souvent par la mise en œuvre de lois d'urgence, une présence militaire accrue et des restrictions sur les libertés civiles. Bien que ces mesures puissent être nécessaires pour lutter contre le terrorisme, elles peuvent également saper les principes démocratiques et les droits humains, menant à un cycle de répression.

Dans la deuxième partie de l'analyse, l'article souligne que malgré les menaces pesant sur la démocratie, celle-ci demeure résiliente. Cette résilience se manifeste par les efforts pour maintenir le fonctionnement des institutions publiques, comme en témoigne l'organisation des élections de 2020 malgré l'insécurité. Les élections générales de 2020, tenues malgré les menaces sécuritaires, ont montré la détermination du gouvernement et de l'électorat à maintenir les processus démocratiques. De plus, il y a eu une résistance notable aux restrictions des libertés individuelles et institutionnelles, y compris au sein du système judiciaire qui s'efforce de maintenir son indépendance face aux tentatives de contrôle de l'exécutif. Les élections de 2020, bien que marquées par un contexte sécuritaire difficile, ont permis de responsabiliser les partis politiques et d'encourager un vote réfléchi de la part des citoyens.

Cette analyse remet en question la corrélation linéaire souvent présumée entre démocratie et (in)sécurité, qui tend à considérer ces deux concepts comme mutuellement exclusifs et incompatibles. L'étude démontre que, loin d'être intrinsèquement incompatibles, les crises sécuritaires peuvent

en fait stimuler une plus grande valorisation et revendication des acquis démocratiques. Bien que le retour de l'armée au pouvoir puisse sembler indiquer un recul démocratique, la capacité des acteurs politiques et institutionnels à résister aux stratégies de verrouillage du régime témoigne de l'ancrage profond des valeurs démocratiques. Malgré les défis posés par le terrorisme, la résilience démontrée par le Burkina Faso offre un espoir, suggérant qu'avec les bonnes stratégies et le soutien approprié, la région peut surmonter les défis du terrorisme et de la fragilité démocratique. Il existe des opportunités pour renforcer la démocratie au Sahel. Améliorer la gouvernance, promouvoir des processus politiques inclusifs et traiter les griefs socio-économiques sont essentiels pour renforcer la résilience contre le terrorisme. Renforcer les institutions locales, responsabiliser la société civile et favoriser la coopération régionale peuvent également contribuer à un environnement démocratique plus robuste. En outre, il est crucial d'élargir cette réflexion à d'autres contextes afin de mieux identifier les facteurs contextuels et structurels influençant les dynamiques observées. Les interactions entre le terrorisme et la démocratie sont influencées par une multitude de facteurs, y compris économiques, sociaux et culturels. Une synergie accrue entre les études de sécurité et la sociologie de la démocratisation s'avère pertinente, car elle permettrait de développer une compréhension plus intégrée et nuancée de ces dynamiques. En conséquence, il est impératif de poursuivre des recherches interdisciplinaires et comparatives pour déceler les mécanismes par lesquels les crises sécuritaires peuvent à la fois menacer et renforcer les processus démocratiques, et vice versa. Les résultats de recherche ont des implications directes pour les politiques publiques et les interventions internationales. Il est donc important dans les futures recherches de considérer aussi comment les recherches peuvent informer les décideurs politiques en vue de l'amélioration des stratégies de lutte contre le terrorisme et de la promotion de la démocratie (cf. tableau 1 ci-dessus).

Democracy Tested by Security Challenges in Africa: The Case of Burkina Faso

Samiratou DÏPAMA*

This article analyzes the impact of security challenges on democratic achievements in Burkina Faso by conceptualizing these challenges in terms of threats related to terrorism and the essential components of democracy, which include the protection of individual freedoms, electoral democracy, and the mechanisms of checks and balances among state institutions. The analysis indicates that, despite the fragility of democracy in Burkina Faso since 2015 due to the terrorist threat, it has nonetheless demonstrated a degree of resilience.

Indeed, examining the impact of security challenges on democratic processes reveals a notable decline in the robustness of democratic institutions since late 2015, coinciding with the rise in terrorist activities. This erosion of democratic principles can be analyzed through two primary dimensions. Firstly, there has been a significant undermining of the electoral process, characterized by the diminishing importance of electoral mechanisms and the reduced role of elections in shaping governance. The organization of minimal elections has effectively disenfranchised a considerable segment of the populace, undermining their fundamental right to participate in the electoral process. The diminished significance of elections is further illustrated by the emergence of political rhetoric that seeks to rationalize the postponement of a return to constitutional order during periods of insecurity.

Secondly, there has been a marked decline in both individual and collective freedoms. In Burkina Faso, the prevailing insecurity exacerbates the erosion of democracy, particularly its liberal principles. This deterioration is exemplified by efforts to exert control over the media and the suspension of political party activities. These actions collectively contribute to the weakening of democratic structures and processes in the face of ongoing security challenges.

Nevertheless, despite these formidable threats to democratic integrity, Burkina Faso's democratic system has exhibited a degree of resilience amid ongoing security crises. This resilience is evident in two main areas: the persistent efforts to sustain the functioning of public institutions, exemplified by the continued organization of elections despite insecurity, and the resistance

* Thomas Sankara University, Burkina Faso, dipamamis@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-6599-5980

against encroachments on individual liberties. On one hand, there were concerted efforts to adhere to the electoral schedule, as demonstrated by the organization of simultaneous elections in 2020. The prominence of security issues in the 2020 electoral campaign underscored the central role that security concerns played in political discourse and the electoral process during this period. On the other hand, the resilience of democracy amid prevailing insecurity is further demonstrated by the resistance to encroachments on freedoms within public spaces and state institutions. This resistance from various actors underscores a deep-rooted commitment to democratic principles despite the challenging crisis context. Such perseverance reflects the strong social foundation of democracy, indicating that democratic values continue to hold sway even in the face of significant adversity. These factors collectively underscore the ability of Burkina Faso's democracy to withstand significant security challenges while striving to uphold fundamental democratic principles. Therefore, insecurity, rather than ending democratization, opens up new perspectives for its dynamism.

Bibliographie

- Adejumobi, S. (1998) Elections in Africa: A Fading Shadow of Democracy, *Africa Development* 23(1), 41–61.
- Africa News (2023) Burkina: le Premier ministre laisse entendre un report des élections. 31 mai. <https://fr.africanews.com/2023/05/31/burkina-le-premier-ministre-laisse-entendre-un-report-des-elections/> (Accédé: 13.05.2024).
- Afrikajom Center (2020) *Sécurité et droits humains en Afrique de Cas du Mali, du Burkina Faso et du Niger l'Ouest et au Sahel: défis et perspectives*. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17368.pdf> (Accédé: 10.05.2024).
- Agamben, G. & Emcke, C. (2001) On Security and Terror, *Theory and Event* 5(4).
- Akinyetun, T. S. (2023). From Epidemic to Pandemic: Covid-19, Insecurity and Development in the Sahel. *Afrique et développement* 48(2). <https://doi.org/10.57054/ad.v48i2.5080>.
- Amnesty International. (2023). Burkina-Faso, le droit à l'information doit être protégé face aux attaques. <https://www.amnesty.be/infos/actualites/article/burkina-faso-droit-information-protege-face-attaques> (Accédé: 20.05.2024).
- Bagayoko, N. (2021) Les instruments internationaux de gestion des conflits au défi de la crise sahélienne. *Revue défense nationale* 6(841), 87–94.
- Balima, J. T. (2016) Attaques terroristes: Chronologie des événements de la nuit du 15 au 16 janvier 2016. *Le Faso*, 19 janvier. <http://lefaso.net/spip.php?article69176> (Accédé: 12.05.2024).
- Barkan, J. D. (2008) Progress and Retreat in Africa: Legislatures on the Rise? *Journal of Democracy* 19(2), 124–137.
- BBC (2020) Elections au Burkina: 6,5 millions d'électeurs appelés aux urnes. 22 novembre. <https://www.bbc.com/afrique/55035751> (Accédé: 26.05.2024).
- BBC (2022). Coup d'État au Burkina Faso: le retour des militaires au pouvoir en Afrique de l'Ouest. 27 janvier. <https://www.bbc.com/afrique/region-60140388> (Accédé: 26.05.2024).
- Blumenthal, S. (2006) Bush's War on Professionals, *Salon*, January 5. https://www.salon.com/2006/01/05/spying_9/ (Accédé: 20.05.2024).

- Bratton, M. & Van de Walle, N. (1997) *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunce, V. (1999). *Subversive Institutions: The Design and Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burkina24 (2022) Médias: Dire la vérité ou encore relater les faits, valeur sacrée de notre profession, est devenu un crime (OPM). 18 décembre. <https://burkina24.com/2022/12/18/medias-dire-la-verite-ou-encore-relater-les-faits-valeur-sacree-de-notre-profession-est-devenu-un-crime-opm/> (Accédé: 22.05.2024).
- Burkina 24 (2023a) Burkina Faso: Le gouvernement suspend la Radio Omega jusqu'à nouvel ordre (Communiqué). 10 août. <https://burkina24.com/2023/08/10/burkina-le-gouvernement-suspend-la-radio-omega-jusqua-nouvel-ordre/> (Accédé: 22.05.2024).
- Burkina 24 (2023b) Suspension des activités des partis politiques au Burkina Faso: L'UPC saisit la justice. 14 février. <https://burkina24.com/2023/02/14/suspension-des-activites-des-partis-politiques-au-burkina-faso-lupc-saisit-la-justice/> (Accédé: 23.05.2024).
- Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm, *Journal of Democracy* 13(1), 5–21.
- Collier, R. (1992). Paths Toward Democracy. In D. Rueschmeyer, E. H. Stephens & J. D. Stephens (eds.), *Capitalist Development and Democracy*, Chicago: Chicago University Press.
- Courrier international (2023) Burkina Faso: “Écarter les journalistes, c'est nous affaiblir”. 3 avril. <https://www.courrierinternational.com/article/liberte-de-la-presse-burkina-faso-ecarter-les-journalistes-c-est-nous-affaiblir> (Accédé: 22.05.2024).
- Crenshaw, M. (1981) The Causes of Terrorism. *Comparative Politics* 13(4), 379–399.
- Dahl, R. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl R. (2008) *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.
- Dakuyo, A. (2023) Cyberspace et limitations des libertés d'opinion et d'expression en contexte de lutte contre le terrorisme au Burkina Faso. *Revue Canadienne des études africaines* 57(3), 693–711.
- Daniels, R. J., Macklem, P. & Roach, K. (2001) *The Security of Freedom: Essays on Canada's Anti-Terrorism Bill*, Toronto: University of Toronto Press.
- Diallo, A (2020) Présidentielle au Burkina: la sécurité au cœur des préoccupations. *Jeune Afrique*, 21 novembre. <https://www.jeuneafrique.com/1077552/politique/presidentielle-au-burkina-la-securite-au-coeur-des-preoccupations/> (Accédé: 12.05.2024).
- Diallo, N. L. (2020) *Le terrorisme au Sahel: dynamique de l'extrémisme violent et lutte anti-terroriste: un regard à partir du Burkina Faso*. Burkina Faso: L'Harmattan.
- Diamond, L. (2002). Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy* 13(2), 21–35.
- Diamond, L. & Plattner, M. F. (eds.) (2010), *Democratization in Africa: Progress and Retreat*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Diaw, P. A. & Gongo, S. (2021) Burkina Faso: la colère face à l'insécurité persistante. *BBC News Afrique*, 18 novembre. <https://www.bbc.com/afrique/region-59290753> (Accédé: 14.05.2024).
- Djingarey, S. (2021) Défis des médias au Burkina Faso, Mali et Niger, avec un accent particulier sur la couverture et l'information sur le terrorisme au Sahel. *International Media Support*. https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2022/01/Etude_Defis-des-medias-au-Burkina-Faso-Mali-et-Niger.pdf (Accédé: 16.05.2024).
- Douce, S. (2020a) Au Burkina Faso, les déplacés sont les grands oubliés des élections de novembre. *Le Monde*, 26 octobre. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2020/10/26/au-burkina-faso-les-deplaces-sont-les-grands-oublies-des-elections-de-novembre_6057413_3212.html (Accédé: 12.05.2024).

- Douce, S. (2020b) Elections au Burkina Faso: en «zone rouge», une campagne sous le signe de la menace terroriste, *Le Monde*, 18 novembre. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2020/11/18/elections-au-burkina-faso-en-zone-rouge-une-campagne-sous-le-signe-de-la-menace-terroriste_6060192_3212.html (Accédé: 18.05.2024).
- Dworkin, R. (2002) The Threat to Patriotism. *New York Review of Books*, February 28. <https://www.nybooks.com/articles/2002/02/28/the-threat-to-patriotism/> (Accédé: 16.05.2024).
- Faso7 (2022) Burkina Faso: La suspension des activités des OSC concerne les appels à manifestations populaires '(communiqué)'. 10 avril. <https://faso7.com/2022/10/04/burkina-faso-la-suspension-des-activites-des-osc-concerne-les-appels-a-manifestations-populaires-communique/> (Accédé: 10.05.2024).
- Faso 7. (2023). Menaces récurrentes contre des journalistes et des médias: L'appel du CSC. 29 mars. <https://faso7.com/2023/03/29/menaces-recurrentes-contre-des-journalistes-et-des-medias-lappel-du-csc/> (Accédé: 12.05.2024).
- Hoffman, B. (2006) *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- IRIS (2022) Coups d'État en Afrique de l'Ouest: 'Le terrorisme a rendu secondaire l'agenda démocratique'. 6 octobre. <https://www.iris-france.org/170.504.170504/> (Accédé: 10.05.2024).
- International Crisis Group (2020) Burkina Faso et Niger: des élections à l'épreuve des insurrections? <https://www.crisisgroup.org/fr/afrika/sahel/burkina-faso/burkina-faso-et-niger-des-elections-lepreuve-des-insurrections> (Accédé: 15.05.2024).
- Jacquemot, P. (2022) *Afrique: la démocratie à l'épreuve*, Fondation Jean-Jaurès éditions et éditions de l'Aube.
- Jeune Afrique (2022) Le Burkina Faso ordonne la suspension immédiate de RFI ' jusqu'à nouvel ordre'. 4 décembre. <https://www.jeuneafrique.com/1397894/politique/le-burkina-faso-ordonne-la-suspension-immEDIATE-de-rfi-jusqua-nouvel-ordre> (Accédé: 12.05.2024).
- Jeune Afrique (2023). Amsetou Nikiema, l'étrange guérisseuse qui attire les foules au Burkina Faso. 3 mars. <https://www.jeuneafrique.com/1423673/societe/amsetou-nikiema-letrange-guerisseuse-qui-attire-les-foules-au-burkina-faso/> (Accédé: 10.05.2024).
- KOACI.com (2023). Burkina Faso: un célèbre activiste interpellé pour intelligence avec l'étranger pour déstabiliser le régime. 29 avril. https://www.koaci.com/article/2023/04/29/burkina-faso/societe/burkina-faso-un-celebre-activiste-interpelle-pour-intelligence-avec-letranger-pour-destabiliser-le-regime_168976.html (Accédé: 09.05.2024).
- La croix (2022) Burkina: le coup d'État militaire condamné par la communauté internationale. 35 janvier. <https://www.la-croix.com/Burkina-manifestation-soutien-putschistes-Ouagadougou-retrouve-calme-2022-01-25-130.119.6677> (Accédé: 22.05.2024).
- Landman, T. (2013) *Human Rights and Democracy: The Precarious Triumph of Ideals*. London: Bloomsbury Press.
- Landman, T. & Splendore, L.Di G. (2020) Pandemic Democracy: Elections and COVID-19, *Journal of Risk Research* 23(7-8), 1060–1066.
- Larcher, L. (2020) Une campagne présidentielle apaisée au Burkina Faso. *La Croix*, 21 novembre. <https://www.la-croix.com/Monde/campagne-presidentielle-apaisee-Burkina-Faso-2020-11-21-120.112.5811> (Accédé: 04.05.2024).
- Lassad, B.A. (2021) Burkina Faso: le gouvernement confirme avoir suspendu l'internet mobile pendant 96 heures, *Anadolu Ajansi*, 23 novembre. <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/burkina-faso-le-gouvernement-confirme-avoir-suspendu-l-internet-mobile-pendant-96-heures/2428728> (Accédé: 18.05.2024).

- Le Faso.net (2023a) Procès UPC contre MATDS: Le juge administratif se déclare incompétent, le parti ne pourra pas tenir son activité. 19 février. <https://lefaso.net/spip.php?article119574> (Accédé: 20.05.2024).
- Le Faso.net (2023b). Burkina/Affaire guérisseuse de Komsilga: le procureur général près la cour d'appel de Ouagadougou proteste et appelle au respect des principes de séparation des pouvoirs. 31 juillet. <https://lefaso.net/spip.php?article123255> (Accédé: 12.05.2024).
- Le Monde. (2022) Coup d'Etat au Burkina Faso: une commission mise en place pour élaborer une charte et un agenda de la transition. 6 février. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/02/06/apres-le-coup-d-etat-au-burkina-faso-une-commission-pour-elaborer-charte-et-agenda-de-la-transition_6112504_3212.html (Accédé: 06.05.2024).
- Le Monde (2019) Au Burkina Faso, l'état d'urgence a été prolongé de six mois. 17 septembre. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2019/07/12/au-burkina-faso-l-etat-d-urgence-a-ete-prolonge-de-six-mois_5488507_3212.html (Accédé: 11.05.2024).
- Le Point (2022) Mali: l'impact des sanctions économiques de la CEDEAO. 14 janvier. https://www.lepoint.fr/afrique/mali-l-impact-des-sanctions-economiques-de-la-cedeao-14-01-2022.246.0492_3826.ph (Accédé: 21.05.2024).
- Levitsky, S. & Way, L. A. (2010) *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press.
- Lindberg, S. I. (2006) *Democracy and Elections in Africa*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lindberg, S. I. (2009) A Theory of Elections as Mode of Transition. S. I. Lindberg(ed.), *Democratization by Elections: A New Mode of Transition* (314–341). Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Lijphart, A. (1999) *Patterns of Democracy*, New Haven: Yale University Press.
- Loada, A. (2014) Introduction. A. Loada & J. Wheatley (eds.), *Transitions démocratiques en Afrique de l'Ouest Processus constitutionnels, société civile et institutions démocratiques*. Paris: L'Harmattan.
- Loada, A. (2023) Le procès de la démocratie [Conférence]. Journée de la démocratie, Centre pour la gouvernance démocratique, 15 septembre.
- Loada, A. & Wheatley, J. (2014) *Transitions démocratiques en Afrique de l'Ouest Processus constitutionnels, société civile et institutions démocratiques*, Paris: L'Harmattan.
- Moraksi, B. (2009) Judicial Complexity Empowering Opposition? Critical Elections in Armenia and Georgia. S. I. Lindberg(ed.), *Democratization by Elections: A New Mode of Transition*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Nanema, D. et al. (2017). Intervention médico-psychologique lors des attentats terroristes de Ouagadougou par une cellule d'urgence médico-psychologique informelle. *L'information psychiatrique* 93(10).
- O'Donnell, G. (1994) Delegative Democracy, *Journal of Democracy* 5, 55–69.
- Olivier de Sardan, J. P. (2023) *Lenchevêtement des crises au Sahel*. Paris: Karthala.
- Ouédraogo, D. (2023). La démocratie menacée par le terrorisme dans les États du Sahel. *Afrique Contemporaine* 277(1), 315–332.
- Ouédraogo, S. M. & Ouédraogo, D. (2020). Les élections présidentielles et législatives à l'épreuve du covid-19: une mise en lumière en Afrique de l'ouest francophone, *Afrilex*, 1–23.
- Ouédraogo, S. M. & Ouédraogo, D. (2021) Propos inquiets sur la dissémination des régimes de transition constitutionnelle en Afrique. *Vénégri: La Revue Africaine des Sciences Administrative, Juridique et Politique*, 1–25.

- Posthumus, B. (2018) Mali Presidential Election Marred by Violence, *Voice of Africa*, July 30. <https://www.voanews.com/a/mali-begins-presidential-vote-begins-amid-reports-of-violence/4505619.html> (Accédé: 06.05.2024).
- Przeworski, A. (1991) *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Latin America and Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raffinot, M. (2023). L'insécurité au Sahel et le contrôle des militaires par les pouvoirs civils. Institut de Recherche pour le Développement, Document de Travail DT/2023 – 04.
- Ramde, S. F. (2023). Les Burkinabè font confiance à l'armée mais veulent qu'elle se consacre uniquement au terrorisme. *Afro baromètre*, no. 692, 24 août.
- Roché, S. (2004). L'insécurité comme problème politique: régulation et symboles du pouvoir. S. Roché (ed.), *Sociologie politique de l'insécurité: Violences urbaines, inégalités et globalisation* (153–192). Paris: Presses Universitaires de France.
- Roger, B. (2020) Burkina Faso: Le nouveau code électoral exclut une partie des Burkinabè. *Jeune Afrique*, 27 août. <https://www.jeuneafrique.com/1034854/politique/burkina-faso-le-nouveau-code-electoral-exclut-une-partie-des-burkinabe/> (Accédé: 20.05.2024).
- Roussy, C. (2022) Coup d'État au Burkina Faso: entre crise multiforme et jeux d'influence, *Institut de Relations Internationales et Stratégiques*, 6 octobre.
- Saidou, A. K. (2024) Démocratie et insécurité au Sahel: une cohabitation impossible? *Global Africa*, no 5, 138–152.
- Saidou, A. K. & Bertrand, E. (2022) Security as a Campaign Issue: Programmatic Mobilization in Burkina Faso's 2020 Elections. *Democratization* 29(8), 1436–1454.
- Sampson, X. (2023) Le Sahel sous haute tension après le coup d'État au Niger, *Radio Canada*, 5 août.
- Schumpeter, J. (1972) *Capitalisme, socialisme et démocratie*. Paris: Payot
- Seiler D. L. (2000) *Les partis politiques*. Paris: Armand colin.
- Soma, A. (2016) La justice constitutionnelle de la transition insurrectionnelle au Burkina Faso. O. Narey (ed.), *La justice constitutionnelle* (99–112). Paris, L'Harmattan.
- Studio Yafa (2023). Burkina: Ces «Anges» qui veulent protéger le Capitaine Ibrahim Traoré. <https://www.studioyafa.org/10015-ces-anges-qui-veulent-protoger-le-capitaine-ibrahim-traore> (Accédé: 12.05.2024).
- Tidjani Alou, M. (2020) The Nigerien Paradox: Institutional Consolidation through Political Instability. L. Villalon & R. Idrissa (eds.), *Democratic Struggle, Institutional Reforms and State Resilience in the Sahel* (137–162). London: Lexington Books.
- Topanou, P. V. (2022) À propos de la résurgence des coups d'État en Afrique de l'Ouest. *ISI Africa*. <https://www.lsi-africa.com/fr/actualite-africaine/editorial-victor-topkanou-.html> (Accédé: 15.05.2024).
- Topona, E. (2020) Burkina Faso: élections sur fond d'insécurité. *Deutsche Welle*, 12 novembre. <https://www.dw.com/fr/burkina-faso-%C3%A9lections-sur-fond-dins%C3%A9curit%C3%A9-dans-le-nord/a-55573635> (Accédé: 20.05.2024).
- Toulemonde, M. (2024) Transitions en Afrique: un provisoire devenu permanent. *Jeune Afrique*, 7 juin. <https://www.jeuneafrique.com/1574198/politique/transitions-en-afrique-un-provisoire-devenu-permanent/> (Accédé: 04.05.2024).
- Traore, L. (2022) Le chef de la junte déclaré “Président du Faso”: une erreur, selon un juriste, *VOA Afrique*, 12 février.
- Tsebelis, G. (1990) *Nested Games: Rational Choice in Comparative Politics*. Berkeley: University of California Press.

- TV5 Monde (2023) Burkina Faso: un parti d'opposition conteste l'interdiction de réunion de son bureau politique. 15 février. <https://information.tv5monde.com/afrique/burkina-faso-un-parti-dopposition-conteste-linterdiction-de-reunion-de-son-bureau> (Accédé: 22.05.2024).
- TV5 Monde. (2023). Burkina Faso: arrestation de militants de la société civile pour «incitation à un attroupement armé». 21 mai. <https://information.tv5monde.com/afrique/burkina-faso-arrestation-de-militants-de-la-societe-civile-pour-incitation-un-attroupement> (Accédé: 12.05.2024).
- TV5 Monde (2024). Mali: le gouvernement «suspend» les activités des partis politiques. 10 avril. <https://information.tv5monde.com/afrique/mali-le-gouvernement-suspend-les-activites-des-partis-politiques-2717486> (Accédé: 05.05.2024).
- Van De Walle, N. (2009) Démocratisation en Afrique: un bilan de la littérature. M. Gazibo & C. Thiriot (eds.), *Le politique en Afrique:  tat des débats et pistes de recherches* (135–163). Paris: Karthala.
- Vaucher, S. H. (2017) La fabrique l gislativ  de l'état d'urgence: lorsque le pouvoir n'arrête pas le pouvoir. *Cultures & Conflicts* 113.
- Villalon, L. & Idrissa, R. (2020) *Democratic Struggle, Institutional Reforms and State Resilience in the Sahel*. London: Lexington Books.
- Walzer, M. (1997) *Pluralisme et Démocratie*. Paris:  ditions Esprit.
- Webler, T. & Tuler, S. (2021) Four Decades of Public Participation in Risk Decision Making. *Risk Analysis* 41(3), 503–518.
- Weinstock, D. M. (2003) La neutralité de l'état en matière culturelle est-elle possible? R. Le Coadic (ed.), *Identit s et Démocratie*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

Policy Entrepreneur or Policy Implementer? The Role of İhsan Sabri Çağlayangil in Türkiye's Distancing from the United States in the 1960s and 1970s

Politika Girişimcisi mi, Politika Uygulayıcısı mı? Türkiye'nin 1960'larda ve 1970'lerde ABD'den Uzaklaşmasında İhsan Sabri Çağlayangil'in Rolü

Serdar ALTUN*

Abstract

This study aims to understand the influence of İhsan Sabri Çağlayangil, as the minister of foreign affairs, on Türkiye's relations with the U.S. In the years he served as the minister, from mid-1960s to mid-1970s, Türkiye witnessed a fundamental change in its huge commitments to and trust in Washington. Questioning his role as an individual in these developments, the study is expected to contribute to the literature on Turkish-American relations in an analytical perspective. The study makes use of primary sources like official archives, parliamentary records, memoirs and interviews provided by both Turkish and American circles as well as some scholarly works on Çağlayangil himself and Turkish foreign policy in general. As a result of the analytical interpretation derived from both Turkish and American sources, the study concludes that despite his remarkable career and prominence across many key positions of the Turkish state, Çağlayangil did not propose a previously unheard of geopolitical orientation for Türkiye's relations with Washington. The changing nature of Türkiye's relations with the U.S. since mid-1960s was not initiated by his personal efforts. On the contrary, it was a state-policy which resulting from the structural changes in bilateral relations and the international system. This new orientation was encouraged and advocated by the majority of different ideological sides in Turkish politics and society. Moreover, the increasing U.S. concern over the possibility of losing Türkiye further facilitated the realization of this transformation. Thus, Çağlayangil should be viewed as a well-suited policy implementer rather than a policy entrepreneur.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Turkish-American Relations, İhsan Sabri Çağlayangil, Johnson Letter, Cyprus Issue.

* Arş. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, serdar.altun@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3988-0263

How to cite this article/Atıf için: Altun, S. (2024). Policy Entrepreneur or Policy Implementer? The Role of İhsan Sabri Çağlayangil in Türkiye's Distancing from the United States in the 1960s and 1970, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 265-286. DOI: 10.14782/marmarasbd.1441565

Öz

Bu çalışma, dışişleri bakanı olarak İhsan Sabri Çağlayangil'in Türk-Amerikan ilişkilerine etkisini sorgulamaktadır. 1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar süren bakanlık yıllarında Ankara'nın Washington'a olan büyük bağlılığında ve güveninde köklü bir dönüşüm meydana gelmiştir. Çağlayangil'in bu dönüşümdeki bireysel rolünü sorgulayan bu çalışmanın, Türk-Amerikan ilişkilerinin analiz edilmesine katkıda bulunması beklenmektedir. Makalede, Çağlayangil'in kendisi ve genel olarak Türk dış politikası üzerine yapılmış bazı akademik çalışmaların yanı sıra, hem Türk hem de Amerikan çevrelerinden sağlanan resmi arşivler, meclis tutanakları, anılar ve röportajlar gibi birincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynakların incelenmesi neticesinde, Çağlayangil'in göz alıcı kariyerine ve devletin birçok önemli konumunda görev yapmış ilmasına rağmen, Türkiye'nin Washington ile ilişkilerine yönelik olarak daha önce duyulmamış yeni bir jeopolitik yönelim önermediği görülmüştür. Diğer bir deyişle Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin 1960'ların ortalarından itibaren değişen doğası Çağlayangil'in kişisel inisiyatifine bağlı değildir. Aksine ikili ilişkilerde ve uluslararası sistemde meydana gelen yapısal değişikliklerden kaynaklanan bir devlet politikası söz konusudur. Türkiye'nin bu yeni yönelimi Türk siyasetinde ve toplumundaki farklı ideolojik tarafların çoğunluğu tarafından da destek görmüştür. Ayrıca ABD'nin Türkiye'yi kaybetme korkusu da bu süreci kolaylaştırıcı bir etki sağlamıştır. Sonuç olarak, Çağlayangil bu süreçlerde yalnızca iyi bir politika uygulayıcısı olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Türk-Amerikan İlişkileri, İhsan Sabri Çağlayangil, Johnson Mektubu, Kıbrıs Meselesi.

1. Introduction

As one of the longest-serving foreign ministers of Türkiye, İhsan Sabri Çağlayangil served during some of the most turbulent times of Turkish foreign policy, firstly from 1965 to 1971, and then again from 1975 to 1978. The fact that the direction of Türkiye's relations with the United States (U.S.) witnessed critical turning points in these years makes him a figure deserving to be researched with regard to the nature of his impact on those developments. Therefore, this paper aims to explore the role Çağlayangil played in the transformation of Turkish-American relations.

The study reveals that despite his remarkable career and prominence across many key positions in the Turkish state, whether in bureaucracy or politics, Çağlayangil did not propose a previously unheard of geopolitical orientation for Türkiye's relations with Washington. Even before he took office, there had been numerous developments shaking the previously solid ground of Turkish-American relations, which had previously been defined in light of incredible commitment and loyalty from Ankara. However, due to various contentious incidents with the U.S. that emerged in the mid-1960s, Türkiye began to develop a multi-oriented and fresh foreign policy direction to pursue its national interests more effectively in the face of growing American pressures and abandonments. This shift in the foreign policy landscape persisted without deviation in the following years, even as the Turkish governments were led by different political parties with contrasting ideological inclinations.

Both the Turkish and American sources explored in this study reveal that Çağlayangil was simply a talented and well-disposed practitioner of Türkiye's new vision in approaching the U.S. at that time. Despite his apparent goodwill and patriotism, he was far from being an independent initiative-taking policy entrepreneur, and he was quite loyal to the hierarchy prevailing within

governmental bodies in Türkiye. In short, the changing nature of Türkiye's relations with the U.S. since the mid-1960s was not initiated by his personal efforts. On the contrary, it was a state-policy resulting from structural changes in bilateral relations and the international system. This new orientation was encouraged and advocated by the majority of different ideological sides in Turkish politics and society. Moreover, the increasing U.S. concern over the possibility of losing Türkiye even further facilitated it for Türkiye to realize this transformation.

As for the method, this study first explores the key dynamics of the change in Turkish-American relations during the years Çağlayangil served as the minister. To do so, it employs the framework of Blavoukos and Bourantonis (2014), which relies on the analytical classification of many leading studies investigating the key parameters of foreign policy changes. This part of the study also involves the investigation of both primary sources such as the session records of Türkiye's former Senate of the Republic and Çağlayangil's personal memoirs, and secondary sources including several books and articles on Turkish foreign policy, to gain an analytical understanding of the essence of the change in Turkish-American relations during these years. Additionally, in order to broaden and enhance the analytical picture obtained from Turkish sources, some U.S.-centred primary sources such as interviews with the U.S. diplomatic staff via the Association for Diplomatic Studies & Training (ADST) and the records on Türkiye from Foreign Relations of the United States (FRUS) are utilized.

As a result of investigating and interpreting the information from the all available sources in light of the theoretical framework, the study argues that there were a number of profound systemic and domestic factors leading to the shift in Türkiye's stance towards the U.S. These factors can be summarized as the disregard and resistance from the U.S. for Türkiye's vital interests, the Détente period opening more room for alternative orientations in foreign policy, the large discomfort of Turkish society shaped by anti-American feelings, as well as Washington's concerns over the deepening alienation on Ankara's side.

Later, the study attempts at clarifying Çağlayangil's place in that transformation, with the help of the profile of policy entrepreneurs developed within the theoretical framework. The same primary and secondary sources used in the previous section are relied on once again to scrutinize Çağlayangil's place and profile. In conclusion, it is deemed more appropriate to identify Çağlayangil as a policy implementer with the required talents and vision to pursue his country's new foreign policy direction, which had already been revised before he came to power. He is not considered a policy entrepreneur who is largely responsible for devising and realizing alternative visions of foreign policies for personal political advantages.

Regarding the limitations, for the primary sources like archives and memoirs utilized in the study, the scope of the information is naturally limited to what authors and authorities have revealed. Ultimately, an exploratory approach to research and explanation is adopted in this study, as the topic of Çağlayangil's influence on Türkiye's U.S. policy as a minister is an under-studied subject in the literature.

2. Theoretical Framework: Understanding the Foreign Policy Changes of States

Blavoukos and Bourantonis (2014) attempt to provide a theoretical framework for exploring and explaining main reasons for foreign policy changes of states. They identify two main parameters as lenses to utilize. The first pillar is defined as domestic structural parameters that are divided into the sub-components of *domestic political and institutional setting*, and *advocacy groups*. Regarding the former, it is claimed that the less an authority faces domestic challengers and constraints, the more frequent foreign policy changes can be. In terms of democratic regimes, the hypothesis goes on, foreign policy changes are more prevalent and possible under single-party governments led by leaders who are decisive in decision-making processes along with little intervention from other parts of the state and society.

The context of the transformative turn in TurkishAmerican relations over the years Çağlayanğil served as the minister is not that compatible with this premise. In contrast, once the essence of Türkiye's unidirectional commitment to the U.S. began to change, the domestic context from the 1960s to the late 1970s exhibited significant turmoil characterized by undemocratic military interventions, acts of civil violence and terrorism, and frequent government changes. Therefore, instability, not stability, was dominating the national politics, although Türkiye managed to retain the core democratic principles of its political foundations more or less. This divergence between the theory and the case must be noted before delving into the case with the theoretical perspective.

The second strand of the domestic parameters is advocacy groups holding different foreign policy roadmaps from the prevailing ones. The authors classify these communities into three main categories: those adopting alternative political culture and foreign policy options, socioeconomic groups holding divergent views and interests, and policy entrepreneurs.

Regarding political culture, the greatest significance is centered around its profound impact on social interactions, making it more about continuity than change. As for socio-economic groups aspiring to have more say in and impact on the state's policy implementations, public opinion is an essential element attracting great attention from governments, as it either enables them or enforces them to promote a new foreign policy direction (Blavoukos & Bourantonis, 2014:487).

Lastly, policy entrepreneurs are specified as politically prominent individuals who possess particular talent, vision and propensity to realize a change in foreign policy. The alternative visions and implementations of foreign affairs they promote are motivated by the objective of obtaining political advantages in the future. What principally makes someone a policy entrepreneur is their eagerness to make use of the possibilities for implementing alternative policy visions.

The second pillar of the framework is called international structural parameters. These factors are comprised of several sub-components. Firstly, the authors state, any changes in the structural characteristics of a system that usually limit foreign and security policies of states may result in transformations in states' threat and opportunity identifications (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 488).

As a second prospect of the international parameters, transformations in one state's posture and place in a system are likely to bring changes in foreign policy. In this regard, the authors set out three various scenarios, each of which has its own separate dynamics. Either because of a radical contextual domestic turn or with the emergence of conflicting interests among the partners, the attitude of one state's friends and foes to itself may witness new trends.

Secondly, changes might appear when states seek membership in different international organizations (IOs) and closer engagement with other states. As the realization of such goals is largely associated with political conditionalities, foreign policy changes might emerge. The conditionalities are defined as positive ones like economic and political incentives, and as negative ones like sanctions.

As a third possibility of how transformations in one state's posture and place in the international system bring changes in its foreign policy orientation, it is related to the socialization process seen in IOs. States may reconsider and revise their foreign policy approaches once they begin observing the peculiar values and norms of an IO they have membership in. The extent of the change depends on how much the state is devoted to and active in that organization (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 489).

3. Between Commitment and Controversy: Turkish-American Relations during Çağlayangil's First Term as Foreign Minister (1965-1968)

Çağlayangil's first tenure in office as the foreign minister coincided with a period of profound changes in Turkish-American relations. As one of the international structural factors, the hardening approach of the U.S. to Türkiye, and the conflicting interests of Washington and Ankara were the most prominent causes of the change in Turkish-American relations. Until the mid-1960s, Turkish foreign policy had heavily been determined by close relations with the U.S. However, incidents such as the Johnson Letter and the Jupiter Missile Crisis led both the Turkish public and policymakers to reconsider the country's mainly unidirectional commitment to Washington (Bilgiç, 2015, p. 252).

Jupiter Missiles had been stationed in Türkiye in 1961 as a defense measure against a possible attack by the Soviet Union. However, once the Soviets obtained facilities in Cuba that could have enabled Moscow to launch low – and mid-range missiles at American soil, Washington negotiated with Moscow to remove them. When the Soviets offered to dismantle the Jupiter Missiles in Türkiye in exchange for American demands, the U.S. accepted this offer. This caused profound disappointment in Türkiye, which saw these missiles as a security umbrella provided by the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Ankara also felt humiliated, as Türkiye's interests were used as a bargaining chip between the Americans and the Soviets without seeking Türkiye's permission. Considering that Türkiye had hardly taken any action in foreign affairs without consulting Washington up until that time, this incident was one of the most significant cracks in the relations (Uslu, 2016:166). This development eroded the belief in the U.S. as a reliable ally

and was interpreted by Turkish decisionmakers as a sign that the U.S. could leave Türkiye alone against the Soviets when Washington's national interests required doing so (Erhan, 2002, p. 684).

The Johnson Letter, which was sent in June 1964 by then U.S. President Lyndon Johnson to Türkiye's Prime Minister İsmet İnönü as an ultimatum that if Türkiye were to militarily intervene in Cyprus, in the face of a possible Soviet threat NATO might consider not coming to Türkiye's help was a critical juncture in Türkiye's foreign policy orientation. It remarkably damaged Türkiye's relations with the U.S., deepening the controversies surrounding its reliability as an ally (Armaoğlu, 2017, p. 16). Türkiye's ruling elites concluded that leaning the country's foreign policy on a single side could have devastating outcomes for national interests in the Cold War. This new understanding is clearly seen in the government program of the Justice Party (AP) led by Süleyman Demirel, who won the 1965 elections to form a majority government. It was claimed that:

“... to be tied to an alliance or an ideology does not necessarily prevent one from improving relations with countries aligned with yet another alliance or ideology, or with non-aligned countries, which constitute the majority in the world today” (Balci, 2013:108).

Keeping the Western alliance system as the core tenet of Turkish foreign policy, the Demirel government adopted a dynamic and multi-oriented foreign policy approach, maintaining close relations with the U.S., while simultaneously building better ties with the Soviet Union (Kösebalaban, 2011, p. 87). In a speech he made in the Senate in 1966, Çağlayangil also elaborated on this new foreign policy understanding. First, he reiterated Türkiye's commitment to NATO and the Central Treaty Organization (CENTO), the initiative founded by the UK, Türkiye, Iran, Iraq and Pakistan in 1955 against Soviet expansionism in the Middle East, emphasizing their positive contributions and high importance to the country's defense. Then, he defended rapprochement with the Soviets by making reference to mutual tolerance and good neighborly relations (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1966, p. 178).

According to the theoretical framework, any changes in the structural characteristics of a system that usually limit foreign and security policies of states may result in transformations in states' threat and opportunity identifications (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 488). In this sense, thanks to the Détente, the loosening of strict hostility in international politics was another key international structural factor resulting in the change in Türkiye's sharply unidimensional devotion to the Western bloc led by Washington, making a talk-to-everyone approach possible. This was acknowledged by Çağlayangil:

“The strong nuclear balance I have just mentioned has minimized the possibility of a nuclear war, allowing national interests and stances to rise to surface, which had been prevented before because of the previously high tension. With the Détente, the rigid structures of the blocs are eroded. Now political and commercial relations

among many countries are developing despite conflicting ideologies and interests” (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1966, p. 177).

In another speech he made in 1971, Çağlayangil was more specific about the country's new foreign policy stance. On the one hand, he underlined the need for Türkiye and for the whole world to uphold the Détente by all means, and also appreciated the improvements in Ankara's relations with Moscow. On the other hand, he also drew attention to the fragile status of the Détente, claiming that Türkiye's NATO membership and presence in the Western alliance was still the best way to ensure the country's security (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1971, p. 381).

Along similar lines, Türkiye also tried to improve its relations with the Middle Eastern countries that were either non-aligned or closer to the Soviet Union than to the U.S. There were many imperatives to focus on the Middle East such as economic opportunities in these markets, alongside cultural, geographic and religious affinities with the region. However, the most crucial factors allowing this rapprochement were Türkiye's dire need for the support of the Arab world in the United Nations (UN) regarding the Cyprus issue, and the intention to show the U.S. that Türkiye's support for the issues vital interest for Washington could not be taken for granted anymore (Aydın, 2000).

As suggested in the theoretical framework (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 489), this new opening eventually required Türkiye to meet some implicit political conditions that constituted another part of the fundamental changes in the country's foreign affairs following the alienation from the U.S. Thus, the Middle East policy of the Demirel government became more autonomous from the Western bloc. Firstly, he abandoned the former Turkish Prime Minister Adnan Menderes' failed policy of expanding the CENTO to the Arab world, as Türkiye did not want to be seen by the Third World as a puppet of the the U.S. (Kösebalaban, 2011, p. 101). Secondly, Türkiye altered its stance toward the Arab-Israel and Palestine-Israel disputes to achieve developing its relations with the Arab world. In the Arab-Israeli War of 1967, Türkiye obtained a great opportunity to prove its changed foreign policy stance, when the Demirel government declared that the U.S. bases in Türkiye would not be used in support of Israel and actively pursued diplomacy in a UN session after the war, calling on Israel to withdraw from the lands it invaded (Kürkçüoğlu, 2010, pp. 164-165).

The theoretical framework summarized above asserts that some economic benefits from engaging with different countries may lead states to rearrange their understanding of external affairs, and this is an important international parameter that brings about foreign policy changes (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 489). As the hardening stance of the U.S. towards Türkiye was likely to generate economic losses for Ankara, the need to find alternative economic resources also contributed to Türkiye's engagement with the Soviet Union and non-Western countries. When Demirel took office as Prime Minister, his government declared that foreign policy would be designed to help the country's economic development. The Economic and Technical Support Treaty that was signed with the Soviet Union on March 25, 1967 was illustrative of this new

understanding and sparked debates over whether Türkiye's orientation had shifted in a different direction (Balçı, 2013, p. 109). Türkiye's relations with the Soviets reached their peak during this period, as Demirel aimed to diversify foreign policy options by advancing relations with the Soviet Union. Moscow also saw the tension between Türkiye and the U.S. as an opportunity to gain ground, and provided significant amounts of credit to Türkiye, which enabled the construction of many Turkish industrial complexes (Kösebalaban, 2011, p. 100).

Although less essential but more consequential, various domestic pressures also played an influential role while Türkiye's relations with the U.S. witnessed critical turning points. It was a pure reflection of what Blavoukos and Bourantonis (2014, p. 487) defined as the role of public opinion in foreign policy changes. For instance, Ankara sent a diplomatic note to the U.S. on April 7, 1966, declaring that the Turkish government was under serious pressure of the public because of the bilateral agreements that had been signed with Washington and that those agreements must be unified, simplified and reformed (Balçı, 2013, p. 118). The sovereignty issue centered around the use of some bases in Türkiye by the U.S. without consulting the Turkish government, and ethical problems emerging from the misbehavior of some American staff in Türkiye were among the hot topics putting greater pressure on the government and exacerbating the anti-Americanism in the country (Erhan, 2002, p. 992; Yetim & Balçı: 2021, p. 207). The boycotts and protests against the lecturing of the U.S. Peace Corps, who were regarded by the Turkish society as ill-intentioned American agents of influence, in the Turkish schools and universities in 1965 was another reflection the negative perceptions of the Turkish people towards the U.S. More importantly, acts of violence such as some American soldiers in the U.S. 6th Fleet visiting Istanbul being thrown into the sea by Turkish student protesters on July 15, 1968 (Türkmen, 2012, pp. 124-126), further exemplified the emerging public anger in Türkiye towards the U.S., which sharply contrasted with the once felt gratitude and relief in the Turkish state and society for acquiring the American regard and interest in Türkiye as a leverage to the Soviet threat (Bilgiç, 2014, p. 255).

The U.S. pressure on the Turkish government to reduce opium production was another development that negatively affected how the Turkish public perceived the U.S. during this period. In fact, this tension became one of the most significant issues dominating bilateral relations throughout the 1970s. At that time, the use of opium-related drugs in American society was increasing, and Türkiye was a leading opium producer in the world. Washington's threat that it would stop its aid to Türkiye if Ankara did not ban the opium production prompted the Turkish government to limit the area of opium production to six Western provinces in Anatolia, a decision that did not fully satisfy the American demands. In response, the U.S. decided to reduce the financial aid given to Türkiye, which encouraged Türkiye to get closer to the Soviet Union (Kösebalaban, 2011, p. 100). As the Turkish government reduced the production amount step by step after Washington's insistence, this policy stirred serious reactions from politicians, media and public in Türkiye, with questions raised on why Turkish farmers had to pay the price for the problems in the American society (Uslu, 2016, p. 260).

Characterized by a relatively greater autonomy in comparison to the past, the novelties in the Turkish diplomatic approach to the external world was also remarkably in line with the Demirel government's conservative foundations, and likewise, was a good response to the rising socialist voices within the country demanding support for nationalist and non-aligned governments in the Middle East. This was also the reason why, despite the concerns of the opposition parties, Türkiye participated, as an observer country represented by foreign minister Çağlayangil, in a meeting organized by the Arab countries in 1969 after an arson attack on the Al-Aqsa Mosque in Jerusalem, albeit with the prior notification that Türkiye was a secular state and would not be obliged by any decision against its UN commitments (Kösebalaban, 2011, p. 101).

Subsequently, Türkiye and the U.S. signed a Mutual Defence and Cooperation Agreement on July 3, 1969. Even though it was abolished after the start of the U.S. embargo on Türkiye after the Turkish military intervention in Cyprus, this treaty brought all bilateral agreements, which were around 90, between the two countries under one single text and restricted the U.S. military presence in Türkiye in several ways. First, the U.S. would not be able to use Turkish bases without asking for Ankara's permission. Second, as a sign of empowering Turkish national sovereignty, it was declared that the ownership of the bases in the country belonged to Türkiye. Third, Türkiye was granted the right to inspect all the bases located on its territory. Lastly, Türkiye obtained the right to bring restrictions to the use of the bases in the name of its national security (Erhan, 2002, p. 697).

Blavoukos and Bourantonis (2014) identify the socio-economic groups that have competing interests and also the sub-groups that follow different political cultures and alternative foreign policy options in a country as influential domestic drivers of foreign policy changes. It is true that public perception had a considerable role while Türkiye's affairs with the U.S. transformed from a unidimensional commitment to a relatively more balanced one. However, the NATO membership itself and the West-oriented essence of Turkish politics were never questioned by any policymaker or government representative in the country, except for some ultra-leftist groups like the Workers' Party of Türkiye (Balci, 2013, p. 120). Therefore, advocacy which was seen across much of the Turkish state and society for lessening the level of American-centrism in Türkiye's international relations did not imply a wholesale transformation of the political culture of the country. Similarly, specific socio-economic groups were hardly influential as a root cause of the change in foreign policy, although a great deal of outrage emerged across various economic classes of the society in the face of the economic turbulence caused by the deteriorating ties with the U.S.

4. The Ongoing Change During Çağlayangil's Second Term as Foreign Minister (1975-1978)

Over the course of Çağlayangil's second term as the foreign minister, Turkish-American relations were dominated by the repercussions of an earlier event, i.e. Turkish military intervention

in Cyprus in 1974. Bülent Ecevit, Demirel's main competitor, who was believed to be largely inspired by leftist tendencies, and his Republican People's Party (Cumhuriyet Halk Partisi – CHP) had won the 1973 general elections. Ecevit adopted an assertive and confident foreign policy understanding, claiming that smaller countries like Türkiye should not necessarily arrange their foreign policy decisions in strict line with the preferences of their greater allies, and instead, should pursue foreign policies serving the interests of their own. This sentiment prevailed not only in Ecevit's mind, but also in the CHP elites and across the whole country (Aydın, 2000, p. 128).

The military coup plotted in Cyprus against President Makarios by the junta in power at the time in Greece allowed Ecevit to implement this vision in foreign policy. The National Security Council of Türkiye, convening after the coup against Makarios, concluded that the constitutional order in the island had collapsed, an illegitimate government was formed and the treaties and guarantees previously agreed on by all sides in the island were violated. Mentioning its guarantor role in the dispute, Türkiye intervened in the island in July 1974 (Balci, 2013, p. 138).

Similar to what was described above as one of the international structural factors of the change in Turkish-American relations in the 1960s, the ongoing hardening in Washington's stance towards Türkiye, and the ever-increasing visibility of the conflicting interests among the two, marked the transformation in bilateral relations. In this context, Türkiye's relations with the U.S. entered a much worse phase after the Cyprus intervention. The intervention itself was not the sole reason. Previously, the U.S. Congress had already been discussing an arms embargo on Türkiye as the Ecevit government removed the ban on the opium production despite objections from Washington. As the U.S. opposition particularly to Türkiye's second military operation in Cyprus, which was considered unnecessary, unjust and offensive, coincided with this atmosphere, an arms embargo on Türkiye was initiated by the Congress and the political reactions against Türkiye in the U.S. grew harsher. Moreover, the Congress adopted a closer position to the Armenian diaspora, turning a blind eye to the terrorist attacks by the Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA) against Turkish diplomats in Western countries.

Fuelling anti-Americanism in Türkiye, these incidents deepened the deterioration in bilateral relations (Armaoğlu, 2017, p. 18). Consequently, Turkish society united in the anti-American sentiment, regardless of whether they were leftist or rightist. The leftists were anti-American as they were against the U.S. great power expansionism they described as "imperialism". The rightists were intrinsically motivated by nationalist and statist ideas. Therefore the majority of the Turkish public and politicians stood against the U.S. demands that were directed at Türkiye's military intervention in Cyprus grounded upon the country's critical national interests (Uslu, 2016, p. 340). As a domestic factor of foreign policy changes, therefore, the role of the public opinion in the maintenance of the transformation in how Ankara engaged with Washington retained its prominence.

The continuation of change in Turkish foreign policy towards the U.S. was evident after the U.S. embargo that started in 1975, when Türkiye declared the foundation of Federal Turkish State of Cyprus as a response to Washington. Issuing a diplomatic protest, Ankara also terminated the 1969 Defense Cooperation Agreement with the U.S., shut down all U.S. bases and intelligence gathering centers in Türkiye, and handed the control and supervision of all facilities over to the Turkish military. The İncirlik Base was kept open as an exception, but its use was limited only to NATO missions (Türkmen, 2012, pp 137-138). In 1976, a new Defense Cooperation Agreement, the enforcement of which was conditioned on the eradication of the embargo and congressional approval, was signed as a sign of mutual desire to repair the deteriorated ties between the two countries. Although the Congress hindered the implementation of this agreement, the U.S. sanctions against Türkiye that had been partially eased in 1975 were totally removed in 1978 (Kösebalaban, 2011, p. 107).

As another international structural parameter of foreign policy change, the motivations for economic benefits driving states to rearrange how they engage in external affairs maintained its prominence for Türkiye throughout this period. Thus, the rapprochement with Moscow that started in the mid-1960s in economic, commercial, and diplomatic fields continued. Four years after the military intervention that toppled him down, Demirel regained power to form a government, and Çağlayangil was reappointed as the foreign minister in 1975. Similiar to his first term between 1965 and 1971, high-level diplomatic visits to and economic treaties with the Soviet Union were the most salient features of the second Çağlayangil period in Turkish foreign policy. Aimed at increasing the annual capacity of the İskenderun Iron and Steel Factory and at expanding the Seydişehir Aluminium Facilities, the Second Treaty for Economic and Technical Cooperation between Türkiye and the Soviet Union was signed on July 4, 1975 (Tellal, 2002, p. 782).

In December 1975, the Prime Minister of the Soviet Union, Aleksey Kosygin, visited Türkiye at the invitation of Demirel for the opening of the İskenderun Iron and Steel Factory. Moreover, in 1976, both countries agreed to initiate preparations for a friendship treaty or declaration, which would be distinct from a non-agression treaty to avoid incompatibility with Türkiye's NATO membership. Additionally, a Cultural and Scientific Exchange Programme was established covering the period from 1976 to 1978. Subsequently, Çağlayangil visited the Soviet Union in 1977, leading to the establishment of treaties of cooperation in economic, scientific, and technical fields (Yıldırım, 2019, pp. 114-115).

With the assistance of the theoretical framework, it is important to note that these developments were further facilitated by another international structural parameter: the changes in the core features of the international system resulting from the Détente. However, caution and the previously maintained balanced stance towards Moscow persisted. Confirming this, Çağlayangil said:

“...the presence of a Détente process should not be seen as an alternative to defence (policies). Détente has been achieved thanks to the fact that we have not neglected to do what the defence (policies) required us to do. If they were abandoned, this would be devastating for both Détente itself and the whole world” (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1976, p. 414).

Due to the similar international dynamics that encouraged the country to diversify its foreign affairs, Türkiye continued to pursue closer relations with Middle Eastern countries. Initially, Türkiye participated in the Organization of Islam Conference (OIC) gathering in Jeddah in 1975 at the foreign minister level, and also offered to host its next meeting in Istanbul in 1976. As a result of these efforts, observer status was granted to the Turkish Cypriots in the OIC in 1979. Moreover, by improving relations with these oil rich countries, especially in the post-1973 oil-crisis environment, Türkiye, being an oil-dependent country, gained more options in addressing its foreign trade deficit problems caused by the substantial amount of oil imports (Sander, 2006:236; Fırat & K rk ođlu, 2002, pp. 792-793).

Türkiye also explicitly supported the Arab thesis during the 1973 Arab-Israel War, and did not allow American forces to use İncirlik Air Base in support of Israel, whilst opening its airspace to Soviet planes carrying support to the Arab forces. After the war in 1975, Türkiye cast an affirmative vote in a UN resolution defining Zionism as a form of racism. In January 1975, Ankara recognized the Palestinian Liberation Organization (PLO) as the representative of the Palestinians and announced the following year its decision to allow the organization to open a bureau in Ankara (Kösebalaban, 2011, p. 110). These actions should be seen as the results of a set of natural political conditions that one country must fulfill to cultivate the benefits it expects from new bilateral and multilateral relations it develops. However, these shifts in the overall foreign policy orientation did not result in significant levels of socialization leading to normative changes in the direction of foreign policy (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 489). This was also the case in 1969 when Türkiye declared its strong commitment to Western values, particularly secularism, on the occasion of participating in a meeting organized by the Arab countries following an arson attack on the Aqsa Mosque.

In conclusion, during  ađlayangil’s two terms, Türkiye implemented a more autonomous foreign policy, enriched by the diversity of the cordial relations it engaged in and showing signs of greater sovereignty and independence from the U.S. Türkiye’s departure from its previously unquestionable attachment to and trust in the U.S. was caused by a series of intertwined developments. The first factor was that Washington was not taking into consideration the national interests and expectations of Türkiye in the international issues in which they were both involved.

Secondly, the Détente process between the two rival poles, the U.S. and the Soviet Union, allowed for engagement between the Western and Eastern blocs and for the eradication of strict hostility in international politics. Türkiye maintained its newly-adopted multi-oriented and multi-dimensional foreign policy that emerged in the mid-1960s for many years, regardless of whether

leftists, rightists, military or care-taker governments were in power. Thus, this was more of a state policy than Çağlayangil's personal innovation.

Thirdly, the almost unanimous domestic discomfort, which was continuously growing in the face of the increasing disregard and pressure by the U.S. against Türkiye's expectations and moves driven by its core national interests both encouraged and enforced the governments in power during these years to initiate and sustain a concrete departure from the previously unidimensional reliance on Washington.

5. The Change in Turkish Foreign Policy from the U.S. Perspective

As derived from the FRUS archives, American assessments of relations with Türkiye and its international political direction in the mid-1960s were considerably concerned with key Turkish interests and principles regarding the Cyprus issue. These included insistence on providing equal rights to the Turkish Cypriot community in comparison to those of the Greeks Cypriots on the island, decisive rejection of the Enosis, and demands that the U.S. should put greater pressure on Greece regarding the Greek Cypriots. Elaborations concentrated on greater trends of Turkish foreign policy are hard to identify in these records (for detailed insights see FRUS, n.d.). However, interviews with American diplomatic figures in Türkiye, conducted by the Association for Diplomatic Studies & Training provide further information about the American perspective on Türkiye in the late 1960s, a period when bilateral relations were strained.

In this vein, the statements of Parker T. Hart, U.S. Ambassador to Türkiye from 1965 to 1968, offer a good deal of insights. Firstly, he confirms that they were so busy with the Cyprus issue that it prevented them from focusing on anything else they were supposed to cope with (ADST, n.d., p. 308). Secondly, he admits the rising anti-American sentiment in Türkiye, initially referring to the leftists as the main source of questioning NATO membership and the distance from the Soviets, and confesses that after a while, the rightists too began to get more suspicious of and dissatisfied with the alliance with the U.S. In the face of rising tensions, he personally organized a tour for Turkish leaders to the U.S. facilities in Türkiye to ease their worries and confusion about the U.S. intentions (ADST, n.d. 303), and refers to the Johnson Letter as a huge mistake that deteriorated bilateral relations (ADST, n.d.:299). Finally, he defines Demirel, the man who presented Çağlayangil to Turkish foreign policy circles, as very friendly to the U.S. (ADST, n.d., p. 300).

His remarks about the strong impact of the Cyprus issue on Turkish-American relations are in accordance with other records. Moreover, his astonishment at the anti-Americanism seen in Türkiye regardless of the domestic polarization among different ideological sides verifies that Türkiye's decoupling from the U.S. was more a deep-rooted state policy than a mere initiative of any individual. His appreciation for Demirel's closeness to the American side is in line with the information retrieved from Turkish sources, revealing Türkiye's strong commitment to the Western alliance system, despite different viewpoints on many topics.

As the crisis in Turkish-American relations reached its peak at the beginning of the 1970s, there are considerable and detailed reports and analyses concerned with the shifts in and the prospect for Ankara's foreign affairs. Firstly, rightist parties were still regarded as more desirable for American interests, as seen in a report dated back to October 1973, which was about Türkiye's coming elections. The main concern was not that if leftists such as Ecevit and his party came to the power, they would push Türkiye to the Soviet bloc, but rather that they would probably take a harder stance towards some aspects of the Turkish-American relations. Therefore, even under the likelihood of Ecevit's rise to the power, Washington hardly felt any anxiety over a possible complete deviation from itself that might emerge on Türkiye's side. Besides, it was assumed that no matter which ideological side won the elections, the U.S. was most likely to maintain its good relations with Türkiye (National Archives, 1973).

A special assessment in 1974 by Henry Kissinger after Türkiye lifted the ban on opium production recommends a middle-way, neither soft nor radical, approach to tackle the issue. He underlined the possibility of reactions that might be caused by a nationalistic pride arising after explicit pressure from Washington (Ford Library, 1974c). Thus, the sharply increasing nationalistic sensitivities in Türkiye, which posed an obstacle for retaining the all-weather alliance commitments, seem to be noticed. In some other documents, the U.S. government's high efforts to prevent the embargo on Türkiye and to underscore how its consequences would be unbearable and useless for American interests are clearly seen. Intense debates indicated that Türkiye was too important an ally, given its geopolitical position, to lose, and there was no need to inflame the Turkish public and policymakers against Washington in such a harsh way (Ford Library, 1974b).

After the embargo was implemented, more detailed analyses with evident concern about Türkiye's future political direction emerged. According to these assessments, Türkiye was very likely to deliver harder retaliatory responses, such as closing U.S. military and intelligence bases in the country, suspending treaties with Washington, and even looking for alternative arm suppliers. They concluded that, although Türkiye was re-examining its NATO membership, neither Ankara nor Moscow had illusions that the Soviet Union could effectively replace the U.S. as an arm supplier in terms of either quality or quantity. Besides, Türkiye's Western orientation was not considered to change fundamentally. Finally, Ankara's improving ties with Middle Eastern countries were seen as a kind of alternative economic and diplomatic support for Türkiye in the international arena (Central Intelligence Agency, 1975). There was no other judgement based on questions like whether Türkiye was trying to become a regional hegemon or something similar.

As time passed, the possibility of Türkiye turning its back on NATO and forming a new alliance structure with the Soviets was discussed, particularly after the Soviet Prime Minister Kosygin's visit. Therefore, anxiety over losing Türkiye, a country possessing sensitive geopolitical assets, seemed to be rising in Washington. What did not change was the references to Türkiye's importance to American interests in several regions surrounding it (Ford Library, 1976). These intense discussions not to lose Ankara were further amplified after the lifting of the embargo (National Archives, 1976).

The significance attributed in the American view to Türkiye is also clear in many other interviews with U.S. diplomatic staff. For instance, the U.S. Ambassador to Türkiye between 1977 and 1980, Ronald I. Spiers, said that when he talked to Kissinger about Türkiye before arriving there, the latter defined Türkiye as one of the most important places in the world (ADST, n.d., p. 654). Similarly, another retired U.S. Ambassador to Türkiye, William B. Macomber, Jr., serving from 1973 to 1977, said that when he was a young officer in the State Department, it was a widely-taught belief there that the best friendship the U.S. ever involved was neither with the UK, France, nor Israel, but with Türkiye (ADST, n.d., p. 503).

In short, the U.S. view of Turkish foreign policy throughout Çağlayangil's two ministerial tenures displays parallels to what the Turkish sources show regarding the same matter. However, there are two outstanding points that are hardly recognizable when only the Turkish sources are explored. Firstly, even though Turkish policymakers were strongly devoted to the alliance with the U.S. and NATO, they seemingly were unaware of the level of anxiety and worry prevailing among the U.S. diplomatic staff and the government during the strain in bilateral relations. Secondly, as Türkiye's distance from and disappointment with the US increased, American assessments began to consider a new alliance between Ankara and Moscow as so possible that even Türkiye itself could not think of the nature of the relations in such striking terms. This is important, as it was the main leverage that strengthened Türkiye's hand in the negotiations for easing the tensions. Therefore, in addition to the structural and domestic parameters explained previously, Washington's concerns over the deepening of the alienation on Ankara's side were also a key enabler of the change realized in bilateral relations by Türkiye.

6. Entrepreneur or Implementer? Defining the Right Place of Çağlayangil in Turkish-American Relations

As key agents of change in foreign policy, policy entrepreneurs are specified as politically prominent individuals who possess particular talent, vision and propensity to realize a change in foreign relations of a country when conditions allow them to do. The alternative visions and implementations of foreign affairs they promote are motivated by the objective of obtaining political advantages in the future. What principally makes someone a policy entrepreneur is his/her eagerness to make use of the possibilities for implementing alternative policy visions. (Blavoukos & Bourantonis, 2014, p. 488)

Given his background, İhsan Sabri Çağlayangil in some senses, appears to be a policy entrepreneur, meeting the principle of having political prominence and the skills required for pushing for a change. He was born in İstanbul in 1908 and graduated from the faculty of law of İstanbul University in 1931. His career included roles such as a lecturer in the police college and higher police institute of the general directorate of public security, deputy chief of general police forces, and governor of the Yozgat, Antalya, Çanakkale, Sivas and Bursa provinces. After serving in Türkiye and abroad in the ministries of energy and labour, he was appointed as the Minister

of Foreign Affairs in Demirel's government in 1965. After completing his first term in this post in March 1971, he held the same position from 1975 to 1978. In 1979, he became the chief of the Senate of the Republic and acted as the Acting President of Türkiye between April and September 1980. Following an unsuccessful attempt to become a founding member of the Greater Türkiye Party (*Büyük Türkiye Partisi – BTP*), he joined the True Path Party (*Doğru Yol Partisi – DYP*). Yet, he ended his political life in 1990 and died in 1993 (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, n.d.).

Evidently, he was a well-experienced bureaucrat and politician. Due to the turbulent period he lived, he also witnessed many significant developments in Türkiye's political history. To say with his own words, he saw three Ottoman Sultans and one Caliph; when the republic was founded he was 17 and he lived with 7 presidents (Çağlayangil, 1990, p. 273). After he took the office of the ministry, there were people across media and the ministry suspicious of Çağlayangil's suitability for foreign services as he had mostly experience in internal services. However, some time after serving as the foreign minister, he received great appreciation across the country, and the media and the ministry's staff appreciated him as a very talented person with upper skills compared to most of the professional diplomats (Yıldırım, 2019, pp. 52-54).

Regarding his vision, Çağlayangil was characterized by an open-mind and multi-orientational understanding of external affairs. In this vein, he placed great importance on cultivating friendly individual relations with decision-makers of foreign countries. For instance, he invited foreign ministers of Egypt and Belgium, Mahmud Riyad and Pierre Hamel, to spend their holidays together with him in his summer house (Çağlayangil, 1990, p. 275). This also demonstrates that he did not differentiate between East and West, and gave equal priority to both when pursuing his personal relations. This can be seen from the part of the memoirs where he wrote about King Faisal of Saudi Arabia and his country, referring to the Saudi people as "our Saudi brothers" (Çağlayangil, 1990, p. 274).

His vision also included a strong belief in Türkiye's influence and prominence in the world. Referring to Belgium's then foreign minister, Hermel, he said "*he understood our country's invisible might after coming frequently to Türkiye*" (Çağlayangil, 1990, p. 275). Çağlayangil was also interested in new means in the conduct of foreign policy. In this sense, he recognized the importance of soft power to increase a country's influence and to attract a positive impression from foreign nations, even in such an earlier and still-Cold War period as 1960s. In a session of the Senate of the Republic, during the discussion of the 1967 budget of the Ministry of Foreign Affairs, he pointed out how Greece, a rival at the time, set up Hellenic markets for greater people-to-people bonds in distant locations like Jakarta and Hong Kong and how this initiative served Greece's national interests abroad better than its foreign ministry, while the Turkish foreign ministry was suffering from inefficiency in public relations caused by budgetary constraints (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1967, p. 374).

In a similar manner, throughout his years as the minister, Çağlayangil was always confident and courageous in explaining and defending national policies, and he stood firm on protecting red lines in hot topics like the Cyprus issue, as demonstrated by the American records. Meetings that were mostly focused on the Cyprus issue and attended by diplomatic staff from the two countries, including Çağlayangil himself, witnessed long-lasting, patiently sustained, and nuanced bargainings. Çağlayangil appeared to be a tough and elaborative negotiator, firmly believing in his country's strength and the justifiability of its position. However, his self-confidence found expression on some occasions in a manner that was perceived by American officials as ugly and churlish (Department of State, 1967b).

Even though his priority in solving problems was to achieve what was possible through dialogue and peaceful means (for exemplary cases please see Department of State, 1966 & Department of State, 1968), he also implied in harsher times, such as when there were murders of the Turkish community in Cyprus, that Türkiye could resort to military means if necessary (Department of State, 1967a).

Over the course of the event where Çağlayangil was considered to be rude, a more striking point appears from one report prepared by the American Embassy in Greece. There, his softening attitude in the afternoon session of the gathering was underlined, and it was reported that President Cevdet Sunay probably interfered in Çağlayangil's approach and warned him (Department of State, 1967d). Although this may be one of the rare personal initiatives Çağlayangil took in foreign affairs, except for inviting foreign politicians and government representatives to Türkiye, it was interrupted by the president.

Nevertheless, this should not be seen as his inefficiency in cooperating with higher national authorities. As for the governmental level, he almost always spoke as the voice of the government, and did not take independent actions to shape the final results of the meetings or introduce new steps. He frequently used sentences like "I have to share/consult with my government before we reach a conclusion" when faced with unusual or new offers (for some instances, see Department of State, 1967c; Department of State, 1965; Carter Library, 1977a). This reflects his instinctive commitment to the sense of hierarchy that might have come from long-lasting bureaucratic experiences.

One yet salient point is that during a visit to Washington in 1977, a time when Turkish-American relations were suffering from the activities of the Greek lobby in the U.S., which were undesired by Ankara, Çağlayangil used Ardeshir Zahedi, Iran's then Ambassador to the U.S.,

“...as the intermediary for getting together with the hard core of the Greek lobby. He had breakfast with Brademas, Sarbanes, Eagleton and Rosenthal on 11 October. Clark M. Clifford, US President's Personal Emissary to Greece, met with this group the next day and thinks he detected some slight “give” in their position, especially Sarbanes, who has been the most anti-Turkish of all” (Carter Library, 1977b).

This behavior fits his foreign policy approach which emphasized peaceful means. Çağlayangil was always viewed favorably as a foreign minister and negotiator by American officials. He was openly declared by the Americans as a statesman compatible more with the American side in international politics. Although there was a difference in the degree of his anger and attitude towards the U.S. between his first and second terms, this was seemingly affected by the ever-worsening situation of the Turkish Cypriots. As displayed in the previously assessed documents, during the late 1960s, he was tougher in negotiations and even sometimes got so hard that his interlocutors saw him rude. However, after Türkiye interferred militarily in Cyprus and improved both Ankara's and the Turkish Cypriots' position in the field, the atmosphere of his meetings with U.S. officials transformed into a more cordial one. It should be noted that this happened despite the U.S. embargo still being in force.

What prevented relations at this point from further deterioration was the U.S. governments' desire to develop the affairs, showing more tolerance to retaliatory acts from Türkiye, which was perceived as a sign of goodwill and sincerity, with efforts to lift off the embargo initiated by the Congress. Here, the records of a meeting attended concurrently by Kissinger and Çağlayangil provides a nice portrait of the promising situation at that time. Çağlayangil says:

“Although our (previous) efforts to get the embargo lifted off failed, we can now say that it has been lifted off (in some way). Our Prime Minister has ten security guards and we got (some) weapons for them here in the United States. I told (the Americans) that (while we are leaving) they could not take these weapons back because of the embargo, and, in response, we were informed that (the weapons) could be taken to Türkiye. So, we have (principally) removed the embargo.”

After the laughter, he continues “We have been following with appreciation the efforts of the President and yourself with regard to the embargo. The Turkish people understand this.” Then Kissinger answers, “the Congress does not reflect the view of the American people on this issue” (Library of Congress, 1975b). As a result, the main driver of Çağlayangil's emotional and diplomatic tone in Turkish-American relations was largely influenced by the urgency of the situations Türkiye encountered and by how effectively the U.S. responded to Türkiye's immediate expectations and needs as well.

As for his views on the U.S. and NATO, he always saw great importance for Türkiye in both. Even as Türkiye started to diversify its foreign policy during his first ministry years by getting closer to the Soviet Union and the countries outside the Western alliance, he suggested that Türkiye would remain a NATO ally and also, not seeing this as an obstacle, would improve its relations with the Soviet Union and the Eastern Bloc. However, he also exhibited a strong opposition to the spread of communism, a key concern for becoming a staunch ally of the U.S. initially (Bilgiç, 2015, p. 254). He called Türkiye's new stance as “neither a footman of the U.S., nor a foe of the Soviet Union” (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1967, pp. 374 & 378).

Once the Warsaw Pact's interference in Czechoslovakia in 1968 reversed the winds of goodwill following the Détente, the continuing importance of NATO for Türkiye's defense and security became more evident. While Çağlayangil acknowledged that the overall situation was worsening, he also suggested that the Détente must be sustained for the sake of world peace, displaying his preference of multidimensional relations with both blocs over sharp Cold War enmity. He also stressed NATO's contribution to Türkiye's security budget and infrastructure development, another factor showing his commitment to NATO membership (Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1969, p. 34).

The prominence he attached to the alliance with the U.S. and NATO is evident in American archives as well. Starting in an early date like 1965, in meetings with U.S. officials he reiterated constantly that Türkiye was decisively committed to NATO and was determined to do what would be necessary to improve relations with Washington (Johnson Library Country File Turkey, 1965). Even ten years after his first term as foreign minister, he was seen as "well-disposed toward Washington and was convinced of Türkiye's need to remain in the Western alliance" (Library of Congress, 1975a). However, his insistent emphasis on devotion to the relationship was followed by demands grounded on reciprocity and mutual understanding, expecting the U.S. to do its best for its part in the relationship (Johnson Library Country File Turkey, 1965).

Even though Çağlayangil acted with caution towards the Soviets while enhancing the ties with them and retained his belief in NATO's relevance and benefits for Türkiye, he also grew skeptical of the U.S. on some occasions. He once pointed to the coups happening in developing countries and warned against the possible ties of the coup plotters with the Central Intelligence Agency (CIA). When asked why he thought in this way, he mentioned some news that appeared back then in *The Economist* which implied that two military coups in Türkiye were backed by the CIA. He went on to say:

"... they are not hiding this. One might become a CIA agent and work for them without even realizing that. When I was the Minister of Foreign Affairs, the U.S. Ambassador asked me to offer President Demirel that Türkiye stops opium production and his country, in return, will pay cash for all the expected yield. After Demirel refused, the Ambassador reacted by saying 'it is a pity, this will bring terrible consequences' and after a while the terrible consequences really emerged. Our government was toppled down three months later [on March 12, 1971] (Çağlayangil, 1990, pp. 62-63).

In the end, a comprehensive investigation into Çağlayangil's individual talents, vision and inclinations reveals that as a foreign minister, he primarily implemented, rather than initiated, the new foreign policy preferences of the Demirel government. Çağlayangil personally advocated this new framework in theory and practice (see, for instance, Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 1976:416). However, the changes in Turkish foreign affairs, particularly in the relationship with Washington, were not introduced by Çağlayangil's individual inventions. There are no signs that

he ever came up with any entirely new perspectives. What he offered to his audience was the implementation of the novel direction in Turkish foreign policy, which, as explained above, was formed by deep-rooted and structural reasons. These reasons directed all politicians in charge of the country at that time in the same direction, regardless of their ideological differences, including Ecevit who held a worldview directly opposite to that upheld by the circles in which Çağlayangil appeared.

Therefore, although his talents and vision were well-suited for implementing the diversification of Türkiye's foreign affairs as well as the change in the unidimensional loyalty to the U.S., Çağlayangil was not the architect of this new posture. He did not strive for the realization of an alternative vision of foreign policy developed by himself particularly. Moreover, his motivations for conducting foreign affairs were mainly concerned with national interests, not by expected individual political advantages. As his "neither a footman of the U.S., nor a foe of the Soviet Union" formulation indicates, he aimed to pursue a foreign policy that was based on a pragmatic and realistic assessment of Türkiye's national interests, with the objective of de-emotionalizing it. In short, he was more of a policy implementer than a policy entrepreneur.

7. Conclusion

As a well-experienced minister with a rich background in statecraft and strong communication skills, Çağlayangil deserves attention as the subject of debate regarding the role he played in the transformation of Turkish-American relations across both of his terms of office. The research conducted in this paper demonstrates that the divergence in Turkish-American relations in the mid-1960s was not the result of Çağlayangil's personal initiatives. Rather, it was a state policy devised due to a number of key factors.

The first factor is the growing disregard and humiliation shown by Americans for Türkiye's national interests and sensitivities, which had begun to appear by an earlier event like the Johnson Letter, sent to Türkiye when Çağlayangil was not yet the minister. Such incidents sparked increasing anti-Americanism across the whole country and the need for a more balanced and independent approach to the relationship between the two countries, which constitutes a second factor for Türkiye's shifting attitude.

As a third factor, the Détente process enabled the countries from different blocs of the Cold War rivalry to get closer to each other. Therefore, Türkiye adopted a more multi-oriented and independent direction of foreign affairs, resulting in improved relations with Middle Eastern countries and the Soviet Union. The new perspective in foreign policy was applied non-partisanly by all governments running the country, regardless of whether the Prime Minister was Demirel from the right or Ecevit from the left.

Lastly, as more of an enabler than a root cause, the American fears of growing the gap with Türkiye facilitated Ankara's success in pursuing a less U.S.-centric and more autonomous foreign

policy. Çağlayangil's mind and heart remained loyal to the Western club and NATO alliance, while he also grew skeptical of American policies occasionally. Moreover, he fiercely embraced an opening to countries outside the Western bloc in terms of state-to-state and personal relations. Against this backdrop, he seems to be a well-suited implementer of Türkiye's new foreign policy direction, revolving around distancing from the U.S. and expanding the options of countries and regions engaged with.

References

- ADST. (n.d.) *Country Reader: Turkey*. <https://adst.org/Readers/Turkey.pdf> (Accessed: 18.12.2023).
- Armaoğlu, F. (2017) *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, M. (2000) Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctions during the Cold War. *Middle Eastern Studies* 36(1), 103–139.
- Balcı, A. (2013) *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bilgiç, T. Ü. (2015) The Roots of Anti-Americanism in Turkey 1945-1960. *Bilig*, no. 72, 251–280.
- Blavoukos, S. & Bourantonis, D. (2014) Identifying Parameters of Foreign Policy Change: An Eclectic Approach. *Cooperation and Conflict* 49(4), 483–500.
- Carter Library (1977a) National Security Affairs, Brzezinski Material, Subject File, Box 36, Memcons: President: 11–12/77. Secret; Sensitive. .
- Carter Library (1977b) National Security Affairs, Staff Material, Horn/Special, Box 1, Chron File: 10–11/77.
- Central Intelligence Agency (1975) NIC Files, Job 79–R01012A. Secret; No Foreign Dissem; Background Use Only; Controlled Dissem.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanakları. (1966) *TBMM Tutanak Dergisi*. 5. Dönem, 33. Cilt, 44. Birleşim, Sayfa 177.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanakları. (1967) *TBMM Tutanak Dergisi*. 6. Dönem, 38. Cilt, 26. Birleşim, Sayfa 374.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanakları. (1969) *TBMM Tutanak Dergisi*. 8. Dönem, 51. Cilt, 29. Birleşim, Sayfa 34.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanakları. (1971) *TBMM Tutanak Dergisi*. 10. Dönem, 63. Cilt, 36. Birleşim, Sayfa 381,
- Cumhuriyet Senatosu Tutanakları. (1976) *TBMM Tutanak Dergisi*. 15. Dönem, 26. Cilt, 37. Birleşim, Sayfa 414.
- Çağlayangil, İ. S. (1990) *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Department of State (1965) Central Files, POL 27 CYP. Confidential. Repeated to USUN, Nicosia, Athens, London, Paris, Istanbul, Izmir, and Adana.
- Department of State (1966) Central Files, POL 27 CYP. Secret; Priority; Exdis.
- Department of State (1967a) Central Files, POL 27 CYP. Secret; Flash; Exdis. Received at 0332Z and repeated to Athens, London, Nicosia, the Mission to NATO, USUN, USCINCEUR, and USDOCOSouth.
- Department of State (1967b), Central Files, POL 7 US/VANCE. Secret; Flash; Exdis. Received at 1525Z.
- Department of State (1967c) Central Files, POL 7 US/VANCE. Secret; Flash; Exdis. Received at 1717Z and also sent to Athens, Nicosia, and USUN.
- Department of State (1967d) Central Files, POL 7 US/VANCE. Secret; Flash; Exdis. Received at 2119Z and repeated to Ankara and Nicosia.

- Department of State (1968) Central Files, POL 27 CYP. Secret; Priority; Exdis.
- Erhan, Ç. (2002). ABD ve NATO'yla İlişkiler 1960-1980. In B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1. Cilt: 1919-1980* (681-715). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (2002). Ortadoğu'yla İlişkiler: Arap Devletleriyle İlişkiler. In B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1. Cilt: 1919-1980* (784-796). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ford Library (1974a) National Security Adviser, Backchannel Messages.
- Ford Library (1974b) National Security Adviser, Presidential Trip Files, Box 4, November USSR, Hakto 1. Secret; Sensitive; Immediate.
- Ford Library (1974c) NSC Institutional Files (H-Files), Box H-54, NSDM 267. Secret.
- Ford Library (1976) National Security Adviser, NSC Staff for Europe, Canada, and Ocean Affairs, Convenience Files, 1974-77, Box 27, Turkey 1976 1, NSC. Secret.
- FRUS (n.d.) *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Volume XVI, Cyprus; Greece; Turkey*.
- Johnson Library (1965) National Security File, Country File, Turkey, Vol. 1. Confidential.
- Kösebalaban, H. (2011) *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism And Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*. Ankara: Barış Kitap.
- Library of Congress (1975a) Manuscript Division, Kissinger Papers, Box 239, Geopolitical File, Turkey. Confidential.
- Library of Congress (1975b) Manuscript Division, Kissinger Papers, Box CL 274, Memoranda of Conversations, Chronological File.
- National Archives (1973) RG 59, Central Files 1970-73, POL 14 TUR.
- National Archives (1976) RG 59, Central Foreign Policy Files. Confidential. Repeated to İstanbul, İzmir, Adana, Athens, Nicosia, USNATO, USNMR SHAPE, USDOCOSOUTH INTAF Naples, EUCOM, and the Department of Defense.
- Sander, O. (2006) *Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Tellal, E. (2002). SSCB'yle İlişkiler. In B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1. Cilt: 1919-1980* (769-783). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (n.d.) *Sayın İhsan Sabri Çağlayangil'in Hayatı*. http://www.mfa.gov.tr/sayin-ihsan-sabri-caglayangil_in-ozgecmisi.tr.mfa (Accessed: 10.12.2023).
- Türkmen, F. (2012) *Kırılğan İttifak'tan Model Ortaklığa: Türkiye - ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Uslu, N. (2016). *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. İstanbul: Nobel Yayıncılık
- Yetim, H. T. & Balcı, A. (2021) Tabi Devletler Neden Otonomi Arttırmaya Yönelir? 1964-1975 Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Krizi Açıklamak. *Gazi Akademik Bakış* 15(29), 195-220.
- Yıldırım, A. (2019) *Türk Siyasi Hayatında İhsan Sabri Çağlayangil* [unpublished MA thesis]. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Millî Görüş Hareketi'nde Çoğulculuk Arayışı: Bir Kimlik Siyaseti Olarak Çok Hukukluluk*

The Search for Pluralism in the Millî Görüş Movement: Multi-Legality as a Politics of Identity

Mazlum AR**
Nurettin ÖZGEN***

Öz

Bir arada yaşama kültürüne yönelik sosyopolitik arayışlar insanlığın uzlaşma çabalarının temel dürtüsünü oluşturmuştur. Yüzyıllardır siyasal hegemonyaya mevzu kılınmayan topluluklar, doğal kültürel aidiyetlerine göre özgür bir şekilde birlikte yaşama becerisi gösterebilmiştir. Fakat özellikle uluslaşma sürecinde çokkültürlü gruplar türdeş çoğunluğun lehine yok sayılmıştır. Sindirilen ve asimile edilen farklılıklar, kültürel haklarının temsilini gerçekleştirebilmek amacıyla çokkültürcülük kimlik siyasetinin şemsiyesine sığınarak tanınma mücadelesi vermiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, seküler ulus devlet yapısallığı karşılığında Müslümanların kültürel taleplerini kamusal alanda temsil etmeye çalışan Millî Görüş Hareketi'nin kültürel çoğulculuk yaklaşımını analiz etmektir. Millî Görüş Hareketi'nin Medine Vesikası tarihsel referansları üzerinden ele aldığı ve bir arada yaşamının temel sözleşmesi olarak ortaya koyduğu çok hukukluluk siyasal sözleşmesi eleştirel perspektifte değerlendirilmektedir. Çalışmada ayrıca Millî Görüş'ün sahici ve demokratik bir siyasal sözleşme sunup sunmadığı kronopolitik bir mercekle ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çok hukukluluk, Çokkültürcülük, Kimlik Siyaseti, Millî Görüş

Abstract

Sociopolitical searches for the culture of coexistence have formed the main impulse of humanity's reconciliation efforts. Communities, which have not been subject to political hegemony for centuries, have been able to live together freely according to their natural cultural belongings. However, especially in the process of nationalization, multicultural groups were ignored in favor of the homogeneous majority. Diversities that have been digested and assimilated have struggled for recognition by taking

* Bu araştırma, yazarın "Millî Görüş Hareketi'nin Çokkültürcülük Yaklaşımı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, mazlum.ar@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3988-0263

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, ozgen@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9191-1579

How to cite this article/Atıf için: Ar, M. ve Özgen, N. (2024). Millî Görüş Hareketi'nde Çoğulculuk Arayışı: Bir Kimlik Siyaseti Olarak Çok Hukukluluk. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 287-315. DOI: 10.14782/marmarasbd.1441565

shelter under the umbrella of the identity politics of multiculturalism in order to be able to represent their cultural rights. In this direction, the main purpose of the study is to analyze the cultural pluralism approach of the Milli Görüş Movement, which tries to represent the cultural demands of Muslims in the public sphere in opposition to the secular nation-state structure. The political contract of multi-legality, which the Milli Görüş Movement dealt with through the historical references of the Medina Document and put forward as the basic contract of living together, is evaluated in a critical perspective. In the study, whether Milli Görüş offers a genuine and democratic political contract or not is discussed with a chronopolitical lens.

Keywords: Multi-legality, multiculturalism, identity politics, Milli Görüş

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce radikal milliyetçiliğin antidemokratik hiyerarşik ilişkileri tarafından baskılanan kültürel çoğulculuk, her türlü farklılığı reddeden modernlik anlayışının gölgesinde yitime uğratılmıştır. Süreçte ulus homojenliğinin dışında kalan kültürel farklılıklar ancak çeşitliliklerinden arınması neticesinde bütünlüğe dâhil olabilmektedir. Fakat özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonik düşüncede yaşanan paradigma değişikliğiyle kültürel farklılığın kabulü yeni bir olgu olarak çokkültürcü¹ kimlik siyasetinin zeminini oluşturmaya başlamıştır. Ulus devletin homojenleştirici modernite algısına bir tepki olarak postmodern dönemde toplumsal bir tasarım olarak ortaya çıkan çokkültürcülük (Bauman, 2020, s. 235), bireylerin eşitliliğini önceleyen ve her türlü tektipleştirici kalıbı yok sayan siyasal hareketlerle üç dalga üzerinden kültürel sıçramasını gerçekleştirmiştir. 1965 yılına kadar süregelen postkolonyal mücadeleler birinci sıçrama evresini oluştururken, göçler sonucunda farklı coğrafyalarda yaşayan ırkların ayrımcılık politikalarına karşı gösterdiği mücadeleler ikinci dönemi şekillendirmiştir. 1960 sonrasında ortaya çıkan son sıçrama dalgası ise diğer iki dalganın dönüşümünün bir neticesi olarak (Kymlicka, 2012, s. 16) farklılığın ve azınlık haklarının çokkültürlü mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Kültürlerin bireyselleşmesi noktasında çokkültürcülük, artık sadece tarihsel topluluk ve ulus milliyetçiliğinin ayrıcalıklardan faydalanmadığı fakat demokratik yapı içerisinde bütün bireylerin kültürel olarak tanınırlığını içerimleyen bir yapının gelişimi olmuştur. Özellikle darı modelinin uygulandığı geleneksel monarşilerde cemaat düzeyinde kabul edilen Pax İyonya, Pax Romana, Medine Vesikası ve Pax Ottoman (Bulaç, 1992; Akyol, 1996; Selçuk, 2020) gibi toplumsal uzlaşma sözleşmeleri postmodern süreçte cemaat vurgusundan ziyade birey ve onu temsil eden kültürel grup yönlü bir değişim yaşamıştır. Esasında imparatorluk bünyesinde yer alan otokton halkların kendi yasaları ve kurumlarına sahip cemaatleri üzerinden tanınması çokkültürcülüğün kapsamına bir nebze olsun uygun olmuştur. Fakat çokkültürcülük hem kolektif kültürlerle ilgili söylemiyle cemaati tarihsel bağlamıyla değerlendirirken hem de heterojen, benzer ve özgün kültürlerin farklı kavrayışlarının ve yorumlamalarının bir arada var olduğu ve gönüllülüğe dayanan modern bireysellik ile olan ilişkisiyle geleneksel yaklaşımlardan ayrılmıştır (Kymlicka,

1 Çalışmada, çokkültürcülük kavramı bir kimlik siyaseti olarak kültürel hak taleplerine yönelik siyasal/normatif boyutu vurgulamak amacıyla kullanılırken, çokkültürlülük terimi ise kültürel grupların olgusal gerçekliğini ifade etmek amacıyla ele alınmıştır.

2004). Çokkültürcülük kavramsal bütünlüğünü eşitliğin toplumsal katmanlara yayılması ile sağlamıştır. Bir arada yaşamının klasik modellerinde birey açısından sahici olmayan bir bağlama sahip olan eşitlik kavramı (Taylor, 2018), demokratik ulus devlet milliyetçiliğinde de çoğunluk-çoğulluk arasındaki ince üstünlükçü çizgide varlığını sürdürmüştür (Levy, 2000). Bu sözde eşitlik her ne kadar reel eşitsizlikleri ortadan kaldırmamış olsa da 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra çokkültürcülüğün temellerinde sorunsallaştırılmıştır. Böylece çokkültürcülük her türlü farklılığa dayalı eşitsizliği ortadan kaldıracak şekilde türdeş kurulumlara karşı radikal demokrasinin (Barry, 2002, s. 11-14) temel formu haline gelmiştir.

Avrupa'da kolonyalist sömürgecilik neticesinde yaşanan göçlere bağlı olarak bir arada yaşamının siyasal uzlaşma zemini çokkültürcülük bağlamında sağlanmaya çalışılırken, Türkiye coğrafyasında uluslaşma pratiği ise kültürel milliyetçiliğin temelinde inşa edilmiştir. Böylece tarih boyunca farklı milletlere ev sahipliği yapan Anadolu yarımadasında belirli bir uyum ve birlikte yaşama becerisi göstererek varlığını sürdüren kültürel grupların eşitlikçi talepleri geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçişte seküler özcü ulus inşası ile birlikte ayrımcı ve ötekileştirici uygulamalara maruz kalmıştır. Toplumsal çeşitliliğin radikal çıkışının baskılanması (Özgen ve Köşker, 2019, s. 70) muadillerine kıyasla Türkiye'de çokkültürcülüğün demokratik gelişimini engellemiştir. Siyasal aktörler/yapılar da belirli değerlerin veya kimliklerin yüceltilmesine bağlı olarak ortaya çıkan temsil eşitsizliğini aşmak amacıyla statükonun ideolojik kurulumları karşısında bir arada yaşama yollarının arayışı içerisinde olmuştur. Bu durum aynı zamanda siyasal ideolojilerin tek yönlü kimlik siyasetinden kültürel çeşitliliği merkeze alan bir diyalojide politika belirlemelerinin zeminini oluşturmuştur. Yine de siyasal aktörlerin kültürel haklara yönelik temsil uygulamaları ideolojik yaklaşımlarına göre değişkenlik göstermiştir. İdeoloji, kültürel çoğulculuğa yönelik söylem ve pratiğin bağlamını oluşturarak kültürel hakların eş değer temsiline olanak tanıyabildiği gibi mevcut yapıyı yeniden üretmek özcü hegemonyanın sürdürülmesine de aracı kılınabilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar siyasal ideolojiler kültürel haklara ilişkin temsil yetersizliğinin demokratik bir sorun olabileceğinin farkında olmuşlarsa da iktidar durumlarına ve mevcut statükonun dinamikleriyle olan bağlamlarına göre siyasal uygulamaları farklılaşabilmiştir. Diğer birçok etnik, dinsel ve mezhepsel farklılık gibi Cumhuriyet rejiminin ötekisi konumunda yer alan Millî Görüş Hareketi'nin de kültürel çoğulculuğa yönelik pratikleri ideolojik bağlamına göre değişkenlik göstermiştir. Coğrafya ve ilgili sosyolojik arketiplerinin (kültür, kimlik, inanç, siyasal birliktelik vb.) yönetimine talip bir bilgi/güç erki olarak Millî Görüş, özellikle 1990 sonrası süreçte İslami kimliğin kamusal mekândaki temsil sorunsalını aşmak amacıyla çokkültürcülüğün şemsiyesine sığınarak bir arada yaşamının yollarını aramıştır. Çünkü İslamcılık ideolojisinden beslenerek hem Türkiye'nin hem de tüm insanlığın toplumsal ve siyasal problemlerine çözüm (Ersoy, 2014, s. 1) bulma iddiasıyla her türlü yapıyı yeniden inşanın – Yeniden Büyük Türkiye ve Yeni Bir Dünya (Erbakan, 2013) – gayesinde olmuştur. Zira teorik olduğu kadar tarihsel ve siyasal olarak tahayyül ettiği toplumsal, kültürel, hukuksal form İslamcılığın referans aldığı ümmetçilik formu olduğundan bir arada yaşama sözleşmesini de bu zeminde ortaya koymuştur. Bu noktada, araştırmada, Millî Görüş Hareketi'nin Medine Vesikası ve Pax Ottoman tarihsel referansları üzerinden ele aldığı ve bir arada yaşamının temel sözleşmesi olarak ortaya koyduğu

çok hukukluluk siyasal sözleşmesi eleştirel perspektifte değerlendirilmektedir. Doküman ve arşiv taramasına dayalı olarak verilerin elde edildiği çalışmada, Millî Görüş ideolojisinin Türkiye coğrafyasının bir arada yaşama kültürüne yönelik sahici ve demokratik bir siyasal sözleşme sunup sunmadığı çokkültürcülük teorik çerçevesiyle karşılaştırılmalı olarak ele alınmış ve böylece Millî Görüş'ün çok hukukluluk yaklaşımına yönelik literatürdeki boşluk giderilmiştir.

2. Millî Görüş Hareketi ve İdeolojik Karakteri

Postmodern çağda bireylerin, kültürel ve siyasal grupların, toplumların, toplulukların, cemaatlerin ve cemiyetlerin tanımlanmasında kullanılan kimlik ve ünsiyet gibi kavramlar hem geleneği hem de bunun bir yansıması olarak değişimi açıklamada temel işlevler görmektedir. Önemli olan kavramsal tanımlamanın kim tarafından, nasıl ve ne tür bir ötekilik üzerinden kurgulandığıdır. Zira siyasal ideolojiler tarihsel açıdan belli bir geleneğe bağlı fakat fonksiyonel açıdan değişken özellikler gösteren, öteki üzerinden farklı tanımlamalara muhatap olan yapılar biçiminde farklı dinamiklere bağlı olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktada tüm siyasal ideolojilerde olduğu gibi Millî Görüş Hareketi de temel özellikleriyle öteki kurulumu üzerinden bir farklılığı ve değişkenliği ifade etmektedir.

Kavramsal düzlemde türdeş bir özellik göstermeyen İslami kimlik genel bir tanımlamayla üç temel sosyolojik gruba ayrılabilir: a) siyasal gruplar b) bağımsız gruplar ve c) dini cemaatler. Millî Görüş ve onun çizgisinde yer alan Millî Nizam Partisi (MNP), Millî Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) İslami kimliğin siyasal gruplar kategorisinde yer almaktadır. Siyasal grupları diğer iki gruptan ayıran esas unsur özgün bir politik vizyona, toplum tasarımına ve siyasal projeye sahip olmasıdır (Bulaç, 2009, s. 541). Bu noktada Millî Görüş Hareketi'nin beliren temel özelliği sistemin içerisinde yer alması (Çakır, 2013), Cumhuriyet rejiminin sistemin dışına itmiş olduğu birçok kültürel unsur gibi dindar kimliği ve buna dair ümmetçi referansları tekrar sisteme entegre etmesi ve İslamcı kimliği siyasal alanda temsil etmesidir (Yavuz, 2008, s. 280). Bundan ötürü sistem içi var olma mücadelesi aynı zamanda seküler politikaya icabet etmek, reel politik gereği konjonktürel davranış, strateji değişikliği ve gerektiğinde temsil ettiği kimlikten taviz verme pratiklerini de doğurmaktadır (Mencan, 2011, s. 34). Bu taviz verme durumu iktidar araçlarını elde etme ve elinde tutma ihtiyakının bir gereği olarak Millî Görüşü pragmatizmine meşru bir zemin sağlamaktadır (Baykal, 2021, s. 53). Siyasal yapıya entegre olmanın aksiyomunda bunun Millî Görüş açısından diğer bir çıktısı siyasi uzlaşma kültürünün gelişimine katkı sağlamasıdır. Bu hususta Millî Görüş, diğer ideolojilerin sistem dışına itilmiş ve marjinalleştirilmiş toplumsal unsurlarıyla uzlaşma zemininin oluşmasına imkân tanıyarak (Bağcı, 2019, s. 297) demokrasinin derinleşmesine, İslami kimliğin bu çerçevede ontolojisini sürdürmesine ve bu kesimlerin radikalleşme eğilimlerinin oluşmamasına zemin hazırlamıştır.

Siyasal ideolojilerin yapısal oluşumlarını “öteki” üzerinden inşa ettiği gerçekliğinden hareketle Millî Görüş'ün ümmet retoriği ötekiliğinde yer alan unsurların anti-Siyonist, anti-kapitalist,

anti-komünist, anti-Batıcı ve anti-Kemalist ideolojiler olduğu belirtilebilir. Millî Görüş bunları ayrı ayrı ideolojiler olmaktan ziyade her biri birbiriyle ilintili yapılar olarak görmektedir. Yine de Millî Görüş kimlik inşasının ana aktörü Siyonizm söylemi olduğu göz önüne alındığında temel dikotomilerin bu yapı üzerinden daha fazla inşa edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Millî Görüş Hareketi'nin lideri Necmettin Erbakan (2010, s. 10), bu yapıyı şöyle açıklamaktadır: “*Siyonizm bütün halkları sömüren ve GDD (Gizli Dünya Devleti) ile yeryüzünü dizayn eden merkezi bir yapılanmadır. Bu yapı diğer tüm insanları Tanrı'nın kendileri için köle olarak yarattığı 'goyimler' olarak görmekte, üst ırk olduğuna inanan Siyonistlerin 'Büyük İsrail'i kurmayı hedefleyerek dünya hâkimiyetini elde edeceklerine inanmaktadırlar.*” Siyonizm'in belirlediği gaye uğruna her türlü toplumsal ve siyasal yapıyı kullanabileceğini belirtmek için Erbakan (2013, s. 112), timsah metaforunu kullanmaktadır: “*Siyonizm bir timsaha benzer. Üst çenesi Amerika, alt çenesi ise Avrupa Birliği'dir. Beyni Siyonizm, gövdesi ise işbirlikçilerdir.*” Erbakan'ın metaforunda yer alan aktörler konuşulan zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterse de temel aktör olan Siyonizm vurgusu sabit kalmaktadır. Ayrıca Yahudiler ve Siyonistler arasında bir ayrıma giden Millî Görüş bu minvalde antisemitist bir yaklaşım ortaya koymama çabası içerisinde olmuştur.

İktidar ile ilgili bağlamları yeniden tanımlayan ve toplum/devlet arasındaki sınırları tekrar tanzim etmeye çalışan Millî Görüş, gelenek/gelecek bağlamlarını bütün olarak şekillendirirken (Yavuz, 2005, s. 594) sanayileşme, maddi kalkınma, ağır sanayi vurgularıyla modernist söylemler ortaya koymaktadır. Aynı zamanda motive edici bir tarzda manevi kalkınma vurgusuyla dini işlevselleştirmekte, modernite ve din arasında bir sentez kurmaya çalışmaktadır (Tekin, 2011, s. 43). Maneviyatçılığı toplumun düşünsel hastalıklarına karşı öze dönüş ve maddi kalkınma öncülü olarak gören Millî Görüş, Batılılaşma karşıtlığını da yerli modernlik tanımlamasıyla somutlaştırmaktadır. Komprador ve Mason sermayenin montaj sanayisinden ziyade “*sanayileşmeyi ibadet aşkıyla*” görece ve kuracak bir zihniyet değişiminin gerekliliğini vurgulamaktadır (Bora, 2016, s. 471). Bu, aynı zamanda Millî Görüş'ün ıslahatçı bir karaktere sahip olduğunu da göstermektedir. İslahatçıların temel özellikleri incelendiğinde, Müslümanların sorunlarını İslamiyet kaynaklı olarak görmeme ve bu sorunların nedenlerini daha ziyade, İslam toplumu pratiklerinde ve Müslümanların karşısında yer alan dış güçlerde arama eğiliminde oldukları görülecektir (Büyükkara, 2017, s. 137). Millî Görüş'ün din ve modernite bağlamında ortaya koymuş olduğu söylem bu hususta hem kültürel hem iktisadi hem de siyasi ıslahatçılık² olarak ifade edilebilir. İslahatçılığın Millî Görüş açısından esas yansıması kitle partilerinin (Duverger, 1993) nitelikleri arasında yer alan teşkilatçılığın ortaya çıkmasıdır. Millî Görüş açısından teşkilatçılık, toplumun tüm katmanlarına sistematik bir şekilde yayılmayı sağlayan bir olguya sahip olup vücuttaki sınırlar gibi belli bir disiplin ve sistem ile işleyen temel mekanizmadır (Kırbaçoğlu, 2015, s. 34). Totaliter bir yapıya sahip olduğu algısını doğuran (Çalmuk, 2005, s. 553) ve sadece Millî Görüş Hareketi'ne münhasır olmayan, farklı dinamiklerle diğer siyasal yapıların da ortak bir özelliği olan ilgili yapı geleneksel tarzıyla misyonun liderin şahsında

2 Millî Görüş bu özelliğini, başta Erbakan'ın konuşmalarında olmak üzere teşkilat içi eğitimler, kongreler, basılı yayın vb. platformlarda 7 temel özellik üzerinden sunmakta ve gelenek bağlamında siyasal kimliğinin ıslah edici boyutunu ortaya koymaktadır. (bkz: Erbakan, 1993a; Erbakan, 2003; Saadet Partisi, 2003).

nüveleşmesi, ona bağlı olan genel merkezin yönetimi altında tasarlanması ve işlevselleşmesidir. Bundan ötürü lider ve ekibinin taban ile olan bağı ve ortaya çıkan ilişki itaate dayalıdır. Sistematik rol paylaşımında tabana düşen görev misyonu paylaşmaktan ziyade belirlenen misyonun yine belirlenen tasarım içerisinde yerine getirmesidir (Çınar, 2000). Akıncılar Derneği, Milli Gençlik Vakfı (MGV), Anadolu Gençlik Derneği (AGD) gibi gençlik teşkilatları, Almanya Türk Birliği (ATB), Avrupa İslamcı Gençlik Teşkilatı (AİGT), İslam Toplumu Millî Görüş (IGMG) gibi yurt dışı teşkilatları, dini yapılar, yardım kuruluşları, sendikalar gibi kuruluşlar aracılığıyla farklı zamanlarda farklı alanlarda sivil toplum faaliyetleri icra eden bu tabanın temel sorumluluğu Millî Görüş misyonunun belit haliyle topluma yayılım göstermesinde aracı rol üstelenmesidir (Baykal & Çaha, 2021). İslami dünya görüşü ve yaşam tarzını reddeden seküler ve laik sisteme karşı bir grup insanın belli referanslar olarak kurduğu Millî Görüş ideolojisi, farklı cemaat ve tarikatlara mensup bireylerden müteşekkil bir özellik göstermiş ve zamanla bir hareket olma kabiliyeti kazanmıştır (bkz. Baykal & Çaha, 2017, s. 804). Devleti sorgulama biçimi, sistem algılarının muğlak oluşuyla birlikte birey odaklı problem ve çözüm yaklaşımı ise palyatif siyasal iniş çıkışlar ortaya çıkarmıştır (Can, 2011, s. 22). Siyasal alanda yer alma süreci ve genel karakteri itibarıyla dönemsel değişimler yaşamakla birlikte toplumsal açıdan Ehl-i Sünnet mensubiyetini içselleştirerek ümmetçi toplum formunu benimseyen Millî Görüş “İslam Birliği”ni önceleyerek (Erbakan, 2013) yerelden küresel ölçeğe doğru sisteme talip bir siyasal yapı olmuştur.

3. Bir Arada Yaşama Kültürüne Dair Siyasal Yaklaşımlar

Kültürel farklılıkların politik birlikteliğini sağlamak, çoğunluk ile azınlık unsurlar arasındaki çatışma durumlarını düzenlemek amacıyla hem felsefi düzeyde hem de siyasal ölçekte tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda bir arada yaşamının yolları aranmıştır. Rousseau’nun “*Toplum Sözleşmesi*”, Hobbes’un “*Leviathan*”ı ve Locke’un “*Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*” çalışmaları bir arada yaşamının “ilk durum”unu tasarlamaya çalışan klasik felsefi yaklaşımlar olarak ön plana çıkmıştır. Araştırmayla doğrudan bağlantılı olan siyasal çabalar ise geleneksel ve modern dönem olarak iki farklı eksende değerlendirilebilir. Bir arada yaşama kültürüne dair geleneksel yaklaşımlar “*Pax³ Romana, Medine Sözleşmesi ve Pax Ottoman*” modeli olarak üç kategoriye ayrılabilir.

Özgür bireylerin şiddetten uzak bir coğrafyada bir arada yaşamasını olanaklı kılmaya çalışan Pax Romana, hukuksal bir sözleşme olarak medeni insanların yaşam alanlarını tanımlamaktadır. Sözleşmenin kapsamı dışında kalan ve bilinmeyen topraklar (*terra incognitae*) ya da coğrafyalar ise barbar bireylerin yaşam alanlarını tanımlamaktadır. Sosyopolitik uzlaşmazlıkların hukuksal yönetimi olarak Pax Romana, otokton halklara yönelik özgür seçim özelliğiyle bir arada yaşama kültürünün öncülü olarak kabul edilir (Selçuk, 2020). Takriben 10 bin kişinin yaşadığı bir şehirde karşılıklı mutabakata göre imzalanan Medine Vesikası ise Pax Romana’nın aksine politik ve teolojik bir birlikteliğe ve doğrudan etno-dinsel bir içeriğe sahip olmuştur. Ayrıca kültürel

3 Pax kavramı, en genel manada barış dönemi olarak tanımlanmaktadır. Cambridge İngilizce sözlüğünde terim güçlü bir yapı tarafından geniş bir coğrafyada uygulanan barış süreci olarak ifade edilmektedir

farklılıkların talepleri hususunda bir “*modus vivendi*” (yaşam alanı) özelliği taşımıştır. Sözleşme, kültürel gerçeklikleri hukuk ve barış zemininde tasarlamaya çalışan, tüm farklılıkların eşit siyasal uzlaşısına dayanan 47 maddelik bir anlaşmaya dayanmıştır. Müslüman olmayan 4500 Arap, farklı etnik kategorilerden 1500 Müslüman ve 4000 Yahudi arasında kabul edilen sözleşme aynı zamanda istatistikî yanlısımlara başvurulmadan gerçekleştirilen bir nüfus sayımına dayandırılarak kabul edilmiştir (Sambur, 2014, s. 180). Mevcut toplulukların etnik ve dinsel kimliklerinin mutabakat metnine yazılarak resmi ve siyasal açıdan tanındığı Medine Vesikası, farklılıkların kültürel kimliklerine göndermede bulunarak ulus devlet yapılanmasında olduğu gibi üst bir kimlik dayatmasında bulunmamıştır. Günümüz radikal demokrasi tartışmalarıyla analogik yakınlığı ise çoğulcu bir zeminde etkin katılıma dayalı olmasıdır. İki özelliği Medine Vesikası'nın demokratik vurgusuna dayanak sağlamaktadır: *Birincisi*, her dinsel unsur kendi kültürel farklılıklarından sorumlu olacaktır. *İkincisi*; şehrin muhafaza edilmesi, pazarın korunması, güvenliğin sağlanması gibi hususlarda etno-dinsel farklılıklar eşit düzeyde sorumlu olmuştur. Bu özellik aynı zamanda günümüz federatif devlet anlayışının klasik kronolojisini de oluşturmaktadır (Momin vd., 2010, s. 222).⁴ Son olarak “*Darı Modeli*” ve/veya “*Millet Sistemi*” olarak da tanımlanan Pax Ottoman, bireyleri kültürleri ile iç içe geçmiş topluluklar olarak görmüştür. Bu sistemde devletin ahlaki bir yetisi olmamakla birlikte temel görevi cemaatçi görüşün de savunduğu gibi bünyesinde yer alan yerli kültürel halkları korumak ve varlıklarını idame ettirmeleri hususunda azami yetkinliği göstermektedir. Siyasal erkin diğer bir işlevi kültürel azınlıkları içte serbest bırakmak, kültürel değerlerini öncelemek ve uygulamada kolaylıklar sağlamaktır (Parekh, 2002, s. 255-256).

Geleneksel modellerin aksine bir arada yaşama kültürünü geliştirme adına ortaya konulan modern yaklaşımlar ise *asimilasyon*, *bütünleşme* ve *çokkültürcülük* modelleri olarak tasnif edilebilir. Ulus devlet anlayışıyla paralel olarak 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında gelişen asimilasyon politikası tüm farklılıkların ortak bir ulus kültürüne göre tasarlanması gerektiğini ileri sürer. Bu noktada kültürel farklılıklar ortak kültür içerisinde sahip oldukları doğal edinimlerinden vazgeçerek topluma katılmalıdır. Çoğulculuk kültürünün lehine gruplar arasındaki ilişkilerin tek yönlü işlediği asimilasyon politikası başta ABD ve Kanada gibi göçmen ülkeleri olmak üzere ulus devlet yapılanmasının ilk evresinde neredeyse tüm coğrafyalarda farklı seviyelerde ortaya çıkmıştır (Parekh, 2002, s. 252). Asimilasyonla yan yana ve onu imler bir şekilde farklı bir içeriğe sahip olan bütünleşme politikası, asimilasyonun aksine toplumsal birlikteliğin sağlanması hususunda çift yönlü bir etkileşimi benimsemektedir. Bütünleşmede sadece kültürel farklılıkların değil, aynı zamanda çoğulculuk toplumunun da sosyal entegrasyona katkı yapması beklenir.

Başta göçmen ülkeleri olmak üzere günümüz baskın söyleminde bütünleşmeden söz edilmektedir. Söylem özellikle çokkültürlülüğün reddi anlamında deklare edilse de bu, gerçeği yansıtmaz. Çünkü çokkültürlülük bütünleşme karşısı bir yaklaşım değil, birlikte yaşama

4 Açık toplum modeli tasarımına dayalı olan Medine Vesikası ve bu temelde yükselen bir arada yaşamaya dair İslam hukuk modeli, Emevîler gibi monist oluşumlar dışarıda bırakıldığında dinamik bir yapı göstermiştir. Medeniyetin gelişmesine paralel olarak 13. yy'da 19'dan fazla hukuk usulünün ve mezhebin ortaya çıkışı İslam'a farklılıklarıyla dâhil olmuş olan toplulukların kültürel farklılıklarının Medine Vesikası anlatısı ile yeniden tasarlandığını ortaya koymaktadır. *Detaylı bilgi için bkz. (İkbal, 2013, s. 203).*

kültürünün kapsayıcı söylemini oluşturmaktadır. Bütünleşme ve çokkültürlülük arasındaki ince çizgi kavramsal seviyelerinden kaynaklanır. Bütünleşmenin vurguladığı çift yönlü sosyal entegrasyon anlayışını çokkültürlülük de benimser. Tek bir farkla ki o da çokkültürlülük her kültürel grubu nevi şahsına münhasır bir farklılık olarak gördüğü için bütünleşmenin farklı gruplar açısından farklı şekillerde geliştiğini kabul eder. Bu noktada bütünleşmeden ayrılan çokkültürlülük, kültürel kendiliğin çoğunluk teamülün kültürel azınlıklara alan açması ve eşit haysiyet (Taylor, 2018) temelinde bir arada varlık göstermesi gerekliliğine inanır. Dolayısıyla çokkültürcülük tek bir intibak yaklaşımını reddederek kültürel çeşitliliğin farklı şekillerde topluma dâhil olmasını savunur (Modood, 2014, s. 74). Bir arada yaşama modeli açısından çatı işlevi gören çokkültürcülüğün çağdaş söyleminin temelinde ise özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kültürel farklılıkların taleplerini çoğunluk toplumu birlikteliğinde sağlayacak bir yaklaşımın gerekliliği yatmaktadır (Kymlicka, 1998, s. 30). Ulus devlet yurttaşlığının ortak kültür nosyonunun birlikteliği parçaladığı gerçeğinden hareketle farklılıklara dayalı bir arada yaşamayı sağlayacak yurttaşlık modelinin bir çıktısı olarak çokkültürcülük, çoğunluğa saygı gösterilirken aynı saygıyı kültürel farklılıkların çeşitliliği yönlü genişletmenin ve bunu tekebbüre dayalı ortaklıktan ziyade farklılıkların ortaklığıyla gerçekleştirmenin gayretinde olması bir arada yaşama kültürü açısından önemini arttırmaktadır (Modood, 2014, s. 229). Çokkültürcülüğün bu noktada bütünleşmeyi sağlayan engelleri kaldırarak toplumsal birlikteliği güçlendireceği ve politik istikrarı özendirileceği düşünülebilir.

4. Çokkültürcülük Teorisi

4.1. Bireysel Haklar Yaklaşımı

Bireysel haklar iki temel olguya dayanmaktadır: *Birincisi*, bireyler herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın inandığı değerlere uygun bir hayat yaşayabilmeli ve bunun için gerekli olan tüm özgürlüklere ve kaynaklara erişebilmelidir. *İkincisi*, verili olarak ortaya konulan her türlü tasarım (kültürel ve inançsal) birey tarafından özgürce sorgulanabilmelidir (Kymlicka, 1998, s. 150). Geniş bir seçime dayanan özgürlük, bütün bireylerin ayrı ayrı tanınması ile şekillenir. Ayrıca özerkliğin korunmasında alınacak tedbirlerin neler olması gerektiğini belirleyen de bireysel temel haklardır (Thompson, 1997, s. 787). Bu aşamadan sonra hakların temel işlevi benliği oluşturan tanınmayı inşa etmektir. Tanınma hukuki bir sistem, ötekinin hukuki olarak tanınması, ahlaki bir sınırdan eylem alanının netleşmesi (Douzinas, 2002, s. 383), bireysel haklar ile ilgili politik tartışmaların ve toplumsal çatışmaların kamusal alanda ortadan kaldırılma çabasıdır (Sedinger, 2002, s. 46). Bireysel haklar merkezli homojen dinamiklere dayalı eşit toplum çözümlemesinin çoğunluğun hegemonyasına dayanmayacağı ve farklılıkları ötekileştirmeyeceğinin bir garantisi olmayacaktır. Yine de bireysel haklar; etnik, dinsel, cinsel vb. kültürel farklılıkları ötekiler ile birlikte yaşama özgürlüğü vererek çeşitliliğe dair talepleri zaten çözümlediğini savlar. Kültürel farklılıklar taleplerini sürdürmek istiyorlarsa ve bu talepler korunmaya değerse özgür bireyler kendi tercihleriyle onu savunacaklardır. Ama değer bulunmayan bir kültürel hak talebiyse o vakit zaten bu talepler sönmeye yüz tutacaktır (Kymlicka, 1998, s. 189). Bireysel

hakların kültürel farklılıklar ile ilgili mezkûr kabulünden ötürü hakların işleyişine dair devletin rolüne açıklık getirmek gerekir. Bireysel haklar yaklaşımı bu noktada devletin tarafsızlığı ilkesini benimsemektedir. Tarafsızlık, toplumdaki farklı çıkarlara ve kültürel farklılıklara müdahale etmemeyi gerektirir. Devlet, farklılıklara dayalı hak taleplerini “*iyi niyet ile ihmal*” etmelidir. Etnik, dinsel, mezhepsel farklılıkları desteklemekten ve engellemekten kaçınılmalıdır (Kymlicka, 1998, s.191). Yine de devlet demokratik kurumları eşitleme gibi bir arada yaşama kültürünün ontolojik gerekliliklerini korumakla yükümlüdür (Ekeli, 2012). Bireysel hakların bu yapısı kültürel farklılıklara dayalı grup hakları talepleriyle çelişmektedir (Wellman, 1999, s. 17). Çünkü birey haklarına dayalı ahlaki değer tek bir birimden oluşmaktadır ve bu da eşit muameleyi gerektirerek bir azınlık grubunun diğer grupların üyeleriyle aynı (resmi) haklara ve benzer ontolojik temellere sahip olduğunu göstermektedir (Dyke, 1982, s. 28). Temel hakların bireysel tınısı ayrıca onun toplumsal ontoloji ile olan tasarımını belirler. Bu, toplumsalın reddi değil, toplumsal olanın bireysel projeksiyonda açıklanmasıdır (Barry, 1982, s. 13). Toplum aynı çıkarlara sahip bireylerin inşa ettiği bir aksiyom olduğundan ontolojisi bireylerin varoluşlarından ve çıkarlarından ayrılmaz. Dolayısıyla toplum ve ona ait her türlü kavrayış bireysel istek ve arzuların toplamından oluşur (Mulhall & Swift, 1994, s. 5).

Bireysel hakların (negatif haklar, devletin tarafsızlığı, farklılıklara dayalı grup haklarının reddi vb.) temel dinamikleri çokkültürcülük kuramının gelişim sürecinde ortaya çıkan üç tür yurttaşlık yaklaşımından ilk yurttaşlık⁵ modelinin teorik zeminini oluşturmaktadır. Kültür ve ona ait farklılık dolayımından yoksun bireysel hakların bu seviyedeki yurttaşlık anlatımı, siyasal kavramlarla bezeli ulus devlet liberal yurttaşlığı olarak tanımlanır (Kymlicka, 1998, s. 290). Bu tanımlama etnik, dinsel, mezhepsel vb. grup haklarının liberal toplumun bütünlüğünü sağlayan ortak yurttaşlık kimliği duygusunu zayıflatacağı noktasından hareketle sadece “*hukuki*” bir statüyü işaret eden ve kültürel dinamiklere dayalı olmayan “*farklılaşmamış bir ortak yurttaşlıktır.*” Liberal düşüncenin bu tür yurttaşlık modeli, toplumsal eylemleri ve yapıları bireysel terimlerle her zaman açıklamaya olanak sağlayan atomist geleneğe sıkıca bağlılığından kaynaklanır (Taylor, 1992, s. 181). Sonuç olarak bireysel haklar yaklaşımına göre grup çıkarları bireysel çıkarların çıktılarıdır, dolayısıyla grupların değil bireylerin çıkarları vardır.

4.2. Grup Hakları Yaklaşımı

Çokkültürcülük teori kapsamında bireysel hakların temel edinimlerini tartışmaya açan grup hakları savunusu cemaatçiliğin çokkültürcülük kuramıyla kesişim alanında yer almaktadır (Kymlicka, 1998, s. 301-318). Grup haklarının bireysel haklara karşı devletin tarafsızlığı eleştirisi, farklılıklara dayalı hakların kamusal pratiği açısından oldukça önemlidir. Grup hakları savunusu bireysel haklar temelli ortak yarar düşüncesine karşı cemaatin bütününe yönelik ortak yararı savunur ki bu da devletin tarafsız olmaması gerektiği anlamına gelmektedir. Devlet, grup hakları

5 Klasik yurttaşlık modeli olarak da tanımlanan bu yaklaşım hakların bireysel özgürlükler ekseninde tasarlanması gerektiğini savunan liberaller ile hakların kültür zemininde ele alınması gerektiğini savunan cemaatçiler arasında tartışmaya konu olmuştur.

istencine yönelik taleplere uygun tutumları özendirmesi gerekir. Çünkü devlet en az üç nedenden ötürü tarafsız olamaz: Öncelikle devletin politik birlikteliği toplumun kültürel kimliklerine dayalı bir aidiyeti gerektirir. Dolayısıyla devletin siyasal kültürü sağlayacak ortak vatandaşlık kimliği ve politik kültürün tarafsız olmayacağı gerçeği farklılıklara dayalı talepleri yansıtan çokkültürcü siyasal organizasyonu zorunlu kılar. İkincisi, siyasal yapıların demokratik ilkeleri temsili ve pratiği zorunlu olarak belli bir kültürü ve kimliği yansıtacaktır. Bundan ötürü devlet toplumsal bağlılık gereği farklı taleplerin temsiliyi sağlamalıdır. Son olarak devlet, hakların temsiline yönelik alacağı ve uygulayacağı kararlarda yansız olamayacağından kültürel farklılıklara dayalı grup taleplerini bir arada yaşama zemininde temin etmelidir (Bader, 1997, s. 781-787).

Bireysel hakların temellerini oluşturan başlangıç durumuna göre topluma dair her türlü “*ortak iyiden*” vazgeçilmelidir. Bunun yerine tüm insanlık için genel geçer evrensel adalet ilkelerinin arayışında olmak gerekir. Walzer (1983, s. 5), başlangıç durumunda adalet ilkelerine karar verilirken ortak iyi ve kültürel farklılıkları tamamen göz ardı etmenin anlamsız olduğunu belirterek onun yerine belirli bir tarihin ve kültürün bireyleri olarak başlangıç durumunda hangi seçimlerde bulunurduk sorusunu sormak gerektiğini ifade eder. Grup hakları savunusunda adaletin değil, cemaatin merkezileşmesi anlayışından hareketle birey kültürel farklılıklarıyla bir bütün oluşturduğundan cemaatin dışına çıkamaz. Adalet ilkeleri yadsınamaz bir gerçekliktir fakat adalet ilkeleri evrensel bir temayülden ziyade cemaatin özelinde tasarlanan ve çokkültürlü bir anlamlandırma problemi olarak tanımlanabilir. Adalet ilkelerinin birincil erdem olduğu hatta erdem olduğu bile kuşkuluyken başlangıç durumunun topluma ait kültürel değerlerin yok sayılarak temellendirilmesi bağlamından kopuk toplumsal bir kriz doğurur (Sandel, 1982, s. 172). Bireysel seçim kapasitesiyle hayatın ne kadar değerli ve iyi olup olmayacağı sorgulandığında bu kriz ancak “*ortak iyi*” temelinde, sosyal ilişkiler ve taahhütlerle dolu bir hayatla aşılabılır. Çünkü kültür üreten varlıklar olarak anlamlı dünyalar kuruyoruz ve yaşıyoruz. Eğer insanların kendimizden farklı anlamlı bir dünya oluşturduklarını fark etmez ve benliği toplumsallığıyla olan ilişkisinden kopartırsak aynı zamanda bireyci modda da benliğimizi yitiriyoruz demektir (Walzer, 1983, s. 205).

Bireysel temel haklar özne olarak bireyi tamamen özgür kılarak tarihsel köklerinden kopuk bir şekilde “*yükümsüz*” bir varlık olarak görmektedir. Yani bireyler etnisite ve din gibi kültürel farklılıklarıyla artık tanımlanmadığından, içinde bulunduğu cemaat değerlerini sorgulamada ve değerli görmediği durumda terk etmede özgürdür. Fakat grup hakları bireysel hakların “*yükümsüz*” olarak gördüğü bir benliğe atfedilen bu özgürlüğü yıkıcı olarak görmektedir. Temel gerekçe bu tür bir özgürlük anlatısının her şeyi değersiz kılacağıdır. Belirli bir amaçtan yoksun kimliksiz ve kişiliksiz bir benlik inşasıdır. Özgürlük, sınırları ve engelleri olan bir konumlanma hali olmalıdır (Taylor, 1979, s. 163). Dolayısıyla birey, cemaatiyle yapıcı gayeleri paylaştığı için ortak yarar siyaseti ile kişişen ortak paylaşımları belirterek bireysel olarak edinmeyeceği ortak bir iyiliği kavrar (Sandel, 1982, s. 183).

Grup hakları, birey haklarını bireyin ait olduğu grubun istikrarında esas unsur olarak görmektedir. Fakat tüm grup haklarının bireysel düzeyde sağlanabildiği düşüncesinden ötürü bireysel hakları

kusurlu addetmektedir. Söz konusu olan sadece belli grubun kültürünü uygulama hakkı değil, aynı zamanda kültürlerin birey için önemli olduğunu ve bazı durumlarda bireysel hakları korumanın grup kültürünü de korumayı gerektirdiğini anlamaktır (Oestreich, 1999, s. 108). Grup oluşumunu bireye önceleyen ve siyasal tanı(n)manın kültürel grup eksenli olması gerektiğini vurgulayan grup hakları yaklaşımı, bireysel haklar vurgusunun toplumu parçaladığını kabul eder. Ötekini görmezden gelen ve benliğine yabancılaşan tüketici bir öznenin ortaya çıkması bireyselliğin bir sonucudur. Ayrıca toplumun bir arada yaşayacağı geniş bir toplumsal mutabakatın normatif değerlere indirgenmesi ve kırılğan olması gibi unsurlar da bu parçalanmanın birer tezahürüdür (Midgley & Arias, 2004, s. 276). Dahası grup hakları yaklaşımı bireysel hakların kültürel grupların ontolojik varlığını görmezden geldiğini ve değersizleştirdiğini, toplumsal katılımın rolünü ortadan kaldırdığını ve araçsallaştırdığı siyasal birliktelik nedeniyle birey ve toplum arasında derin ayrılıklar oluşturduğunu belirtir (Kukathas, 1992, s. 113). Dolayısıyla grup hakları, bireysel kimliğin oluşturulduğu grupların kendine özgü karakterini korumanın önemli bir öncelik olduğu gerekçesiyle gerekçelendirilebilir. Bu argüman, kültürel grupların içsel değerini ve grup haklarının bireysel haklara indirgenemezliğini savunanların benimsediği tutumun temelini oluşturur (Casals, 2006, s. 24).

5. Çokkültürcülük Siyaseti Olarak Çok Hukukluluk

Temelleri 1960'lı yıllardaki sosyal hareketlere ve kolonyalist sömürgeciliğe karşı çıkışa dayanan kültürel çoğulculuk 1970'lerde kimlik siyaseti çatısı altında siyaset felsefesi ve teorisinin alanına girmiştir. Sosyopolitik ilişkilerin çokkültürlü bir özellik taşıması, kültürel haklara dair siyasal temsil dinamiklerinin yeniden tasarımı gündeme getirirken, aynı coğrafyayı paylaşan fakat kültürel kimlik krizi yaşayan farklılıkların siyasal bir sözleşme etrafında bir arada yaşamalarını sağlayacak her bir çözüm anayasal vatandaşlığa dair bir içerime sahip olmuştur (İçduygu ve Keyman, 1998). Bunun coğrafyamızdaki yansıması Türkiye modernleşmesinin temel aldığı ilkelerin postmodernizmin üzerinden sorgulanmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle İslamcı hareketlerin çeşitliliğe dair taleplerine önemli bir mevzi sağlayan tartışmalar bir yandan geleneksel ve radikal İslami söylemler üzerinden kurgulanan egemen ilişkilerin sorunsallaştırılmasına diğer yandan yeni yeni oluşmaya başlayan İslamcı aydınların ve seçkinlerin alternatif modeller ortaya koymalarına imkân tanımıştır (Göle, 2002, s. 85). Bu, İslamcı kimliğin liberalleşme temayülleriyle paralel olarak ümmetçi üst kimlik altında saklı bulunan kültürel kimliklerin tanınma problemini de açığa çıkarmıştır. Ayrıca İslami kimliğin inançsal değerler üzerinden tasarladığı toplumsal yapının sivil toplum, temel haklar ve çoğulcu demokrasi gibi dinamikler çerçevesinde daha geniş bir bağlama evrilmesine olanak sağlamıştır.

Kurucu rejim karşıtlığında kültürel bölünmenin (Lipset ve Rokkan, 1967) İslamcı ideoloji bünyesinde de yaşanması, kamusal alanda İslami kimlik krizinin aşılması, göçler neticesinde şehirlerde yaşanan yığılmalar ve kimlik sorunları bu yönelime etki eden iç faktörleri oluşturmuştur. Dış faktör ise muhafazakâr reflekslerle reddedilen dinamiklerin sosyopolitik gerçekliği karşısında İslamcı kimliğin Batının farklı modernist ve bilgi kuramsal çıktılarıyla yüzleşmek zorunda

kalmasıdır. Bundan ötürü İslam ve liberal değerler arasındaki bağların farkına varılmakta, ortak ilkeler benimsenmekte ve yine ideolojik bağlam üzerinden farklı dinamiklerle bazen salt geleneksel kodlar bazen de bu kodlara modern söylemler eklenerek tekrar kurgulanabilmektedir. İslamcı entelektüellerin bu yeniden kurulum karşısında gösterdiği refleks İslam'ın evrenselliği olmuştur. Sürekli değişim neticesinde gelişen her türlü olgu modernleşmeye de bu İslam'ın evrenselliği kapsamı dışında görülmemiştir. Dahası çoğulculuk, çeşitlilik ve farklılık gibi her türlü olgunun kültüre evrildiği postmodernlik bağlamında da İslam'ın evrenselliği korunarak eklenme süreci işletilmiştir (Sarıbay, 1995).

Türkiye toplumunun daha konforlu ve farklılıkların eşit temsili için, 1990 sonrasında farklı ideolojik kesimler tarafından *“İkinci Cumhuriyet, Liberal Demokrasi, Sivil Cumhuriyet, Sosyal Demokrasi”* (Çaha, 2005) gibi alternatif toplumsal sözleşmeler dile getirilmiştir. Mezkûr paragrafta belirtilen ve iç/dış faktörlerin etkisiyle İslamcı kimliğin modern toplumsal taleplerin gerçekliği karşısında çokkültürcülük tartışmalarına katılması ve çoğulculuğa dair siyasal bir sözleşme modeli ortaya koyması ise Ali Bulaç'ın tarihsel referansları dikkate alarak tartışmaya açtığı *“Medine Vesikası”* üzerinden gerçekleşmiştir. Böylece Sarıbay'ın (1995) belirttiği İslam'ın evrensel kapsayıcılığı postmodern kriz ve çözüme müdahil olmuştur. Ayrıca bu, çoğulcu toplum arayışlarına yönelik İslam'ın küresel mesajının bir model olarak somut sunumu olmuştur. Ümmetçiliğin kültürel toplulukçu yönü ön plana çıkartılarak özcü ulus devlet kimlik yaklaşımına, milleti geniş ortak kültüre dayalı bir içerimle ele alan her türlü tireli milliyetçiliğe karşı siyasal birlikteliği farklılıkların karşılıklı sözleşmesine dayandırmaya çalışmıştır. İslamcı model *“Dinde zorlama yoktur.”* (Bakara Suresi, 256) ve *“Sizin dininiz size, benim dinim bana.”* (Kafirun Suresi, 6) gibi inançsal ilkeleri referans alarak bireye ve kültürel gruplara hem sosyal, kültürel, inançsal hem de siyasal açıdan hukuksal bir koruma ve her kademedede seçim özgürlüğü sağladığı kabulüyle çokkültürcü ve çoğulcu bir toplum tasarımı olarak öngörülmüştür (Bulaç, 2011, s. 153).

Çokkültürcülük ve tanınma krizi açısından tek önemli kaynak olarak görülmeyen Medine Vesikası, İslam kimliğinin kamusal temsili açısından ilk evre ve benzer koşulların modern süreçte gerçekleşmesi durumunda hareket noktası olarak görülmüştür. Yine de, bireyin herhangi bir bağlamda belli bir kültürel grup aidiyeti kaçınılmaz olduğundan belirtilen koşulların toplumsal bir edime sahip olacağı ve bundan ötürü çoğulculuk dayanağının süreklilik taşıyacağı öngörülmektedir. Ayrıca iktidar ilişkisini değil, toplumsal ortaklık talebi üzerinden hem sivil hem de resmi toplumun özerkliğini içerdiğinden modern bir kurulum olarak anayasal bir metin de değildi (Bulaç, 2011, s. 291). Çünkü modern hukukun anayasal tasarımı toplumun tüm unsurlarının sadece bireysel ittifakıyla oluşmaktadır (Karatepe, 1993, s. 33). Bu noktada Vesika, daha çok aynı coğrafyayı paylaşan kültürel farklılıkların bir arada yaşaması hususunda siyasi birlikteliği sağlayan ve hem bireye hem de kültürel gruba seçimler sunan hukuki bir sözleşme olarak tanımlanmaktaydı. Herhangi bir kültürel aksiyoma göre kendini ifade eden ve politik birlikteliğin yapısını oluşturmak üzere taraf olarak kabul edilen cemaatlere ve gruplara dayalı farklı hukuk toplulukları açısından sorun çokkültürcülüğün de temel eleştirisini oluşturan ulus devletin monolitik ortak kültür dayatmasıdır. Bu yapının bir çıktısı olarak azınlık hakları da aynı zamanda sözde temsiliyete olanak sağladığı düşlenen demokrasilerin tekebbürü ile işlevselleşmektedir.

Bundan ötürü kültürel çatışmalara çözüm arayışı, gerçek temsilin dinamiklerinin siyasal birliktelikte işleyişi ve yapısal inşayı sürdüren statükonun totaliter gücünün aşılması ancak kültürel cemaatlerin karşılıklı sözleşmesine dayalı hukuksal bir metne bağlı olmasıyla aşılabildi (Bulaç, 2011, s. 232).

İslamcı kimliğin Medine Vesikası temelinde çoğulcu toplum modeli arayışları aynı zamanda Millî Görüş'ün siyasal açıdan ivme kazandığı ve toplumun anakronik sorunları için politik söylem geliştirdiği süreci kapsamaktaydı. Bu noktada RP, öncelikle MSP'den miras aldığı maddi kalkınma yaklaşımını Akevler teorisyenlerince ortaya konulan "Adil Düzen" (Karagülle, 2014) projesiyle sunarak siyasal tabanın ekonomik problemleri için çözüm arayışına girmiştir. Benzer şekilde "Adil Düzen" tasarımında da yer alan "sözleşmeden doğan hakların" Medine Vesikası'nın epistemolojik zeminini oluşturması bu projenin RP'de karşılık bulmasını sağlamıştır. Ayrıca toplumsal tabandan gelen kültürel taleplere yönelik bir söylem geliştirmesine imkân tanımıştır. En nihayetinde çokkültürcülük adına talep edilen hakların kamusal/mekânsal temsili hukuksal bir yeniden tasarımı gerektirdiğinden; Vesika, RP Genel Başkan Yardımcısı Bahri Zengin⁶ tarafından yeniden yorumlanmış ve çokkültürcülük kuramından etkilenerek (Aydın, 2003, 44) "çok hukukluluk" tanımlamasıyla çoğulcu toplum birlikteliğine atfen Millî Görüş'ün liberal çokkültürcü kimlik siyasetinin⁷ bir çıktısı olarak yapılandırılmıştır (Can, 2013).

Erbakan (1991, s. 31) tarafından IDP ve MÇP ittifakının gerçekleştiği seçimlerden bir ay önce Yörünge Dergisi'nde "Ben niye çocuğumu istediğim gibi okutamıyorum? Ben niçin istediğim gibi inanamıyorum, örgütlenemiyorum, konuşamıyorum? Niye istediğim gibi yaşayamıyorum? Niye, şu bölgeyi dolduran insanlar kendi kavlimizi kendimiz imzalamıyoruz? Temel şartlarına, anayasaya, yani hak ve adaletin ölçülerine sadık kalmak şartıyla, biz 'Kendi kanununu kendin yap.' diyeceğiz. Biz, herkese 'İstedğin işi tut.' diyeceğiz. 'Kendi çocuğunu istediğin gibi okut.' diyeceğiz." şeklinde dile getirilen çok hukukluluk 23 Mart 1993 tarihinde Meclis'te gerçekleştirilen parti genel başkanları toplantısında yine Erbakan'ın "Benim inandığım şekilde sen de yaşayacaksın tahakkümünün ortadan kalkmasını istiyoruz. Çok hukuklu bir sistem olmalı, vatandaş genel prensipleri içerisinde kendi hukukunu kendisi seçmeli." (Milliyet, 1998, s. 12) ifadesiyle siyasal alana taşınmıştır. Böylece sivil toplumun çoğulcu talepleri çok hukukluluk toplum sözleşmesiyle karşılanmaya çalışılmıştır (Alpay, 1996, 20). Temel mottosu "Ortak noktalarda bir, farklılıklarda özgür olmak..." (Zengin, 1995a) şeklinde ifade edilen çok hukukluluk, her ne kadar Medine Vesikası ve ondan tevarüs edilerek "Adil Düzen" söyleminde belirtilen "sözleşmeden doğan haklar"a dayansa da ümmetin ortak iradesini ortaya koymak amacıyla köklü adımlar atarak modern siyaset sistemi ve temel mekanizmalarıyla uyumlu bir bağlamla sunulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda geleneksel

6 Millî Görüş Hareketi'nin teorisyenleri arasında yer alan, çok hukukluluk, kimlik politikaları, birlikte yaşam vb. konularda Millî Görüş'ün fikri temellerini ortaya koyan ve yine Millî Görüş'ün düşünce kuruluşu Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) başkanlığını yürüten Bahri Zengin, Refah Partisi'nden 20. ve 21. Dönem Milletvekili olarak Mecliste yer almıştır. Ayrıca Fazilet Partisi ve Saadet Partisi'nde siyasal yaşamını sürdürmüştür.

7 Ersoy (2010, s. 54), çok hukukluluğun liberalizm ile koşullu birlikteliğini şöyle ifade etmiştir: "Çok hukukluluk liberal bir çıktı olarak ortaya çıksa da bu, modern liberal savunudan ayrışır. Liberal düşünce, kapitalizmin sistem olarak oluşmasına ortam hazırlayan dünya görüşünün etkisinden kurtarılır ise her düşünce, her inanç ve felsefe içinde kendine yer bulabilir."

dönemin toplum modelini esas alarak inançsal bir kıstas üzerinden sınırlandırıldığı eleştirilerine karşı din kavramsallaştırması kaynağının ne olduğuna bakılmaksızın bir yaşam tarzı, kültürel bir nosyon olarak tarif edilmiştir (Zengin, 1994, s. 14). Böylece, belirttikleri yaşam tarzlarının kültürel gruplarını (etnik, dinsel, mezhepsel) tarif eden çokkültürlü topluluklar salt inançsal bir kaideye dayanmamış olacağından modern çoğulculuğun çoklu yapısını içerimleyeceği öngörülmüştür. Fakat ideolojisinin kavramsal dokusu ve ötekinin kimlik tanımlaması ile ilgili taleplerine cevap vermede bir yurttaşlık ve toplum modeli olarak çok hukukluluk projesi kapsamında sunduğu ümmetçiliğin farklılıklara yönelik muğlaklığının sürmesinden ötürü bu öngörü Müslüman olmayla ümmet olma arasındaki ilişki üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. Zira ulus devletin milliyetçi üst kimliğinin farklılıklara yönelik totaliter ve şüpheli tutumu karşısında daha esnek, iyimser ve bir arada yaşamaya dair çerçeveyi geniş tutma gayreti içerisinde olan Millî Görüş, siyasal ümmetçiliği çokkültürlü farklılıkların çoğulcu politik talepleri ve birlikteliği için çok daha az sorunlu ve modernleşmeyle de (Yürüşen, 1996, s. 16) anlamlı olabilecek bir içerimle değerlendirmiştir. Dahası Türkiye'nin çoğulcu toplum dinamiğinin de bu yapıyı benimsediği, onunla somutlaşarak kimlik ve kültürel taleplerine çözüm olacağına inandığı anlayışını taşımaktadır. Bu noktada ulus devlet ideolojisinin bir çatışma unsuru olarak gördüğü çeşitlilik karşısında ortaya koyduğu totaliter anlayış, sınırları tahdit edilmiş bir coğrafyada varlık gösteren bireyleri ortak (dil, tarih, köken) ilkeler çerçevesinde kültürel, toplumsal ve siyasal olarak ayrılan kolektif bir yapısallığa indirgeme gayreti karşısında Millî Görüş'ün ilgili sorunsallığa yönelik temel savı ise geleneksel dönem cemaat birlikteliğine atfettiği ümmetçi kültürel çoğulculuğun uygulamalı sonuçlarıdır. Bu tasarım rüştünü ispatladığından modern çoğulculuğa yönelik benzer bir içerim sunmayacağı inancı taşınmaktadır. Ayrıca ulus devletin zikredilen toplum ve yurttaşlık yapısallığının Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte süregelen çeşitliliği yok sayarak kimlik krizine neden olduğu eleştirisi dile getirilmektedir (bkz. Aksal, 2021; Erbakan, 1993b). Dolayısıyla ulus devletin yapay ortaklığından ziyade İslam'ın çeşitliliği kabul ettiği, onu bir realite olarak gördüğü ve bu gerçekliğin ümmetin farklılıklar içerisinde yıkılmaz birlikteliğinde anlam bulduğu doğal bir itkiyi barındırması gerektiği (Eygi, 2017) varsıl bir hakikat olarak görülmektedir. Fakat Millî Görüş'ün ümmetçi üst kimlik yaklaşımının da ulus devlet anlayışında olduğu gibi bir aradalığı sağlayacak ortak tasarımlardan kaçınamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla öncelikle ulus devletin kamusal mekânda çeşitliliğe dair temel hakları yok sayan ortak değer anlayışının homojenleştirme tehlikesinin ümmetçilikte bertaraf edilmesi ve ulus devlet toplum krizinde olduğu gibi bir tahakküm sürecine evrilmeyeceğinin garantisinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu, "*İslam Tevhid*" anlayışının anayasal sözleşmesi olarak çok hukukluluk projesine dayandırılmıştır. Böylece, ulus devletin içerisine düştüğü yanılgıya düşülmeyecektir. Ayrıca miras alınan çokkültürlü yapı en azından sosyolojik açıdan ortak ve uygun kültürel değer anlayışı aksiyomuna dayandığından makul çözümler barındırdığı varsayılmaktadır. Bundan ötürü bu potansiyel dinamikler uluslaşmanın aksine çeşitliliğin ontolojisine eşit değerde imkân sağlayan ümmet çoğulculuğunun siyasal birlikteliği olarak çok hukukluluk yaklaşımına atfedilmektedir (Zengin, 1990, s. 15). Keza Millî Görüş, Türkiye'de yaşayan kültürel toplulukların (Türk, Kürt, Çerkez, Pomak, Sünni, Alevi, Şafii, Hanefi vb.) büyük çoğunluğunun ümmetçiliğin esas olgusu olarak İslam kimliğini benimseyen ve bu kimlik etrafında birleşen ana gövdeyi oluşturduğu

kabulüne dayanmaktadır (Bulaç, 2009, s. 79). Dahası zimmî statüsü üzerinden gayrimüslimlerin çokkültürlü talepleri zaten karşılandığından ve Lozan ile gayrimüslim ötekiliğinde aşılacak azınlık çemberine Türkiye'de dâhil edilecek çoğulcu bir yapı kalmadığından Millî Görüş açısından sorun çözülmüştür. Millî Görüş bu noktada çok hukukluluk projesi ile geleneksel dönem cemaat/topluluk aidiyetini oluşturan dinsel bağlamı modern toplumun ulus yapısına ve çoğulcu dinamiklerine sunmaktadır.

Çok hukukluluk modelinin toplumu hukuk topluluklarına/bloklarına (Tezcan, 2005, s. 518) göre tasnif etmesi çokkültürlülük teorik düzleminde yer alan grup haklarının dile getirdiği endişeye dayanmaktadır. Grup hakları savunusuna göre bireyin cemaat aidiyetinden koparılması ve topluluğa ait kimliğinin doğasından soyutlanması toplumsal açıdan yasal boşluklar doğuracağından kültürel yapılar sistemin müdahalelerine açık kalacaktır. Dolayısıyla bireyler yasal boşluklara yerleşen ideolojik sistemin yeniden kurulduğunda araçsallaşarak kültürel dinamiklerini yitireceklerdir (Kukathas, 1992, s. 113). Çok hukukluluk adına bu kaybı Zengin (2013) şu şekilde dile getirmiştir:

“Kendi hayatlarında inandıkları farklılıklarını toplumsal bağlamıyla yaşamayan insanlarda kişilik aşınması, kimlik krizi, asimilasyon dediğimiz unsurlar başlıyor. Dahası bu kişilik aşınması bir ahlaki çözülme oluşturuyor. Ahlaki çözülme, bireysel çözülme olduğu yerde toplumsal bütünleşmeden birlik ve dirlikten bahsetmek mümkün değil. Bu durum insanların sanayi devrinde sistemin çıkarlarına kurban edilerek tektipleştirilip kültürel aşınmaya maruz bırakılmasıyla gerçekleştiği gibi günümüzde de tektipçi toplumsal dayatmaların sürdürülmesiyle gerçekleştirilmektedir.”

Böylece kültürel çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir olması için her bir hukuk grubunun farklılıklarıyla bir sözleşme üzerinde mutabık kalması ve ortak noktalarıyla üst bir sözleşmeye dayanması gerektiği (Bulaç, 1992, 25) öngörülmüştür. Bu sözleşme, akit serbestliğine ve tarafların serbest mukavele yapabilmelerine dayandırılmıştır. Akit serbestliği ise özel hukuk seçme özgürlüğü olarak tanımlanarak (Erbakan, 1993b, s. 13), kurucu sistemin tepkisinden kaçınmaya çalışılmıştır. Kültürel farklılıkların kurumsal/kamusal temsilini yasal güvenceye almayan kurucu ideolojinin özcü hukuk dayatmasının ve ideolojik devlet hegemonyasının eleştirisi (Zengin, 1995b, s. 34) olan akit serbestliği bu noktada çokkültürcülük ile ortak bir zemine dayanmaktadır. Çünkü çokkültürcülük savunusuna göre siyasal birliktelik en nihayetinde toplumun kültürel kimliklerine göre bir inşayı gerektireceğinden devlet eğitim, resmi dil gibi uygulamalar noktasında tarafsız bir konumda yer alamaz (Bader, 1997). Dolayısıyla devletin tarafsızlığı ancak hukuk topluluklarınca gerçekleştirilen sözleşmelere müdahil olmamasıyla gerçekleşebilir. Böylece devlet sözleşmelerin sadece uygulama aşamasında yer alacağından kültürel topluluklar eş değer temsiliyet kazanabileceklerdir (Zengin, 1993).

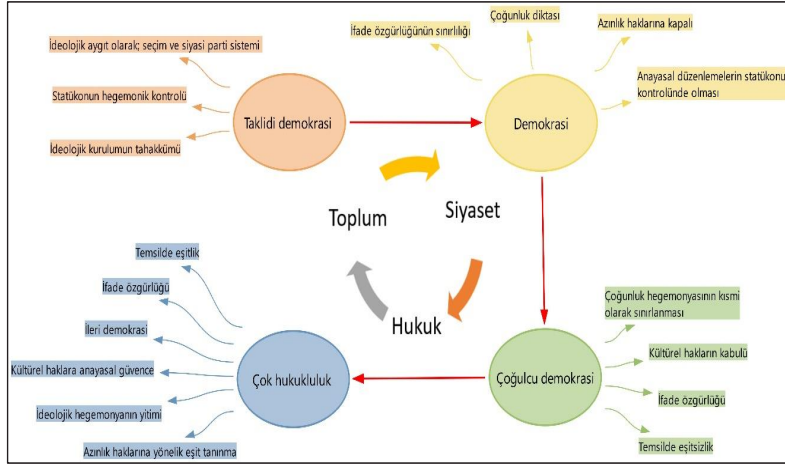
Devletin tarafsız olması durumunda bireyin aidiyet duyduğu grup karşısında ve bir kültürel cemaatin öteki kültürel topluluk karşısında özgürlüğü, sınırları hangi dinamiklere göre oluşturulacaktır? Bu noktada Kymlicka (1998, s. 475), bireyin cemaati karşısında özgür seçimini

engelleyen iç kısıtlamaları reddederken bir kültürel grubun diğer kültürel grup karşısında haklarının kurumsal temsilini garanti altına alacak, koruyacak ve pratiğine olanak sağlayacak dış korumaları önermektedir. Çok hukukluluk ise bu hususta birey ve kültürel grubun hukuksal olarak iradi seçimine bağlı sınırlama ve korumalar getirmektedir. Zengin (1995a), iç kısıtlamaları bireyin tercih ettiği sözleşme türüne göre özgür seçimine bırakmaktadır: Çok hukuklulukta esas olan bireydir. Birey, özgür iradesi neticesinde mensubiyet duyduğu – ki bu çoğunlukla doğal bir gelişmenin neticesidir – topluluk, grup, cemaat seçiminde bulunur. Birey sosyolojik bir seçimde bulunmaması halinde genel sözleşmeye tabi olur ve bireysel hakların anayasal güvencesinde korunur. Çok hukuklu sisteminin genel tasarımında dış korumalar ise hukuk topluluklarının oйдаşmasına dayalı olarak hazırlanan ve tüm kültürel farklılıkları sorumlu kılan kamu hukuku sözleşmesi ile garanti altına alınmıştır.

Zengin (1992, s. 33)'in “Çoğulcu hukuk anlayışı doğal olarak yeni bir siyasi rejimi beraberinde getirmektedir.” sözlerinden de anlaşıldığı çok hukuklu sistem devleti, iktidarı, hukuku, kurumsal yapıyı vb. yeniden tanımlayarak ayrıca Batı demokrasisine alternatif bir yapı ortaya koymaktadır (Alpay, 1996, s. 20). Bir süreç olarak gelişimini sürdüren ve Erbakan'ın “demokratür” olarak “Halkın iradesinin tecellisi değil, halkın idareye alet edilmesidir.” şeklinde (Millî Gazete, 2009) tarif ettiği modern demokrasi taklit, çoğunluk, çoğulculuk evrelerinden sonra dördüncü evresini çok hukukluluk projesinin oluşturduğu bir tasnif ile ifade edilmiştir (Şekil 1).⁸ Taklit evresi seçim ve parti sisteminin işleyişine imkân tanındığı fakat ideolojik statüko tarafından belirlenmiş sınırların dışına çıkılmadığı, çoğunluğun sağlanıp iktidara gelmesi durumunda bile küçük bir azınlığın özgürlükleri kısıtlayarak kendi çıkarlarını egemen kıldığı safhadır. 1946 yılından beri çok partili sürece girmesine rağmen ve dünyanın baş döndürücü bir şekilde kurumsal demokrasi hususunda geliştiği bir evrede Türkiye'nin bu değişime ayak uydurmadığı iddia edilmektedir. Bunun temel gerekçeleri: Düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, militarist statükonun sivil alanı işgal etmesi ve devletin kurumsal işleyişinde monark anlayışın egemen olması dahası bu geleneğin radikal ve bağnazca korunmasıdır. Türkiye'de monarşiden demokrasiye geçilmesine rağmen askeriye'nin kendisini Kemalist rejimi korumakla görevli addetmesi monark geleneğin kavramsal değişime rağmen sürdüğünü göstermektedir. Bu dinamikleri barındırdığından Türkiye hala taklit evresinde yer almaktadır (Zengin, 1994, s. 14). Azınlıkların kültürel haklarını temsil etmede formel bir tasarımın olmadığı çoğunluk evresinde, her ne kadar özgürlüklerin ifade edilmesinde bir engel olmasa da belli çoğunluğun sınırsız diktasına dayalı bir tahakküm bulunmaktadır. Özgürlüklerle birlikte bireysel hakların yanında bazı kültürel hakların da meşru görülebildiği, çoğunluğun bazı haklarının anayasal olarak sınırlandırıldığı çoğulculuk evresinde ise hukukun statükonun ve devletin egemenliğinde olması ve üretilmesi birbirinden çok farklı kültürel haklara sahip çoğulcu yapıların temsiline olanak vermez. Son olarak demokrasinin en ileri seviyesi olarak görülen çok hukukluluk evresi diğer üç evrede olan pozitif gelişim dinamiklerini barındırmasının yanında çokkültürcülüğün çokluğa attığı anlamı hukuksal

8 Şekil 1, Bahri Zengin'in (1995a) “Özgürleşerek Birlikte Yaşama: Hukuk Toplulukları Birliği” eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

olarak teminat altına aldığından (Zengin, 1995a, s. 88-91) çoğulculuğun temsili için en kâmil sistem olarak görülmektedir.

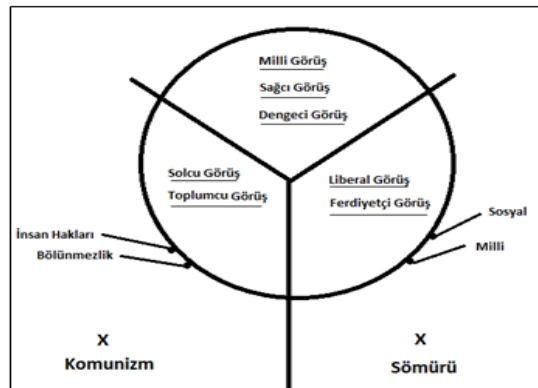
Şekil : Demokrasinin gelişim evreleri.

Çok hukukluluk savunusuna göre modern devlet kültürel farklılıklara dair ortaya çıkan kimlik krizini aşmak için çoğulculuk ve bu meyanda çoğulcu demokrasi yaklaşımıyla sorunları aşmanın gayreti içerisinde olsa da, kendisine ait olmayan bu yeni kavramla çoğulculuk rejimine dayalı temsili demokrasiyi gerçek anlamda çoğulcu bir mahiyete tevarüs kılamaz (Çınar, 1998, s. 261). Sözde çoğulculuk netice itibarıyla çoğunluğun monolitik temsiline olanak sağlayacağından toplumun azınlık unsurlarının hiçbir hukuki eş değeri olmaya ve temsil değerine sahip olmayacağı aşikârdır. Koşullar ne olursa olsun dinsel, mezhepsel, etnik ve temsil dışı kalan politik yapılar çoğunluğun tahakkümüne rıza göstermek zorunda kalacaklar. Bu durumda çoğulculuk en nihayetinde adil olmayan bir yarışta sözde çoğunluğun eşitsiz hegemonyasını ortaya çıkartır (Zengin, 1995a). Benzer şekilde Kymlicka (1998, s. 32), bir yetki devri olarak politik çoğulculuğun yalnızca siyasi alanla sınırlı olması ve özcü yapıyı değiştirmeyecek bir temsil imkânı sağlaması durumunu eleştirerek bu tür bir çoğulcu demokrasinin çoğunluğun lehine olacağını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kültürü önceleyen bir siyasal yapıda dezavantajlı durumda olan kültürel farklılıkların haklarının kamusal/mekânsal temsiline olanak sağlayacak ve garanti altına alacak demokratik bir çoğulculuğa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, çok hukukluluk bireyden cemaate ve topluma hakların temsili kamusalın tüm nirengi noktalarına yaymaya çalışmaktadır. Ortak değerler üzerinde uzlaşmaktan ziyade farklılıklarıyla bir arada olmayı imlemektedir. Böylece, kültürel hakların sadece yetki devrine dayanan sözde çoğulcu demokrasi yerine hukuksal temelde garanti altına alındığı bir demokrasi iddiasında bulunmaktadır. Dahası, kültürel hakların sadece yetki devrine dayanan sözde çoğulcu demokrasi yerine hukuksal temelde garanti altına alındığı bir demokrasi iddiasında bulunarak çokkültürcülük kuramının çağdaş vurgusuyla paralel bir yaklaşım benimsenme gayreti ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kültürel çoğulculuğun hak tasarımına aracılık etmesinin yanında ümmetçi tasarımının teolojik bağlamı ile ilgili hukuksal içerimini netleştiren “*Hak ve Bâtil*” söylemi (Ersoy, 2008, s. 6) ise çok hukukluluk ve çokkültürcülüğün pratik ilişkisini ortaya koymaktadır. Milli Görüş’ün İslam kardeşliği söyleminden sonra kültürel çoğulculuğa dair ikinci aforizması olan “*Hak ve Batıl*” dikotomiği ideolojik konumlamaya kaynaklık eden ve ötekiliği saptayan “*ksenofobik*”⁹ bir bağlam oluşturmaktadır. Bu, aynı zamanda siyasal konjonktürün reel politikğine aracılık ederek muğlak bir içerim sunabilmektedir. Mili Görüş’ün çok hukukluluk ile ilgili kültürel hakların kavram ağını betimleyen bu yaklaşım çokkültürcülüğün radikal demokraside kültürel halkların kurumsal temsiline yönelik çoğulcu politikaları ve kimliğin ötekiliği için ideolojisindeki yapısallığının nasıl işlevsel kılınacağını karşılaştırmalı olarak açıklamaya olanak tanımaktadır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1: Çokkültürcülük teorik düzleminde birey ve grup hakları karşılaştırması.

Bireysel Haklar	Grup Hakları
• Negatif haklar savunusu	• Pozitif haklar savunusu
• Sınırsız özgürlüğe dayalı engellenmeyen benlik	• Birey/toplum bağlamını koruyacak grupla cisimleşmiş (sorumlu) benlik
• Bireysel haklar temelli ortak yarar	• Grup haklarına yönelik ortak yarar
• Evrensel adalet değerlerine dayalı ortak iyi	• Grubun kültürel değerlerine dayalı farklılaşmış adalet ve ortak iyi
• Hakların işleyişinde devletin tarafsızlığı	• Devlet grup haklarını özendirmeli ve geliştirmeli
• Birey temelli siyasal tanınma	• Bireyi var kılan grup temelli siyasal tanınma

Şekil 2: Türkiye'de Temel Görüşler (Erbakan, 1973, s. 42).

Çokkültürcülük kuramının birey ve grup hakları (Tablo 1) ile diyalojik bir yaklaşıma sahip olan “*Hak ve Batıl*” söylemi ayrıca siyasal ideolojik konumlama üzerinden tasarlanarak temel hakların pratiğine yönelik ideolojik bir ayırım ile ortaya konulmuştur (Şekil 2). Bu, çokkültürcülüğün eleştirdiği çoğulcu tanımlamadan uzak katı bir kültürel toplulukçu, bireyselci yapıya sahip

9 Fransızca “*xénophobie*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “*ksenofobi*” kavramı bilinmeyene karşı korkuyu ve karşıt olmayı tanımlamak için kullanılmaktadır. *Detaylı bilgi için bkz.* (TDK, 2020).

olunduğunun reddi ve bir arada yaşamaya dair çok hukuklu siyasal sözleşmenin bağlamını oluşturma girişimidir. Erbakan (1973, s.43) bunu şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Gerek memleketimizde gerekse bütün dünyada üç zihniyet olduğuna kaniyiz. Bu görüşleri çeşitli bakımlardan tasvir edebiliriz. Eski tasnif şudur: Solcular var, sağcılar var deniliyor. İşte az sağcı, çok sağcı, az solcu, çok solcu gibi mefhumları son derece yetersiz buluyoruz. Bizce sağcı zihniyet veya Milli Görüş, öbürü solcu veya toplumcu zihniyet. Diğeri liberal veya ferdiyetçi zihniyet. Biz sağcı zihniyete, toplumcu ve ferdiyetçi olduğu için dengeci zihniyet adını da veriyoruz. Bu hem topluma hem de ferdiyete ağırlık veriyor. Her ikisinin karşılıklı hak ve vazifelerinde muvazene olduğu zaman asıl saadet doğar.”

Tablo 2: Milli Görüş'ün temel ve kültürel haklar tasarımı (Erbakan, 2011).

Haklar	Hak Merkezli (Milli Görüş)	Haklar	Kuvvet Merkezli (Liberalizm/Komünizm)
Doğuştan Gelen Temel İnsan Hakları	a) Yaşama hakkı b) Irz, nesep, namusunun korunması hakkı c) Mülkiyet hakkı d) Aklın korunması hakkı e) İnanç hürriyeti (İfade hürriyeti, öğrenim hürriyeti, örgütlenme hürriyeti, inandığı gibi yaşama hürriyeti, ibadet hürriyeti)	Kuvvet	Hakkın kaynağı ve dayanağı kuvvettir. Bu dünya görüşüne göre hakları kuvvetli olanlar tayin ettiği gibi “nimet-külfet paylaşımının kurallarını” da kuvvetli olanların koyması ve belirlemesi doğal sayılmaktadır. Bu anlayışa göre egemenlerin ayrıcalıklı konumlarını koruyan ve sürdüren norm ve kurallar “hukuki” sayılmaktadır.
Sözleşmeden Kaynaklanan Haklar	Hakkın elde edilmesi için taraflar kendi rızalarıyla anlaşma yapar. Bu anlaşmaların diğer insanların zararına yol açmaması gerekir. Anlaşmalar toplumun bütün bireylerini bağlar. Anayasa ve hukuk ilkelerine aykırı olmayan anlaşmalar tarafları bağlar. Devlet, tarafların özgür irade ve rızalarıyla yaptığı sözleşmeleri taraflar için kanun gibi kabul eder. Bu sözleşmelerden mağdur olanların haklarını yargı kararlarını uygulayarak korur.	Çoğunluk	Kitleleri yönetme, etkileme ve yönlendirme imkânlarına sahip olanlar, çoğunluğun kararlarıyla hakları ihdas ederler veya kaldırırılar. Doğal hak ve özgürlükler oylama konusu edilemez. Oylama ile bilimsel gerçeklerin değiştirilmeye kalkışılması baskı ve dayatmanın yol açtığı keyfi bir uygulama olarak değerlendirilebilir.
Emek Karşılığı Doğan Haklar	İnsan sahip olduğu emek gücünü kullanarak ürettiği ve şekil verdiği eşya üzerinde hak elde eder. Yeryüzünde eşyayı yararlı hale getiren ve değerlendiren insan emeğidir. Bundan dolayı emek mal ve servet edinme hakkının kaynağıdır.	İmtiyaz	Kuvvet Merkezli Dünya Görüşüne göre sosyal yapıları biçimlendirilen toplumlar sınıflı toplumlardır. Böyle toplumlarda yönetici sınıf ve yakınları ayrıcalıklı haklara sahiptir. Toplumun büyük bir bölümünü oluşturan kitleler bu haklardan mahrumdurlar.

<p>Adalet Gereği Doğan Haklar</p>	<p>Adalet, nimet-külfet paylaşımında nimet ile külfet arasındaki denkluktur. Benzer işleri yapan, aynı ölçüde külfete katlanan insanların hâsıladan eşit ölçüde yararlanması adalet gereğidir. Eşit ölçüde külfete katlanan insanların bir bölümünün nimetteki paylarının fazla olması adaletsizliktir.</p>	<p>Menfaat</p>	<p>Siyasi ve iktisadi tekel konumunda olanlar, menfaatleri gereği bazı haklara sahip olduklarını kabul ederler. Kuvvet Merkezli Dünya Görüşü ülke ve dünya yönetiminde de menfaatlerini ileri sürerek diğer insanların haklarını ihlâl etmeye hakları olduğunu kabul ederler. Güçlüler kendi menfaatlerinin alanlarını ve boyutlarını belirlerler. Onlar aynı zamanda, Firavunlar gibi güçsüzlerin hak ve sorumluluklarının alanlarını ve boyutlarını da belirlerler.</p>
--	---	-----------------------	---

Millî Görüş, Şekil 2’de belirtilen temel görüşlerin kültürel hak tasarımı ise Tablo 2’de gösterilen ve biz-öteki düalizmi üzerinden kurulan prensipler üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda Millî Görüş, “*Hak*” yaklaşımını İslam hukukunda “*doğuştan kazanılan ve sözleşmeden doğan haklar*”a (Bulaç, 1992, s. 24) dayandırarak sistematize etmektedir (Tablo 2). İnşa ettiği ve *Dengeci Görüş* (Şekil 2) olarak belirttiği yaklaşımı ideolojik yapının bir kutbunda (Hak Merkezli Dünya Görüşü) bireyselci (liberal) ve toplulukçu (komünist) hak anlayışına sahip yaklaşımları da diğer kutbunda (Kuvvet Merkezli Çatışmacı Dünya Görüşü) konumlandırmaktadır (Tablo 2). Sosyopolitik tasarımını ise temel ve kültürel haklar seviyesinde “*biz (Hak) ve öteki (Batıl)*” yapısallığı üzerinden şekillendirmektedir. Fakat Hak Merkezli Dünya Görüşü’nü çokkültürcülük kuramının birey ve grup hakları olarak temellendirdiği haklar tasarımı üzerinden kurgulamasına rağmen Kuvvet Merkezli Dünya Görüşü olarak komünizm ve liberalizme atfettiği dinamikleri haklardan ziyade ideolojik saikler üzerinden kurgulaması haklar tasarımı açısından inşa ettiği dikotominin hatalı bir kategorizasyona dayandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu açıyla değerlendirildiğinde ise Erbakan (2010, s. 15)’in “*Beş tane temel insan hakkı, hangi inanca, hangi ırka, hangi soya sopa mensup olursan ol. Altı milyar insanın hepsi temel insan haklarına sahiptir.*” şeklinde tarif ettiği *doğuştan gelen temel insan hakları* (Tablo 2) çokkültürcülük kuramı açısından grup haklarının pozitif haklar savunusundan ziyade bireysel hakların savunduğu negatif haklara karşılık geldiği ifade edilebilir (Tablo 1). Bu hakkın tüm insanlara eşit bir şekilde uygulanması (Erbakan, 2010, s. 12) gerektiği savunusu yine klasik liberal bireysel hakların her bireyin eşit ahlaki statüye sahip olduğu, eşit saygı ve kaygıyla muamele edilmesi gerektiği (Dyke, 1982, s. 28) yaklaşımıyla paralellik göstermekte ve birey temelli siyasal tanınmayı imlemektedir (Tablo 1). İslam nazariyesinde ilahi teklife mazhar olan birey olduğundan (Bulaç, 2011, s. 147) Millî Görüş bu temelden hareketle hakları her bir birey için eşit ahlaki statüye indirger. Tablo 2’de belirtilen “*adalet gereği doğan haklar*”, Tablo 1’deki bireysel hakların “*evrensel adalet değerlerine dayalı ortak iyi*” hak anlayışına tekabül ederken yine Tablo 2’de ifade edilen “*sözleşmeden kaynaklanan haklar*” ise Tablo 1’deki grup haklarının “*grubun kültürel değerlerine dayalı farklılaşmış adalet ve ortak iyi*” savunusunun kesişme alanında yer almaktadır. Çünkü Millî Görüş çok hukuklu adalet yaklaşımını hem üniter hukuksal sözleşme hem de bununla ilintili kültürel farklılıkların özel hukukla ilgili çoklu sözleşmesine dayandırmaktadır. Bu hususta grup haklarıyla ayrıştığı nokta grup haklarının farklılaşmış adalet istemini üniter hukuk sistemi içerisinde talep etmesidir.

Liberal bireysel hakların sınırsız özgürlüğe dayalı engellenmeyen benlik tasarımıyla grup haklarının birey/toplum diyalektiğini sağlayacak ve kültürel akışı koruyacak cemaatle cisimleşmiş benlik (Tablo 1) yaklaşımı Millî Görüş'ün haklar tasarımında çelişkili bir söylemi barındırmaktadır. Zira Millî Görüş siyasal ümmetçiliği ulus devlet yapısallığıyla benzer bir içerimle cemaati/toplumu hukuksal bir formda çoklu kültürler olarak ele almaktan ziyade geniş millet/grup/cemaat özcülüğünde formel dinamiklerden soyutlayarak sahici olmayan bir eşitliğe davet etmektedir. Bir yandan tercihleriyle geniş bir özgürlük alanı sağlanan birey topluma öncelenerek engellenmeyen bir benliğe muhatap kılınmaktadır. Diğer yandan ilahi manzumenin uygulayıcısı olarak bireyden İslami kimliğe göre kurgulanmış topluma karşı sorumlu olması beklenmektedir. Tablo 2'de "*Hak Merkezli Dünya Görüşü*" adına belirtilen haklar ile ilgili Erbakan'ın (2011) "*Bunlardan başka hiçbir sebepten dolayı hak doğmaz. Doğru hak anlayışı budur.*" ifadesi sınırları saptanmış hakların işleyişine dair devletin uygulama noktasında rolüne açıklık getirmeyi gerektirmektedir. Bu hususta Ersoy'un (2010, s. 41) "*Devlet hak ihdas eden bir kurum değildir. Devlet, hukukun üstünlüğünü sağlayarak insanın doğumdan itibaren, hatta bazı durumlarda cenin haline gelmesiyle doğal olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerini korumakla yükümlü olan bir kurumdur. Devlet, bireye farklı alternatifler arasında tercih özgürlüğünü sağlamakla yükümlüdür.*" ifadesinden de anlaşıldığı üzere Millî Görüş'ün haklar noktasında devlete atfettiği misyonun liberal bireysel hakların devletin tarafsızlık ilkesiyle özdeş olduğunu, grup haklarının devletin farklılaşmış grup haklarını geliştirme istenciyle de ayrıştığını göstermektedir (Tablo 1). Fakat aynı zamanda Millî Görüş, devleti yeryüzünde Allah'ın hükümlerinin uygulama aracı olarak gördüğünden hakların siyasal sınırlarının belirlenmesinde de devlete ayrı bir öncelik vermektedir. Dolayısıyla Millî Görüş her ne kadar çok hukuklu teorik söylemde bireysel hakların devlete atfettiği bağlamda yer almışsa da devlete yüklediği kutsiyeti hakların sınırlandırılmasına yönelik esas öncülü olarak kabul ederek hak tasarımının epistemolojik kurgusuyla çelişmektedir. Bu noktada önemli olan esas unsur Millî Görüş'ün keskin sınırlarla ayrıştığını düşündüğü liberal klasik bireysel hak anlayışından ayrılmamış olması, hatalı bir tanımlamayla sadece komünizm ideolojik mevziisine yerleştirdiği çoğulculuktan uzak katı/özcü toplulukçu savunusuyla mütemmim ilişkisinin farkında olmaması ya da bilinçli bir tasarıma dayandırmasıdır. Bu tasarım keskin sınırlarla ayrışmaya çalıştığı liberalizm ve İslam'ın ilişkisi üzerinden anlaşılabilir. Millî Görüş, toplum yaklaşımının dinamiklerini oluşturan İslam'ın hitabı kolektif olmaktan ziyade görev sorumluluklarıyla sadece Allah'a karşı sorumlu olan bireylerdir. Fakat bununla birlikte İslam, cemaatin sosyal dayanışma vurgusuyla bireysel tercihi sınırlayan toplulukçu bir özelliğe de sahiptir. Yine de bireyin toplulukla olan ilişkisi özgür iradesine bağlandığından ve bu geniş bir grubun/topluluğun/üst kimliğin tahakkümü ile şekillenmediğinden İslam salt özcü kolektivist sosyal bir öğretiye dayanmaz. Dahası siyasal bir olgu olmadığından kolektif ilkeleri ahlaki dinamiklerle ele alır ve grup çeşitliliğini olumlar (Arslan, 1996). Bu noktada siyasi bir ideoloji olarak liberalizmin bir inanç sistemi olmaması İslam'la apriori bir çatışmayı zorunlu kılmaz. İslam'ın hukuki çoğulculuk ve dinamizm özelliği, politik örgütlenmeyle ilgili müphemliği ve bireye tercih özgürlüğü sağlaması ise liberalizm ile kesişen çıktılarını oluşturmaktadır (Erdoğan, 1996, s. 7-10). Dolayısıyla Millî Görüş birey önceliğiyle temel ve kültürel haklar tasarımında liberal sınırlarda dolaşmasına rağmen kendini liberal kurulumdan soyutlama ve ilişkisellikten

kaçınma nedeninin hatalı bir tanımlama değil bilinçli bir eylem olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bu bilinçli pratiğin temel gerekçesi ise Şekil 2’de belirtildiği gibi liberalizmin ideolojik bir zemine indirildiği savunusudur. Ancak bu temelden ayrıştığı ölçüde ortak bir içerime sahip olduğu kabul edilebilir. Her ne kadar Millî Görüş kültürel haklar yaklaşımında temellendirdiği “*Dengeci Görüş*” yaklaşımıyla paralel bir söylem geliştirse de, İslam’ın ahlaki dinamiklerle ele aldığı ve çeşitliliğini olumladığı dinamikleri ümmet yaklaşımı üzerinden siyasal ideolojisiyle yeniden sunarak çeşitlilikten uzak geniş bir kolektiviteye tabi tuttuğundan birey/grup hakları diyalektiği ve dolayısıyla “*Dengeci Görüş*” (Şekil 2) yaklaşımı kararsız bir hal almaktadır. Bundan ötürü kültürel haklar söyleminde ideolojik dinamikleriyle muhatap olarak ayrıştığını iddia ettiği katı liberal ve cemaatçi tasarımdan da tamamen ayrı bir mevziide yer almamakta, temel haklar kurgusunu ideolojik yapısallığında fetişe etmekte ve klasik liberal yurttaşlığın ortak kültür temelli özcü tasarımının ötesine geçemediğinden kültürel çoğulculuk bağlamında “*Dengeci Görüş*” konumunu yitirmektedir. Dahası bu zeminde kültürel haklar kurulumunu atfettiği fakat güncel bir tasarıma ve toplumsal gerçekliğe sahip olmadığı için aynı zamanda sınırlı bir temele dayanan çok hukukluluk, kültürel kimliklerin yapısöküme uğratılma girişimi yani çoklu kimlik taleplerine apriori bir çerçeve bahşedilerek hiçbirinin ciddiyetle ele alınmamasıyla (Taylor, 1992b, s. 289) çokkültürcü sahici tanınma bağlamından soyutlanarak önemini yitirmiştir.

6. Sonuç

Kimlik siyaseti şemsiyesi altında özellikle 1960-1970 yılları arasındaki toplumsal olaylarla birlikte Avrupada ortaya çıkan çokkültürcülük, liberal bireysel hakların ve eşitliğin yetersizliği ve toplumsal çoğunluğun siyasal ideolojinin egemenliğinde hegemonyasını sürdürdüğü türdeş toplum kurulumlarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kültürel çeşitliliğin hak temsiline normatif yönünü temsil eden çokkültürcülük, bazı vatandaşların diğerlerinden daha fazla eşit kılındığı ve bu eşitliğin olumlanmış bir kültürü daha güçlü kıldığı demokrasi paradoksunu çözümleyerek farklılıkların tanımlanan türdeş sınırlar içerisinde varlık gösterme durumuna ve kimlik yitimine tepki göstermiştir. Kültürel çeşitliliğin kamusal/mekânsal alanda temsil edilmesine aracılık ederek tek kutuplu kimlik siyasetinden çokkültürcü kimlik siyasetine geçişe olanak tanımış böylece çeşitliliği yok sayarak baskıcı ilişkilere meydan okuyan radikal demokrasiye eklenmiştir. Kurucu elitizm karşısında yer alan siyasal aktörlerin/yapıların temel mücadele formu haline gelen bu yaklaşım özellikle 1990 sonrasında Türkiye coğrafyasının politik gündeminde yer edinmeye başlayarak diğer ideolojik yapılarda olduğu gibi İslamcı cemahta da egemen kurulumların sorunsallaştırılmasına aracı kılınmıştır. Bu noktada çok hukukluluk yaklaşımı düşünsel açıdan bir yandan İslamcı düşünürlerin tartışmalarında yer alırken diğer yandan siyasal alana taşınarak kimlik siyasetinin temel olgusu olarak sunulması Millî Görüş Hareketi ile gerçekleşmiştir. Böylece ümmetin siyasallaşmamış ilkelerinin ve ideolojik uğraklara eklenmemiş kurulumunun arayışı olarak Medine Vesikası ve Pax Ottoman zemininde beliren çokkültürcü model arayışı olarak çok hukukluluk yaklaşımı, Millî Görüş Hareketi’nin de siyasal ümmetçiliğinin eleştirisine neden olmuştur.

Sahip olduğu ideolojik kurumlarla yeni bir dünya idealini dillendiren Millî Görüş'ün toplumsal çeşitliliğe dair bir arada yaşamaya yönelik sunduğu çok hukukluluk teorik çerçevesi çoğulculuk tartışmalarına eklenmesinin bir aracı olarak görülmüştür. Özellikle RP sürecinde Millî Görüş'ün iktidar olma umutlarının artmasıyla da çok hukukluluk yaklaşımının siyasal bir manifesto olarak ortaya konulmasına neden olmuştur. Bu durum ayrıca Millî Görüş'ün siyasal açıdan çokkültürcü atmosferin pozitif avantajlarından faydalanma farkındalığını arttırmıştır. Ayrıca ümmetçi yurttaşlık inşasında olduğu gibi tarihsel ve dinsel dinamikleri merkeze alarak çok hukukluluk zemininde modern çoğulculuğa eklenmeye ve bu husustaki teorik açığını kapatmaya çalışması bu farkındalığın bir neticesi olmuştur.

İslam'ın tarihsel dinamiklerini teopolitik bir zeminde yorumlayarak kültürel/ideolojik yapısallığıyla bezeli olacak şekilde yeniden sunan Millî Görüş'ün çok hukukluluk zemininde modern çoğulculuğa eklenme çabası ve bunu İslamcı kimlik siyasetinin demokratik sistemle çatışmasına aracı kılması siyasal ve toplumsal karşılık bulmasına engel olmuştur. Yine de çok hukukluluk sözleşmesinin Millî Görüş'ün siyasal yaşamında kültürel çoğulculuğu muhatap alan ilk ve son teorik çerçeve olması hasebiyle önemli bir bağlama sahip olduğunu belirtmek gerekir. Millî Görüş Hareketi'nin lider esaslı strateji ve planlama yaklaşımı ve bunun ortaya çıkarttığı ideolojik tanımlama sorunu nispeten çoğulcu toplum arayışlarında çok hukukluluk sözleşmesiyle aşmaya çalışılmıştır. Ayrıca ortak kültürel dinamiklere göre tasarlanan siyasal ümmetçiliğin artan çoğulcu talepler karşısında yetersizlik açığının ortaya çıkması çok hukukluluk projesiyle kapatılmaya çalışılmış ve hareketin çeşitliliğe yönelik marjinalliği kırılmak istenmiştir. Böylece MNP'den beri ulus devlet kuruculuğu karşısında Millî Görüş'te toplanmış kültürel çeşitliliğin salt İslam kimliğine yönelik söylemi dar bir çerçevede de olsa postmodern çıktının iticiliğinde zorunlu bir değişime uğramıştır. Fakat çok hukukluluk projesinin Millî Görüş söyleminde konjektürel pragmatizmin bir aracı olarak görülmesi, daha ziyade Bahri Zengin'in çabalarına dayalı entelektüel bir girişim olması ve ideolojik misyonun belit bir olgusu olarak benimsenmemesi liberal temayüllere karşı olan parti yöneticileri tarafından tam olarak anlaşılmasına ve benimsenmemesine neden olmuştur. Ayrıca çok hukuklu toplum projesinin sivil bir zeminde ele alınmadan siyasallaştırıldığı ve bu yüzden mevcut statükonun meta konumlandırılmaları karşısında savunmasız kaldığı anlaşılmaktadır.

Çok hukukluk projesinin referans aldığı Medine Vesikası ve Pax Ottoman'ın ortaya çıktığı mekânsal, sosyal ve siyasal koşulların modern dönemin değişen toplum dinamiğinde yeniden yorumlanacak ve pratiği ortaya konulabilecek bir bağlama sahip olmaması, geleneksel dönem cemaat/grup yaşam tarzının modern süreçte bireysel yaşam tarzına evrilmesi, bu zeminde Türkiye'de ayrışan toplumun türdeş bir Müslüman cemaat yapısallığına sahip olmaması ve buna rağmen geleneksel kuramsal söyleminin çokkültürcü tartışmalara eklenme gayreti en önemli handikapları arasında yer almıştır. Bununla birlikte çokkültürcülük tartışmaları üzerinden çoğulcu talepleri karşılamaya yönelik bağlamı özellikle birey ve grup haklarına yönelik kararsız konumu nedeniyle muğlak kalmaktadır. Çünkü birey hakları akit serbestliği üzerinden meşrulaştırırken ve böylece çokkültürcülüğün kültürel gruba karşı iç kısıtlamalar sorununun çözüldüğü varsayılırken üniter anayasal kurulum karşısında Millet Sistemi'nin salt dinsel ayrımı

gözetan anayasal bağlamı sunulmaktadır. Dahası sağ siyasetin politik vizyonuna uygun olarak siyasal yapıyı temel aksiyom olarak kabul etmesi ve siyasal ümmetçiliği sınırlarını belirlediği subjektif kimliğin lehine türdeş kıldığı için bir yandan temel kültürel haklara müdahaleyi meşru kılmakta diğer yandan çağdaş çokkültürcülüğün savunusunu oluşturan farklılaşmış bireysel ve grup haklarını yitime uğratmaktadır.

Sonuç olarak Batı modernleşmesine karşı yerelliği ön plana çıkartarak çağdaş formasyonlara katılım sağlamaya çalışan Millî Görüş Hareketi, ulus devletin özcü yurttaş dayatmasına karşı çok hukukluluk siyasal sözleşme ile aynı coğrafyayı paylaşan çokkültürlü grupları anayasal olarak koruma altına almaya çalışmıştır. Fakat çok hukukluluk sözleşmesi daha ziyade siyasal konjonktür gereği savunulmuş ve MNP'den beri artarak Millî Görüş'te toplanan ama kültürel haklarına dair tanınma talepleri ümmetçi subjektif kimliğin ötesine taşınmamasından ötürü ayrılmaya başlayan çoğulcu kültürel unsurların Millî Görüş düşüncesi etrafında tutulmasına aracı kılınmıştır. Ayrıca Millî Görüş'ün ideolojik yapısının çoğunlukçu ulus dinamiği ile ilişkili olması, çok hukuklu sistemin geleneksel sürecin aksine akışkan modern toplum modelinde uygulama sorunsalının olması, İslamcı kimliğin temsil krizini aşmada araçsallaştırılması böylece toplumun diğer çeşitliliğinin görmezden gelinmesi, kültürel toplulukları katı ayrıma tabi tutarak içe doğru tektipleştirmesi ve dışa doğru ötekileştirmesi nedeniyle çoğulcu toplum arayışı olarak çok hukuklu projeyi çokkültürcü kimlik siyasetinin radikal temellerinden soyutlamıştır.

Kaynakça

- Aksal, A. H. (2021) Dayatmacı Zihniyet. *Millî Gazete*, 6 Ocak. <https://www.milligazete.com.tr/makale/6008039/ali-haydar-haksal/dayatmaci-zihniyet> (Erişim Tarihi: 20.06.2022).
- Akyol, T. (1996) *Medine'den Lozan'a*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Alpay, Ş. (1996) Medine'den Lozan'a. *Milliyet*, 12 Aralık. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?ilkTar=12.12.1996&sonTar=12.12.1996&ekYayin=&drp> (Erişim Tarihi: 19.06.2022).
- Arslan, A. (1996) Türkiye'de Birey, Topluluk ve Liberalizm. *Türkiye İkinci Uluslararası Liberalizm Sempozyumu*. Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu.
- Aydın, M. (2003) Birlikte Yaşama Bağlamında Çokkültürlülük Sorunu. *Tezkire*, no. 35, 39–53.
- Bader, V. (1997) The Cultural Conditions of Transnational Citizenship: On the Interpenetration of Political and Ethnic Cultures. *Political Theory* 25 (6), 771–813.
- Bağce, E. (2019) İktidar-Muhalefet Ekseninde Millî Görüş Hareketi. A. C. Çiçek (der.) *Tarihsel Süreçte Türkiye'de Din ve Siyaset* (263–304). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Barry, B. (2002) *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barry, N. (1982) The Tradition of Spontaneous Order. *Literature of Liberty* 5/2, 7–58.
- Baykal, Ö. (2021) Sağ Bir Siyaset Olarak Millî Görüş Hareketi. *Muhafazakâr Düşünce* 17(60), 34–58.
- Baykal, Ö. & Çaha, Ö. (2021) Millî Görüş Hareketi ve Sivil Toplum. *Muhafazakâr Düşünce* 17(60), 138–163.
- Bora, T. (2016) *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2020) *Modernlik ve Müphemlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bulaç, A. (1992) Medine Vesikası Temelinde İslami Çoğulculuk. *AKV Bülten*, no. 9, 18–25.

- Bulaç, A. (2009) *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Bulaç, A. (2011) *Modern Ulus Devlet*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2017) *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Can, B. (2011) Ölümünde Bile Sisteme İsyanını Sürdüren Adam: Necmettin Erbakan. *Umran*, no. 200, 15–29.
- Can, B. (2013) Erbakan'a Göre Kürt Sorununun (Kavmi Sorun) Çözümü. *Milli Gazete*, 18 Nisan. <https://www.milligazete.com.tr/makale/862546/prof-dr-burhanettincan/erbakana-gore-kurt-sorununun-kavmi-sorun-cozumu> (Erişim Tarihi: 21.05.2020).
- Casals, T. (2006) *Group Rights as Human Rights: A Liberal Approach to Multiculturalism*. Cham: Springer.
- Çaha, Ö. (2005) Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış: Demokrasi, Çoğulculuk ve Sivil Toplum. T. Bora & M. Gültekin (der.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* 6 (476–492). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. & Baykal, Ö. (2017) Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(3), 788–806.
- Çakır, R. (2013) Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın. 20 Mayıs. <http://rusencakir.com/Milli-Gorus-hareketi-dun-bugun-yarin> (erişim tarihi: 15.03.2021).
- Çalmuk, F. (2005) Necmettin Erbakan. T. Bora, & M. Gültekin (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* 6 (550–567). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, M. (1998) Çok Hukuklu Toplum: Kamusal Alana Veda mı, Otantik Kimlik Politikası mı? F. Keyman, & A. Y. Sarıbay (der.), *Global Yerel Eksende Türkiye* (247–272). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çınar, M. (2000) Fazilet Kongresi: Milli Görüş Hareketi Kurumsallaşabilecek mi? *Birikim*, no. 134/135, 16–22.
- Douzinas, C. (2002) Identity, Recognition, Rights or What Can Hegel Teach Us about Human Rights? *Journal of Law and Society*, 29 (3), 379–405.
- Duverger, M. (1993) *Siyasi Partiler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Dyke, V. (1982) Collective Entities and Moral Rights: Problems in Liberal-Democratic Thought. *The Journal of Politics*, 44(1), 21–40.
- Ekeli, K. S. (2012) The Political Rights of Anti-liberal-democratic Groups. *Law and Philos* 31(3), 269–297.
- Erbakan, N. (1973) *Mecliste Milli Görüş Açısından 3. Beş Yıllık Kalkınma Planının Tenkidi*. Ankara: Ağaç-İş Matbaası.
- Erbakan, N. (1975) *Milli Görüş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erbakan, N. (1991) Erbakan Konuşuyor (2): Türkiye'nin Yönü, RP'yle Çizilecektir (R. Tosun ile Röportaj). *Yörünge*, no. 42, 25–31.
- Erbakan, N. (1993a) *RP 4. Büyük Kongre Konuşması*. Ankara: Refah Partisi.
- Erbakan, N. (1993b) *Müslüman Topluluklar Birliği 2. İşbirliği Toplantısı*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Erbakan, N. (1997) Demokrasi ve Laiklik/Cihat (G. Cıvaoğlu ile Röportaj). *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=n0edHhJEYBg> (erişim tarihi: 12.03.2021).
- Erbakan, N. (2003) *Saadet Partisi 1. Olağan Kongresi: Yeni Bir Dünya İçin Özlenen Buluşma*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Erbakan, N. (2010) *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: Almina Basımevi.
- Erbakan, N. (2011) *4. Milli Kurtuluş Konferansları*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Erbakan, N. (2013) *Davam*. Ankara: MG V Yayınları.
- Erdoğan, M. (1996) İslam ve Liberalizm: Kısa Bir Bakış. *Liberal Düşünce*, no. 4, 1–15.
- Ersoy, A. (2008) İslah ve İfsat Medeniyetinin Temeli. <http://www.esam.org.tr> (Erişim Tarihi: 24.04.2021).

- Ersoy, A. (2010) İslam ve Liberalizm. *Eskiye*, no. 18, 38-61.
- Ersoy, A. (2014) *Hak ve Adalet Merkezli Milli Görüş Hareketi'nin Tarihi ve Fikri Temelleri*. ESAM. http://www.esam.org.tr/adil-duzen_online1.html (Erişim Tarihi: 16.02.2021).
- Eygi, M. Ş. (2017) Barzanî Ailesi Yahudidir ve Hayli Haham Yetiştirmiştir. *Milli Gazete*, 27 Eylül. <https://www.milligazete.com.tr/makale/1238241/mehmed-sevket-eygi/b-arzani-ailesi-yahudidir-ve-hayli-haham-yetistirmistir> (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İçduygu, A. ve E. F. Keyman (1998) Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan*, no. 5, 157-170.
- İkbal, M. (2013) *Dini Düşüncenin Yeniden İnşası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karagülle, S. (2014) Adil Düzen'de Genel Hizmetler. İstanbul: Medhal Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1993) İslam Toplum Düzenine Doğru Bir Adım: Medine Vesikası. *Yeni Zemin*, no. 5, 29-35.
- Kırbaçoğlu, H. (2015) Milli Görüş ve Kavramsal Düzlemi. *Anadolu Gençlik Dergisi*, Şubat, 33-38.
- Kukathas, C. (1992) Are There Any Cultural Rights? *Political Theory* 20(1), 105-139.
- Kymlicka, W. (1998) *Çokkültürlü Yurttaşlık*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kymlicka, W. (2001) *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2004) *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kymlicka, W. (2012) *Multiculturalism: Success, Failure and the Future*. Washington: Migration Policy Institute.
- Midgley, G. & Arias, A. O. (2004) *Community Operational Research: OR and Systems Thinking for Community Development*. New York: Kluwer/Plenum Publishers.
- Mulhall, S. & Swift, A. (1994) *Liberals and Communitarians*. Oxford and Cambridge (Mass.): Blackwell Publishing.
- Levy, J. (2000). *The Multiculturalism of Fear*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, M. & Rokkan, S. (1967) Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. M. Lipset & S. Rokkan (eds.), *Party Systems, and Voter Alignments* (1-65). New York: Free Press.
- Mencan, Q. (2011) Erbakan'ın Mirası. *Umran*, no. 200, 33-35.
- Milliyet (1998), RP Kapatma. 23 Şubat. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?ilkTar=23.02.1998&sonTar=23.02.1998&ekYayin=&drp> (Erişim tarihi: 15.04.2022).
- Milli Gazete (2009) Demokrasi Değil Demokratür. 13 Haziran. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1185062/demokrasi-degil-demokratür> (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
- Modood, T. (2014) *Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Momin, A, Coşkun, A. & Okutan, B. (2010) Çoğulculuk ve Çok Kültürcülük: İslami Bir Bakış Açısı. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38(1), 203-230.
- Oestreich, J. (1999) Liberal Theory and Minority Group Rights. *Human Rights Quarterly* 21(1), 108-132.
- Özgen, N. & Köşker, N. (2019) An Analysis on Multiculturality Attitudes of High School Students: The Case of Turkey. *Turkish Studies*, 20(1), 69-91.
- Parekh, B. (2002) *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Saadet Partisi (2003) *Yerel Yönetimlerde Niçin Milli Görüş*. Ankara: Saadet Partisi.
- Sandel, M. J. (1982) *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sambur, B. (2014) Medine Vesikasının Özgürlük ve Çoğulculuk Açısından Tahlili. *Liberal Düşünce*, no. 76, 179-186.

- Sarıbay, A. Y. (1995) Farklılıklar Ayrıcalık Haline Gelmemeli (Ş. Alpay ve N. Kuyaş ile Röportaj). *Milliyet*, 18 Ekim.
- Selçuk, E. (2020) Pax Romana'nın Sınırları. *TASAM*. https://tasam.org/trTR/Icerik/2185/pax_romaninin_sinirlari (Erişim Tarihi: 16.05.2021)
- Taylor, C. (1979) *Hegel and Modern Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1992) *The Ethics of Authenticity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Taylor, C. (2018) *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık.
- Tekin, M. (2011) Milli Görüş. *Umran*, no. 200, 36–39.
- Tezcan, L. (2005) İslamcılık ve Toplumun Kurgusu. T. Bora & M. Gültekin (der.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (517–524). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2005) Milli Görüş Hareketi: Muhafız ve Modernist Gelenek. T. Bora & M. Gültekin (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (591–603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2008) *Modernleşen Müslümanlar/Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yeğen, M. (2012) *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yürüşen, M. (1996) Refah Partisi'nin Yükselişine Çeşitlilik Perspektifinden Bakmak. *Liberal Düşünce*, no. 3, 13-21.
- Zengin, B. (1990) İslam ve Vahdet. *Girişim*, no. 55, 15–16.
- Zengin, B. (1992) Tanınma ve Tanıtma Üzerine. *Panel*, no. 39, 30–33.
- Zengin, B. (1993) Algan Hacaloğlu – Ercan Karakaş – Mahmut Kılınç – 26.02.1993. *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=2BCJqAp28AQ&t=3046s> (Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- Zengin, B. (1994) İdeolojik Dinli Sistemden Çok Dinli Sisteme. *Nehir*, no. 11, 12–14.
- Zengin, B. (1995a) Özgürleşerek Birlikte Yaşama: Hukuk Toplulukları Birliği. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Zengin, B. (1995b) Devlet Nedir? *Nehir*, no. 21, 29–37.
- Zengin, B. (2013) Bahri Zengin – Hasan Sağındık. *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=7o5dJmlz25o&t=165s> (Erişim Tarihi: 13.02.2021).

The Search for Pluralism in the Millî Görüş Movement: Multi-Legality as a Politics of Identity

Mazlum AR*
Nurettin ÖZGEN**

This study critically evaluates the political contract of multi-juridicality, which the Millî Görüş Movement addresses through the historical references of Medina Testament and Pax Ottoman, and which it presents as the basic contract of coexistence. The study, which is based on document and archive scanning, compares the Millî Görüş Movement's presentation of a genuine and democratic political contract for the culture of coexistence in the geography of Turkey with the theoretical framework of multiculturalism and thus fills the gap in the literature on the Millî Görüş Movement multi-juridical approach.

Islamic identity, which is not uniform at the conceptual level, can be broadly defined into three main sociological groups: a) political groups; b) independent groups; and c) religious communities. The Miili Görüş, the National Nizam Party (MNP), the National Salvation Party (MSP), the Welfare Party (RP), the Virtue Party (FP), and the Felicity Party (SP) fall under the category of political groups of Islamic identity. The main factor that distinguishes political groups from the other two groups is that they have a unique political vision, social design, and political project (Bulaç, 2009, 541). At this point, the main characteristic of the Miili Görüş Movement is that it is within the system (Çakır, 2013), that it reintegrated the religious identity and related ummahist references into the system, like many cultural elements that the Republican regime had pushed out of the system, and that it represented the Islamist identity in the political sphere (Yavuz, 2008, p. 280). Therefore, the struggle for existence within the system also gives rise to the practices of complying with secular politics, conjunctural behavior due to realpolitik, changing strategies, and compromising the identity it represents when necessary (Mencan, 2011, p. 34). Another output of the axiom of being integrated into the political structure for the Miili Görüş is its contribution to the development of a culture of political consensus. In this regard, by enabling the formation of a ground for reconciliation with the marginalized and marginalized social elements of other ideologies (Bağce, 2019, p. 297), the Miili Görüş paved the way for the deepening of democracy, the continuation of the ontology of Islamic identity within this framework, and the prevention of radicalization tendencies of these segments.

The search of Islamist identity in Turkey for a pluralist model of society on the basis of the Medina Testament was also the period in which the Millî Görüş gained political momentum and

* Ahi Evran Üniversitesi, mazlum.ar@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3988-0263

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, ozgen@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9191-1579

developed a political discourse for the anachronistic problems of society. At this point, the RP first sought solutions for the economic problems of the political base by presenting the material development approach it inherited from the MSP with the “Just Order” (Karagülle, 2014) project put forward by the Akevler theorists. Similarly, the fact that “contractual rights”, which are also included in the design of the “Just Order”, constitute the epistemological basis of the Medina Vesikası has enabled this project to find a response in the RP. It also enabled the RP to develop a discourse towards cultural demands from the social base. Ultimately, since the public/spatial representation of the rights demanded in the name of multiculturalism required a legal redesign, the Testament was reinterpreted by RP Deputy Chairman Bahri Zengin and, influenced by the theory of multiculturalism (Aydın, 2003, 44), it was structured as an output of the liberal multiculturalist identity politics of the Millî Görüş, referring to the unity of a pluralist society with the definition of “multi-juridical” (Can, 2013).

One of the most important handicaps has been that the socio-spatial and political conditions in which the Medina Vesikası, to which the multi-law project refers, emerged do not have a context that can be reinterpreted and practiced in the changing social dynamics of the modern period, and despite this, its traditional theoretical discourse is referred to multiculturalist debates. However, its context for meeting pluralist demands through multiculturalism debates remains ambiguous, especially due to its ambivalent position towards individual and group rights. Because while individual rights are legitimized through freedom of contract, and thus multiculturalism is assumed to solve the problem of internal constraints against the cultural group, the constitutional context of the Nation System, which observes only religious distinction, is presented against the unitary constitutional setup. Moreover, since it accepts the political structure as the fundamental axiom in accordance with the political vision of right-wing politics and makes political ummahism identical in favor of the subjective identity whose boundaries it determines, it legitimizes the intervention in fundamental cultural rights on the one hand, and on the other hand, it destroys the differentiated individual and group rights that constitute the defense of contemporary multiculturalism. As a result, the Millî Görüş Movement, which tried to participate in contemporary formations by emphasizing localism against Western modernization, tried to constitutionally protect multicultural groups sharing the same geography with the political contract of multi-juridicality against the essentialist citizen imposition of the nation state. However, the multi-juridical contract was mostly defended due to the political conjuncture and was instrumental in keeping the pluralist cultural elements, which had been increasingly gathering in the Millî Görüş since the MNP, around the idea of the Millî Görüş, but which had begun to diverge due to the fact that their demands for recognition of their cultural rights were not carried beyond the ummahist subjective identity. Moreover, since the ideological structure of the Millî Görüş is related to the majoritarian nation dynamic, the multi-juridical system has the problematic of implementation in the fluid modern society model as opposed to the traditional process, the Islamist identity is instrumentalized to overcome the crisis of representation, thus ignoring the other diversity of the society, and the cultural communities are subjected to strict segregation, inwardly uniformizing and outwardly marginalizing, the multi-juridical project as a search for a pluralist society has been abstracted from the radical foundations of multiculturalist identity politics.

İstanbul'da Yerel Siyasetin Değişimi: Göç Olgusu ve Kentleşmenin Elit Dönüşümüne Etkileri*

Change of Local Politics in Istanbul: The Effects of Migration and Urbanization on Elite Transformation

Adem Bağış ALÇİÇEK**

Öz

Göç olgusu çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Köyden kente göç özellikle son yüzyılda oldukça irdelenmiş bir konudur. Kente temas eden bu serüven, doğal olarak kenti ve kentliyi etkilemektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul, özellikle 1950'li yıllardan itibaren çok yoğun biçimde kırsal göç almıştır. Söz konusu süreç, hızlı bir kentleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu durumun Türkiye'nin toplumsal yapısına büyük etkileri olmuştur. Toplumsal yapının heterojen bir parçası olan İstanbul, sosyal dönüşümden en çok etkilenen kent olmuştur. Kente gelen büyük kitleler, kentsel üretime hızlı bir biçimde katılmıştır. Kentsel ürünün dağıtımını yerleşik elitler tarafından yapılmaktayken gelenler bir süre sonra dağıtım mekanizmasına katılmak istemiştir. Yeni kentliler, yerleşikler gibi hem üretim hem dağıtım süreçlerine dahil olmak istemiştir. Bu göçmen kitle eskilerden farklı olarak, kırsal yapı ve değerleri koruyarak kentleşme özelliği taşımaktadır. Anılan kitle, zaman içerisinde siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel tüm sahalarda kentin paydaşı olarak yer almaya başlamıştır. Bu çerçevede, elit zümreye dahil yerleşiklerle birlikte iki farklı elit grup ortaya çıkmıştır. Elit kökenli olmayan birey ve kitleler elitleşerek dönüşmüştür. Onlar dönüşürken onlarla iletişim ve etkileşim halinde bulunan eski elitler ise konumlarını kaybetmemek için dönüşme mecburiyetinde kalmıştır. Bu bağlamda, 1950'lerden itibaren yoğunlaşmış 1980'lerde zirve yapan göç ve kentleşme sürecinin İstanbul'da elit dönüşümüne büyük bir etkisi olmuştur. Bu dönüşüm yerel siyaseti, yerel siyasal talepler ve yerel siyasetçi profili yönünden köklü biçimde değiştirmiştir. Bu çalışmada, saha araştırması kapsamında yerel siyasetçilerle yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde ortaya çıkan bulgular bulunmaktadır. Elde edilen bulgular, toplumsal dönüşümün ve İstanbul'daki yerel siyasetin değişiminin yorumlanmasında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Siyaset, Göç, Kentleşme, Elit Dönüşümü, İstanbul

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nail YILMAZ danışmanlığında hazırlanan ve Haziran 2022'de kabul edilen doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Saha çalışması 2020 yılı öncesinde gerçekleştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, E-posta: abalcicek@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2238-2439

How to cite this article/Atf için: Alçıçek, A. B. (2024). İstanbul'da Yerel Siyasetin Değişimi: Göç Olgusu ve Kentleşmenin Elit Dönüşümüne Etkileri. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 316-340. DOI: 10.14782/marmarasbd.1438797

Abstract

The phenomenon of migration occurs in various forms, with the migration from rural villages to cities being extensively studied, particularly in the last century. This movement naturally impacts the cities and their inhabitants. During the Republican Era, Istanbul experienced significant rural immigration, especially since the 1950s, leading to rapid urbanization. This process had substantial effects on Turkey's social structure, with Istanbul, as a heterogeneous component of the social structure, being the city most profoundly affected by the social transformation. The large influx of people into the city quickly became involved in urban production. While the established elites were responsible for distributing the urban product, newcomers sought to participate in the distribution mechanism. Similar to the city's residents, the new citizens desired involvement in both production and distribution. Unlike the established population, this immigrant mass exhibits characteristics of urbanization while preserving rural structures and values. Over time, this mass has begun to establish itself as a stakeholder in all political, economic, social, and cultural aspects of the city. Within this framework, two distinct elite groups have emerged, with the residents being included in the elite category. Individuals and masses of non-elite origin have transformed into elites. As they underwent this transformation, the old elites, in communication and interaction with them, also had to adapt in order to maintain their position. In this context, the migration and urbanization processes, which intensified since the 1950s and peaked in the 1980s, have significantly impacted the transformation of the elite in Istanbul. This transformation has resulted in a radical change in local politics in terms of local political demands and the profile of local politicians. This study presents findings obtained through in-depth interviews with local politicians as part of field research, which were used to interpret the social transformation and changes in local politics in Istanbul.

Keywords: Local Politics, Migration, Urbanization, Elite Transformation, Istanbul

1. Giriş

Göç ve kentleşmenin insan ve mekân açısından etkileri, özellikle yirminci yüzyılda önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Zira göç ve kentleşme süreci, toplumsal yapı ve mekânı değiştiren sonuçlar doğurmuştur. Son yüzyılda göçün toplumsal değişime etkisinin açık olarak görülebildiği kentlerin başında İstanbul gelmektedir. Bu değişimin en çarpıcı olduğu hususlardan biri ise elitlerin değişimi ve dönüşümüdür.

Bilindiği gibi modern yaşamda sosyal sınıflar ve sınıflar arası ilişkilerin çözümlenmesinde elitizm teorisi anahtar görev üstlenmiştir. Bu teorinin temel iddiası toplumun elitler ve yönetilenlerden oluştuğudur. Söz konusu durum İstanbul için de geçerlidir. Yani yöneten (elitler) ve yönetilen ilişkisi sürekli olmuştur. Ancak hızlanan göç ve kentleşme hareketleri uzun yıllar boyunca stabil kalan elitlerin değişmesine ve dönüşmesine neden olmuştur.

Literatürde elitlerin, etki alanlarına göre “siyasi elitler” ve “iktisadi elitler” şeklinde iki grupta sınıflandırıldığı görülmektedir. Fakat bu sınıflandırmaya ek olarak elitlerin sınıflandırmasında ideoloji, din, mezhep, etnik köken, yerel ve kültürel özellikler gibi değişkenlerin de etkili olduğu görülmektedir. Hatta bu sınıflandırmada hemşehrilik, bölgecilik, sivil toplum kuruluşu (STK) üyeliği, parti üyeliği, okuldaşlık gibi başka değişkenler de dikkat çekicidir. Yani konuyla ilgili yapılan sınıflandırmalarda siyasi ve iktisadi değişkenler esas olmak kaydıyla çok farklı parametrelere bakılmaktadır. Göç ve kentleşme süreci bu parametreleri daha da çoğaltmıştır.

Ekonomik, kültürel ve siyasi bakımlardan zenginleşen ve güçlenen göçmenlerin talepleri yükseldikçe yerleşik elitler bu kesimlerle uzlaşmaya ve iş birliğine gitmek zorunda kalmıştır. Kente yeni göç edenler ile yerleşik durumda olan siyasi ve iktisadi elitler arasındaki ilişkiler ise daha ziyade yerel siyaset üzerinden şekillenmiştir. Göçle gelenlerin toplumsal tabaka içerisinde konum değiştirmesi ve dikey hareketlilik çerçevesinde yükselmesi söz konusudur. Anılan dikey hareketlilik, yerel siyasette talep eden kitlenin talebi karşılayan ve hizmet eden pozisyonuna geçmesiyle toplumsal dönüşüme işlerlik kazandırmıştır.

Çalışmanın odaklandığı göç süreci, iç göç ve göç süreciyle birlikte yaşanan kentleşmenin etkileri olmakla birlikte daha sonraki dönemlerde İstanbul ölçeğinde dış göçün, uluslararası faktörler ve küreselleşme çerçevesinde yapacağı etkilerin benzer açıdan irdelenecek yeni çalışmalara kapı açması mümkün görünmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada göç ve kentleşme süreci tartışılarak İstanbul'un bu süreçte karşı karşıya kaldığı durum anlaşılmaya çalışılacak; fakat daha çok, yerleşik elitler ile bu sürece sonradan dahil olan yeni elitlerin ilişkileri üzerinden "elit dönüşümü" kavranmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda literatürdeki tartışmalar yanında, İstanbul'un yerel siyasetinde görev üstlenmiş katılımcılarla (Haziran – Aralık 2019 tarihleri arasında) yapılan derinlemesine görüşmeler çerçevesinde ulaşılan hususlar ortaya konulacaktır.

Görüşme yapılan katılımcılar Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Fazilet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Refah Partisi, Saadet Partisi, Sosyaldemokrat Halkçı Parti gibi çeşitli siyasi partilerde görev almış bulunmaktadır. Büyükşehir sistemi sonrasında büyükşehir belediyesi meclis üyeliği, ilçe belediye başkanlığı, ilçe belediye meclis üyeliği ile partilerin il ve ilçe yönetiminde görev almış 20 araştırma katılımcısı 1941 ila 1991 doğumlu bir örneklem aralığı içerisinde 50 yıllık bir jenerasyonu kapsamaktadır. Katılımcıların görev yaptığı ilçeler arasında Ataşehir, Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Eyüpsultan, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Kağıthane, Ümraniye, Üsküdar, Pendik ve Sancaktepe bulunmaktadır. Araştırmada kentsel siyasette çoğulcu elitizmin dikey hareketliliğe etki etme ve yeni elit sınıfların oluşmasına ortam hazırlama varsayımı kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan yerel siyasetçi katılımcılara; yerel siyaset, elitizm ve elitlerle yönetilenlerin ilişkisi, göç ve kentleşme ile elitlerin dönüşümü ana temalarının altında çeşitli sorular yöneltilmiştir. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel veriler nitel analizde tümevarım yöntemi çerçevesinde analiz edilmektedir.

2. Göç ve Kentleşme

Birleşmiş Milletlerin Kent Göstergeleri Veri Tabanı içerisinde yer alan Üçüncü Dünya Megakentleri tasnifine göre; İstanbul'un 1950 yılında 1,1 milyon olan nüfusu, 2004 yılına gelindiğinde 11,1 milyona ulaşmıştır. Megakent olarak nitelenen ve betimlenen İstanbul'un nüfusunun söz konusu zaman diliminde 10 katına çıkmış olmasıyla birlikte, dolaylı olarak kentin diğer açılardan da benzer ölçüde büyümesi ve genişlemesi kaçınılmaz bir durum olarak ortada durmaktadır (Davis, 2016, s.18). 2018 yılına gelindiğinde kentin nüfusu 15 milyon 67 bin 724'e ulaşmıştır. 2019 yılında

15 milyon 519 bin 267'ye ulaşan kent nüfusu, 2020 yılında ise düşüş eğilimine girmiştir. 2020 yılında kentin nüfusu 15 milyon 462 bin 452 olarak ölçülmüştür. Bununla birlikte, 2020 yılının resmi kayıtlarına göre Türkiye nüfusunun %18,49'u İstanbul'da ikamet etmektedir (T.C. İstanbul Valiliği, 2022; TÜİK, 2021). İstanbul'un nüfusu 2021 yılında 15 milyon 840 bin 900'e yükselirken 2022 yılında 15 milyon 907 bin 951 kişiye ulaşmıştır. 2022 yılındaki İstanbul nüfusu Türkiye'nin toplam nüfusunun %18,65'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2023). 1950 yılında Türkiye'deki tüm kentli nüfusun oranı %18,7 iken göç süreciyle birlikte durum değişmiştir (Yılmaz, 2015, s.134). Sadece İstanbul'un, anılan eski dönemdeki tüm kentli nüfus oranını neredeyse tek başına yakalaması önemli bir gelişme olmuştur. Bu durum takribi 70 yıllık bir süreç neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, göç olgusunun görece kısa bir zaman dilimi içerisinde ulusal çapta nüfus yoğunluğunu ne denli köklü biçimde değiştirebildiğini göstermektedir.

Louis Wirth'e göre köy ve kent arasında bir devamlılık/(süreklilik) bulunmaktadır. Bu iki farklı yaşam alanı arasındaki temel farklar nüfusun yoğunluğu, heterojenliği ve büyüklüğüyle ortaya konulmaktadır. Göç şablonları genel olarak bu iki yerleşim alanı arasında gerçekleşmektedir. Bazen doğrudan köyden kente gerçekleşmekte olup bazen ise kasaba benzeri yerleşim alanları ara durak rolü görmektedir. Elbette ki bunlarla birlikte, kentten köye yönlü olarak gerçekleşen geri dönüş göçünün de önemi artmaya başlamıştır. Diğer taraftan, kent içi göç şablonu dikkate değer bir diğer şablon olarak ortada durmaktadır. Göçün toplumsal yaşama ve kültüre etkisini göstermesi olgusuna baktığımızda ise kent içerisinde özgün bir alan bulan kentsel kaynaklı olmayan yaşam tarzları ve rutinlerinin sürdürülebilir olmasının önem taşıdığı görülmektedir. Bu yaşam tarzları ve rutinler, kente göç eden kitlelerin çoğalmasıyla birlikte kentte fazlaca hacim kazanmıştır. Göçler neticesinde, makro birim olan kentin içerisinde heterojen mikro birimler oluşabilmektedir (Keleş, 2002, s.134; Karpat, 2019, s.47). Ülke dışından kente ve kentten ülke dışına göç olguları ise oldukça çeşitli etki dalgalarına sahip bulunan diğer tür göç şablonlarıdır. 1950'lerden itibaren Türkiye'de göç olgusunda İstanbul ana çekim merkezi olmuştur. Göçte en çok hedeflenen kent, her zaman İstanbul olmuştur. Kuşkusuz bu durum, İstanbul'un taşıdığı çeşitli eşsiz özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'deki göç olgusunun çeşitli neticeleri olmuştur. Bu neticelerden bir kısmı; göçle gelen yeni kentli kitle karşısında kendilerini daha farklı biçimde konumlandıran eski kentlilerin toplumsal tabakalaşması olmuştur. Başka bir toplumsal tabaka ise kente uyum sorunu yaşayan eski köylü yeni kentlilerden oluşmaktadır. Neticelerin diğer bir kısmı; ailesi ve akrabası köyden kente göç eden fakat hala köyde ikamet eden köylüler şeklindeki toplumsal tabaka olmuştur. Kentlerin kalabalıklaşmasıyla köye göç edenler veya – başka bir ifadeyle – tersine göç edenler yine farklı bir tabaka olarak şekillenmiştir. Neticelerin başkaca bir kısmı; göç sonucu gecekondulaşmayı ve bozulan kentsel estetiği tersine çevirip onarmaya çalışan yerel siyasetçiler ile bu olgudan etkilenen diğer kamu personelidir. Nüfus yoğunluğu azalan köylerdeki kaynakların potansiyelini arttırmaya çabalayan diğer yerel siyasetçiler ile bu olgudan etkilenen diğer kamu personeli, unutulmaması gereken bir diğer kısım. Son olarak bahse konu neticeleri hem ulusal hem de uluslararası çapta bu olgudan etkilenen tüm kesimler olarak özetlemek mümkündür. Köyden kente göçün temel motivasyonları ise ekonomik sorunlar, hizmetlerden daha fazla faydalanma istenci, kültürel

sorunlar, sosyal sorunlar, terör/güvenlik sorunu ve diğer tür sorunlar olarak tasnif edilmektedir. Bu motivasyonlar köy merkezli ve itici unsurlar olarak belirtilmektedir. Kent merkezli ve çekici unsurlar ise kentin barındırdığı iş ve hizmet imkanları, daha önce kente giden akraba veya hemşehri grubuna katılma istenciyle birlikte kent yaşamının cazibesi olarak gösterilmektedir (Güreşçi, 2012, s.43-47). Bu çerçevede, göç edenlerin akrabalık ve hemşehrilik ekseninde oluşturdukları dayanışma ağlarını vurgulamak yerinde olacaktır. Söz konusu dayanışma ağları göç eden grupların kentte tutunmasını, bir arada durmasını ve kolektif bir etkiyle güçlenmesini sağlayabilmektedir.

Bu bağlamda, göçün itici unsurları kırsaldaki çeşitli köy ve kasabalara dağılmaktadır. Hatta İstanbul dışındaki bazı kentler dahi İstanbul'a kıyasen göçün itici unsurlarını taşımaktadır. En fazla göç alan kent olan İstanbul'un ise göçün çekici unsurlarının kahir ekseriyetini kendisinde topladığını belirtmek yerinde olacaktır. Ekonomi ve istihdam, başat unsurlar olarak çekici unsurlardır. Çeşitli kamusal hizmetleri en üst düzeyde alabilme imkanı ve kentin taşıdığı cazibe ise diğer çekici unsurlar olarak sayılmaktadır. Ekonomi ve çalışma imkanları kentin kapasitesiyle doğru orantılı olarak düşünülmeyle birlikte göçlerin doğal bir sonuç olarak kapasiteyi arttırıcı yönü bulunmaktadır. Nüfus ve yerleşim alanları arttıkça yeni istihdam alanları açılmaktadır. Kamusal hizmetleri en üst düzeyde alabilme çağrışımı ise sağlık ve eğitim gibi en temel iki unsurla başlamış olup zaman geçtikçe kültür, sanat ve sosyal alanlar gibi unsurlarla çeşitlenmiştir. Bu sürekli gelişen total durum ise göç alan kentin cazibesini her geçen gün arttırmaktadır.

Göç ve çok kültürlülük ilişkisinin ortaya çıkması, politik akıldan ziyade toplumsal ve mekânsal durumla ilintilidir. Gettoculuk bağlamında kültürel gettolarda bir arada yaşayan insanlar, kültürlerini yeni yaşam alanlarında sürdürmektedir. Bu noktada, kültürleri yeni bir formda üretim sürecine girmektedir. Aidiyet, dışlayıcılık ve kültürlerin birleşmesi, bu süreç neticesinde şekillenen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Gemici & Çatal, 2019, s.56-57).

Kırsaldan kente yönelen göç dalgaları, ulusal ölçekte 1980'li yıllarda zirve yapmıştır. Dönemin uluslararası konjonktürüyle bağlantılı olarak sanayileşme hızı ve neo-liberal kamusal politikalar, yeni kentli nüfusun istihdamını doğrudan etkilemiştir. Takip eden evrelerde kamusal istihdamın azalması ve sanayi istihdamının limitine dayanması, kent işsizliğini önemli bir problem olarak ortaya çıkarmıştır. 1988-2000 yılları arasında kent işsizliği nispeten stabil seyretmiştir. Ancak 2001-2002 yıllarında yükselme trendine girmiştir. Kent işsizliği, kentli erkek nüfusta yüzde 7,8 iken yüzde 13,2 oranına ulaşmıştır. Kentli kadın nüfusta ise yüzde 12,9'luk oran yüzde 18,6'ya çıkmıştır. 2008 yılında erkek nüfusta yüzde 11,6 oranında görülürken kadın nüfusta ise yüzde 16,6 oranında görülmektedir. Kırsalla ilişkili bir unsur olan tarım eksensiz istihdam boyutuna bakıldığında ise; tarımın kırsal bölgelerdeki toplam istihdam içerisindeki oranı 2001-2002 döneminde yüzde 75,2 iken 2008 yılında yüzde 65,7'e gerilemiştir (Cengiz & Baydur, 2010, s.89).

Manuel Castells, toplumsal üretim neticesinde ortaya çıkan ürünün, topluma dağıtılmasını izah eden – zenginler (varsıllar) ve fakirler (yoksullar) şeklindeki – doğal düzen biçimindeki açıklamanın, toplumsal sınıflara dayanan toplumsal tabakalaşma açıklamasıyla devre dışı

kaldığını savunmaktadır (Castells, 2014, s.33). Kentleşmenin ve özellikle kentsel yenilenmenin, üretim sonucu ortaya çıkan artı değeri tekrar üretime dahil etme fonksiyonlarıyla birlikte, işsizlik sorunlarına güçlü çözüm bulma fonksiyonları bulunmaktadır (Harvey, 2015, s.48-49). Bu çerçevede, kentleşmeyle birlikte kentsel üretim ve kentsel tüketim ilişkilerini yeniden düşünmeye ihtiyaç vardır. Kentin zenginleri şeklinde bir tasnif sadece iktisadi elitler kavrayışıyla sınırlı kalacağından, toplumsal üretim sonucu ortaya çıkan ürünün topluma nasıl dağıldığından ziyade kimler tarafından dağıtıldığına odaklanmak yerinde olacaktır. Toplumsal ürünü dağıtma gücünü elinde bulunduran elitler, kentin şekillenmesi noktasında aktif rol oynamaktadırlar. Bu şekillenmenin iktisadi, sosyal, kültürel ve mekânsal çeşitli boyutları bulunmaktadır. Toplumsal yapı çerçevesinde, elitler ve diğerlerinin temel farkını odaklanma bağlamında meydana çıkarmak kolaydır. Diğerleri, istihdam ve işsizlik gibi konulara odaklanırken; elitler, üretim sonucu ortaya çıkan artı değerini hangi şekilde tekrar üretime sokulacağına odaklanmaktadır.

Göçle gelen kitlelerin, kenti yeni yaşam merkezleri olarak benimsedikleri zaman dilimi, onların kentin bir parçası haline geldikleri zaman dilimidir. Bu dilim, kentsel bütünleşmenin ağır basmaya başladığı zamanı ifade etmektedir. Modernleşen yeni kitleler, doğal olarak kentleşme durumunu modernleşmeyle beraber tecrübe etmektedir. Başka bir ifadeyle kentleşme modernleştiricidir (Tekeli, 1982, s.334). Kırsal kökenli toplumsal grupların, kentleşme sürecinde kentsel bütünleşmeye ayak uydurması ve modernleşmesi standart bir süreçtir. Ancak, göç ile kente gelen kırsal kökenli kitlelerin kendi kültürlerini koruyarak kentte farklı bir tortu oluşturmaları durumu değiştirmiştir. Kendi kültürlerinden ve aidiyetlerinden kopmadan kendilerine özgü biçimde kentleşmeleri, kentin toplumsal yapısını sıra dışı bir biçimde değiştirmiştir.

Türkiye'deki kentleşme sürecini özellikle 1950'lerden itibaren kırsaldan akan göçlerle şekillenen bir biçimde ele aldığımızda, kentli nüfus yapısı giderek değişmiştir. Eski kentliler ile yeni kentlilerin ayrı ayrı olmak üzere kentliliği kavrayışları, yaşam tarzları ve kamusal hizmetlerden faydalanma oranları tamamen farklı iki grup ortaya çıkarmıştır. Bu durum, daha mikro ölçekler de hesaba katılınca kentte çoğulcu bir toplum yapısı meydana getirmiştir (Yılmaz, 2004, s.256-257). Kırsal kökenli bireylerin kentleşme sürecinde aile olgusu, çalışma ve sosyalleşme alanlarından daha önce ve daha etkili bir biçimde belirleyici olmuştur. Kırsal değerlerini kente taşıyan bireylerin, kentin gerekleri ile karşılaşma durumları sıklıkla çatışmaları beraberinde getirmiştir. Kente uyum noktasında yumuşak geçişler ve işlevsel çözümler aile kurumu içerisinde gerçekleşmiştir. Bu durum, söz konusu çatışmaları bizzat yaşamayan aile fertlerinin dahi kentli olmanın problemleriyle erkenden yüzleşmesine yardımcı olmuştur (Kıray, 1998, s.148-151). İstanbul özelinde son yetmiş yıllık kentleşme sürecinde aile bağları, memleket bağları ve bu bağların kentte yeniden üretilmesi, yeni kentlilere has bir kentleşme süreci ortaya çıkarmıştır. Kentin diğer unsuru olan eski kentliler dahi bu süreçten etkilenmişlerdir. Kent içerisinde eski kentliler ve yeni kentliler ayrımının farklılık doğurduğu bir gerçektir. Yeni kentlilerin kendi içerisinde ortak paydalarına göre daha küçük toplumsal gruplara ayrılması ise mikro düzeyde çeşitlilik ve çoğulculuk doğurmuştur.

Kentsel üretim sonucunda ortaya çıkan kentsel ürünün toplum içerisinde paylaşılmasının önemli bir mesele olduğu açıktır. Stabil bir kent yapısında üretim ve dağıtım ilişkileri belirlidir. Fakat bir kentin yoğun şekilde göç alması ve – bazı planlamalara fırsat vermeden – hızlı bir biçimde büyüyüp şekil değiştirmesi, söz konusu üretim ve dağıtım ilişkilerini yerinden sarsmaya meyilli olabilir. Bu çerçevede, kent yeni kentlilerle beraber yeniden biçimlenirken üretim ve dağıtım ilişkileri de ister istemez gözden geçirilir. Kentsel ürünün, üretim ve dağıtım sürecine yeni aktörler ve talepler dahil olmaya başlar. Bu durum, kentleşmenin biçimini temelden değiştirmektedir.

Modern toplumlarda güven olgusu kritik bir önem taşımaktadır. Bağlantılı biçimde modern toplumdaki uzmanlaşmanın işletilebilmesinin temelinde de güven yatmaktadır. Uzman sıfatını haiz kimseye, güven duyulmak suretiyle uzman olduğu konudaki iş havale edilmektedir. Modern toplumlarda, pre-modern toplumlardan farklı olarak yabancılar güvensiz veya tehlikeli olarak görülmemektedir. Bu çerçevede, uzmanlık beyan eden bir “yabancı” ile süratli biçimde sosyal ilişki kurabilmek kolaydır (Giddens, 1998, s.86-88).

Modern toplumların yaşadığı kentlerde mekân ve zaman ayrışması vardır. Mekanik saat bu ayrışmada önemli bir rol üstlenmiştir. Zamanı mekândan ayıran (*mekânla sadece ses benzerliği bulunan*) mekanik saat, mekândan hariç bir standartlaşma meydana getirmiştir. Mütekip biçimde topluluklar, mekânsal topluluklar ve zamansal topluluklar şeklinde farklı sınıflandırmalarda betimlenmiştir. Bir mahallin sakinleri mekânsal bir topluluk oluşturmaktadır. Bir okulun mezunlarıysa zamansal bir topluluk oluşturmaktadır. İkinci tür topluluk veya zümre, soyut özellikler taşımaktadır. Çevrecilerden oluşan bir topluluk, soyut ve zamansal bir topluluğa örnektir. Mekân ve zaman ayrışması, geleneksel meslekler ile yerleşik sosyal ilişkilerin azalmasına tesir etmiştir (Giddens, 2010, s. 31-33).

1980’lerde toplumsal grupların mekânsal devinimiyle şekillenen değişim, küreselleşmeden ve küreselleşme enstrümanlarından ziyadesiyle etkilenmiştir. İstanbul özelinde küresel kent yapısı farklı özellikler taşıyarak oluşmaya başlamıştır. Hizmet sektörü hacmi, genişleme eğilimine girmiştir. Çalışan istihdamı imalat alanında azalma trendine girerken; küresel kent olmayla bağıntılı olarak medya, kültür, sanat, finans, emlak, reklamcılık ve eğlence sektörü daha çok önem kazanmıştır. Küreselleşme süreci; toplumsal grupların mekânsal, ekonomik ve kimlik aidiyetlerine sirayet etmiştir. Anılan süreç, kentsel ve toplumsal ayrışmayı etkilemiştir. Bu olguları sürekli yeniden besleyen bir tarzda mekanik bir döngüye çevirmiştir. Bu çerçevede, – Engels’in Sanayi Devrimi sonrası Londra tasvirine benzer şekilde – bazı toplumsal gruplar üretim ve iş sahalarının dibinde konutlaşıırken; bazı toplumsal gruplar ise istihdam merkezlerinden uzak “korunaklı” sitelerde konutlaşma eğilimine girmiştir. Toplumun “işçi sınıfı” ve elitleri merkezde çalışırken, kentsel dönüşüm gereği çevreye itilen sosyo-ekonomik ve kültürel alt gruplar, fırsatını bulduklarında merkeze dönme yolunu seçmiştir. Elitler içerisindeki önemli bir kitle ise yalıtılmış ve korunaklı çevrede ikamet eden toplumsal gruplar haline gelmiştir (Koçak, 2011, s.267).

3. Elitizm ve İstanbul'daki Elitler

Elit kelimesinin Türkçedeki kökeninin geçmişine ilişkin, anılan kelimenin Fransızcadan Türkçeye geçerek dile yerleştiği varsayılmaktadır. Elit kelimesi Türkçede de benzer şekilde kullanılmakla beraber, yer yer elit anlamını karşılamak için Türkçeden türetilmiş “seçkin” sözcüğü kullanılmaktadır (TDK, 2020, Güncel Türkçe Sözlük). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'nde elit kavramının, Yahya Kemal tarafından edebiyat sahasındaki yazarların, *elit bir kadrodan müteşekkil* olması gereği emsalinde kullanıldığı gösterilmektedir. Yahya Kemal, edebiyatta yazan ve okuyan kesimi toplumsal olarak ayırmaktadır. Cemil Meriç ise *Kırk Ambar* isimli eserinde elit kavramını siyasal anlamda kullanmaktadır. *Eski yerli elitlerin* izledikleri siyasete ve tercih ettikleri ekonomi politığe yer vermektedir. Bu bağlamda, elit kavramının sanatçılar ile siyaset erbabı olanlar hakkında kullanıldığını müşahade etmek mümkündür (TDK, 2020, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü). Fransızca kökenli olan *élite* kelimesi Türkçede “seçkin” kelimesiyle karşılanmaya çalışılmakla birlikte, bazen elit ve seçkin kelimeleri birbirinin karşılığı olmaktan farklı biçimde de algılanabilmektedir. Bununla birlikte, yerine göre isim veya sıfat formunda kullanıldığı görülmektedir. Elit kelimesi, “benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzide, mutena” şeklinde sıfat manasında veya “bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup)” şeklinde isim manasında tanımlanmaktadır (TDK, 2021, Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu).

Elitizm teorisinin kurucuları Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels olarak kabul edilmektedir. Pareto, elit dolaşımı kavramı çerçevesinde; elitlerin geçmişten günümüze kendi aralarında yer değiştirerek devamlı bir biçimde yönetici pozisyonunda bulduklarını ortaya koymuştur. Elitler ve yönetilenler şeklinde toplumsal bir yapı tasviri bulunmaktadır (Pareto, 2015, s.12-13, 60-75). Mosca, elitlerin yönetici pozisyonunda bulunmalarını ve bunu korumalarını “sosyal fors” kavramıyla açıklamaktadır. Elitler, sahip buldukları sosyal fors sayesinde toplum içerisinde ayrıcalıklı kalabilmektedir (Mosca, 1939, s.144-147). Michels ise elitizmin, sendika veya siyasi parti gibi çeşitli organizasyonlarda bürokratik yapının oligarşileşme yöneliminin doğal bir süreci olduğunu ifade ederek bunu “*Oligarşinin Tunç Kanunu*” biçiminde yasalaştırmaktadır (Michels, 2001, s.224-235).

C. Wright Mills, elitler üzerine yaptığı analizlerde ABD örneğinde güç elitlerini Capitol, Wall Street ve Pentagon üzerinden açıklamaktadır. Yerel elitlere ise elit rutinleri ve gücü kullanmaları noktasında çok detaylı olarak yer vermiştir (Mills, 2017, s.65-67). Diğer taraftan, elitizm teorisi çoğulcu demokrasilerde de toplumsal yapıyı tanımlamak ve açıklamak için çeşitli düşünürlerce bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu düşünürlere birkaç örnek isim olarak Dahl, Galbraith ve Mannheim’ı vermek mümkündür. Sayılanlar dahil olmak üzere genel manada, demokratik sistem ile elitizm olgusunu bir arada ele alarak toplumsal yapıyı açıklayan düşünürler, *çoğulcu elitistler* olarak kabul edilmektedir (Arslan, 2010, s.120-125).

Toplumların kültürel ve kurumsal merkezlere sahip olduğu şeklinde açıklanan merkez-çevre metaforunda kültürel merkez baskın toplumsal değerleri, kurumsal merkez ise otoriteyi temsil etmektedir. Çevre unsurları bunlardan ayrı ama zaman zaman bunları etkileyen unsurlar olmaktadır. Türkiye'deki merkez-çevre ilişkileri Osmanlı Dönemi'nden itibaren ele alındığında; güçlü merkeze karşı çevrenin de zaman zaman güç kazanabildiği görülmekte olup bunun toplumsal dikey hareketlilikle mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Siyasal elitlerin yer aldığı merkez genellikle bütüncül bir biçimdedir. Dikey hareketlilik neticesinde çevreden merkeze akış söz konusu olabilmektedir. Çevre, biçimsel olarak ayrılmış ve dağınık bir form taşımaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde de anılan nitelikler hem merkezde hem de yerelde süregelen özellikler olmuştur (Shils, 1975, s.3-16; Mardin, 1973, s.169-175). Bu çerçevede, merkez elitleri ile çevre elitleri olgusundan bahsetmek mümkündür.

Son tahlilde, odak noktamızdaki kent olan İstanbul içerisinde yer alan veya dolaylı olarak kente etki eden elitlerin varlığı doğal olacaktır. Mills'in vurguladığı yerel elitleri İstanbul üzerinden düşünebileceğimiz gibi, ulusal ölçekte benzersiz yapıya sahip olan kentin elitlerinin etkileri elbette İstanbul ile sınırlı kalmayacaktır. Öte yandan, toplumsal yapıyı etkileyen ve değiştiren unsurların, elitleri nasıl etkilediğini ortaya koymak gerekmektedir.

İstanbul'u doğrudan etkileyen ve 1950'lerde başlayıp 1980'li yıllarda zirve yapan göç dalgaları, kentte yeni bir tip kentleşmeye neden olmuştur. Kırsal kökenli olup kente yeni göç edenler, kentin eski sakinleriyle önce istihdam alanında, sonra sosyal alanda ve en nihayetinde yaşam alanında (ikamet alanında) karşılaşmışlardır. Eski sakinler elit bir yapıya sahip iken, göçle gelen kitlelerin kendi toplumsal konumlarını belirlemeleri zaman almıştır. Bu kitlelerin içerisinde eski elitlerin sahip oldukları güce, imkana ve hatta kültürleriyle yeni kentlilere takındıkları tavra karşı tepki oluşmuştur. Elit kavramı ve elit olma durumu, anılan süreç içerisinde olumsuz bir çağrışım kazanmaya başlamıştır (Keyder, 2014, s.249). Elit kavramının esasen olumsuz bir anlamı olmadığını, fakat kavramların tarihsel bağlamda kültürel olarak bazı toplumsal grupları nitelikle için kullanıldıktan sonra dar anlama hapsolmesi durumunun oluşabileceğini hatırlatmakta fayda vardır.¹

Göçler sonrasında İstanbul'da yeni kentlilerin elitleri, eski elitlerin yerleşmiş gücüne karşılık hemşehri derneklerini zaman içerisinde siyasi ve iktisadi gücü konsolide etme noktasında kullanmışlardır. Söz konusu yeni elitler, hem kırsaldan gelen kitlenin seçkinlerinden hem de kentin farklı imkanlarını kısa sürede kullanıp eliteleşen yeni seçkinlerden oluşmuştur (Erder, 2018, s.197). Göç ile gelen kitle, kentin eski bireylerine karşı bir arada bulunacak ve ayakta duracak kolektif gücü, akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinde bulmuştur. Hemşehri dernekleri sivil toplum kuruluşu formunda ele alındığında kentsel yaşamın dışında bulunan bir unsur değildir. Ancak, kırsal bağları kuvvetlendirme işleviyle birlikte adeta kent içinde korunaklı sosyal bir alan oluşturmaktadır.

1 Mon Cher – *Monşer* – (Azizim, Dostum) kavramı da siyasal ve kültürel yaşamda benzer bir serüveni paylaşmaktadır. Hariciyeciler seçkinlerle sembolleşmiştir.

İstanbul'daki hemşehri dernekleri sayısı 1950 yılında 14 iken, 2007 yılına gelindiğinde 3 bin 780'e ulaşarak 57 yılda 270 katı sayıya ulaşmıştır. Söz konusu zaman aralığında dernekler, her on yılda artan bir eğilim gösterirken sadece 1970-1980 aralığında azalma trendine girmiştir. Bu azalma trendi, 70'li yıllarda küresel ve ulusal konjonktür çerçevesinde sağ-sol temelli siyasal olaylardan hemşehri derneklerinin de etkilenmesi olarak yorumlanmaktadır. Siyasallaşan bazı derneklerin 1980 Darbesi sonrası kapatılması, belirtilen azalma trendinin arkasında yatan temel nedendir (Yılmaz, 2008, s.50). 1990'lı yıllarla birlikte hemşehri dernekleri ilk zamanki işlevlerini güçlendirerek sürdürmüşlerdir. Yeni kentliler için kent içerisinde önemli bir sosyal alan olmuşlardır.

Yeni elitler, İstanbul'da yerel siyasete önemli ölçüde ilgi göstermişlerdir. Ekonomik ve sosyal anlamda zenginleşen bir kitle başka alanlara yönelirken, kente göç eden kitle içerisinde yerel siyasete çok ilgili bir kesim de çıkmıştır. Bu kesim, göçle gelen kitlenin kamudan taleplerinin cisimleşmiş bir tasviri olmuştur. İstanbul'un bu yeni yerel siyasal elitleri, yerel politika içerisinde özellikle *ben politikacı değil belediyeçiyim* lafzını kullanarak potansiyel tüm seçmenleriyle siyaset üstü ve hizmet merkezli bir bağ kurma yolunu seçmiştir (İncioğlu & Erder, 2013, s.98-99).

Kentin yeni sakinleri, geniş kapsamda siyasi erkten dar kapsamda ise belediyelerden talepkar olmuşlardır. Zaman içerisinde talep eden toplumsal gruptan, talepleri dinleyen ve karşılayan toplumsal gruba geçiş yapanlar olmuştur. Bu kişiler, yerel siyasetteki yeni elitleri oluşturmuştur. Diğer taraftan, kentin iktisadi imkanlarıyla ekonomik elit haline gelen veya eğitimle eliteleşen yeni İstanbullular toplum içerisinde giderek sayılarını arttırmıştır.

2012 yılından sonra büyükşehir belediyesi sisteminin ülke bazında genişlemesi ve yayılması yerel elitlerin yerel hedeflerin ötesinde merkezi hedeflere yönelmesine etki etmiştir (Aydın, 2019, s.449-450). Öte yandan, büyükşehir belediye sistemini, mevzuat temelli köklü değişiklikler bakımından 1984-2004, 2004-2014 ile 2014 ve sonrası olarak üç farklı ana döneme ayırmak mümkündür.

Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstanbul'daki elitlerin klasik bir özelliği göze çarpmaktadır. Bu özellik, eğitim yoluyla eliteleşmedir. Bu bağlamda, bazı köklü okullar ve verdikleri hususiyetli eğitim öne çıkmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi, Mekteb-i Sultani, Galileo Galilei İtalyan Lisesi, Amerikan Robert Kolej, Saint Joseph Fransız Lisesi, Kuleli Askeri Lisesi ve Mekteb-i Mülkiye gibi çeşitli örnekler verilebilecek olan okulların farklı eğitim-öğretim seviyelerinden veya ekollerden olmalarına rağmen sahip oldukları eliteleştirici fonksiyon bu kurumların ortak noktalarıdır (Baş, 2013, s.28, 65, 69, 83, 94, 119, 129).

Türkiye'de elitlerle ilgili çalışmalarına bakıldığında; Frederick Frey mezun olunan okullara odaklanırken Frank Tachau ise yerel elitlerin yerel etkilerine odaklanmaktadır (Kocaoğlu, s.282-283). Bu çerçevede, okul elitizmi ve yerel elitizmin İstanbul örneğinde etkili olması mümkün bulunmaktadır.

4. İstanbul'a Göç Olgusu ile Kentin Eski ve Yeni Elitlerinin Oluşturduğu Algı

İstanbul'a göç edenlerin hemşehri kimliğini ön planda tutmasının iktisadi yönleri ve hemşehri grupları bazında iktisadi faydaları ortaya çıkmıştır. Hemşehrilerin belirli ticari faaliyet alanlarında yoğunlaşması bir müddet zarfında tekelleşmeyi doğurmuştur. Hemşehriciliğin sağladığı iktisadi fayda, diğer gruplara karşı ticarete güvensizlikle birlikte yabancıların ötekileştirilmesinin birleşmesiyle daha net biçimde keskinleşen bir tavra dönüşmüştür. İşportacılıktan başlayan ticari ve ekonomik ağlar, kentsel üretimin dağıtım mekanizmalarına kadar etkisini hissettiren büyük bir faktörler zincirine evrilmiştir. Bu olgunun yerel siyasete yansımaları ise hemşehri kimliğinin yerel düzeydeki patronaj ilişkilerinin, ticari ve politik fonksiyonlarla geniş bir seçmen kitlesi üzerinde kontrol yeteneğine ortam hazırlaması şeklinde olmuştur. Konut arzı ve iş imkanları, hemşehrilik ilişkisinden politik ilişkilere geçiş durumunu kolaylaştırmıştır. İktisadi ilişkilerin ve kentsel dağıtım mekanizmalarında hacim kazanma sürecinin hızlandırıcılarının, hemşehrilik ve yerel siyaset ilişkisi olduğunu belirtmek yerinde olacaktır (Yılmaz, 2008, s.20-26). Göç süreci hemşehriciliğin önemini arttırırken anılan süreçle birlikte; önceden iktisadi gücü elinde tutan eski elitler, yeni elitlerin iktisadi alandaki konumlarının genişlemesi sürecine şahit olmuşlardır. Farklı tarzda bir kentleşmeyle birlikte kentin eski ve yeni elitleri hakkında çeşitli algılar tecrübe etmiştir.

Yerel siyasette görev almış araştırma katılımcılarıyla 2019 yılı Haziran-Aralık dönemi içerisinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İstanbul'a göç sürecinin etkilediği dönüşümün ve kentleşmeyle ilgili problemlerin çeşitli yansımaları irdelenmiştir. Göç ve kentleşmeyle birlikte eliteleşme konusunda farklı hususlara odaklanılmıştır. Yerel siyasetçilerin elit algısı betimlenmiştir. Meclis üyelerinin yerel siyasi elit tasvirini hangi biçimlerde yaptığı ortaya konulmuştur.

İstanbul'un yerel siyasetinde görev üstlenmiş araştırma katılımcılarından 1941 doğumlu olan bir katılımcı, kendisi ve altsoyu göç süreciyle birlikte İstanbullu olmasına rağmen kentin cezbedici özelliklerini tehlikeli bulmaktadır. İstanbul'a olan ilginin ancak Anadolu'ya aynı ölçüde yatırım yapılmasıyla başka yerlere kayabileceğine işaret etmektedir:

“Göç işi çok tehlikeli gidiyor. İstanbul'u cazibe merkezi olmaktan çıkarmak lazım. Bu kadar insanı bir şehirde toplamak olacak şey değil. Ben buraya tek başına 25 yaşında geldim. Şimdi 15 kişiyim. Çocuklarım, torunlarım. İş yapılacaksa farklılık olacaksa, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılmalı. Yoksa İstanbul bu yükü çekmez (Katılımcı Y, 1941).”

1952 doğumlu başka bir katılımcı ise “taşı toprağı altın İstanbul” metaforuna dikkat çekmektedir. İstanbul'a yönelik göç akışını birincil olarak iktisadi faktörle ilişkilendirmektedir. Benzer şekilde Anadolu'ya yönelik yatırım ve istihdamı savunmaktadır. Diğer taraftan, İstanbul'a göç eden kırsal kökenli ailelerin kente entegrasyon sürecinde yapısal ve kültürel değişikliğe uğradığını belirtmektedir. Hem kentin hem de toplumun yapısının ve kültürünün değiştiğinin altını çizmektedir:

“İstanbul’un taşı toprağı altındır diyip yorganını valizini alan Anadolu’dan buraya geldi. Vergisiyle sanayisiyle Türkiye’nin lokomotifi İstanbul’dur. Anadolu’dan gelmeyi kesmenin yöntemi istihdamdır. Çiftçilik yok para yok, hepsi geldiler İstanbul’a, demografik yapı değişti. Anadolu’daki örf, adet, anane burada dağıldı, gitti. Ataerkil aile yapısı dağıldı gitti. Gelenekler, görenekler değişti (Katılımcı H, 1952).”

İstanbul’a yönelik gerçekleşen hızlı göç dalgaları hızlı nüfus artışına sebep olmuştur. Çeşitli bölgelerden gelip yerleşen kitleler, kentin nüfus yapısını heterojen hale getirmiştir. Heterojen nüfus doğal bir biçimde çok kültürlülüğü doğurmuştur. Göçün kırsal merkezli itici unsurları bulunduğu gibi, kentin özgün özelliklerinden kaynaklanan çekici unsurları bulunmaktadır. Kentin birincil çekim unsuru istihdam odaklıdır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında İstanbul bir cazibe merkezi ve fırsatlar mekânı olarak algılanmıştır.

Araştırma katılımcılarından birinin kentleşmeyle ilgili aktardıklarına bakıldığında, göç ve kentleşme ilişkisi açık bir biçimde görülmektedir. İstanbul’a göç dalgalarının başladığı 1950’lerle birlikte, zirve yaptığı 1980’ler bu bağlamda zikredilmektedir. Göçe bağlı olarak hızlı kentleşme sürecindeki altyapı problemleri vurgulanmaktadır. Halkın, kentleşme sürecinde hızlı davrandığı ve talep eden bir konumda bulunduğu betimlenmektedir. Kentleşme sürecinde yapılan planlamaların, günlük problemleri çözmediği ancak yıllar sonra gelişen kent için yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, dönemin yöneticilerine vizyon eksikliği eleştirisi getirilmektedir:

“1950’lerden sonra İstanbul’a göç hızlanıyor. 70’li 80’li yıllarda bu tavan yapıyor. Devlet buna hazır değil. Halk önden gidiyor. Devlet arkadan geliyor. Bir içme suyu isale hattı düşenecek. Diyor ki buraya 20’lik boru yeter buranın nüfusu beş bin. Ama elli yıl sonra oranın nüfusu 50 bine çıkacak. O öngörülüp de o 20’lik boruyu 100’lük boruya çevirmek akıl edilemiyor. Uzun vadeli düşünülmüş olsa göç de alsanız; gecekondulaşma, elektriksiz ev, okulsuz mahalle olmaz (Katılımcı İ, 1959).”

Diğer bir katılımcı ise kentleşmenin eksik planlanmasından ziyade plansız kentleşme vurgusu yapmaktadır. Gecekondulaşma sürecinin ve plansız kentleşmenin, plana dahil edilmesinin mevcut durumu doğurduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, bu tip kentleşmenin kentte kozmopolit bir yapı oluşturduğuna, ancak farklı toplumsal grupların kentli kimliği çerçevesinde bir arada yaşamaya kolayca alıştıklarına işaret etmektedir:

“Ülkede 1950’li yıllardan bu yana yanlış bir kentleşme var. Plan oluşturulmadan kent oluşturuluyor kaçak yapılar vasıtasıyla. Bir imar affı çıkıyor. Sonra şehir plancıları o mevcut yapıya plan uydurmaya çalışıyorlar. Çarpık kentleşme ile kozmopolit bir yapı oluşuyor. Toplum farklılıkları ve zıtlıkları bir arada barındırıyor. Ülkede bu kadar uç gruplar olmasına rağmen insanların birbirlerine düşmanca tavırları yok (Katılımcı S, 1955).”

Kentsel üretim artışının işsizlik olgusuyla ters orantılı bir ilişkisi bulunmaktadır. Kentsel bütünleşme, kırsaldan gelen kitlelerin üretim sürecine katılmasına fayda sağlamaktadır. Bütünleşmeye gösterilen direnç, kırsal değerlerin yeniden üretimi şeklinde somutlaşmaktadır. Kentsel dağıtım mekanizmalarına zaman içerisinde kentsel bütünleşmeye direnç gösteren gruplar da dahil olmaktadır. Kent yaşamında kırsaldan farklı olarak “yabancı”ya duyulan güven ve zaman-mekân ayrışması baskındır. Kentleşme serüveninde kentler, giderek küresel biçimlere bürünmeye ve korunaklı siteler üretmeye başlamıştır. Kentsel planlama bağlamındaki eksiklikler ile plana aykırı parçalara karşı uygulanmayan radikal tedbirler, kentsel sorunların ana nedenleri olarak görülmektedir.

Araştırma katılımcıları elit kavramını ve elit kişiliği farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar. Katılımcıların elitlere yönelik ağırlıklı biçimde, olumsuz bir algısının olmadığı görülmektedir. Ancak *elit davranışı* diye ifade edilebilecek bir tutumu, kavramdan ayırıştırarak olumsuzlama eğilimi göze çarpmaktadır:

“Ben eliti farklı değerlendiriyorum. Bendeki karşılığı; birikim, beceri, background, yeterlilik. Elit farklılıktır. O toplumda farklı biridir (Katılımcı M, 1956).”

“Elit derken, belki o yörede oturan, tanınmış, bir söz sahibi insan olarak düşünebiliyorum. Belki de birçok konuda donanımlı olabilir (Katılımcı F, 1954).”

“Elit benim için itici bir kelime. O ayırıştırıcı bir kelime. Elittir, üst tabakadır, alt tabakadır diye ayırmak zaten inancımıza da aykırıdır. Ama toplumun kanaat önderleri vardır, sözü dinlenen kişileri vardır (Katılımcı F, 1981).”

“Elit toplumdaki kopmuş, kendi dünyası olan, beyaz yakalı, kendini ayırtmış insanlar. Onlar otobüse binemezler. Elit olduğu için binemez. Taksiye biner veya arabası vardır. Kitlenin içinde yer alamazlar. Esnaf lokantasına gidemezler. Fransız mutfağının olduğu yere giderler (Katılımcı H, 1952).”

“Yaylada kuzuları otlatan çobanla sanat dünyasındaki üstadın benim nazarımda fikir beyan etmesinde bir farklılık yok. Kesinlikle o sınıf ayrımı olmamalı. Ancak, “bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” güzel ifadesi var. Bilen insanlara hürmet etmek, onun ilminden mütesebbib (Katılımcı İ, 1959).”

Elit kavramı çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Elitizm teorisi, toplumsal yapıyı ve toplumların yönetim mekanizmalarını “elitler” merkezinde tasvir eden bir teoridir. Farklı dönem ve ülke örnekleri üzerinden zenginleştirilen elit teorisinin, çoğulcu demokrasileri ve çoğulcu elitleri inceleyen yönleri bulunmaktadır. “Yerel elit” kavramı, elit teorisinde önemli yer tutan bir diğer betimlemedir. Yerel siyasetçi olan araştırma katılımcılarının elit kavramına ilişkin algısı, genel olarak olumsuzluk barındırmazken “elit tavrı” söz konusu olduğunda ise olumsuz olduğunun altını çizmek gereklidir.

İstanbul'daki eski yerleşik elitlerin yapısıyla ilgili olarak çoğulculuğa yönelik vurgu yapan bir araştırma katılımcısı bulunmaktadır. Katılımcı E, eski toplumsal yapıya ve yaşanan değişime dikkat çekmektedir:

“İstanbul bir kere çok kültürlü bir şehirdi eski yıllarda. Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı, ortak yaşadığı bir alandı. Bu alan gitgide değişti (Katılımcı E, 1969).”

Başka bir katılımcı ise elitlerin doğal biçimde yerleşik bir yapı oluşturduğunu savunmaktadır. Elit aile yapısına ve elitizmin; ailenin sosyal, kültürel ve iktisadi servetini koruması fonksiyonuna vurgu yapmaktadır:

“Yıllarca orada durur. Hatta babadan oğula geçer. Elit babadan gelecek çocuk da takip ediyor. O genlerde çünkü. Belli bir yaşa kadar konumunda devam ediyor sonra onun yerine çocuğu devam ediyor (Katılımcı M, 1956).”

Diğer bir katılımcı da elitlerin konumunu korumasını doğal bir refleks olarak görmektedir:

“Bizim ortak karakterimizdir, genlerimizde var. İdare gücünü kendi evladı da olsa ona zor terk eder. Bir holding sahibini düşünün 90 yaşına gelse de işin yönetimini 60 yaşındaki oğluna devrederken düşünür (Katılımcı İ, 1959).”

Yine başka bir katılımcı ise İstanbul'un yerleşik elitleri olarak Beyoğlu'nun fötr şapkalı insanlarını betimlemektedir. Nitekim bu bağlamda eski bir deyiş olan “Eskiden Beyoğlu'na kravatsız çıkılmamış” akıllara gelmektedir. Yerleşik yapı üzerine kente gelen kırsal kökenli kitlenin genel yapıyı değiştirdiğini ve bu değişimin negatif yönde olduğunu düşünmektedir:

“Göç, kentlinin yaşam alanlarını daralttı. İstanbul'un kültür yapısını yozlaştırdı. Hep denir ya Beyoğlu'nun fötr şapkalı daha nazik insanları. 1950'lerde İstanbul, 1960'larda Eminönü. Köyden gelen yoğun göçle kentteki insanlar buradan gitmek veya dönmek zorunda kaldılar. 1960'lı 1970'li yıllardaki insanlar daha bilinçliydi. Okuyan, araştıran, kültürel olarak daha yüksek olan insanların kültürünü; köyden gelen göçle yozlaştırdığımız bir kültüre dönüştürdük (Katılımcı T, 1991).”

Eski İstanbul anlatısı, nostaljik öğeler taşımakla birlikte yaşanan dönüşümde başlangıç noktası konumu taşıdığı için önemlidir. Göçle gelen yeni elitler ile kentin eski elitleri arasındaki karşılaştırma, farkı ortaya koyma açısından kolaylaştırıcıdır. Yeni kentliler için akraba ve hemşehri ilişkileri tutundurucu vasıflar taşımıştır. Yerel siyasete katılan yeni kentli elitler, beledi hizmetleri politika hududundan ayrı bir yere konumlandırmışlardır. Yerel hizmet isterken hizmet veren konumuna geçiş yapmışlardır. Eski elitlerdeki ağırlıklı şekilde eğitimle eliteleşme örüntüsü, yeni elitlerde bu çerçevede farklılaşmıştır. Eski İstanbul'un eski elit ailelerinin yerini zaman içerisinde yeni elitler almıştır. Elit dolaşımı, bir toplumdaki siyasi ve iktisadi gücün mevcut elitler arasında

yer değiştirmesini ifade etmektedir. Ancak bir kırılma yaşanarak yeni zümreler oluşmuş ve elit dönüşümü yaşanmıştır.

5. Göç ve Kentleşmeyle Yaşanan Elit Dönüşümü ile Yerel Siyasetin Farklılaşması

Göç ve kentleşmenin, doğrudan veya dolaylı biçimlerde yerleşik toplumsal yapıyı değiştirdiği bir gerçektir. Türkiye özelinde İstanbul kenti, söz konusu süreçten diğer kentlerden daha çeşitli ve büyük ölçülerde etkilenmiştir. 1950'li yıllarda başlayan göç hareketlerinin bir numaralı durağı olan İstanbul, müteakip on yıllık evrelerde mükerrer biçimde çehre değiştirmiştir. Söz konusu değişiklik hem mekân hem insan odaklı olmuştur. İlgili dönemlerdeki siyasi gelişme ve eğilimleri, göç ve kentleşme unsurlarından bağımsız açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu bağlamda, yerleşik sağ politik çizgiden zaman içerisinde giderek ayrışan muhafazakar kökenli siyasi partilerin 90'lı yıllara geldiğinde iktidara ulaşacak denli güç kazanması ve 2000'li yıllardan itibaren üst üste dönemler iktidar olması, söz konusu göç ve kentleşme olgusuyla derinden ilgilidir. Refah Partisi'nin siyasi başarısını göçle gelen yeni kentlilerin toplumsal kimlik ve aidiyet arayışıyla ilişkilendirdiğimizde 28 Şubat Süreci'nin bunu kesintiye uğrattığını ifade etmek yerinde olacaktır. Post-modern askeri müdahale yönünden hariç olarak bakıldığında ise eski elitlerin kentteki yeni kitlelerle yüzleşmesi olarak değerlendirmek mümkündür. Seküler elitler, muhafazakar elitler, laiklik, dindarlık gibi kavramlar önemli olmakla birlikte eski elitlerin ordu, bürokrasi ve İstanbul sermayesi şeklinde kurumsal bir elitizm oluşturdukları görülmektedir. Göç ve kentleşmeyle birlikte kente yeni gelen kırsal kökenli ve muhafazakar kitleler, kentte kendilerine yeni alanlar açmaya çalışmışlardır. İktisadi ve siyasi anlamda bunu başaran söz konusu kitlenin yeni mensupları doğal olarak elitleşmiştir. Yeni toplumsal yapı, diğer elitlere de etki etmek suretiyle hem eski hem yeni elitleri etkileyen bir dönüşüme kapı açmıştır (Arpacı, 2020, s.191-196).

90'lı yıllar sonrası değişen yerel ve genel siyaset anlayışı hem muhafazakar elitleri hem de eski elit gruplarını, iletişim ve etkileşim fonksiyonuyla bütüncül bir biçimde dönüştürmüştür. Eskiden elit zümrenin belli başlı yaşam alanları ve belirli davranış biçimleri bulunmaktaydı. Siyasi, iktisadi ve kültürel sahaya yeni kitlelerin katılması hem kitlelerin elitlerini hem de eski elit zümreyi etkilemiştir. Göç ve kentleşme dalgaları durmaksızın devam ettiği için, iki taraflı etkileşim ve benzeşme kaçınılmaz olmuştur. Lakin, yeni kitlenin değiştiriciliği de özellikle siyaset alanında gözden kaçmayacak bir noktaya gelmiştir. Eski elitler, yeni elitler gibi toplumsal tabanla bağ kurma yarışına girmektedir (Bölükbaşı, 2012, s.168-178).

Göç ve kentleşme üzerinden elitlerin değişimine ve dönüşümüne bakıldığında; siyasi ideoloji, ahlaki değerler, din, mezhep, etnik köken ve cinsiyet gibi unsurları dışlamaksızın yeni toplumsal yapıyı farklı bir yönden irdelemek mümkündür. Elitizm teorisi, kendine özgü yapısı nedeniyle başka tür yaklaşımları ve analizleri dışlamadan toplumsal yapıyı açıklayabilmesiyle bir zenginlik taşımaktadır. Sayılan unsurların belirleyiciliği göz ardı edilmemekte olup elit tasnifi üzerinden toplumsal dönüşüm açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırma katılımcılarından biri, göç ve kentleşmeyle yaşanan dönüşümün olumsuz biçimde gerçekleştiğini düşünmektedir. Kentli ve elit kültüre ayak uydurmayı olumlu, kırsal kültür ve değerleri kentli kimliğiyle kaynaştırmayı olumsuz bir refleks olarak betimlemektedir:

“İstanbul'a göç olumlu bir dönüşüm oluşturmadı. 50'lerde gelen insanlar iş kurmak, para kazanmak için geliyorlardı. 2000'lerde ise kendi bölgelerinde yaşam şansı olmadığı için ya da cazibe merkezi olduğu için geliyor. İlk göçlerle gelenlerde, İstanbul'un nüfusu ile kaynaşan bir göçmen nüfusumuz vardı. Burada yatırım yaptılar, yerleştiler, buranın kültürüne ayak uydurdular. Fakat şehrin kültürel yapısından tamamen uzak, tekrar köy hayatı yaşayan bir toplum İstanbul'a bir şey katamaz (Katılımcı D, 1976).”

Aynı katılımcı göçle gelen yeni kentlilerle yerleşikler arasında yerel siyasete katılım kıyası yaptığında eski elitleri, kendi siyaset yaptığı “elit ilçe” Kadıköy bağlamında daha önde görmektedir:

“Yerel siyasete en aktif katılım gösteren, orada daha eski olanlar. Oranın sorunlarını görebiliyor. Sonradan göçle gelenler aidiyet duygusu gelişmemiş insanlar. Yerel siyasette en aktif, en eleştiren, en katılım gösterenler oranın eskiden beri sahibi olduğunu düşünen dededen, atadan Kadıköylüyüm, İstanbulluyum, benim toprağım burası diyen sonradan gelenleri eleştiren eski İstanbullular (Katılımcı D, 1976).”

Ancak benzer “elit bir ilçe” algısını taşıyan Beşiktaş'ta siyaset yapan diğer bir katılımcı, yerel siyasete katılımında sonradan gelenlerin, yerleşiklerin önünde olduğunu ifade etmektedir:

“Sonradan gelenler yerel siyasete daha çok katılım gösteriyor. Çünkü yerleşik olanların keyfi yerinde. Sonradan gelenler sorun yaşıyorlar tabii (Katılımcı E, 1954).”

Farklı bir katılımcı ise göçle gelenlerin yerel siyasete katılımının yüksekliğini arayış ve talep içinde olma ile ilişkilendirerek vurgulamaktadır:

“Göçle gelenler geldiği zaman her şeyi mükemmel bulamıyor, bir yere yerleşti elektrik yok, belediye otobüsü yok. Daha önceki yerleşik kesim İstanbul'un merkez mahallerinde oturan insanlar. 100 yıl önce mahallesine su bağlanmış, altyapısı yapılmış, evin önü asfalt, belediye otobüsü kapısında. Çevreye göçle gelenler daha çok arayış içinde ve yerel yönetimlerle daha çok irtibat halinde (Katılımcı İ, 1959).”

Başka bir katılımcı, yerel siyasete katılımı kentte ikamet süresi ile ilişkilendirmektedir:

“Kentte yaşam süresi arttıkça siyasete katılım oranı artıyor. Yeni gelenin siyasetçi ile talep ilişkisi var. Talep edenin kentte siyasi hakkı çok az. Türkiye'de bizim neslimiz bugün siyaset yapanlar genellikle 1970'ten ya da 1980'den önce doğanlar. On yıl sonra artık İstanbul doğumular siyasette var olacak. İnsanın kentte kalış süresi sadece kendi değil

ailesinin de kalış süresi ile ilişkili. Kırk yıl önce dedeniz gelmişse kent siyasetinde var olma hakkınız daha fazla. Dört gün önce siz gelmişseniz hakkınız daha az (Katılımcı K, 1967)."

Diğer bir katılımcı ise kentin eskileri ve yenileri ayrımının ortadan kalktığını, göç ve kentleşme süreciyle birlikte tüm görünen yerel siyasal elitlerin yeniler olduğunu belirtmektedir. Ancak en yenilerin, eski kent elitleriyle ortak bir biçimde İstanbul doğumlu olma vasfına sahip olduklarına işaret etmektedir:

"Eski sakin kalmadı, bundan sonra sakin olacak ve siyasete katılacak. Eskiden eski sakinler varmış, o şehrin sahipleri ve yöneticileri varmış. Daha sonra karma oluşmuş. Şimdi İstanbul'da doğanlar yoğunlukta. Onlar yönetime sahip çıkıyor (Katılımcı M, 1956)."

Başka bir katılımcı, göçle gelen kitlenin kente aidiyet hissetmeye başladıktan sonra yerel siyasete katılımının giderek arttığını ifade etmektedir. Bunu yerel hizmet talebiyle ilişkilendirmektedir. Göçle gelenleri, eski elitlerle kıyaslayarak seçmen davranışı noktasında daha ileri seviyede görmektedir:

"Göç edenlerin yerel siyasete katılımı anlamında Anadolu insanında şu anlayış vardı: Biz ne bilek beyim büyükler bilir. Şehirde yaşadıkça ve aidiyetleri arttıkça, köylerine artık geri dönemeyeceklerini gördükleri an ben de bu şehrin ferdiyim demeye başladılar. Bazı yerlerde şehrin elitleri sandığa gitmezken Anadolu'dan gelen insanlar sandığa sonuna kadar sahip çıktılar. Çünkü yerel idarelerin sorunlarını çözeceğini çok iyi biliyorlardı (Katılımcı M, 1976)."

Diğer bir katılımcı, yerel siyasete katılımın karma biçimde olduğunu vurgularken eskilerin yerel ilişkilerde avantajlı olduğuna işaret etmektedir. Buna mukabil yenilerin ise daha atak olmak suretiyle nispi dezavantajlarını kapattıklarını düşünmektedir:

"Yerel siyasete katılım gösteren eskiler de yeniler de var. Vakti müsait, işi müsait, kazancı da yerinde olan insanlar daha kolay katılabilir. Eskiler daha avantajlı konumda. Kendini daha kolay kabul ettiriyor. Ben doğma büyüme buralıyım, buraları biliyorum diyor. Ama yeni gelenler de daha atak oluyorlar. Sıçrama yapmak istiyorlar (Katılımcı M, 1960)."

Göç ve kentleşmeyle birlikte yerel siyasette yaşanan elit dönüşümünü, tüm elitlerin toplumsal görünürlüğü ve yerel siyasetçilerdeki elit algısı ile irdelemek önem taşımaktadır.

Elitlerin tek bir toplumsal sınıf olarak nitelenip nitelenemeyeceği ile ilgili olarak katılımcılardan biri:

“Ekonomik güç benzeştikçe benzeşiyorlar. Bir tarafta en dindar insan ama ekonomik gücü şehrin en lüks yerinde yaşamasına fırsat veriyor. Ortak platformlar, ortak bakış açıları oluşuyor. Ortak platformlar bazen ortak harekete de vesile oluyor. Bu güç şeyinde ekonomik gücün siyasal veya sosyal güçten çok daha etkili olduğunu düşünüyorum (Katılımcı K, 1967).”

İfadeleri ile iktisadi elitizm vurgusuna ağırlık vermektedir. Başka bir katılımcı ise sosyal alan farklılığı ekseninde benzer şekilde iktisadi elitizm vurgusu yapmaktadır:

“Elitler arasında hayat tarzında benzerlik var. O kendi gibi insanlarla oturuyor. Ben şimdi Boğaz'da yemek yemem. Emekliyim sadece o param olsa oraya gitmem (Katılımcı Y, 1941).”

İktisadi elitizmin haricinde, elitlerin ekonomik yeterlik ötesinde kendilerine has özel alanlarının bulunduğu bahsetmektedir. Diğer bir katılımcı ise elitlerin toplumsal grup olarak ideolojinin ötesinde, iktisadi menfaatleri ön plana alan bir yapıda olduklarını düşünmektedir:

“Bir sanayicimiz toplantıdan çıktıktan sonra Boğaz'da rakısını içiyor, öbürü ibadetine gidebiliyor. Farklı bir yaşam biçimi. Ama dünyaya ideolojik olarak farklı bakmalarına rağmen kendi aleyhlerinde ya da çalışanlarla ilgili bir karar olduğunda birleşip ortak karar alabiliyorlar (Katılımcı S, 1955).”

Başka bir katılımcı ise farklı ideolojideki elitlerin ortak hareket etmesinin zor bir durum olduğunu ve bunun ancak istisnai olabileceğini savunmaktadır:

“Farklı elitleri, yaşam kalitesi veya şartları açısından birleştirebilirsin. Hayat görüşleri açısından birdir diyemeyiz. Ortak hareket etmeleri çok olacak bir şey değil. İdeoloji ve kendi alışkanlıkları daha ön planda. Mecburiyetten bir araya gelebilirler (Katılımcı M, 1960).”

Diğer bir katılımcı, elitlerin tek bir sınıf olmadığını ve hayat tarzlarıyla rutinlerindeki benzeşmelerin doğal olduğunu düşünmektedir. Eski elit ile sonradan eliteleşen toplumsal gruplar arasında keskin bir çizgi/sınır olacağı çerçevesini ortaya koymaktadır:

“Onları tek bir sınıf olarak göremeyiz. Yaşam şeyleri farklı. Davranışlarda bile belli oluyor sonradan zengin olma. Adam kökenden zengindir. Üslup, hal, hareketleri aynıdır. Ama sonradan zengin çok daha farklıdır. Sendika başkanı, patronla benzer hayat rutini yaşar. Benzeşme ister istemez oluyor. Bu siyasette de var. Sporda, sanatçılarda da var. İş çevresinde daha fazla tabii (Katılımcı M, 1973).”

Başka bir katılımcı, elitlerin çeşitli STK'lar ve organizasyonlar çatısı altında ortak hareket ettiklerini belirtmektedir. Bunun yanında, elitist – seçkinci – davranış ve bakış açısının yanlış olduğunu düşünmektedir. Değişen toplum yapısıyla birlikte daha çoğulcu bir yapı arzulamaktadır. Bu bağlamda, göç ve kentleşme süreciyle dönüşen toplumda çoğulcu bir elitizm beklentisini ortaya koymaktadır:

“Hayvan hakları savunucusu, çevreci, insan hakları savunucusu, yaban hayvanları savunucusu, üniversiteler, iş dünyası, odalar, borsalar, STK'lar. Herkesin bir amacı var. Sendikalar işçi ve işveren arasında ben bulayım diyor. Ama bazı amacımı aşan yapılar da vardır. Elit davranış gösterenler var. Biz ne dersek o olur diyor. Dün böyleydi diyor. Ama toplum değişti, ortam değişti. Sermaye çeşitlendi. Kültürel zenginlikler var. Öyleyse hepimizin dediği olsun (Katılımcı İ, 1959).”

Elitler için belirli sıfatlar kullanarak çeşitli betimlemeler yapılmaktadır. Seküler elit ve muhafazakar elit gibi tasnifler, belli sınırlar ve bu bağlamda belli davranış kalıpları ortaya koymaktadır. Ancak kentleşme süreciyle birlikte elit etkileşimi artmaktadır. Farklı tür elitler arasında “elit” ortak paydası açısından iletişim kanalları açık bulunmaktadır. Elit dönüşümü yaşanması, elit refleksi olarak nitelenen seçkinci tutumun sona erdiği anlamına gelmemektedir. Kentleşme ve yerel siyasete katılım, elit dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Geline nokta, kentte yeni ve eski elitler daha fazla bir arada bulunmaya başlamıştır. Yeni tür yerel siyasetin başarısı, bütün yerel siyasal elitler tarafından benimsenmesine ve genel anlamda yerel siyasetin farklılaşmasına neden olmuştur.

Büyükşehir sistemi sonrasında büyükşehir belediyesi meclis üyeliği, ilçe belediye başkanlığı, ilçe belediye meclis üyeliği ile partilerin il ve ilçe yönetiminde görev almış araştırma katılımcılar içerisinde yer alan kişilerin; sadece ilçe bazlı olarak meclis üyeliği yaptığı bölgeler Ataşehir, Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Eyüpsultan, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Kağıthane, Ümraniye, Pendik ve Sancaktepe şeklindedir. Meclis üyeliği yapanlar içerisinde 1 tane üç dönem, 5 tane iki dönem görev yapmış üye bulunmaktadır. 1989-1994, 1994-1999, 1999-2004, 2004-2009, 2009-2014, 2014-2019, 2019-2024 yılları arası görev dönemlerine isabet eden meclis üyeleriyle birlikte meclis üyesi olmayıp İstanbul'da bir siyasi partide il veya ilçe teşkilatında görev almış bulunan (Üsküdar, Pendik ve Bayrampaşa ilçelerinde mukim) üç katılımcıyla beraber toplam 20 yerel siyasetçi katılımcı 1941 ila 1991 doğumlu bir örneklem aralığı içerisinde 50 yıllık bir jenerasyonu kapsamaktadır.

Araştırma katılımcılarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde ortaya çıkan verilerden elde edilen sonuçlardan bir kısmı ise şu şekilde olmuştur: 1941 ile 1991 yılları arasında doğmuş farklı kuşaklardan yerel siyasetçilerin bulunduğu örneklemde, katılımcıların %35'i İstanbul doğumludur. Diğer katılımcılar İstanbul'a göç sürecini yaşamış olup oranları %65'tir. Bu grup içerisinde İstanbul'u “memleketten” sonra 2. durak olarak tecrübe edenlerin oranı %40 olmuştur. Geri kalanlar içerisinde ise %20'si 3. durak ve %5'i ise 5. durak olarak İstanbul'a göç etmiştir. Öte yandan, araştırma katılımcılarının %75'i kentleşmenin İstanbul özelinde modernleştirici bir etkisi olduğunu düşünürken geri kalan %25'i aksi biçimde düşünmektedir. Diğer taraftan, anılan katılımcıların kavramsal olarak elit algısı %40 olumsuz ve %35 olumlu iken %25 oranında

hem olumlu hem de olumsuz biçimde tezahür etmektedir. Bunlarla birlikte, katılımcıların %50'si sosyal statünün yükselip iktisadi yeterliğin artmasının bireyleri eliteleştirmekte öncül etken olduğu sonucuna varmaktadır. Katılımcıların %20'si ise sosyal statünün yükselip iktisadi yeterliğin artışının bireyleri eliteleştirmeyeceğini savunmaktadır. Katılımcıların %30'u ise anılan faktörlerin eliteleştirmede kısmi bir işlev taşıdığını belirtmektedir. Son grupta özellikle öne çıkan olgu ise "eliteleştirici eğitim" olmuştur.

Yerel siyasetçilerin veya göçle gelen kitlelerin göç durakları sayısı ve dağılımı, İstanbul'da seçmen kitlesi olarak yeni İstanbulluların ağırlığını gösterme özelliği taşıyabilmektedir. Bununla birlikte göçle gelenlerin müteakip nesilleri hesaba katıldığında İstanbul doğumlu genç neslin dominasyonu uzun vadede kaçınılmaz görünmektedir. Kentleşme ve modernleşme olguları arasında pozitif bir ilişki kurulurken "kentli olma" kavramı nispeten tartışmaya açıktır. Elit veya seçkin kavramlarının yerine göre pozitif yerine göre negatif kullanıldığı anlaşılmıştır. Öte yandan, kısmen nötr değer taşıdığı kullanımlar ise teorik değerine en yakınsanan anlamlandırmalar olmuştur. Sosyal statünün yükselmesinin ve iktisadi yeterliğin artmasının bireyleri eliteleştirip eliteleştirmeyeceği hususunda farklı yaklaşımlar görülmektedir. Sadece iktisadi elitizm yönünden bir bakış açısıyla eliteleşme olacağı savunulurken elitliğin iktisadi yeterlik ötesinde değerlerle oluştuğu yaklaşımı eliteleşme olmayacağını savunmaktadır. Kısmen eliteleşme savını destekleyenler ise zımni olarak ikinci bakış açısına katılmaktadırlar. Klasik bir toplumda eğitim, eliteleştirici fonksiyona sahip bulunmaktadır.

6. Sonuç

Yirminci yüzyılda yoğun bir şekilde göç alan İstanbul, hızlı ve genişleyen bir kentleşme süreci yaşamıştır. Bu süreç hem kent çapında hem de ulusal çapta büyük bir toplumsal değişime neden olmuştur. Hızlı biçimde kentleşen kitlelerin macerası eski kentlilerden farklı olmuştur. Köyünü ve toprağını bırakıp gelen yeni kentliler, kente entegrasyonda zorluk yaşamışlardır. Bu zorluğa karşılık çözümü, kırsal kültürlerini kentte yeniden üretmekte bulmuşlardır. Zikredilen yeni kentliler için kentte aile, akraba ve hemşehri ilişkileri aşırı değerli hale gelmiştir. Kendilerine has bir kentleşme süreci yaşayan yeni kentliler, belli bir zaman sonra kentten daha fazlasını talep etmeye başlamışlardır. Kentin iktisadi, sosyal ve kültürel merkezlerinde yer tutmuş olan eski elitler, ilk etapta bu duruma direnç göstermişlerdir. Ancak zamanla yeni kentlilerin içerisinde çıkan yeni elitler, elit zümresine dahil olmaya başlamıştır. Yeni ve eski elitler iş birliği yapar hale gelmiştir. Bir müddet sonra göçle gelen yeni kentliler ve eski elitler arasında iletişim artmıştır. İletişimi etkileşim takip etmiştir. Bu surette göç süreci ve süreçten etkilenen yeni tip kentleşme, toplumsal dönüşümü tetiklemiştir. Hem eski elitler hem de yeni elitler dönüşüme dahil olmuştur.

Hızlı bir göç ve kentleşme süreci, merkez elitleriyle çevre elitlerinin elit dolaşımı olgusuna alışılmadık bir hızda ve hacimde katılmasına neden olmuştur. Yereldeki toplumsal ilişkilerin bir kısmı merkeze – veya kente – taşınırken kente özgü yeni ilişki ağları, kitlelerin kentleşmesi sürecinde büyük önem kazanmıştır. Hemşehrilik olgusu ve yeni ticari yapılanmalar, kentsel üretim neticesinde ortaya çıkan kentsel ürünün dağıtımını noktasında mevcut duruma değer

katan unsurlar olmuştur. Kentsel üretim, göçlerle ve yeni kentlilerle doyuma ulaşmamıştır aksine kentteki üretim merkezleri ve konut alanları giderek genişlemiştir.

Kentsel siyaset, elit dönüşümünde önemli bir aracı mekanizma rolü üstlenmiştir. Göçle gelen kitlelerin çoğulcu yapısının yerel siyasette tezahürü, toplumsal dikey hareketlilik noktasında önem arz etmiştir. Yeni yerel siyasetçilerin geliştirdiği yerel siyaset anlayışı, toplum tarafından değer görmüştür. Bu durum seçmen davranışına yansımıştır. Bu çerçevede, yeni yerel siyasal elitlerin ortaya çıkmasına yönelik bir gelişim süreci yaşanmış olup anılan olgunun uzun vadede ulusal çaplı etkileri olmuştur. Eski yerel siyasal elitler ise yeni yerel siyaset anlayışını benimseme ve kentli seçmene yeni bir tarzda hitap etme mecburiyetini hisseder hale gelmiştir. Göç ve kentleşme süreci, İstanbul'da elit dönüşümüne etki etmiştir. Bu ekseninde birbirini etkileyen etmenler ise eski tarz yerel siyasetin farklılaşmasına yol açmıştır.

1980'li yıllar hem İstanbul'a göçün yoğunlaşması hem de büyükşehir sistemine geçiş bakımından yerel siyasette yeni bir evrenin başlangıcı olmuştur. Göç eden kitleyle daha yakın temaslar kurmuş bulunan ve hatta o kitlenin içerisinde gelen yeni yerel siyasetçiler müteakip seçimlerde başarı kazanmışlardır.

Özgün göç dalgaları İstanbul örneğinde yine özgün bir kentleşme biçimine neden olmuştur. Kentteki toplumsal yapı sürekli değişen bir hal almıştır. Bu durum elit dolaşımıyla birlikte elit dönüşümüne yol açmıştır. Yeni elitler kentleşmenin problemlerini yaşayarak bilenler olarak yerel siyasete katılım göstermiştir. Yerel hizmet odağı konulmuştur. Yeni tarz yerel siyaset başarılı olmuştur. Yerel siyasetteki farklılaşma, hem kent özelinde İstanbul'un hem de ülkedeki yerel siyaset anlayışının nirengi noktası haline gelmiştir.

Öte yandan, geçen yüzyılın ikinci yarısına İstanbul özelinde damga vuran ulusal iç göçün sonuçları gibi; içinde bulunduğumuz yüzyılın başında yine İstanbul ölçeğinde oldukça etkili olan – göçmen/mülteci/sığınmacı kavramları çerçevesinde – dış göçün etki ve sonuçlarının tahlil edilmesi amacıyla yapılacak çalışmalar önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Arpacı, I. (2020). Seçkin Siyaset Bağlamında Bir 28 Şubat Analizi. *Liberal Düşünce* 25(97), 187–203.
- Arslan, R. (2010) *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Aydın A. (2019) 6360 Sayılı Kanun Sonrası Yerel Siyasal Elitlerin Değişimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 2(2), 445-452.
- Baş, D. (2013) *İstanbul'un 100 Okulu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012) Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1(2), 166–187.
- Castells, M. (2014) *Kent Sınıf İktidar*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Cengiz, S. & Baydur, C. M. (2010) Kırdan Kente Göç ve Tarımsal Verimlilik: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19(2), 85-98.
- Davis, M. (2016) *Gecekondu Gezegeni*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Erder, S. (2018) Nerelisin Hemşerim? Ç. Keyder (der.), *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında* (192–205). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gemici, E. & Çatal, S. (2019) Göç ve Çokkültürlülük. *Anadolu Strateji Dergisi* 1(1), 51–60.
- Giddens, A. (1998) *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010) *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Güreşçi, E. (2012). Türkiye'nin Köyden Kente Göç Sorunu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3(6), 41–55.
- Harvey, D. (2015) *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İncioğlu, N. & Erder, S. (2013) *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, K. (2019) *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keleş, R. (2002) *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2014) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2006) Türkiye'de Yerel Siyasal Elitler: Hatay İli Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 6(11), 277–305.
- Koçak, H. (2011) Kent-kültür ilişkisi bağlamında Türkiye'de Değişen ve Dönüşen Kentler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 259–269.
- Kıray, M. B. (1998) *Kentleşme Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mardin, Ş. (1973) Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Post-Traditional Societies* 102(1), 169–190.
- Michels, R. (2001) *Political Parties*. Kitchener: Batoche Books.
- Mills, C. W. (2017) *İktidar Seçkinleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Mosca, G. (1939) *The Ruling Class*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Pareto, V. (2015) *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Shils, E. (1975) *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- T.C. İstanbul Valiliği. (2022) *Nüfus Bakımından Türkiye'nin En Büyük Kenti: İstanbul*. <http://www.istanbul.gov.tr/nufus-bakimindan-turkiyenin-en-buyuk-kenti-istanbul> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2022).
- TDK (2020a). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2020).
- TDK (2020b). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2020).
- TDK (2021) *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2021).
- Tekeli, İ. (1982) *Kentleşme Yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- TÜİK (2021) 4 Şubat 2021 Tarih ve 37210 Sayılı TÜİK Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (Erişim Tarihi: 12 Mart 2022).
- TÜİK (2023). 6 Şubat 2023 Tarih ve 49685 Sayılı TÜİK Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2023).
- Yılmaz, N. (2004) Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 1(48), 249–267.
- Yılmaz, N. (2005) *Kentin Alevileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Yılmaz, N. (2008) *Hemşehri Kimliği: "Kastamonulular Örneği"*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Change of Local Politics in Istanbul: The Effects of Migration and Urbanization on Elite Transformation

Adem Bağış ALÇİÇEK*

The impact of migration and urbanization on people and space has emerged as a crucial area of study, particularly in the twentieth century. As migration and urbanization have led to changes in social structure and space, Istanbul stands out as one of the cities where the effects of migration on social change are notably evident in the last century. One of the most remarkable aspects of this transformation is the evolution and reconfiguration of the elites.

The study will delve into the migration and urbanization process, seeking to understand the challenges faced by Istanbul in this context. Moreover, it aims to shed light on “elite transformation” through the interactions between the established elites and the new elites who joined this process later. In addition to the existing literature, the study will present insights obtained from in-depth interviews conducted with participants involved in the local politics of Istanbul between June and December 2019.

The process of urbanization typically entails rural social groups adapting to urban integration and modernizing. However, a significant shift occurred when the rural masses migrating to the city chose to preserve their own culture, contributing to the formation of a distinct urban presence. Their unique approach to urbanization, which retained their cultural identity and sense of belonging, has profoundly transformed the city’s social structure. As we examine the urbanization process in Türkiye, particularly influenced by migration from rural areas since the 1950s, it becomes evident that the urban population structure has undergone gradual but substantial change.

The spatial movement of social groups in the 1980s was greatly influenced by globalization and its instruments. In the case of Istanbul, this era marked the beginning of the formation of a global city structure with distinct characteristics.

Regarding elitism theories, various theorists have presented different arguments. Pareto, in the context of elite circulation, revealed that elites have consistently occupied managerial positions

* İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, E-posta: abalcicek@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2238-2439

by interchanging roles among themselves throughout history. This dynamic creates a social structure characterized by distinct groups of elites and the ruled. Mosca elucidates the elites' ability to attain and maintain managerial positions through the concept of "social force," enabling them to maintain privilege within society. Conversely, Michels posits that elitism represents a natural process within bureaucratic structures, leading to oligarchization within organizations such as unions or political parties, encapsulated in the "Iron Law of Oligarchy." Furthermore, Mills has extensively examined the behaviors and power utilization of local elites.

The waves of migration that directly impacted Istanbul, beginning in the 1950s and peaking in the 1980s, brought about a new form of urbanization in the city. Those of rural origin who migrated to the city initially encountered the established residents in the realms of employment, social interaction, and residential living. While the existing residents held an elite structure, it took time for the immigrant masses to establish their own social position. This transition sparked reactions among the newcomers, particularly in response to power dynamics, opportunities, and the attitudes of the old elites towards the new urbanites and their culture.

The emergence of new elites has led to a significant interest in local politics in Istanbul. While a segment of the economically and socially prosperous population has shifted focus to other domains, a notable portion of the migrating mass has shown keen interest in local politics. This segment has become a tangible representation of the demands of the migrating population. The new local political elites in Istanbul have chosen to establish a post-political and service-centered bond with their potential voters, emphasizing a municipalist approach over traditional politics.

Rapid waves of migration to Istanbul led to a significant increase in the city's population. The influx of people from various regions resulted in a heterogeneous population structure, naturally giving rise to multiculturalism. While migration carried elements of rural-centered push factors, it also entailed attractive elements stemming from the city's unique characteristics, particularly its employment opportunities. Istanbul, especially in the latter half of the twentieth century, was perceived as a center of attraction and a land of opportunity.

The increase in urban production has had an inverse relationship with the phenomenon of unemployment. Urban integration has facilitated the participation of rural masses in the production process. However, resistance to integration has been manifested through the preservation of rural values. Over time, groups resistant to urban integration have been included in urban distribution mechanisms.

The "local elite" concept holds a crucial place in elite theory. Comparing the new elites who migrated with the old elites of the city helps reveal the differences. For new urbanites, their relationships with relatives and fellow townspeople have supportive qualities. New urban elites involved in local politics have positioned municipal services outside the realm of politics. While they aimed to deliver local services, they have transitioned from being mere service providers. The pattern of elitism, particularly through education, differs between the old elites and the new elites within this framework. Over time, the new elites have replaced the old elite families of

old Istanbul. Elite circulation refers to the displacement of political and economic power among existing elites, leading to the formation of new groups and elite transformation.

Various types of elites exist, and classifications such as the secular and conservative elite reveal specific boundaries and behavioral patterns within this context. However, elite interaction intensifies with the urbanization process. Communication channels remain open between different types of elites under the common denominator of “elite.” Experiencing elite transformation does not signify the cessation of the elitist attitude, described as the elite reflex. Urbanization and participation in local politics have played pivotal roles in elite transformation. Currently, new and old elites have begun to coexist more harmoniously in the city. The success of the new form of local politics has led to its adoption by all local political elites and has contributed to the diversification of local politics in general.

Meltem Türköz, “Bu Soyadı Alınmamış İse...” Ulus İnşası ve Soyadları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, 224 s.

İsmail BÜYÜKKARADOĞAN*

Ronald Barthes’in (2014, s. 185) dikkat çektiği ve yorumladığı ikonik bir fotoğraf, soyut toplumsallığın oluşmasında söylemin önemine işaret etmektedir. Söz konusu fotoğraf, Fransız bayrağı altında Fransız askeri üniforması ile selam veren ve aynı zamanda gözleri bayrağa dikilmiş bir zenciye betimlemektedir. Bu sahne, sömürgeci ve sömürgeleştirilen arasındaki ilişkiyi dönüştürerek silikleştirmekte ve farklı bir anlamsal-duygusal kategorinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu kategoriler yeni anlamın vurgulanmasına da katkı sağlar. Bu anlam, Fransız bayrağı altında sömürgeci ve sömürgeleştirileni homojenleştirerek ortak bir potada eritmeye çalışan üstdil kendisidir. İncelemeye konu olan Meltem Türköz’ün eseri de tıpkı bu hikâyede olduğu gibi soyadının homojenleştirici yapısını vurgulayarak Barthes’in bahsettiği gibi bir üstdil yaratımı olarak soyadları bağlamında Türkleştirmeyi ön plana çıkartmaktadır. Nihayetinde soyadı oluşturmanın en önemli bileşeni dil iken, homojenleştirici unsur olarak dilin kullanımı ve kelime seçimi de soyadları etrafında kristalleşmektedir.

Türköz’ün eseri 2004 yılında University of Pennsylvania’da Folklor alanında doktora tezi olarak sunulduktan sonra 2018 yılında Pallgrave Macmillan tarafından *Naming and Nation-building in Turkey: The 1934 Surname Law* özgün adıyla yayımlanmıştır. Bu yazıya konu olan eser ise 2023’te “Bu soyadı alınmamış ise...” *Ulus İnşası ve Soyadları* başlığı ile İngilizce baskısının gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş hali olarak İletişim Yayınları tarafından basılmıştır. Dilbilim, folklor, gösterge bilim ve sözlü tarih gibi çeşitli alanlarla ilgilenen Türköz, Boğaziçi Üniversitesi, Işık Üniversitesi ve University of Pennsylvania’da misafir ve yarı zamanlı araştırmacı olarak çalışmıştır.

Bahsedilen eserini yedi bölüm ve 224 sayfa olarak kurgulayan Türköz, genel hatları ile çalışmanın teorik çerçevesini oldukça akıcı ve yoğun olmayan bir anlatım biçimiyle beraber verirken

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ismail.buyukkaradogan@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9820-1366

How to cite this article/Atıf için: Büyükkaradoğan, İ. (2024). “Bu Soyadı Alınmamış İse...” Ulus İnşası ve Soyadları (Kitap İncelemesi), *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 341-346. DOI: 10.14782/marmarasbd.1470418

soyadı edinme pratiklerinin sosyo-ekonomik gerekçelerini, James Scott'a referansla devletlerin tebaalarına uyguladıkları okunaklılık (legibility) uygulamalarından hareketle incelemektedir. Kitabın teorik çerçevesi ayrı bir bölümde incelenmek yerine uzun bir giriş bölümünün altında çeşitli alt başlıklar ile sunulmuştur. Giriş bölümü, teorik çerçevenin yanında, çalışmanın yöntemini, ilgili literatürü, tarihsel arka planı ve kitabın bölümleri hakkında kısa bilgileri içermektedir. Bu bölüm soyadı verme ve alma pratikleri hakkında okuyucuyu teorik ve kuramsal olarak bilgilendirmektedir. Türkiye'de soyadı alma ya da verme biçimlerinin esasında bir ulus inşası süreci olduğu temel hipotezi ile yazar, soyadı kanununu meclis tutanakları, çeşitli arşiv belgeleri ve dönemin yazılı-görsel kaynaklarını inceleyerek değerlendirmektedir. Aynı zamanda bu incelemeleri döneme şahitlik etmiş altmış kişiden oluşan bir sözlü tarih çalışması ile de zenginleştirmektedir. Dolayısıyla Türköz'ün çalışması Türkiye'nin 1930'lı yıllarda geçirmiş olduğu ulus inşa sürecini farklı bir temayı merkezine alarak tekrar okumaktadır. Çalışmasında Scott'un kavramsal izleğinden yararlanan Türköz, soyadı alma-verme pratiklerini modern devletin idari ve mülkü olarak düzenliliği açısından değerlendirmektedir.

Eserin birinci bölümü, "Soyadı Üretiminin Tarihsel ve Kültürel Bağlamı: Türkoloji Dil Devrimi ve Soyadları" olarak başlıklandırılmıştır. Yazarın bu bölümde temel amacı "Türkçenin tarihsel ağırlığı olan bir dil olarak tanınmasının nasıl gerçekleştiğinin izini sürmektedir" (2023: s. 45). Yazara göre Türkçenin bu tarihsel arka planı arkeolojik keşifler ile ortaya çıkan eski Türkçe metinler aracılığıyla sağlanmaktadır. Yazar, Osmanlı'yı göz ardı ederek Türkçeye itibarının geri verilmesi fikrini, Türkçeyi Batı dil ailesi içerisinde konumlandırma girişimi olarak değerlendirmektedir. Yazara göre Osmanlı'nın çok uluslu yapısının dil üzerindeki olumsuz etkisi olarak tek bir dilin dayatılmaması ve yöneticiler ile halk arasında doğan uçurum nedeniyle dilde sadeleşme akımlarının başlangıcı bir zorunluluk halini almaktadır. Dolayısıyla yazar, Tanzimat ile başlayan dilde sadeleşme akımlarını farklı kategoriler altında Cumhuriyet'e miras kalan bir politika olarak betimlemektedir. Bu kategorileri Tanzimat döneminde pragmatik sadeleşme, 1908'de başlayan tasfiyeci laik aşama ve 1930'ların radikal aşamaları olarak ele almaktadır (s. 52). Türköz, Cumhuriyet'in Batılılaşmak için öne sürdüğü modernleşmeye ulaşmanın yolları olarak beliren milliyetçilik ve laikliğin de etkisiyle Kemalist öncülerin dil ve modernlik arasında kurduğu bağı, bu bölümde çeşitli karikatür ve çocuk dergilerinden hareketle incelemektedir. Bu bağlamda yazar, ağıdalı bir dil konuşan kimselerin yaşlı ya da dini bir eğilime sahip olduğunu betimleyen çeşitli karikatürleri, Kemalist öncülerin sağlıklı olan ile bozuk olan ve saf olanla olmayan (öjenizm) arasındaki ayrımsal kategoriye gösterdikleri bir saplantı olarak değerlendirmektedir. Bahsedilen karikatürler, tarihsel zeminden hareketle soyadı üretiminin eski ve yeni bağlamında gerçekleştirdiği dışlama ve içermenin nasıl geliştiğini ele almaktadır (ss. 52-68). Bu bağlamda söz konusu bölüm, kitabın bütünlüğü içerisinde soyadı kanununun linguistik gelişmelerden nasıl etkilendiğinin kökenlerine inmektedir.

Yazar kitabında "Kanun Yaratma ve Yayma Süreci" olarak başlıklandığı ikinci bölümünde ise 1934 tarihli soyadı kanunu bağlamında mecliste gerçekleştirilen tartışmaları ve kanunun ülkede yayılımının izini sürmektedir. 1934 öncesinde çeşitli çalışmalarda soyadı kanununun ilk nüvelerinin ve tartışmalarının görüldüğünü aktaran yazar, soyadı kanunu öncesi gerçekleştirilen

akademik ve siyasi tartışmaların genel bir kartografyasını çıkarmaktadır. Buna göre kanunun mecliste görüşülmesi esnasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarının soy kavramının anlamsal karşılığı ve çeşitli diğer nitelendirmeler ile bağlantılıdır. Bu tartışma soy kavramının diğer nitelendirmelerden nasıl ayrılacağına ilişkindir. Türköz, bahsi geçen tartışmaların, soy kelimesinin anlamsal karşılığı olarak ‘ırk’ kavramının netleştirilmesi sonucunda gündemdeki yerinin azaldığına işaret etmektedir. Soy kavramının anlamsal karşılığı hakkında oluşan bu mutabakat, yabancı isimlerin Türk(çe)leştirilmesi bağlamında da özel bir önem kazanmaktadır. Osmanlı’yı, dini ön planda tutması nedeniyle Türklüğü ve Türkçeyi unutturan bir siyasi yapı olarak gören dönem düşünürleri, soyadı ile özünü unutan halkın tekrar homojen bir milli kimlik içerisinde birleştirileceği umudunu taşımaktadırlar (s. 88). Bu bağlamda aile isimlerinin de soyadı olarak kullanılabilmesi görüşüne bir şerh düşülerek etnik ve dini çağrışımların dışarıda tutulması, soyadı kanunun homojen milli bir kimlik ve ulus inşası sürecindeki önemini göstermektedir. Buna göre geçmiş aile isimleri ve dini nitelendirmeler ile bağları koparılan etnik gruplar, yeni milli kimliğin bir parçası olacak ve bunu özümseyeceklerdir. Bu doğrultuda Doğu’daki aşiret isimleri de soyadı olarak alınmaya uygun bulunmamıştır. Aile isimlerinin sonunda etnik unsur belirten eklerin kullanımının yasaklanması da etnik grupların homojen milli kimlik ütopyası içerisinde eritmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu bölümde yazar, soyadı kanununun nasıl ortaya çıktığını ve beraberinde dönemin politik iklimine de uygun olarak soyadı dolayımı ile dışlayarak içerme politikalarının nasıl gerçekleştirildiğini irdelemektedir. Buna ek olarak, soyadı kanununun ulus inşa sürecinde etkili bir homojenleştirme niyetinin aracı olduğu yöneltik temel savlarından birisini de detaylandırmaktadır.

Türköz çalışmasının üçüncü bölümünde “Teori ve Pratikte Soyadı Üretim Yöntemleri” başlığı altında soyadlarının nasıl üretildiklerini incelemektedir. Bu bağlamda Türköz’e göre soyadı üretmenin önemli yöntemleri arasında soyadı kanunu metnini tanıtan kitapçıklar ile eski Türk adet ve örfleri yer alır. Ciddi bir onomastik stokun oluştuğu bu yıllar, aynı zamanda çeşitli entelektüellerin oluşturduğu isim kitapçıklarının da isim üretim yönetimlerinin önemli bir bileşeni olduğunu göstermektedir (s. 109). Soyadı seçme ve alma biçimlerinde nüfus belgelerini önemli bir aktör olarak ele alan yazar, dilekçeleri sosyal ve siyasal kimlik göstergeleri olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle de vatandaşlar, nüfus müdürlükleri ve memurlar arasındaki yazışmaları inceleyerek soyadı seçme ve alma biçimlerini belirlemektedir. Azınlıkların soyadı alma biçimlerinin tamamen sınırları çizilmiş bir çerçevede gerçekleşmediğine değinen yazar, azınlıkların soyadlarını kimi zaman değiştirdiklerini ya da muhafaza ettiklerini kimi zaman ise etnik aidiyet belirten eklerin silinerek soyadlarını nötrleştirdiklerini ya da Türkçe bir karşılık aldıklarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Türkçeleştirilen ya da etnik eklerden arındırılan soyadları, milli kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak kamusal yaşamlarında bireylere eşlik eder. Türköz, arşiv belgelerinden hareketle soyadı verme/alma pratiklerinin bir yönteminin olup olmadığını sorunsallaştırmaktadır. İlgili arşiv belgelerine süreçten sorumlu memurlar tarafından düşünülen geri dönüş notlarından elde ettiği bulgularla bu süreçte ilgili memurun tavrı ile soyadı oluşturmanın arasında bir ilişki bulunduğuna değinerek nesnel bir yöntemin varlığının söz konusu olmadığını vurgulamaktadır. Diğer taraftan memurların soyadlarını dini ve etnik

bir aidiyet içererek seçen bireylere yönelik tutumlarında da değişiklikler görüldüğünü tespit etmektedir. Bu bağlamda ulus inşası sürecinde devlet personellerinin tutumları önemli bir yere sahip olmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümü ise “Devletin Hayalinin Bireysel Hikayeleri Olarak Soyadı Kanunu ‘Tarih Anlatım’ları” olarak başlıklandırılmıştır. Bu bölüm ve devamındaki “Külfet Olarak Gayrimüslim Soyadı” başlıklı beşinci bölüm, Türköz’ün çalışmasının sözlü tarih anlatıları yoluyla soyadı alma biçimlerinin hikayelerine odaklanmaktadır. Kelimeler ile sosyal ve toplumsal bağlar arasındaki ilişkilerden hareketle ulus inşa sürecini resmeden bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda yazar, Türkiye’nin Batısı olarak belirttiği İstanbul’da yaptığı mülakatları Müslüman, Hristiyan ve Musevi kadın ve erkeklerle 1998-2000 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Soyadı hikâyelerinin nostalji ve gerçeklik arasında sıkışıp kaldığını gösteren bu mülakatlar; farklı sosyal, ekonomik ve etnik grupların soyadlarına nasıl tepki verdiklerini anlamlandırmak açısından da önemlidir. Türköz, katılımcıların soyadı alma hikâyelerindeki edilgen konumlarını aktarırken, soyadı alma deneyimlerinde nelerin etkili olduğuna da değinmektedir. Buna göre katılımcılar, soyadlarının kimi zaman öğretmenleri tarafından verildiğini belirtirken kimi zaman da refakatçi ya da vasileri olmadıkları için mahkeme aracılığıyla ya da sarhoş bir nüfus memuru tarafından verildiğini aktaran trajikomik hikâyelerini anlatmaktadırlar. Bu hikâyelerin yanında Türköz katılımcıların soyadlarının ya da aile isimlerinin çeşitli gerekçelerle Türkçeleştirildiği hatıralara da yer vererek dini ve etnik sebeplerle birçok katılımcının soyadının başka bir Türkçe kelimeyle ya da Türkçe eş anlamlısı ile değiştirildiğini tespit etmektedir. Sonuç olarak soyadı hatıralarının her ailenin ve bireyin kendine dokunan yönleri ile hafızalarında yer edindiği kırılmalar ya da travmalar olduğunu gösteren bu bölüm, soyadı deneyimlerinin öznelliğini göstermektedir. Bir diğer taraftan emval-i metruke kanunu ya da gayrimüslimlerin Müslüman çoğunluk karşısında eğitim ve sosyal hayatlarında sıkıntı çekmemeleri adına soyadlarında bulunan etnik aidiyetlerinden vazgeçmeleri de kamusal alanda var olabilmenin gerekçesi olarak Türkçe soyadın önemini göstermektedir. Yazarın bir katılımcıdan aktardığı ilginç anekdota göre; Atatürk’ün orkestra şefinin Türk olmaması nedeniyle; Atatürk’ün ona mesleğini icra edebilmesi için bir Türk soyadı ve ismi alması önerisinde bulunması, dönemin soyadı, Türkleştirme ve kamusal hayat arasındaki bağlantıyı kristalleştirmektedir (s. 175). Yazar, Anadolu’da Ermeni ve Yahudilerin aile adları sebebiyle yaşadıkları sıkıntıları da konu edinmekle birlikte onların soyadı kanunu etrafında nasıl Türkleştirildiği ve millî kimlik inşa süreci boyunca aile ilişkilerinin dahi nasıl etkilendiğine odaklanmaktadır.

Türköz, çalışmasının “Herkes fantazisine Göre Bir Soyadı Uydurmuştur’: Soyadları ve Eleştirileri” başlıklı altıncı ve “Soyadı Kanunu ve 1930’ların Savunmacı Milliyetçiliğinin 21. Yüzyıldaki Mirası” başlıklı yedinci bölümlerinde ise soyadı kanunu sonrasındaki döneme odaklanarak hem soyadlarına hem de isimlerine yönelik vatandaşlar tarafından getirilen şikayetleri, değişiklik taleplerini ve soyadı kanununun 1930’lardan bugüne kalan mirasını incelemektedir. Buna göre Türköz, erken Cumhuriyet dönemi isimlendirme pratiklerinin vatandaşların rastgele aldıkları anlamsız soyadları dolayısıyla bir külfet olduğuna değinir. Bahsi geçen bu külfet, kimi zaman ekonomik statülerindeki değişimlerle kimi zaman da Kürtçe isim koyma talepleri bağlamında

kristalleşmektedir. İsim ve soyadı değiştirme davalarının etnik kimlik belirtmediği sürece sorunsuz işlediğine değinen yazar, etnik kimlik belirten isim ve soyadı değişikliklerinin ulusal bütünlüğü koruma bağlamında reddedildiğini vurgulayarak politikanın sürekliliğine dikkat çeker. Son bölümde kitabın bütününe dair bir özete yer veren yazar, soyadlarının ve isimlerin bir gölge gibi bireylerin sosyal ve siyasal olarak kurulmasında ne gibi bir işlevsellik taşıdığına yönelik vurgusunu, soyadlarının ataerkil yapıları bağlamından hareketle tekrar ele almaktadır.

Türkiye tarihini Osmanlı'dan hareketle ele alarak inceleyen birçok eser, ait oldukları farklı bilimsel paradigmalara rağmen Osmanlı'dan Türkiye'ye miras kalan patriyarkal devleti betimleyerek devletin kadir-i mutlaklığını ve modernleşme konusundaki öncülüğünü vurgular (Dinler, 2011). Fakat bu öncülüğün neden olduğu sonuçlara yeterince odaklanmadan devlet ve toplumu ayrı kategoriler olarak kurgulayan bu literatür, indirgemeci yaklaşımları nedeniyle bireylerin hikâyelerini, duygularını ve failliklerini görmezden gelir ya da göremez. Bu tartışmalar çoğunlukla merkezine devlet gibi makro kavramları yerleştirmektedir. Dolayısıyla modernleşme ve ulus inşası süreçlerinde devlet dışı aktörleri görmezden gelmektedir. Türköz'ün eseri ise belirtilen modernleşme paradigmalarından beslenmekle birlikte, modernleşme dinamiklerinden etkilenen bireylerle gerçekleştirdiği mülakatlarla çalışmasını indirgemeci bir yaklaşımdan kurtarmaktadır. Dolayısıyla tarih yazımında özne olarak devletin yanında vatandaşlara da yer vermektedir. Türköz'ün sözlü tarih anlatılarına yer vererek çalışmasını kurgulaması, tepeden inme ve dayatmacı güçlü devlet karşısındaki bireylerin bu uygulamalara karşı verdikleri tepkilerin ve yaşadıkları sosyal-psikolojik değişimlerin gözlemlenmesi açısından da önemlidir. Milli kimlik inşasının önemli bir aracı olarak beliren soyadı siyasetini, arşiv belgeleri ve meclis tutanaklarıyla da beraber inceleyen yazar, sözlü tarih anlatıları ile arşiv belgelerini, belgelerin arzuları hilafına okumaktadır. Dolayısıyla, çalışmanın tarih anlatısı tek yönlü devlet egemen bir anlatıdan kurtularak, sürecin önemli parçaları olarak bireylerin durumlarına ve pozisyonlarına odaklanmaktadır. Böylelikle çalışma, yukarıda belirtilen modernleşmeci anlatılar karşısında özgün bir noktada konumlanmaktadır.

Aynı zamanda eserde dönemin matbu literatüründeki karikatürlere, öykülere ve şiirlere yer vererek eski ve yeni arasındaki geçişkenliğin topluma nasıl yansıtıldığına dair soyadı kanununun ön bir portresini çizmektedir. Bu doğrultuda soyadlarının ve dilin kullanımı arasındaki kültürel zemini ortaya çıkartması kıymetli bir yerde durmaktadır. Bahsi geçen karikatürlerin, okuyucuya dönemin basın ve iktidar ilişkilerini yansıtması açısından da ayrıca önemli olduğu görülmektedir.

Bütün bu özgünlük ve niteliklere rağmen çalışma çeşitli açılardan eksiktir. İlk olarak eserde kapsamlı bir sonuç kısmı bulunmamaktadır. Sonuç kısmının olmaması okuyucunun eserin savlarını kapsamlı bir biçimde değerlendirmesine imkân tanımamaktadır. Bir diğer taraftan söz konusu eserde hem teorik çerçeve hem de kitabın bölümlerine dair yapılan genel değerlendirmelerin yer yer tekrara düştüğü gözlemlenmektedir. Yazar son bölümde soyadının günümüze iz düşümlerini değerlendirirken feminist teori ile soyadı kanunu arasında dirsek teması kurmaya çalışmasına rağmen, bu anlatıyı da bir tekrara indirgemektedir. Buna göre bu bölümde soyadlarının nasıl oluştuğunun ve Dünya tarihi içerisindeki evriminin bir tekrarına yer vermektedir. Bunun

yanı sıra soyadı hikâyelerinin barındırdığı sınırlılık da çalışma açısından iyileştirmeye açıktır. Elbette hem sözlü tarih incelemelerini hem de arşiv belgelerini incelemek için farklı etnik ve dini grupların daha yoğun yer aldığı bir coğrafya olarak İstanbul'u seçmek çalışma açısından önemli olsa da soyadı hikâyelerinin ulus inşası ile kesişme sürecinde Türkiye'nin Doğusu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin de anlamlı bir katkı sağlayabilme potansiyeli mevcuttur. Dolayısıyla sadece Avrupa yakası ve Adalar nüfus müdürlüklerindeki arşivlerin incelenmesiyle yürütülen bir çalışmanın, benzer şekilde mülakatların barındırdığı sınırlılıklar da düşünüldüğünde Türkiye'ye referansla ulus inşa sürecine dair vurgusu geliştirilmeye muhtaçtır. Çalışmanın ölçeğini ve mülakatlarını önemli bulmakla beraber soyadı verme-alma pratiklerinin İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde farklı gerçekleşeceği düşüncesini paylaşmaktayım. Yazarın kendisinin de bahsi geçen bölgelerde soyadı siyasetinin nasıl cereyan ettiğine ve sonrasına dair çeşitli ikincil kaynaklardan aktardığı bilgiler, belirtilen bölgelerin önemini doğrular nitelikte gözükmektedir. Bu doğrultuda eserde gerek sözlü tarih anlatılarının merkezindeki görüşmecilere gerek de arşiv belgelerinin incelendiği yerlere bakıldığında ulus inşası sürecine soyadları bağlamından eklemlenen bazı etnik grupların eksik bırakıldığı görülmektedir. Belirttiğim bölgelerdeki köy ve diğer yerleşim birimlerinde gerçekleştirilen isim değişikliklerinin Türköz'ün belirttiği gibi ulus inşası ve okunaklılık bağlamında bir süreci imlediği de göz önüne alındığında soyadı kanununun bu bölgelerde ne düzeyde işlevselleştiği 'devletin okunaksızlık fatihi' olarak anlaşılmasında önemli bir çıktı oluşturabilirdi. Nitekim Barış Ünlü'nün (2022) belirttiği; Müslümanlığın, Türklük tarafından dikey bir eksende kesildiğine dair hipotezi de düşünüldüğünde bahsi geçen bölgelerin çalışmada anlamlı bir karşılaştırma zemini ortaya çıkarması mümkündür. Diğer taraftan eserin dilinin ve üslubunun sade ve akıcı bir anlatımla buluşması ise eserin okuyucu tarafından rahat bir şekilde anlaşılmasına ciddi bir katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

- Barthes, R. (2014) *Çağdaş Söylenler. İstanbul: Metis Yayınları.*
- Dinler, D. (2011) Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi. *Praksis*, no. 9, 17–54
- Türköz, M. (2018) *Naming and Nation-building in Turkey: The 1934 Surname Law.* London: Palgrave Macmillan.
- Türköz, M. (2023) "Bu Soyadı Alınmamış İse..." *Ulus İnşası ve Soyadları.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünlü, B. (2022) *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007, 254 s.

Arzu AL*
Yazmyrat CHARYYEV**

Kitabın yazarı olan Prof. Dr. Hasan Korkut, 1967 yılında Erzurum'da doğmuştur. Lisans öğrenimini 1991 yılında Boğaziçi Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi-Tarih bölümünde tamamlayıp, yüksek lisans öğrenimini de Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda, "İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1882) isimli teziyle 1996 yılında tamamlamıştır. Aynı üniversitede "Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa (1719-1807)" isimli tez çalışması ile de doktorasını bitirmiştir. 1993-2001 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim görevlisi, 2004-2013 yılları arasında Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Yrd. Doç. Dr. unvanı, 2008-2017 yılları arasında International University of Sarajevo Faculty of Business and Administration International Relations Yrd. Doç. Dr. ve Doç. Dr. unvanı, 2018-2020 yılları arasında da Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doç. Dr. unvanı ile görev yapmıştır. 2020 yılından itibaren de Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Prof. Dr. unvanı ile görev yapmakla birlikte; aynı zamanda Marmara Üniversitesi Rektör Yardımcısı unvanı ile de görevine devam etmektedir.

Eleştirilmek üzere tercih edilen "Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa" isimli bu kitap 2007 yılında, İstanbul'da, Gökkuşbu Yayınları tarafından, yazım dili Türkçe olacak şekilde 254 sayfa olarak basılmıştır. Bakıldığında temelde Osmanlı sefirlerinin Avrupa'yı nasıl algıladıklarını ve Avrupadaki hızlı değişim ve modernleşme sürecinde nelere dikkat ettiklerini incelemekte olup; araştırmalar, sefaretnameler yoluyla aktarılan bilgilerin Osmanlı Devleti'ndeki reform teşebbüslerine katkıda bulunduğunu belirtiyor olması bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte çalışmada sosyal ve kültürel hayattaki farklılıklar ile kurumsal ve teknolojik gelişmeler,

* Doç. Dr. Marmara University, arzu.al@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3287-3661

** Marmara Üniversitesi, ytcharyyev@gmail.com, ORCID: 0009-0007-8299-9530

How to cite this article/Atıf için: Al, A. ve Charyyev, Y. (2024). Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa (Kitap İncelemesi). *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 347-352. DOI: 10.14782/marmarasbd.1483983

sefirlerin dikkatini çeken iki ana konu olarak öne çıkmaktadır. Bakıldığında bu çalışma, Avrupa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin tarihi açısından önemini taşımakla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme sürecine de ışık tutmaktadır.

İlgili çalışma; Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakışının değişmesinde önemli bir rol oynayan sefaretnamelerin Avrupa ülkeleri hakkındaki gözlemlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada 18. yüzyılda Fransa, Avusturya, Prusya, İngiltere, Lehistan, İspanya ve İsveç'e yapılan seyahatler incelenmiştir. Rusya ve Hollanda çalışmanın kapsamı dışındadır. El yazması birinci el kaynaklar kullanılarak yapılan tasvirler ve analizler, sefaretnameler arasındaki benzerlik ve farklılıkların değerlendirilmesi için karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bakıldığında çalışmanın bir başka amacının da sefirlerin Avrupa'ya bakışındaki süreklilik veya değişkenlikleri tespit etmek ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yönelik algısını anlamaya katkıda bulunmak olduğu söylenebilir. Amacına uygun olarak kaleme alınmış olan kitap, bu alanda literatürü zenginleştirirken dönemin farklı yönlerden yorumlanmasına da fırsat tanımaktadır. Aynı zamanda bu konularla ilgilenen okuyucular için bu alanda akademik çalışmalar yürüten araştırmacılar açısından son derece faydalı bir eser olarak yerini alacaktır.

Kitapta yer alan bölümler şu şekilde sıralanmıştır:

Yazımın giriş bölümünde 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkilerin genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bakıldığında bu tarihten önce kendisini daha büyük bir güç olarak gören Osmanlı, 18. yüzyıldan itibaren kendi güç kaybının farkına varmaya başlamış olup; Avrupa'yı yakından tanıma ihtiyacını hissetmiştir. Özellikle askeri anlamdaki bu kaybın bilincinde olan devletin, Avrupa'da ilk çalışmalarının genellikle savunma ve askeri amaçlı gelişmiş olduğu bu bölümde altı çizilen önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Akabinde bu gelişmelerle başlayan ilişkilerin zamanla sosyal ve ekonomi gibi diğer konuları da kapsamış olduğu da belirtilmiştir. İkinci olarak Avrupa ve Osmanlı ilişkileri arasındaki asıl dönüm noktaları, 1699 Karlofça Antlaşması ve 1799 Üçlü Savunma İttifakı olup; kitapta Karlofça Antlaşması ile denizdeki yetkilerin Avrupa devletleri tarafına geçerek, yeni koloniler kurmalarına yol açtığı da ifade edilmiştir. Bununla beraber yine bahsi geçen antlaşmayla Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez yabancı bir devletin tavassutunu kabul etmiş olduğu da dile getirilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, Avrupa diplomasisi kurallarına uymaya zorlanmakla beraber, güç dengesi sistemine daha fazla bağımlı hale gelmiştir.

Yabancı ülkeler hakkında bilgi edinme, sefaretlerin temel görevidir. Sefaretnameler içerikleri açısından seyahat günlüğü, hatırat şeklinde olanlar ile siyasi yazılardan oluşanlar olmak üzere türlere ayrılırlar. Bunları içeriğine göre özel, genel ve iki özelliği de taşıyanlar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Bu sefaretnameler dua ile başlayıp, padişah ve Osmanlı Devleti hakkında övgülerle devam etmekte olup; giriş bölümünün son kısmında ise hangi şehirlerde sefaretnamelerin olduğu belirtilmekte ve bunların oluşumundaki tarihi arka plana kısaca değinilmekte olması, kitaba içeriğini tamamlayıcı bir nitelik kazandırmıştır.

Birinci bölüme gelindiğinde ise, sefirlerin Osmanlı topraklarına yaptıkları seyahatler sırasında oradaki düşünceleri ele alınmış olup; ayrıca, o ülkelere giderken karşılaştıkları uygulamalara, karşılama merasimlerine, sefaretlere gösterilen ilgilere de yer verilmiştir. Bu bölümün ana başlığına “Devlet-i Aliye’den Frengistan’a Seyahat” denilmesinin sebebi; Avrupa’ya giden sefirlerin, yazılarında klasik Osmanlı zihniyetini yansıtan fikirlerinden olduğu düşünülmektedir. Bakıldığında yazarın üslubunda üstün Osmanlı kimliğine karşı, Avrupa kimliğini ikinci plana atma tavrı görülmektedir. Hatta tarafsız tutum sergileyen Fransız sefiri Çelebi Mehmet Efendi’nin, ihtişamlı sarayları ve insan eliyle düzenlenmiş bahçeleri karşısında dünyayı, kafirlerin cenneti olarak ifade etmiş olması bu anlamda önemli bir örnektir.

Sefirlerin gönderildikleri ülkeye gidiş dönüş yolculukları ve bu sırada başlarından geçen acı-tatlı, iyi-kötü olayları sefaretnamelerinde tarih ve yer belirterek yazmaları nedeniyle bu metinleri sadece diplomatik olarak değil aynı zamanda seyahatname veya gezi günlüğü olarak da çalışmanın içeriğinde görmek mümkündür. Kitapta ifade edildiği üzere, Osmanlı sefirleri bir ülkeye seyahat edeceğinde daha önceden belirlenmiş olan şeritten hareket etmeleri gerekmektedir. Yazar bu durumun sebebini; “Daha güvenli olmakla beraber aynı zamanda ticaret ve haberleşme yolu için uygun kabul edilmeleri” şeklinde açıklamaktadır. Avusturya’ya gitmek isteyen bir elçiden örnek veren yazar, bir sefirin İstanbul’dan başlayarak Edirne, Filibe, Sofya, Belgrad, Mohaç Ovası ve Altenburg üzerinden geçerek Viyana’ya ulaşabilecek olduğunu belirtmektedir. Öyle ki yine kitabın satır aralarında belirtildiği üzere, gidilen ülkelerin gayrimüslim olması, sefirlerin seyahatini önemli kılan diğer husustur. Zira bir takım kültür farklılıklarından ve dillerini bilmemelerinden kaynaklanan zorluklar yaşayabiliyorlar olduklarının da altı çizilmektedir.

Çalışmanın devamında eski Osmanlı topraklarına yapılan seyahatlerde bölge milletlerinin, Osmanlı Devleti’ne hoşgörü ile baktıkları bu bölgelere seyahat eden sefirler tarafından aktarılacak şekilde kaleme alınması, tarihi okuma açısından objektif bir yoruma açık bir çalışma gerçekleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim, pek çok kaynaktan da bilindiği üzere Balkan yarımadasında siyasi ve ticari bir bütünlük kazanılmış ve bunun sonucunda iki yüzyıllık Osmanlı Barış Dönemi yaşanmıştır.

Kitapta belirtildiği üzere elçilerin seyahat esnasında karşılaştıkları ilk sorunlardan birisi karantinedir. Avrupa’nın daha önceden büyük salgınları yaşaması sonucu bu gibi hastalıkları engellemek amacıyla, karantina bölgeleri oluşturulmuş olduğu ifade edilen çalışmada, bu bölgelerdeki önlemlerin de oldukça katı bir şekilde uygulandığı belirtilmiştir. Aktarılan bilgilerden bu bölümde en ilginç olanlarından biri, dış ülkelere gelen bir insanın 40 gün süreyle bekletilmesi kuralının karantina kelimesinin anlamı olan 40 sayısından gelmekte olduğudur. Bununla birlikte yine çalışmada belirtildiği üzere Osmanlı sefirleri arasında karantina konusunda farklı yorumlar da olmamış değildir ve bu yorumların çoğunluğu olumsuz bir perspektifte geliştiğinin altı çizilmesi gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti’ne karantina uygulaması ancak 19. yüzyılda gelmiştir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Avrupa arasındaki diplomatik ilişkiler önemli bir hal almış olup; özellikle Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin Avrupadaki diplomatik sistemi benimsemeye istekli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mevcut çalışma bizlere göstermektedir ki, diplomasinin dili olan karşılama töreni de sefaretnamelerde önemli yer tutmaktadır. Ancak burada yazarın altını çizdiği önemli husus, törenlerin ülkelerin birbirlerini nasıl algıladıklarını gösteren sembolik birer iletişim aracı olduğudur.

Fransız İhtilali'nden önce 1648 Vestfalya Barışı ile başlamış olan “Eski Rejim” siyasi açıdan mutlak monarşi, ekonomik açıdan merkantilizm olarak kabul edilse de tarihçiler tarafından modern çağın başlangıcı olarak görülmektedir. Yazar, Avrupa'nın aydınlanmacı despotlarının, Fransa'yı model alarak iktisadi ve kültürel alanlarda ıslahatlara girişmiş olduklarını oldukça yalın bir üslupla kaleme alırken, sefirlerin gittikleri ülkelerin sosyokültürel hayata ve değerlerine mesafeli yaklaşmış olduklarının, bunun yerine daha çok idari, siyasi, askeri, mali yapıları, bilim, teknoloji ve sağlık gibi kurumlarına odaklanmış olduklarının da ayrıca altını çizmiştir.

Sefirler, Osmanlı Devleti'nin gücünü koruyabilmesi için ordu ve sağlam bir mali yapıya ihtiyaç duyduklarını düşünmeleri nedeniyle sefaretnamelerinde daha çok yönetim, askeri, eğitim, sağlık ve iktisat gibi alanlarda faaliyet gösteren kurumlar hakkında bilgiler aktarmıştır. Kitabın üçüncü bölümünde bu konular ayrıntıları ile incelenmiştir.

18. yüzyıl Avrupa'sını yönetim açısından değerlendirdiğimizde, Avrupa devletleri için bir geçiş dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Bakıldığında bu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak aydınlanma felsefesinin tesiriyle rasyonel devlet ve aydınlanmış despot anlayışları, hükümdarlar tarafından kabul görmeye başlanmıştır. Özellikle Rusya, Avusturya ve Prusya'da bu felsefeler benimsenmiş olup; Avrupa'ya gönderilen sefirlerin yönetim ve siyasi hayat ile ilgili gözlemleri de bunlar nedeniyle farklılık göstermiş olduğu yazar tarafından çeşitli örneklerle açıklanmıştır. Mesela, Ahmet Resmi Efendi'nin, güçler dengesinden bahsederken, Mahmud Raif Efendi'nin ise parlamentoyu anlattığını dile getirmiştir.

Yazarın, Avrupalı yöneticileri ile kendi yöneticilerinin idari, toplumsal, sosyal ve kültürel açıdan farklılıklarını vurguladığı bölümde ise Osmanlı padişahının toplumla olan ilişkilerinde mesafeli davranışını, Avrupa krallarının ikili yakın ilişkileri ile yaptığı kıyastan fark edebilmekteyiz.

Çalışmada, sefirlerin Avrupa'ya gönderilmesinin en önemli sebebi, askeri alandaki yenilikler ve gelişmeleri yakından takip etmeleri olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde silah teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle Avrupadaki askeri tekniklerin evrim geçirdiği, bununla birlikte teşkilatlanma ile savaş akademileri, kışlaları ve gemi bakım merkezleri gibi unsurlardan oluşan gelişmiş bir altyapı oluşturulmuş olduğu özetlenerek çalışma detaylandırılmıştır.

Ekonomi alanındaki gözlemlerin, yerini sefaretnamelerde daha çok 18. yüzyılın son çeyreğinde alabilmiş olduğunu belirten yazar, Fransız Devrimi'ne kadar Avrupada daha çok merkantalist ekonomi politişin hâkim olduğunun da altını çizmiştir. Nüfusun hızlı artışı, üretkenlik, hareketlilik ve deniz aşırı ticaretin gelişmesi ile iktisadi alanda yeni kurumlar ve finansal araçların

ortaya çıkışının vurgulandığı çalışmada; bunların kâğıt para, hisse senedi borsaları, bankalar, krediler, sigorta uygulaması, fabrikalar ve anonim şirketler özelinde geliştiği örneklendirilmiştir. Bakıldığında yazarın, ortaya koyduğu argümanlarını mümkün olduğunca çeşitli örnekler üzerinden de aktarıyor oluşu, çalışmanın literatüre katkısını ve başarısını arttırmıştır.

Çalışmanın değindiği bir diğer husus, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerdir. Sanayi devrimi ile ilk adımları atılan teknolojik gelişmelerin, bahsi geçen dönemde özellikle dokuma, metalürji, enerji ve kimya alanlarında kayda geçtiği ifade edilmiştir.

Son olarak, sefirler hastane ziyaretleri münasebetiyle de sağlık alanında bilgi edinmişler ve sefaretnamelerinde daha çok kurumlarının ücretli olup olmadığına, çalışanların ücretlerinin nereden ve nasıl sağlandığına, herhangi bir vakıf kuruluşuna veya devlete ait olup olmadığına ağırlık vermiş oldukları da kaleme alınmıştır. Çalışmada bu alanlara da yer verilmesi, çalışmanın kapsam alanının oldukça geniş tutulduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü bölümde Osmanlı sefirlerinin Avrupa kültürünü tanıma ve kendi kültürlerini tanıtmaya konusu ele alınmıştır. Gittikleri yerlerin kültürel, davranış kalıpları, sosyal hayatta kadının yeri, eğlence ve yemek kültürlerindeki tarz farklılıklarını kendi sefaretnamelerinde anlatmışlardır. Bu anlatılar iki medeniyet arasındaki kültürün farklı olduğunu bize aktarmaktadır. Osmanlı sefirlerinin gittikleri yerde yaşadıkları tecrübelerine göre aktardıkları bilgiler farklılık göstermektedir. Bu sefirlerin gözlemlerinde ortak özellikleri de mevcuttur. Toplumların daha çok ahlaki değer açısından ele alınması, içinde buldukları toplumun dini hayatı ile ilgili yorumlarının az olması, gözlemlerini anlatırken toplumu sınıflandırmaları, sefirlerin gözlemlerindeki ortak özellikleridir.

Avrupa'da eğlence anlayışının gelişmesi ile halka açık parklar ve bahçeler oluşturulmuştur. Opera ve balo gibi kültürel eğlenceler Osmanlı kültüründe bulunmamakta olup; bu gelişmeler Osmanlı ve Avrupa arasındaki eğlence anlayışının farklılaşmasına neden olmuştur. Avrupa'ya nazaran o dönemlerde Osmanlı'da, eğlenceler için özel salonlar ve eğlencelerde kadınlarla erkeklerin birlikte eğleniyor olmaları görülmemiştir. Elçiler kendi sefaretnamelerinde Avrupalıların eğlenceye daha fazla zaman ayırdıklarını aktarmıştır. Yemek kültürünü ele aldığımızda ise bu kültüre kadınların katılımı ve müziğin yer alması, sosyal faaliyete dönüşmesi açısından Osmanlı elçilerin dikkatini çekmiştir. Bunun sebebi Osmanlı'da yemek kültürü daha çok hususi bir faaliyet olarak görülmesidir.

Yazara göre sefirlerin Avrupa sosyal kültürünü incelemelerinde karşılaştıkları en çarpıcı nokta, kuşkusuz kadınların gündelik hayatın her alanında var olmalarıdır. Bu anlamda Osmanlı sefirlerinin şehirlere giriş sırasında karşılaştıkları kalabalıklarda toplumun her kesiminden kadının var olması, onların sosyal hayattaki varlıklarını da göstermesi açısından ayrıca önem arz eden bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın son bölümü okuyucuya Avrupa şehirlerine ilişkin sefaretnamelere kaydedilen bilgileri doğrudan aktarması bakımından önemlidir. Bakıldığında sefirler gözlemlerinde, Avrupa

başkentlerinin yolları, caddelerinin genişliği, temizliği ve düzenliliği ve kaldırımların özenle kesilmiş taşlarla döşenmiş olmaları üzerinde durmuşlardır. Bu anlamda Osmanlı elçilerinin çok etkilendiği konuların, Avrupa'daki yeni şehircilik anlayışı olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.

Sonuç olarak kitap, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde sefirlerin Avrupa'ya bakış açısını incelemekte olan bilimsel niteliği içerisinde kullandığı kaynakların da etkisi ile önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bakıldığında sefaretnameler aracılığıyla aktarılan bilgilerin, Osmanlı Devleti'nin reform teşebbüslerine katkı sağladığı da belirtilmiştir. Bununla birlikte kurumsal ve teknolojik gelişmeler, sefirlerin dikkatini çeken ana konular olarak öne çıkmaktadır. Çalışma; Avrupa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin tarihi açısından önem taşıyıp; Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine ışık tutmayı amaçlamış ve bu amacına uygun bir şekilde de tamamlanmıştır. Aynı zamanda hedeflediği, sefaretnameler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya bakışındaki süreklilik veya değişkenlikleri tespit etmeyi ve devletin Avrupa'ya yönelik algısını anlama konusunda da oldukça başarılıdır. Özetle çalışma, alandaki literatürü zenginleştirirken, ilgilenen okuyucular ve akademik araştırmacılar için faydalı bir eser olma özelliğine sahiptir.